

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TİMURLULARIN YAKIN DOĞU SİYASETİNDE
AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR
(AZERBAYCAN, IRAK, ANADOLU, SURİYE VE
GÜRCİSTAN)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Rümeysa NAS

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Eylül 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Rümeysa NAS

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı :Tarih

Program Adı :Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı :Timurluların Yakın Doğu Siyasetinde
Akkoyunlular ve Karakoyunlular (Azerbaycan, Irak, Anadolu, Suriye ve
Gürcistan)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 257 sayfalık kısmına ilişkin 07/09/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 24 'dır.

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 07/09/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Öğrenci: Rümeysa NAS

KILAVUZA UYGUNLUK

“Timurluların Yakın Doğu Siyasetinde Akkoyunlular ve Karakoyunlular (Azerbaycan, Irak, Anadolu, Suriye ve Gürcistan)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Rümeysa NAS

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI danışmanlığında **Rümeysa NAS** tarafından hazırlanan “**Timurluların Yakın Doğu Siyasetinde Akkoyunlular ve Karakoyunlular (Azerbaycan, Irak, Anadolu, Suriye ve Gürcistan)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzinan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği kabul edilmiştir.

07/09/2023

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI** (imza)

Üye : **Prof. Dr. Abdullah KAYA** (imza)

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÖZDEMİR** (imza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun/..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Anadolu'ya XIII. yüzyılda Moğol istilası döneminde vuku bulan akınla birlikte gelmişler ve İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümünün ardından Moğolların kendi aralarında giriştikleri iç mücadeleyi fırsat bilerek aktif biçimde rol oynamaya başlamışlardır. Oğuzların Bayındır boyuna mensup Akkoyunluların tarih sahnesine çıkışı Tur Ali Bey liderliğinde Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla başlar. İran ve Irak'ta iki yüzyıla yakın hüküm süren Moğol hâkimiyetine fiilen son vererek bilhassa Azerbaycan'ın Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan Karakoyunluların ise hangi Oğuz boyuna mensup olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Akkoyunlu ve Karakoyunluların siyasi oluşumlarını tamamlayarak faaliyet göstermeye başlamaları ise XIV. yüzyılı bulmuştur. Anadolu'ya gelişlerinin akabinde bu iki Türkmen devlet birbirleri aleyhine sergiledikleri tutum ve destekledikleri farklı kitleler dolayısıyla önce birbirlerine karşı rekabet içerisine girmiş daha sonra bu rekabet yerini “*adavet-i kadîme*” olarak adlandırılan düşmanlığa bırakmıştır. Bu düşmanlığın zeminini oluşturan unsur için İlhanlı Devleti'nin enkazı üzerinde mücadeleye tutuşan Celâyir, Çoban ve Sutay Hanedanlarının kavgalarına iştirak eden Karakoyunluların Irak'taki Celâyirliilerin, Akkoyunluların ise Sutayoğullarının hizmetine girerek birbirlerine rakip haline geldikleri gösterilmektedir. Bu iki Türkmen devlet, Anadolu'nun Türkleşmesine azımsanmayacak derecede katkı sağlamış olsalar da birbirlerine karşı düşmanlıkları sebebi ile hem pek çok insanın yaşamını yitirmesine sebebiyet vermiş, savaştıkları coğrafyayı oldukça büyük bir tahribata uğratmış hem de düşmanlarına harekete geçmeleri için imkân sağlamışlardır. Üstelik Safevîyye Tarikatı şeyhi Şeyh Cüneyd bu kargaşa ortamından faydalananak önce Akkoyunlular ile yakın temas içerisine girmiş, ardından da “*şeyhlikten şahlığa*” evrilen sürecin temellerini atmıştır. Tüm bu yaşananlara ek olarak 1370 yılında Timur liderliğinde Mâverâünnehir'e hâkim olunarak tarih sahnesine çıkarılan Timurlular da bu iki Türkmen devlet için bir başka anlaşmazlık sebebi olmuştur. Bunun yanı sıra sahip olduğu doğal zenginlikleri ve coğrafi konumu itibarıyla devr-i kadimden beri ehemmiyetini sürdüren Azerbaycan coğrafyası ile medeniyetlerin beşiği olarak nitelendirilen Anadolu da bu devletler için yine bir diğer anlaşmazlık konusu olmuştur. Çalışmamızda; Türk tarihinde adlarından hayli söz ettirmiş bu üç devletin birbirleri ile olan ilişkileri mevcut siyasi koşullar ve hâkimiyet anlayışları çerçevesinde incelenerek farklı bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

Bizi bu tezi hazırlamaya iten sebep ise siyasi çalkantılarla dolu bir dönemde hüküm sürmüş olan Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunluların birbirleriyle olan ilişkilerini olağan akışı içerisinde bir bütün halinde vermeye çalışmak ve Türk tarihine mührünü vurmuş bu üç devletin nerede konumlandırıldığını tespit etmektir. Çalışmamızın birinci bölümünde kaynak tahlili ikinci bölümde sahip olduğu doğal zenginlikleri ve coğrafi konumu sebebiyle yoğun faaliyet gösterilen bir saha olan Azerbaycan'ın tarihî ve siyasi coğrafyasına ayrılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Akkoyunlular ve Karakoyunluların etimolojisi, menşei ve oymakları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından tezimizin esasını teşkil eden beşinci bölüme geçilmiş ve burada yoğunlaştırılmıştır. Konunun önemine binaen Timur hâkimiyeti öncesi ile Timur devri Azerbaycan ve Doğu Anadolu iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Timur'un ölümünün ardından tezahür eden iç karışıklıklar ve Şâhruh'un hâkimiyeti ele geçirme süreci ise bir diğer başlıkta incelenmiştir. Şâhruh'un ölümünün ardından gücü ele geçiren Ebû Said dönemine ise bir diğer başlıkta yer verilmiştir. Ebû Said'in ölümüyle başlayan ve devleti yıkılışa götüren mirzalar arası mücadeleler sürecine “*Yadigâr Muhammed, Hüseyin Baykara ve Diğer Mirzalar Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu*” başlığı altında değinilmiş ve çalışma burada sonlandırılmıştır.

Tezimizi hazırlarken nasıl bir metodoloji takip ettiğimize gelince; kaynaklara erişim noktasında titizlikle hareket edilmiş, bu bağlamda yaşadığımız şehrin kütüphanelerinde ulaşma imkânı elde edemediğimiz eserlerin bir kısım baskılarına çeşitli kütüphanelerden ulaşılmış, diğer kısmı ise sahaflardan temin edilerek bu zorluk aşılmaya çalışılmıştır. Sözünü ettiğimiz devirlere ait kadim eserlerin dili bizi zorlayan bir başka husus olmuştur. Tez danışmanım olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'nın kıymetli uyarı ve yönlendirmeleri bu çalışmamızda daima yol göstericimiz olmuştur. Böylelikle incelememiz bilimsel normlara uygun bir ifade tarzına kavuşmuş oldu. Bu süreçte hiçbir konuda desteğini esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya ve sevgili ailemin tüm fertlerine bilhassa ablam Elif GÖRMEZ ve Esra ÖZKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın bilim dünyasına katkı sağlaması dileğiyle...

Rümeysa NAS, Erzincan, 2023

TİMURLULARIN YAKIN DOĞU SİYASETİNDE AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

(AZERBAYCAN, IRAK, ANADOLU, SÜRİYE VE GÜRCİSTAN)

Rümeysa NAS

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2023

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Akademik camiada Akkoyunlular ve Karakoyunluların “*adavet-i kadîme*” olarak adlandırılan düşmanlıklarına binaen genellikle birbirleriyle olan mücadeleleri ön planda tutulmuş, Timurlularla olan münasebetleri ise tam bir bütünlük içerisinde incelenememiştir. Bu çalışmada Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunluların birbirleri ile olan mücadeleleri ve bunların doğurduğu sonuçlar bilhassa Azerbaycan ve Doğu Anadolu coğrafyasındaki faaliyetleri dönem kaynakları ışığında ele alınmıştır. Adlarından söz ettirmeyi başarmış olan bu üç devletin birbirleri ile olan ilişkileri mevcut siyasi koşullar ve hâkimiyet anlayışları da göz önünde bulundurularak farklı bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Azerbaycan, Doğu Anadolu.

**AQQOYUNLUS AND QARAQOYUNLUS IN THE NEAR-EASTERN POLITICS
OF THE TIMURIDS**

(AZERBAIJAN, IRAQ, ANATOLIA, SYRIA AND GEORGIA)

Rümeysa NAS

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, September 2023

Supervisor: Assit. Prof. Dr. Kemal TAŞCI

ABSTRACT

Due to the enmity of the Aqqoyunlus and the Qaraqoyunlus, called “adavet-i kadîme” in the academic community, their struggles with each other were generally kept in the foreground, and their relations with the Timurids could not be examined in a complete integrity. In this study, the struggles of the Timurids, Aqqoyunlus and Qaraqoyunlus with each other and their results, especially their activities in the geography of Azerbaijan and Eastern Anatolia, are discussed in the light of the sources of the period. The relations of these three states, which have managed to make a name for themselves, are examined from a different perspective, taking into account the current political conditions and understanding of domination.

Keywords: Timurids, Aqqoyunlus, Qaraqoyunlus, Azerbaijan, Eastern Anatolia.

İÇİNDEKİLER

TİMURLULARIN YAKIN DOĞU SİYASETİNDE AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

(AZERBAYCAN, IRAK, ANADOLU, SURİYE VE GÜRCİSTAN)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAK TAHLİLİ VE TANITIMI

1.1. İslam Kaynakları.....	2
1.1.1. Arapça Kaynaklar.....	2
1.1.2. Farsça Kaynaklar.....	5
1.1.3. Türkçe Kaynaklar.....	11
1.2. Hristiyan Kaynakları.....	12
1.2.1. Bizans Kaynakları	12
1.2.2. Ermeni Kaynakları.....	12
1.3. Seyahatnâmeler.....	12
1.4. Kitabeler.....	13

1.5. Meskûkât.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN TARİHÎ VE SİYASÎ COĞRAFYASI, AKKOYUNLULAR, KARAKOYUNLULAR VE TİMURLULARIN MENŞEİ

2.1. Azerbaycan Adının Kökeni.....	15
2.2. Azerbaycan'ın Tarihî Coğrafyası.....	17
2.3. Azerbaycan'ın Siyasi Coğrafyası.....	25
2.4. Doğu Anadolu'da Türkmenler.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM TARİHİNDE AKKOYUNLULAR

3.1. Akkoyunlu Ulusu.....	68
3.2. Akkoyunlu Adı	76
3.3. Akkoyunluların Menşei	77
3.4. Akkoyunlu Oymakları	78
3.4.1. Afşarlar (Afşâr, Avşâr).....	78
3.4.2. Ağaçeriler (Ahçeri, Akaçeri, Âgaçeri)	79
3.4.3. Ağmalu.....	79
3.4.4. Ahmedlu (Ahmedlü)	79
3.4.5. Alpagut (Alpağut-Alpavut)	80
3.4.6. Arapkirlu (Arapkirlü).....	80
3.4.7. Baharlu	80
3.4.8. Bayat (Beyat, Bayat, Beyad)	81
3.4.9. Bayramlu (Beyramlu, Beyramî).....	82
3.4.10. Biçenlü (Bîcan, Bîcanlu)	83
3.4.11. Bozdoğanlılar (Buztugan, Bozdotan).....	83

3.4.12. Buldukanî (Mardasî, Mirdasî, Buldukânî)	83
3.4.13. Çekirlu (Çakırlular, Çekerli, Çâkerlü, Çâkîrlü).....	84
3.4.14. Çemişgezekli (Çemişgezekî, Malkişî, Melkişî, Çemşgezekî).....	85
3.4.15. Çepni (Çapni)	85
3.4.16. Çigani (Çiganî, Çekenî).....	85
3.4.17. Döğer (Döğër, Döker, Dökâr, Deker)	86
3.4.18. Duharlu (Tokarlu, Duharlu)	86
3.4.19. Dulkadir.....	87
3.4.20. Emîrlü (Emîrlü)	87
3.4.21. Hacılu (Hâcılı).....	87
3.4.22. Hamza Hacılu.....	88
3.4.23. Harbendelu (Karbandelu).....	88
3.4.24. Haydarlu	88
3.4.25. İnallu.....	89
3.4.26. İsfendiyari veya Candaroğulları	89
3.4.27. İvaz (I'vad).....	89
3.4.28. İzzeddin Hacılu	90
3.4.29. Karamanî veya Karamanlı.....	90
3.4.30. Koca Hacılu.....	90
3.4.31. Mamaşlu (Mamâşlu, Mamâlu, Mamâlî, Mamavî)	91
3.4.32. Mîrân Şahî	91
3.4.33. Musullu (Müsülü, Müsullu)	92
3.4.34. Pazuki	92
3.4.35. Purnak (Pürnek, Pirnek, Pornak).....	93
3.4.36. Rebi'a	94

3.4.37. Sa'dlu	94
3.4.38. Şamlu.....	94
3.4.39. Tabanlı (Dabanlu, Tabânlu)	95
3.4.40. Yurtçı (Yurtçi).....	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM TARİHİNDE KARAKOYUNLULAR

4.1. Karakoyunlu Ulusu	96
4.2. Karakoyunlu Adı.....	108
4.3. Karakoyunlu Menşei.....	109
4.4. Karakoyunlu Oymakları	111
4.4.1. Karakoyunlu Oymağı	111
4.4.2. Ağaç-eri.....	112
4.4.3. Alpavut (Alpağut)	112
4.4.4. Ayînlü.....	112
4.4.5. Baharlı/Baharlı	113
4.4.6. Bayramlı	113
4.4.7. Çekirlü (Câkîrlü)	114
4.4.8. Döğër.....	114
4.4.9. Duharlı.....	116
4.4.10. Hacılı	116
4.4.11. Karamanlı	117
4.4.12. Sa'dlu/Sadlı	117
4.4.14. Karakoyunlu Ulusu'na Tabi Kürd Teşekkülleri.....	118

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİMURLULARIN YAKIN DOĞU SİYASETİNDE AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

5.1. Timurlu Hâkimiyeti Öncesi Azerbaycan ve Doğu Anadolu.....	119
5.2. Emîr Timur Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu	125
5.3. Mirza Şâhruh Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu	173
5.4. Ebû Said Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu.....	207
5.5. Yedigâr Muhammed, Hüseyin Baykara ve Diğer Mirzalar Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu	224
SONUÇ	228
KAYNAKÇA.....	246
EKLER	264
ÖZ GEÇMİŞ	286

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Belleten	: Türk Tarih Kurumu, Belleten Dergisi, Ankara
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
inc.	: İnceleyen
not.	: Notlandıran
nşr.	: Neşr eden, Editör, Yayınlayan, Yayına Hazırlayan, Derleyen
ö.	: Ölümü
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
yayl.	: Yayınlayanlar

GİRİŞ

XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyası Moğol istilasından sonra yeni siyasi aktörler kazanmış, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri tarih sahnesinde varlık göstermeye başlamışlardır. Şüphesiz ki siyasi manada pek çok gelişime gebe ve hayli komplike bir devri şekillendirmiş olan sözü edilen bu üç devletin tarihine ilişkin çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Biz de incelememizde araştırmacılar için mümbit bir kaynak teşkil eden bu dönemi irdeleyerek farklı bir bakış açısıyla ele almaya çalıştık.

Odak noktamızı ise sözü edilen topraklardaki hâkimiyetlerini kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmeyi yeğleyen Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Timurluların siyasi rekabetlerini mümkün olduğunca bilimsel objektiviteden taviz vermeden izah etme çabası oluşturmuştur.

Tezimizin yazım aşamasında ise gerek kaynaklara ulaşım gerekse devrin dilini çözümleme noktasında karşılaşılan güçlükler titizlikle aşılmaya çalışılarak araştırma neticelendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAK TAHLİLİ VE TANITIMI

1.1. İslam Kaynakları

1.1.1. Arapça Kaynaklar

Ebü'l-Velîd Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekafî el-Halebî (İbnü's-Şihne)/Ravzû (Ravzatü)'l-Menâzır fî 'ilmi'L-Evâ'il ve'l-Evâhir: İbnü's-Şihne'nin eserinin Timurlu tarihi bakımından en mühim yönü şüphesiz müellifin Timur ile ilgili aktardığı bilgilerdir. Müellif eserinde, Ebü'l-Fidâ'nın 729/1329 senesine dek ulaşan “*el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*” isimli umumi tarihini hülâsa ederek 806/1403 senesine değin vuku bulan hadiseleri eklemiştir. Timur ile olan anılarını kapsamlı biçimde paylaştığı kısım, kendi biyografisi ile Timur'un Haleb'i ele geçirmesine ilişkin mühim bilgiler barındıran ana kaynak niteliği taşımaktadır.¹

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah/Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi 1299-1481): Müellif ününü *Camiü'd-Düvel* adlı Arapça genel tarihi ile elde etmiştir. Eser *Müneccimbaşı Tarihi* olarak da adlandırılmaktadır. Eserin Arapça aslı *Camiü'd-Düvel*, Türkçe çevirisi ise *Sahâifü'l-ahbâr* olarak tanınmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın emriyle kaleme alınan *Camiü'd-Düvel*, yaratılıştan 1081/1670 senesine dek uzanan hadiseleri kapsamaktadır. Müneccimbaşı, eserde pek çok tarihçinin kitabında kendisine yer bulamayan hanedanların, hatta uzun ömürlü olmayan kabilelerin tarihlerine bile değinmiştir. Bu da onun eserinin oldukça mühim bir yönünü teşkil etmektedir. Anadolu

¹ Şükrü Özen, “İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 223.

beyliklerine ait bilgilere yer verilen eserin II. cildinde aktarılanlar oldukça ehemmiyetlidir.²

el-Makrîzî/Kitâb es-Sulûk li-Ma‘rifeti Duvel el-Mulûk: Timurlulara ilişkin hayli kapsamlı malumat içeren Arapça kaynakların başında gelen eserde Kahire Kalesi’nin Mısır’ın saltanat odağı halini alması üzerine kaleye hükmeden sultanlar, Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin halefleri ve Memlûk sultanlarının yazarın devrine dek uzanan süreci hakkında bilgi verilmektedir.³

Orta Çağ Mısır tarihi ile alakalı öncü kaynaklardan olan ve 1171-1441 yıllarını ihtiva eden IV ciltlik eserde müellifin, çağdaşı olduğu Timur ve Şâhruh devri Timurlu tarihine ilişkin aktardığı önemli bilgiler eserin ehemmiyetini arttırmaktadır.

İbn Hacer/İnb ‘âel- Gumn bi-Ebn ‘âel-‘Umr: İbn Hacer’in dünyaya geliş tarihi olan 773/1372 yılından 850/1446 yılına dek ortaya çıkan ve pek çoğu kendisi tarafından gözlemlenen hadiseleri genellikle kronolojik sıra dahilinde irdeleyip o tarihlerde vefat eden meşhur şahsiyetlerin biyografisini içeren eser, devrin bir Mısır tarihi olmasının yanı sıra İslam âleminin muhtelif yerlerindeki şöhretli kişilerin biyografilerini de içermektedir.⁴

İbn Hacer’in vuku bulan hadiselerin çoğuna bizzat tanıklık etmesi veya tanıklık etmiş muteber kişilere dayanarak eseri kaleme alması yapının değerini arttırmaktadır. Bunun yanında Timur ve Şâhruh dönemine ilişkin aktardığı malumatlar da Timurlu tarihi açısından oldukça kıymetlidir.

İbni Arabşah/Âcâibu’l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela): Orijinal adı *Acâibu’l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr* olan ve büyük olasılıkla 1435 senesinde tamamlanan eserde Timur’un adı, nesebi, çeşitli ülkeleri istilas ve nedenleri izah edilmekte, sonrasında hükümdarın hayatı ve seferleri konusunda bilgi verilerek ele geçirdiği şehirlerde yaptıkları acı bir dil ve eleştirel tutum ile birlikte okuyucuya aktarılmaktadır. Eserde ayrıca Timur’un 1405 yılında Otrar’da vefatının ardından tahtı ele geçiren torunu Sultan

² Ahmet Ağırakça, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 4/6.

³ Eymen Fuâd Seyyid, “Makrîzî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 449.

⁴ M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 19: 527.

Halil'in 1409 yılında Semerkand ve Mâverâünnehir'in idaresini amcası Şâhruh'a terk etmesine dek süren zaman dilimi içerisinde gerçekleşen olaylar hakkında da kıymetli bilgilere yer verilmektedir.⁵ Şüphesiz eserin en ehemmiyetli yönü Timur devrine ait üç değerli ana kaynaktan biri olmasının yanında dönemin farklı bir bakış açısıyla Arapça kaleme alınan tek ana kaynağı olmasıdır. Müellif, 791/1388 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiş ve 803/1400 yılında Şam'ı istila ile bölge halkını Semerkand'a göçüren Timur tarafından daha 12 yaşında iken validesi ve kardeşleri ile birlikte Semerkand'a götürülmüştür. İbni Arabşah, yaşadığı felaketlerin sorumlusu olarak Timur'ı gördüğünden onu düşman addetmiş ve eserini de bu minval üzere kaleme almıştır. Müellif, eserinde dönem yazarlarından Nizameddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin aksine Timur'un zaferlerini değil onun yol açtığı felaketleri hakaretvârî bir biçimde ele almaktadır. Aralarındaki bariz farklılıklara rağmen her 3 eser de Timurlu tarihine ışıktutması bakımından oldukça ehemmiyetlidir.

İbni Tagrıberdi/En-Nücûmu'z-Zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire (Parlayan Yıldızlar): Eser, Mısır'ın fethinden yazarın ölümünün 2 yıl öncesine değin geçen sekiz buçuk asırlık devri kapsamaktadır. İbni Tagrıberdi mukaddimesinde, eserini yalnız kendi arzusuyla yazdığını ifade etmekte ise de sonlara doğru el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın oğlu Emîr Muhammed'in teşvikiyle kaleme aldığını açıklamaktadır. Gayesi, eserini onun saltanatı döneminde sonlandırıp kendisine sunmak olsa da Emîr Muhammed'in erken yaştaki ölümü müellifin bu isteğine ulaşmasına engel teşkil etmiştir. İbni Tagrıberdi, bu incelemesinde hocası Makrîzî'den ayrı bir yöntem takip ederek tüm sultanların devirlerini farklı bir bölüm halinde ele alıp devrin siyasi ve toplumsal hadiselerini tarihî sıralamasına uygun olarak sözü edilen sultanın ölümüne dek yekpare biçimde irdelenmiş, bununla birlikte her yılın sonunda o yıl vefat eden şöhretli kişiler, bayındırlık faaliyetleri ve baş gösteren salgın, yangın, kıtlık gibi felaketler hakkında da bilgi vermiş ve zaman zaman civar ülkelerde yaşanan hadiselerle de değinmiştir.⁶ Eser, Anadolu beylikleri, İlhanlılar, Osmanlılar ve Timurîler hakkında da kıymetli malumatlar ihtiva etmektedir. Özellikle

⁵ İsmail Aka, "Acâibü'l-Makdûr", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 318.

⁶ Mustafa Çuhadar, İsmail Yiğit, "İbn Tagrıberdi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 386-387.

Timur'un Bilâd-ı Şam'daki faaliyetlerinin farklı bir cepheden incelenmesi bakımından oldukça mühimdir.

1.1.2. Farsça Kaynaklar

Devletşah/Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ): 892/1487 yılında yazılmasının ardından Ali Şîr Nevâî'ye ithaf edilen ve müellifin şöhret kazanmasını sağlayan *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, İran şuarası hakkında yazılmış olan umumi özellik taşıyan bir tezkiredir. Eser, 1 mukaddime, 7 bölüm ve 1 hatimeden ibarettir. Mukaddimede şiir sanatı ve şöhret bulmuş olan 10 Arap şairi hakkında malumat verilmesinin ardından devam eden yedi bölümde ise 143 İran şairinin biyografilerine yer verilir ve şiirlerinden örnek metinler sunulur. Hatimede yedi çağdaş şair ile Herat sarayının önde gelen şahsiyetleri konu edinilir. Eser, şairleri himaye edenlere dair malumat verdiğiinden tarihî açıdan önemli bir yere sahiptir.⁷

Şeref Han/Şerefname: XVI. asrın bitimine yakın Bitlis'te hâkimiyetini sürdürmüş olan Şeref Han, kapsamlı bir araştırmanın ürünü olarak Farsça kaleme aldığı *Şerefnâme* isimli eserini 1597 senesinde bitirmiştir. 1860 yılında Rusça'ya, 1868 yılında ise Fransızca'ya tercüme edilip yayımlanmış olan *Şerefnâme*, 1948 senesinde de Irak Kürtlerinden olup Mısır'da yaşayan Muhammed Ali Avni tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş ve 2 cilt halinde Kahire'de (I. cilt 1958, II. cilt 1962) tab edilmiştir. Eserin Kahire'de basılmış olan bu nüshası Mehmet Emin Bozarslan tarafından Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.⁸ Müellif, *Şerefnâme*'nin Kürt tarihi ile alakalı kısmı olan I. cildinde Kürtlerin kökeni, muhtelif asırlardaki özellikleri, içtimai nitelikleri ve Eyyubî, Mervanî, Loristan, Erdelan, Sohran, Baban, Cezire, Hakkâri, İmadiye, Bedlis, Zırkan, Bıradost gibi Kürt devletleri, beylikleri ve aşiretleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.⁹

XVI. asırda Bitlis'te hâkimiyet kurmuş olan Şeref Han, *Şerefnâme* isimli eserinin ikinci cildini birinci cilde ek niteliğinde kaleme almıştır. Eser, Osmanlıların Anadolu'ya ayak basmalarından başlar ve 1597 yılına dek geçen zaman dilimi içerisinde gerek

⁷ Ayla Demiroğlu, "Devletşah", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 244.

⁸ Şeref Han, *Şerefname: Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 5-6.

⁹ Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 5.

Osmanlı Devleti'nde gerekse İran'da ortaya çıkan mühim hadiseler ele alınır. *Şerefnâme*'nin ikinci cildinin en önemli niteliği ise olayları tarihi sıralamasına uygun biçimde vermesidir. Bu cildin başlangıç kısmında Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri genel hatlarıyla anlatılmasının ardından, 1288 yılından başlanarak 1597 yılına değin geçen süre düzenli olarak ve yıl yıl ele alınmakta, her yıl Osmanlı Devleti'nde vuku bulan hadiselerle, İran'da yaşanan hadiseler ayrı bölümler halinde incelenmektedir. Eserde Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihi ile ilgili pek çok bilgiye de yer verilmektedir.¹⁰

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî/Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş): XIV. asırda Anadolu Türk tarihinin mühim eserlerinden olan *Bezm u Rezm*, Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî tarafından Sivas hükümdarı Kadı Burhâneddin Ahmed adına 800/1397 yılında Farsça olarak kaleme alınmış olan özel tarih niteliği taşıyan bir eserdir. İbni Arabşah eserin IV ciltten meydana geldiğini kaydetmektedir. Yazar da eserinin ilk cildini 800/1398 yılında tamamladığını ve II. cildi kaleme alacağını dile getirmekte fakat Kadı Burhâneddin'in öldürülmesinin ardından Mısır'a yolculuk eden Esterâbâdî'nin eserinin kalan bölümünü tamamlayıp tamamlayamadığı bilgimiz dışındadır. Müellif, XIV. yüzyılda Anadolu'da baş gösteren kargaşayı etkileyici biçimde aktardığı *Bezm u Rezm*'de eseri kaleme alış nedenini izah etmesinin ardından Bağdad yıllarıyla o devirde Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem'de hâkimiyetini sürdüren Celâyirîliler ve bu ülkeleri onlardan geri alan Timurlular konusunda bilgi verdikten sonra Anadolu'ya gelişini ve Kadı Burhâneddin'e bağlanmasını anlatmaktadır. Onun arzusıyla yazmaya başladığı eserinde bu hükümdarın nesebi, eğitim süreci ve hükümdarlığa giden sürece ilişkin kapsamlı malumat vermektedir. Kadı Burhâneddin'in hâkimiyeti süresince Eretnaoğulları, Mutahharten Beyliği, Karamanoğulları ve diğer beyliklerle çekişmeleri ve bunların birbirleri ile savaşlarından bahsetmektedir. Diğer dönem kaynaklarında da görüldüğü üzere bazen abartıya kaçan yönleri mevcut olsa da eser, Kadı Burhâneddin Devleti'nin bilhassa 1394 yılını takip eden sürecin tarihi için birinci el kaynak niteliği taşımaktadır.¹¹ Eser özellikle

¹⁰ Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 5-6.

¹¹ Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 438.

Memlûkler ile Kadî Burhâneddin arasında Timur’a karşı gerçekleştirilen ittifakın detaylarına ilişkin verdiği bilgiler bakımından oldukça mühimdir.

Fazlullah b. Ruzbihan/Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emîn-î: Emînî mahlasını tercih eden Huncî, Sultan Yakub devrinde kaleme aldığı bu eseri, hükümdarın ölümünün ardından oğlu Baysungur devrinde tamamlayarak ona ithaf etmiştir. Fazlullah b. Ruzbihan, *Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emînî* adlı eserinde Uzun Hasan’ın vefatı ile Sultan Halil’in tahta geçiş sürecinden kısaca bahsettikten sonra Sultan Yakub’un saltanatından ölümüne değin geçen süreyi kaleme almaktadır.¹²

Şükrullah Efendi/Behcetü’t Tevârîh (Tarihin Aydınlığında): *Behcetü’t Tevârîh*, başlangıçtan 855/1451 yılına değin vuku bulan hadiseleri konu edinen umumi dünya tarihidir. Eser, umumi bir tarih niteliği taşısa da onu bir İslam tarihi kapsamına dahil etmek daha yerinde olur.¹³

Mu’îneddîn Natanzî/Müntehabü’t- Tevârîh-i Mu’înî: Mu’îneddîn Natanzî’nin *Müntehabü’t- Tevârîh-i Mu’înî* adlı eseri Şâhruh dönemine ait oldukça mühim bir kaynaktır. Natanzî’ye ait olan kroniğin iki telifinden (ilki İskender, ikincisi Şâhruh için) bahsedilebilir. Bu teliflerin birincisi 816/1413-1414 yılında Fars’da İskender’in sarayında oluşturulmuş, ikincisi ise müellif tarafından Şâhruh’a 22 Recep 817/7 Ekim 1414 tarihinde İskender’in azlinden sonra Herat’ta takdim edilmiştir. İlk telifteki İskender’in lehine olarak Şâhruh’u küçük düşürücü yerlere eserin ikinci telifinde yer verilmemiştir.

İskender 21 yıl boyunca Fars eyaletini mükemmel bir tarzda idare etmesinin akabinde 1413 yılında hükümdarı ile arasında nihayet İskender’in sukutu ile neticelenen bir gerginlik husule gelmiştir. Şâhruh, Mâzenderan’da kışlamak ve ilkbaharda Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’a karşı sefere çıkmak üzere 19 Recep 816/15 Ekim 1413 tarihinde Herat’tan hareket etmiştir. İskender, maksattan haberdar edilmiş olmasına rağmen Şâhruh’un sefer planlarını kendisine yönelik kabul ederek bu duruma açıktan açığa isyanla cevap vermiş ve 13 Muharrem 817/4 Nisan 1414 tarihinde Şâhruh,

¹² Tahsin Yazıcı, “Huncî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 374.

¹³ Hasan Almaz, “Şükrullah b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü’t-Tevârîh: İnceleme - Metin - Tercüme” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 25; Şükrullah Efendi, *Behcetü’t Tevârîh: Tarihin Aydınlığında*, 42.

Mâzenderan'dan İskender'e karşı yürümüş, Mayıs sonu ya da Haziran başında İsfahan surları altında mağlup edilmiş ve uzun bir muhasaranın ardından esir edilmiştir. Şâhruh tarafından, bu hadiseden sonra İsfahan'ı tekrar eline geçiren kardeşi (İskender'in) Rüstem'e teslim edilmiştir. Rüstem ise İskender'i aynı gün kör ettirmiştir. Şâhruh, Herat'a dönünce, Mu'îneddîn Natanzî, kroniğinin bu sırada bitmiş olan ikinci telifini kendisine takdim etmiştir.¹⁴

Tacü's-Selmânî/Tarihname: Timur'un en küçük oğlu ve halefi Mirza Şâhruh tarafından babasının saltanatının son zamanları ile kendi devrinin hadiselerini kaleme almakla vazifelendirilen Tacü's-Selmânî'nin kaleme aldığı *Tarihname* isimli eser, Timur'un son bir yıllık faaliyetleri ve onun ölümünün akabinde ortaya çıkan hâkimiyet mücadelelerini etraflica ele alması bakımından oldukça mühim bir kaynaktır.¹⁵

Abdürrezzak-ı Semerkandî/Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn: Tam adı *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn* olan eser, İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın doğumundan (704/1305) Timurlu Ebû Said Mirza'nın ölümüne (873/1469) dek yaşanan hadiseleri ele almaktadır. Kitabın yazıldığı tarih olarak 1470 ve 1475 yılları işaret edilse de bunlardan ikincisinin doğru olması gerektir. İki defterden (cilt) meydana gelen eserin ilk defteri 1305 yılından başlayarak Timur'un vefatına (1405) kadar gelmekte, ikinci defteri ise 1405-1470 yılları arasında vuku bulan hadiseleri içermektedir.¹⁶

Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Havendşah b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî/Tarih-i Ravzâtu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Mîrhând, Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ* adlı 7 ciltlik kitabı ile tanınmıştır. Yazar, I. ciltte yaratılıştan başlayarak peygamberlerin hayatı ile İslamiyet öncesi İran tarihini, II. ciltte Hz. Peygamber ile dört halife dönemlerini, III. ciltte on iki imam, Emevî ve Abbâsî halifelerini, IV. ciltte Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi Abbâsîlerle ortak devri paylaşan sülaleleri, V. ciltte Cengiz Han ile haleflerini, VI. ciltte ise Timur ve haleflerini incelemektedir. VII. cilt Hüseyin Baykara, Bediüzzaman Mirza ve Özbek Hanı Şeybânî Han dönemlerine ilişkin

¹⁴ Walter Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", çev. Mehmet Altay Köymen, *Belleten*, VI/21-22 (1942): 89-91.

¹⁵ Walter Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", 94-99.

¹⁶ Orhan Bilgin, "Matla-ı Sa'deyn", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 141.

malumat verilmesinin ardından bir hatime ile son bulmaktadır.¹⁷ Eserin VI. ve VII. cildi Timurlu tarihi bakımından oldukça ehemmiyetlidir.

Hândmîr/Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer: Habîbü's-Siyer, Hândmîr'in seyyid, kadı ve sadrların reisi Gıyâseddin Muhammed b. Yûsuf-ı Hüseyinî adına 927/1521 senesinde yazmaya başlayıp onun öldürülmesinin ardından Safevîlerin Herat valisi Durmuş Han'ın veziri Hâce Habîbullah-ı Sâvecî adına 930/1524 senesinde sonlandığı umumi dünya tarihidir; ikinci ithaftan dolayı yapıta *Habîbü's-siyer* ismi verilmiştir. 3 cilt şeklinde kaleme alınan ve yaratılıştan başlayarak Şah İsmail'in vefatına (930/1524) dek uzanan bu eserde Hândmîr, dedesi Mîrhând'ın *Ravzatü's-safâ*'da değinmediği bazı devletlere de yer vermiştir. Yazarın, Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmail, Bâbü'r, Hümâyûn ve Şeybânî Han döneminde gerçekleşen hadiselerin bir bölümüne bizzat katılması ve bazılarına ise tanıklık etmesi sebebiyle eser, yazıldığı devrin tarihi bakımından oldukça ehemmiyetlidir.¹⁸ Eserin en önemli bölümü ise Timurlulardan söz eden sayfalarıdır.

Ebu Bekr-i Tihranî/Kitab-ı Diyarbekriyye: Ebu Bekr-i Tihranî, Akkoyunlu Devleti tarihinin en mühim eseri olan *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'nin mukaddimesinde hem kendi lakabının hem de Uzun Hasan'ın memleketi olan bölgenin adının ikinci kelimesi “*Bekr*” olduğundan yapıtına bu ismi verdiğini ve bu adın hoş bir tesadüfle ebced hesabına göre hadiselerin çoğunun yazıldığı 875/1470 senesini işaret ettiğini açıklamaktadır. Fakat yapıtın günümüze ulaşan nüshasının büyük bir bölümü bu tarihten sonra oluşturulmuş ve Uzun Hasan'ın hayatını kaybetmesinin akabinde tamamlanmıştır. Ebû Bekr-i Tihranî, herkesin beğenebileceği bir tarih kitabı yazmayı tasarladığını, ancak çıkan maniler sebebiyle bu niyetini gerçekleştiremediğini, bunun gerçekleşmesini sağlayacak bir hükümdarın gelmesini beklediği sırada Uzun Hasan'ın teşviki ile eserini kaleme aldığını belirtmektedir.

Kitâb-ı Diyârbekriyye, yalnızca Akkoyunlu Devleti için değil, aynı zamanda hiçbir resmî kroniği bulunmayan Karakoyunlu Devleti için de oldukça mühim bir kaynak

¹⁷ İsmail Aka, “Mîrhând”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30:156.

¹⁸ İsmail Aka, “Hândmîr”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 552.

olduğu gibi Şâhruh'un ölümünden Hüseyin Baykara'nın ölümüne dek uzanan ve Timurlu tarihi hakkında da malumat içeren oldukça kıymetli bir eserdir.¹⁹

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyînî/Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk): Timurlular devri tarih çalışmaları bakımından oldukça önemli bir kaynak olan ve Farsça'dan çevrilen eser, metnin yazma nüshasından tıpkıbasımını da ihtiva etmektedir. Aslında 6 bölümlük olan eserin son kısmı Timur ve oğulları dönemi için ayrılmıştır. Çeviri de bu kısma aittir. Eserde Timur'un oğlu Mîrân Şah döneminden Şâhruh devrinde yazarın yaşadığı zaman dilimine değin vuku bulan hadiseler ele alınmaktadır.²⁰

Nizameddin-i Şâmî/Zafernâme: Timur ve zamanının üç temel birinci el kaynaklarından olan eser, Timur'un 804/1401-1402 senesinde Nizameddin-i Şâmî'den hanedanının tarihine ilişkin kaynakları yetersiz bulduğunu belirterek kolaylıkla anlaşılabilir bir üslup ile fetihlerini kaleme almasını istemesinin ardından meydana getirilmiştir. Diğer kaynaklardan da faydalanılarak esere Timur ve hanedanının tarihi ile başlanılmıştır. Eserin 795/1393 senesindeki Bağdad muhasarasından Şevval 806/Nisan 1404 tarihine dek uzanan bölümü yazarın şahsi gözlemlerine dayanması bakımından özgün kaynak niteliği taşımaktadır.²¹

Şerefeddin Ali Yezdî/Emîr Timur (Zafernâme): Eser, Mirza İbrahim Sultan'ın müelliften Timur'un fetihleri ile yaşamını kaleme almasını istemesi üzerine meydana getirilmiştir. Bir mukaddime, Timur ile Şâhruh'a ait iki bölüm ve bir hatimeden meydana gelen eseri yazar, Mirza İbrahim Sultan'ın farklı çevrelerden edindiği malumat, Timur devri vakanüvisleri ve kayıt memurları bahşılarının kayıtları ile Nizameddin-i Şâmî'nin *Zafernâme*'si ışığında oluşturmuştur. Şerefeddin'in eseri, esasında Nizameddin-i Şâmî'nin kaleme aldığı *Zafernâme*'nin tekrarı niteliğindedir. Şerefeddin, *Zafernâme*'sine yeni bilgiler ekleyerek metnin içeriğini zenginleştirme yoluna gitmiştir. *Zafernâme*, diğer

¹⁹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), 5, 7/9, 15/19; Faruk Sümer, "Kitâb-ı Diyarbekriyye", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 75; Kemal Taşcı, "Kitâb-ı Diyârbekriyye'ye Göre Çoruh Vadisinde Ak-Koyunlu Hâkimiyeti", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1/1(2015): 1.

²⁰ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyînî, *Târîh-i Kebîr: Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk*, çev. İsmail Aka, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), XIV-XVII.

²¹ Gülay Öğün Bezer, "Şâmî, Nizâmeddin", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 330.

Timurlu devri kaynaklarında olmayan pek çok bilgiyi içerisinde barındırması bakımından oldukça mühimdir.²²

Hasan-ı Rumlu/Ahsenü't-Tevârîh: Yazma nüshalarından ve üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre yapıt, XII cilt halinde kaleme alınmış, fakat yalnızca son 2 cildi günümüze ulaşmayı başarmıştır. Günümüze ulaşan ciltlerin ilki 807-899/1405-1494, diğeri ise 900-985/1495-1577 yılları arasında cereyan eden hadiseleri konu edinmektedir. Müellif, olayları kronolojik bir sıra içerisinde aktarırken zaman zaman Osmanlı Sultanları, Çağatay Hakanları ve Özbek Hanları'na dair malumat vermektedir. I. Şah Tahmasb'ın seferlerinin geneline iştirak eden Rumlu, aktardıklarının çoğunu bizzat gözlemlediğinden *Ahsenü't-Tevârîh*'in son cildi güvenilir malumatlar içermektedir.²³

Mürsel Öztürk'ün tercüme ettiği *Ahsenü't-Tevârîh*'in XI. cildi, 807-899/1405-1494 yılları arasındaki Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı ilişkileri ile devrin şöhretli bilgin ve şairleri konularını ihtiva etmesi bakımından oldukça mühimdir.

Kadı Ahmed Gaffârî/Tarih-i Cihân-ârâ: *Nüshah-i Cihânârâ* olarak da tanınan yapıt, İslam öncesi devirden 972/1565 yılına dek olan dönemi kapsayan genel bir tarih kitabı niteliği taşıyıp bir “*unvan*” ve üç “*nüshah*”tan meydana gelmektedir. Unvanda dünyanın yaratılışı ile peygamberlikten, birinci nüsha peygamberler ve on iki imamdan, ikincisinde İslam öncesi ve İslami dönemdeki hükümdarlardan, üçüncüsünde ise Safevîlerden bahsedilmektedir.²⁴ Eserde Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihi hakkında değerli bilgiler verilmektedir.

1.1.3. Türkçe Kaynaklar

Babür, *Baburnâme; Babur'un Hâtıratı*, haz. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000).

Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Atsız, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970).

²² Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 91; Kaan Dilek, “Şerefeddin Ali Yezdi”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 551.

²³ Adnan Karaismailoğlu, “Ahsenü't-Tevârîh”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 180.

²⁴ Sadıq Sajjadı, “Gaffârî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 280/281.

Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Atsız, (Tercüman 1001 Temel Eser, 1972).

Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I, II, III*, sad. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979).

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013).

Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, haz. Vahid Çabuk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977).

1.2. Hristiyan Kaynakları

1.2.1. Bizans Kaynakları

Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, çev. V. Mirmiroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013).

1.2.2. Ermeni Kaynakları

Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, çev. Gürsoy Solmaz, (Ankara: Elips Kitap, 2009).

Hrand D. Andreasyan, “XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1972): 83-149.

1.3. Seyahatnâmeler

Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri: Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, çev. ve not. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009).

Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, çev. ve not. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).

Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, trc. Ömer Rıza Doğrul, sad. Kâmil Doruk, (İstanbul: Ses Yayınları, 1993).

Ruy Gonz lez de Clavijo, Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat,  ev. Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul: Köprü Kitapları, 2016).

Tufan Gündüz, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar: Giovanni Maria Angiolello Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri,  ev. ve not. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017).

Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427),  ev. Turgut Akpınar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).

1.4. Kitabeler

şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, (Ankara: Neyir Matbaası, 1990).

Abdürrahim şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936).

Abdürrahim şerif Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932).

1.5. Meskûkât

Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kad me-i İsl miyye Kataloğu (Türkistan Hakanları,  l-i Sebüktekin, Horasan ve Irak Selçukîleri, Ben  Saldak, Ben  Meng  , Danişmendl ler, Rum Selçukîleri, Karaman, Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan ve İsfendiyoğulları, Ben  Ertana, Karakoyunlu ve Akkoyunlu mesk k t ), C. IV, (Kostantiniyye: Mahmud Bey Matbaası, 1321).

İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, C. II, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974).

şerafettin Erel, Nâdir Birkaç Sikke (Eyyubî, Selçuk, Moğol, Kırım Hanları, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Karamanoğlu, Al iye Beyleri, Eşrefoğlu, Germiyoğlu, şerefhanlar ve Osmanlı H k mdarlarına Ait Olan Bu Sikkeler, Koleksiyonumda Bulunan Nadir Sikkelerden Birkaçıdır.), (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1963).

şerafettin Erel, Nâdir Birkaç Sikke, (Arap Sasani, Emevi, Abbasi, Beni Ukayl, Selçuklular, Gazneliler, Danişment oğulları, Menk   k oğulları, Eyyubi, Karaman

oğulları, İlhanlılar, Celayir oğulları, Artuk oğulları, Mısır Memlûkleri, Çağatay, Şerefhanlar, Timuri, Akkoyunlu, Şam Atabeyleri, Aydınoğlu, Osmanlılar, Diğer Muhtelif Sikkeler), (İstanbul: Baha Matbaası, 1970).

Şerafettin Erel, Nâdir Birkaç Sikke (Samaniler, Gazneliler, Selçuklar, İlhanlılar, Ak Koyunlular, Osmanlılar), (İstanbul: Baha Matbaası, 1973).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN TARİHÎ VE SİYASÎ COĞRAFYASI, AKKOYUNLULAR, KARAKOYUNLULAR VE TİMURLULARIN MENŞEİ

2.1. Azerbaycan Adının Kökeni

Azerbaycan kelimesinin menşesine ilişkin çeşitli görüşler mevcut olmakla birlikte bunlardan ilki ve pek çok araştırmacı tarafından kabul göreni; Azerbaycan adının Gaugamela yenilgisinin (M.Ö. 331) ardından Büyük İskender hizmetine girmiş olan İranlı Satrap Atropates (Atropat-Atropatena)'ten türediğidir.²⁵ Atropates, Büyük İskender'in ölümünün ardından, daha evvel onun adına yönetmiş olduğu Küçük Media bölgesinde (Güney Azerbaycan'ın batısı) bağımsız krallık inşa etmiş ve krallık Atropates'in ülkesi

²⁵ A. Caferoğlu, *Azerbaycan*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1940), 5; Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 318; A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 93; Əhməd Zəki Vəlidi Toqan, *Azərbaycan*, (Bakı: Ocaq Neşriyatı, 2007), 15; Ali İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007), 1-47; Vaqif Piriyeu, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, (Bakı: Müəllim Nəşriyyatı, 2006), 16; Mahmud İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*, akt. Vefa Kurban, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 42/46; İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, ekl., not. ve haz. Ekber N. Necef, Şamil Necefov, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 132/133; Aslıhan Akman, *Azerbaycan: Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2005), 37; W. Barthold, "Âzerbaycan ve Ermenistan", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/14 (1963): 77; Fatma Rodoplu, "Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusça'dan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 15; Bayram Arif Köse, "10. Yüzyıl İslam Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan'da Coğrafî, İdarî ve İktisadî Durum", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/34, (2016): 433; A. Caferoğlu, "Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış", içinde *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, ed. Ahmet Caferoğlu, (Ankara: TDK Yayınları, 2008) 13; İsmail Mehmetov konuya ilişkin şunları aktarmaktadır: "*Batı ve Eski Sovyet tarihçiliğinde bu adı şahıs adı olarak Atropat'la ilişkilendirmek yaygındır. Söz konusu Atropat, İskender'in ölümünden sonra bölgede Atropatena devletinin kurucusu kabul edilmektedir. Bu görüşün yaygınlık kazanmasındaki birincil gerekçe Grek müelliflerinin ülke adını hükümdar adıyla bağlantılı görmeleridir. Ancak bu iddia kabul edilemez; çünkü Atropat'tan çok önceleri bu ad coğrafi bir tanım gibi kaynaklarda geçmektedir.*" Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 130/131.

anlamına gelen Grekçe “*Atropatene*” ismini almıştır. İlerleyen süreçte Orta Farsça’da “*Aturpatakan*”, Ermenice’de “*Atrapatakan*” ve son olarak Süryânîce’de ise “*Azarbaygan*” biçiminde ifade edilen kelime g/c değişikliği ile Arapça’da “*Azerbaycan*” şeklini almıştır.²⁶

Bir diğerine göre ise Azerbaycan, ateşler yurdu anlamına gelmektedir.²⁷ Eski devirlerde ateşe tapanlar ateşi “*od, odr, adr, atır, azr, adzr*” şeklinde telaffuz etmişler, Azerbaycan adı da bunların evrimi neticesinde meydana gelmiştir. Azerbaycan adındaki “*bay*” sözcüğü “*bey, bay, yüksek, ünlü, zengin toprak*” manasındadır. Bu sözcüğün Atropatena’daki “*pat*” ile de bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Pat sözcüğü Azerbaycan’ın eski sakinlerince “*yücelik, yüksek yer, yükseklik*” anlamında kullanılmıştır. Son olarak “*can*” ise Atropatakan’daki “*kan*”ın “*kan, gan, kaan, han*” şeklinde değişmesiyle “*yüksek, yüce, saygın, ünlü*” manasına gelmektedir. Buna göre Azerbaycan isminin “*ünlü, yüce ateşler yurdu, ateşin, alevin kutsal koruyucusu*” anlamlarına geldiği ifade edilebilir. Azerbaycanlılar bilindiği üzere ateşe tapmış ve onu korumuşlardır. “*Atırbân - atıran*” adı verilen ateş muhafızları ile ateşi korumuş ve kendi topraklarına da korudukları ateşin ismini vermişlerdir.²⁸

Netice itibarıyla Azerbaycan adının Pehlevîce “*âzer (ateş)*” ile “*bâykân (muhafız)*” sözcüklerinden meydana geldiği veyahut da Biyveresp/Azarbâz b. Bîvaresf kişi isminden türediği şeklindeki kanaatler halk etimolojisinden ibarettir.²⁹

²⁶ Buniyatov, “Azerbaycan”, 318; W. Barthold, “Âzerbaycan ve Ermenistan”, 77; Mirâli Seyidov, *Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərkən* (Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2018), 18; Togan, “Azerbaycan”, 93; Rauf Məlikov, “Azərbaycan Qədim Dövrə”, *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası*, (Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007), 172-173; Kerim Oder, *Azerbaycan*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1982), 17; Ahmet Caferoğlu, “Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış”, 13; Həsən Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, (Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2019), 49; Eşref Duman, “Azerbaycan’a Yönelik İlk İslâmi Fetihler”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 2; İpek, *Azerbaycan Tarihi’ne Giriş*, 1-2.

²⁷ Halil Altay Göde, “Zeyneloğlu Cihangir’in Muhtasar Azerbaycan Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 26.

²⁸ Caferoğlu, *Azerbaycan*, 5; İsmayıl Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, (Bakı: Adıloğlu Nəşriyyatı, 2005), 40; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*, 17/18; Oder, *Azerbaycan*, 17; İpek, *Azerbaycan Tarihi’ne Giriş*, 3/4; Vesile Şemşek, *Yerel Kaynaklar Işığında Ortaçağ Azerbaycan Tarihi 1: Araplar Dönemi*, (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020), 4; Duman, “Azerbaycan’a Yönelik İlk İslâmi Fetihler”, 3; Göde, “Zeyneloğlu Cihangir’in Muhtasar Azerbaycan Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi”, 26.

²⁹ Buniyatov, “Azerbaycan”, 318; İpek, *Azerbaycan Tarihi’ne Giriş*, 4/8.

2.2. Azerbaycan'ın Tarihî Coğrafyası

Verimli topraklar, akarsu, nehir, göl yahut deniz kenarları ile vadiler ve ovalar tarih-i kadimden beri insanlık için cazibe merkezi olmuştur. Günümüz Azerbaycan'ı da eskiden beri insanlar için makbul sayılan bu nitelikleri taşıyan dünyadaki en eski yerleşim merkezlerindendir.³⁰ Azerbaycan coğrafyasında Paleolitik döneme ait olan ilk insan izlerine Urmiye Gölü'nün kuzeyinde bulunan Tamtama dağlık bölgesi ile Tebriz'in güneyindeki Sehend Dağları'nda yer alan mağaralar ve yerleşim yerlerinde rastlanılmaktadır. Toplayıcılık ve avcılık ile geçinilen bu devrin ardından bilhassa Urmiye Gölü'nün doğusu ve güneyindeki Neolitik merkezlerde tarıma dayalı yerleşik hayata geçildiği bilinmektedir.³¹

Azerbaycan, devr-i kadimden beri gerek doğal zenginlikleri gerekse coğrafi konumu itibarıyla sayısız mücadelelere sahne olmuş ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir coğrafya olduğundan bu mücadeleler esnasında ülke sınırları sık sık değişkenlik göstermiş ve Azerbaycan'ın sınırlarının tespiti de güçleşmiştir. M.Ö. 36 yılında Antonius'un, 591 yılında II. Hüsrev'in ve 621 - 627 yıllarında İmparator Herakleios'un, Azerbaycan'ı ele geçirdiklerinde bile ülke sınırlarının belirsiz oluşu bu duruma örnek gösterilebilir.³²

Ahamenişler devrinde (M.Ö. 555 - M.S. 225), Atropates'in adına nispetle Atrpatekân/Atropatene olarak isimlendirilen Azerbaycan, merkezi Hemedan'da yer alan Büyük Madia/Media'nın bir parçasıydı. Daha sonra “*Küçük Media*” veya “*Atropat Mediası*” şeklinde adlandırılan saha, batıda Ermeniyeye (İrminiyye), güneyde Büyük Media, doğuda Hazar Denizi ve kuzeyde Hazar ülkesiyle sınırlanmıştır. Söz konusu coğrafya, Irak'tan Kızıl Özen (Sefid-Rûd) Çayı, Ermeniyeye'den ise Aras Irmağı ile ayrılmakta idi. M.Ö. III. yüzyılın ilk yarılarında Atropatene hâkimi Artabaz'ın hâkimiyeti, Hazar Denizi'nden Ermeniyeye'ye ve Pontus'a değin uzanmakla birlikte İberyâ (Gürcistan)'nın bir kısmını da kapsamakta idi. Josef Markquart, Aras Nehri'nin sol sahilinde yer alan Baylakan (P'atakaran-Phaitakaran)'ı da Atropatene'nin eyaleti

³⁰ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 23.

³¹ Buniyatov, “Azerbaycan”, 318.

³² İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 9; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan: 632-750*, (Erzurum: Zafer Yayınevi, 2017), 23.

saymaktadır.³³ Özellikle Sâsânîler devrinde oldukça mühim bir dinî merkez olan Gence (Ganzaka/Ganzak) ise Atropatene'nin başkentidir.³⁴ Bölge üzerinde yürütülen araştırmalarda Gence, Ganzak'tan söz edilirken çoğunlukla “*Atropatene Gencesi*” tabiri kullanılmaktadır. Böylelikle ilk dönemlerde Albanya (Orta Çağ'da Arrân) denilen Kür Nehri ile Aras arasındaki mıntikanın Atropatene'den sayıldığı ifade olunabilir. Kür Irmağı'nın doğusu ile Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunan ve kaynaklarda Şervân/Şâberân/Şâburân şeklinde de yer tutabilen Şirvan'ın da Orta Çağ başlarında Albanya'nın bir kısmını oluşturduğu bilinmektedir.³⁵

Sâsânîler devrinde Azerbaycan sınırının, Derbend Duvarlarındaki Sâsânîlerden kalma Pehlevice “*Adurbatan-Adurbadagan*” ifadesine bakılarak, tarihî Derbend kentine değin uzandığı ifade olunabilir. “*Adurbatan-Adurbadagan*” ifadesinin Sâsânîlerin Azerbaycan valisi veyahut da tahsildarı olan Barzniş tarafından 553 yılında yazıldığı düşünülmektedir.³⁶ Tüm bunlardan yola çıkarak Ermenilerin, “*Ag-van-Alvank*”, Romalılar ile Yunanların “*Albania-Albanya*” ve Arapların da “*Arrân*”³⁷ şeklinde

³³ Josef Markquart, *Ērānšahr Nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i: Mit Historish- Kritischem Kommentar und Historischen und Topographischen Excursen*, (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901), 110/111.

³⁴ Buniyatov, “Azerbaycan”, 319; İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, 23/24; Mirza Bala, “Gence”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 4: 762.

³⁵ W. Barthold, “Şirvan”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11: 571; Vaqif Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, (Bakı: Qrifli Nəşr, 2003), 176; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 23; İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, 24/25; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 9/11; Qəzənfər Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, (Bakı: Elm və Təhsil, 2013), 36; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 130/133; Kazım Paydaş, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40, (2006): 114; Mustafa Aydın, “Şirvan”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 204; Melek Omaç İpek, “Albanlar Tarihi ve Müslümanların Azerbaycan'ı Fethi” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 12.

³⁶ Sara Xanım Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, (Bakı: Poliqrafiya Evinin Mətbəəsi, 2006), 40; Ahmet Zeki Velidi, “Azerbaycanın Tarihî Coğrafyası”, içinde *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, ed. Ahmet Caferoğlu, (Ankara: TDK Yayınları, 2008) 45; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 19; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 15; Əhməd Zəki Vəlidi, *Azərbaycanın Tarixi Coğrafiyası*, (Bakı: Təhsil, 2009), 14; Nailə Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993), 16.

³⁷ Eski Yunan ve Roma devrinde “*Albania*” adı verilen bölge, Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından “*Arrân (Errân)*” adını almıştır. Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Arrân”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3: 394; Arrân'a ilişkin Fahrettin Kırzioğlu şunları nakletmektedir: “‘*Reşideddin-Oğuznâmesi*’nde, Oğuz Khan'ın ordusuyla ‘*Derbend-i*’ geçince, ‘*Şirvan'a* (Kür ırmağı soluna), sonra da ‘*Aran'a* gelip, ‘*Kür ve Aras ırmakları arasını yurt ve karargâh olarak, seçip kışı orada geçirdiği*’ belirtiliyor. Çünkü, kışlak olarak yaşanmağa çok elverişli iklimi vardır. Bu yüzden oraya, ‘*Aran*’ (arapça’da ‘*Al-Ran*’/Arran) denilmiştir.” M. Fahrettin Kırzioğlu, *Albanlar Tarihi: M.Ö. IV.*

isimlendirdikleri Hazar Denizi'ne dek uzanan Kür ve Aras Irmakları arasında kalan mıntikanın Sâsânîler dönemi Azerbaycan'ından sayıldığı çıkarımına varılabilir. Şirvan'ın ayrı bir bölge olarak değerlendirilmesi ise IX. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Mugan bölgesi, Sâsânîler devri Azerbaycan'ı içerisinde mütalaa edilmekte idi.³⁸ Bilhassa II. Şapur döneminde (309-379), Mugan mıntıkası, Azerbaycan'ın merkezi haline getirilmiş böylelikle ülkenin güneyi ile kuzeyi bir bütünlük arz eder hale gelmişti.

İslami ilk dönem Azerbaycan hudutlarına bakıldığında ise genellikle güneyde Sîser bölgesiyle, Kızıl Özen ve Beşparmak Dağları, kuzeyde ise Mugan mıntıkası dahil olmakla birlikte Aras Nehri tabii hudut sayılmaktadır. Bir diğer ifade ile söz konusu dönemde Azerbaycan; kuzeyde Arrân ve Ermeniyeye, güneyde Irâk-ı Acem, doğuda Deylem ve Gîlân, batıda Rum beldeleri, güneybatıda ise Cibâl ile sınırlıdır.³⁹ Bu sınırlar zaman içerisinde kuzeye kayarak, Arrân'ı da içerisine almıştır. Zira öncesinde (629-630) Azerbaycan'ın kuzey bölümüyle Ermeniyeye Sîsak/Sîsakan ve Gürcistan'ın bir kısmı, Bizanslıların İranlılara karşı ittifak halinde olduğu Hazarların hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Bir süre sonra bu toplumun daha kuzeye sürülmesiyle Azerbaycan sınırının bu yönde genişlediği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra İslam coğrafyacıları Azerbaycan sınırlarını farklı bir değerlendirmeye tabi tutmuşlar öyle ki bu hususta bazen ülkenin bir insanın elinde bulunuşu, tek vali tarafından idare edilmesini ölçü almışlardır. İstahrî ve İbn Havkal, Azerbaycan, Arrân ve Ermeniyeye'yi bir iklim sayarlar.⁴⁰ Bu müelliflerin çizmiş oldukları Azerbaycan haritası da adı geçen bölgeleri ihtiva eder.⁴¹ İbn

– M.S. X. Yüzyıllar, (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 47; Bu konu hakkında bkz. Reşideddin Fazlullah, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, çev. Zeki Velidî Togan (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982), 29/31.

³⁸ “*Mûgân, Mugân veya Mûkân, Seblân dağı tabanından Hazar denizinin doğu kıyısına uzanan, büyük bataklık ovanın adıdır. Bu bölge Aras nehri ağzı güneyi ile Tâliš dağları kuzeyinde yer alır. Bazen Azerbâyçân eyaletinin parçası olduğu mütalaa edilmiştir, fakat çoğunlukla ayrı bir bölgeyi teşkil etmiştir.*” Guy Le Strange, *Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri: Mezopotamya, İran ve Orta Asya İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, trc. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 230.

³⁹ Velidi, “Azerbaycanın Tarihi Coğrafyası”, 44; Togan, “Azerbaycan”, 94.

⁴⁰ İstahrî, *Ülkelerin Yolları: Değerlendirme-Metin*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2015), 176; İbn Havkal, 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 259; Yusuf Bey Vezirof, *Azerbaycan: Tarihi, Coğrafi ve İktisadi*, (Şehzadebaşı: Evkaf Matbaası, 1338-1340), 8; Ali Ertuğrul, “Ermeniyeye, Er-Ran ve Âzerbaycan”, içinde *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükân, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 280.

⁴¹ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 15/16; Ali Ertuğrul, “Ermeniyeye, Er-Ran ve Âzerbaycan”, 280; Havkal, 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, 259; Vezirof, *Âzerbâyçân: Târihi, Coğrâfi ve İktisâdi*, 8; Togan, “Azerbaycan”, 94; Bayram Arif Köse, “10. Yüzyıl İslam Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan'da Coğrafi, İdarî ve İktisadî Durum”, 433.

Havkal bu bölgelerin, önceki devirlere ait haberlerde gördüğüne göre tek kişi tarafından idare olunduğunu aktarmaktadır.⁴² Eduard Ritter Von Zambaur da ilk İslami dönem Azerbaycan valilerini sıralarken, bunlardan bir kısmını aynı zamanda Ermeniyeye valisi olarak göstermektedir.⁴³ Hatta zaman zaman el-Cezire'nin tamamı yahut bir bölümü de buna ilave olunmuş, aynı iklim olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Muhammed b. Mervan, el-Cezire ile birlikte Azerbaycan ve Ermeniyeye'nin de valisidir. Abbâsîler döneminde de bunun bir süre böyle devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Ebû Cafer el-Mansur, el-Cezîre, Ermeniyeye ve Azerbaycan'a gönderilmiş olan ilk validir. Hududu'l-Alem müellifi de Azerbaycan, Ermeniyeye ve Arrân'ı birbirlerine bağlı tek mıntıka kabul etmektedir. Bu mıntıka doğuda Gîlan, güneyde Irak ve el-Cezire, batıda Rum-Bizans, kuzeyde ise Hazar ve Serîr memleketi ile sınırlıdır.⁴⁴ el-Mukaddesî ise bu geniş sahayı "*Rehab (bolluk ve bereket diyarı)*" olarak adlandırmaktadır.⁴⁵

Azerbaycan ile ilgili olarak "*Büyük memleket, bir geniş ülke*" ifadesini kullanan Yâkût el-Hamevî de ülke sınırlarını doğuda Berde (Berda/Berdea/ Barda'a)'den batıda Erzincan'a kadar (Zencân olabilir), kuzeyde ise Deylem, Gîlan ve Tarum'a dek uzanan bir ülke şeklinde betimlemektedir.⁴⁶ İslam coğrafyacılarının birçoğunun Arrân bölgesini Azerbaycan'dan saymaları aralarındaki ortak noktayı oluşturmaktadır. Ya'kubî, Azerbaycan şehirlerini sayarken, önce yalnız Arrân'ın, İslami dönemde ise bunun yanı sıra Ermeniyeye'nin de idare merkezi olan Berde'yi de bunlar arasında göstermektedir.⁴⁷ Taberî de Mesleme b. Abdulmelik'in Türklerle savaşlarından bahsederken onun, Azerbaycan şehirlerinden "*Bâbu'l-Ebvâb (Derbend, Demirkapı)*" a ulaştığını söylemektedir. el-İstahrî ise Mugan, Varasan, Baylakan, Bâbu'l-Ebvâb ve Berde'yi,

⁴² Havkal, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, 259; Vezirof, *Âzerbâycân: Târîhî, Coğrâfî ve İktisâdî*, 8.

⁴³ Eduard Ritter Von Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam*, (Hanovre: Librairie Orientaliste Heinz Lafaie, 1927), 177\179.

⁴⁴ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), 101; Togan, "Azerbaycan", 94; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 16/17.

⁴⁵ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015) 380/381; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 17; Togan, "Azerbaycan", 94; Nailâ Vəlixanlı, *IX-XII Əsr Ərəb Coğrafiyaşünas Səyyahları Azərbaycan Haqqında*, (Bakı: EDM. Neşriyatı, 1974), 87.

⁴⁶ Şihâbuddîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hemevî el-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân I*, (Beyrut: 1977), 128-129; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 17.

⁴⁷ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2002), 53/54; Vəlidi, *Azərbaycanın Tarixi Coğrafiyası*, 14; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 17/18.

Azerbaycan'ın önemli şehirleri olarak sıralamaktadır.⁴⁸ Nüzhetu'l-Kulûb müellifi, Azerbaycan sınırlarını Irâk-ı Acem, Mugan, Gürcistan ve Ermeniyye şeklinde göstererek Arrân'ı da buraya dahil etmektedir.⁴⁹ İbnü'l-Fakîh ve Yâkût da Arrân'ın Berde'ye dek olan kısmını Azerbaycan'dan saymaktadır.⁵⁰ Ebu Dülef, Mugan ve Bakü'ye vardığı sırada Azerbaycan'a geldiğini ifade etmektedir.⁵¹ Nitekim aynı dönemlerde çoğu Arrân bölgesinde bulunan Bakü, Şamahı, Gence, Şeki ve Kuba hanlıklarına da “*Azerbaycan Hanlıkları*” denilmekte idi.⁵² Buna göre, Arrân ile Azerbaycan arasında bir kopukluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar birbirinin uzantısı mahiyetinde, tek ülke ve toprak şeklinde yaşamışlardır. İlk İslami dönemin, bölgedeki tek idare ve idarecisi de bu durumu pekiştirmiştir. Bazı yerli tarihçilerin, Azerbaycan adını sık sık Arrân yahut Albanya karşılığı olarak kullanmaları bu bütünlüğün bir diğer ifadesidir.⁵³

İslami devirde Azerbaycan için çizilen bu sınırlar sonraları da genellikle aynı biçimde gösterilmiştir. Timurlular devri Azerbaycan sınırları ise XIII. ve XIV. Asırlardaki sınırlarla neredeyse birebirdir. Söz konusu dönem Azerbaycan hudutları ile ilgili olarak XIV. yüzyıl müelliflerinden Hamdullah Müstevfi, Azerbaycan arazisinin uzunluğunun 95 ferseng (fersah), eninin ise 55 ferseng olduğunu aktarmaktadır. Kazvini'nin ülke sınırlarını gösteren bu malumatında bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Öncelikle yazar, Azerbaycan derken yalnızca tarihi Atropatena (muasır cenubi Azerbaycan) topraklarını kastetmiştir. Hudutları gösterirken Azerbaycan'ın diğer mühim topraklarından olan Arrân, Mugan, Şirvan ve Güştasfi'yi farklı bir başlıkta toplamıştır.⁵⁴ Yazar burada yalnızca kadim Atropatene topraklarını Azerbaycan hudutları olarak vermekle yanılmıştır.

⁴⁸ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2015), 176/182.

⁴⁹ Hamd-Allah Mustawfi of Qazwin, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, translated Guy le Strange, (London: E.J. Brill, 1919), 78/94.

⁵⁰ İbnü'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî (289/902), Muhtasar Kitâbü'l-Buldân, (Nşr. Michael Jan de Goeje), E. J. Brill, Leiden 1302/1885, s. 284-286; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I, 379-381.

⁵¹ Ebu Dülef, *İran Seyahatnamesi: 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk*, trc. ve not. Serdar Gündoğdu, (İstanbul, Kronik Kitap, 2017), 67; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 18; Vəlidi, *Azərbaycanın Tarixi Coğrafiyası*, 14.

⁵² Togan, “Azerbaycan”, 94.

⁵³ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 18/19.

⁵⁴ Hamd-Allah Mustawfi of Qazwin, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, çev. Guy le Strange, (London: Leyden E.J. Brill, 1919), 91/94; Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 80; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 30.

Doğudan Hazar Denizi boyunca uzanan Azərbaycan arazisi güneydoğuda Gîlân, güneyde ise Fars vilayetleri ile sınırlanırdı. Z. M. Bünyadov, Yakut Hamevi'nin məlumatına dayanaraq Zencan şəhrini muasır İran Azərbaycan'ına daxil etməkte və böyləliklə Azərbaycan'ın güney sınırının bu şəhrin doğusundan və güneyindən geçtiği belirlənməkdədir. Azərbaycan'ın güney istikamətte sınırları daha sonra Sayınkale, Ruyəndəz kəlləri, Savucbulak və Uşniya şəhirlərinin güneyindən gəçərək Urmiyə Gölü'nün batı sınırlarına kədər uzanırdı.⁵⁵ Həmdullah Kazvini'nin aktardığına görə Uşniya, Azərbaycan'ın Hoy tümeninə dahildir. Azərbaycan'ın batı hudutları Urmiyə, Selmas, Hoy və Makû kəntlərinin batısından gəçərək Dvin istikamətində Arrân'a ulaşırđı. Urmiyə, Selmas və Hoy şəhirləri Hoy tümeninə, Makû isə Nahçıvan tümeninə dahil idi. Nahçıvan isə Azərbaycan'ın mühim vilayətlərindən olup tümen mərkəzi olaraq tanınırdı və Makû, Ordubad, Azad ilə Ecnan şəhirlərini birləşdirirdi.⁵⁶ Rəşideddin Fəzlullah, Kafan və Sürməli'nin də Nahçıvan'a tabi olduğunu aktarmaktadır.⁵⁷

Ünlü coğrafiyacı Yâkut el-Hamevî, Dvin (Debîl/Dübeyl)'in Arrân vilayətində, Azərbaycan'ın uzak hudutlarında yerləşdiğini ifadə etməkdədir. İslam coğrafi esərleri Arrân topraklarının Dvin'e və Gökçə (Göyçə/Sevan) Gölü'ne kədər uzandığını və Azərbaycan'ın Ermeniyyə ilə sınırını təşkil ettiğini təsdiq edər.⁵⁸

Azərbaycan'ın ən kadim tarixi vilayətlərindən biri olan Karabağ isə Timurlular için həyati önəmə sahiptir. Timurlu kaynaklarında Timur'un və ondan öncəki Hülâğû və Cəläyirli şəhzadələrinin Karabağ'da kışlamaları hüsusunda pek çox örnəklə karışlaşılmaqdadır. Öylə ki Timur, Karabağ topraklarını Batılı düşmənlərinə karış mücadələdə bir üs olaraq kullanmaqtağdı.⁵⁹

Eski Roma və Yunanlıların Albanya, Arapların Helenistik dənəmdə bu bölgədə ikamət edən Arrân vəya Arianoi isimli kavimə izafətən Arrân diyə adlandırdıkları Gence

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu 'cemu l-Buldân*, III, 152-153.

⁵⁶ Həmd-Allah Mustawfi of Qazwin, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, 86, 90; Piriyeu, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 80-81; Piriyeu, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 30.

⁵⁷ Piriyeu, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 81.

⁵⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu 'cemu l-Buldân*, II, 448-449; Piriyeu, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 81, 83; Piriyeu, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 31.

⁵⁹ Piriyeu, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 106.

ve Karabağ'ı kapsayan bölgeye Türk hâkimiyeti devrinde Karabağ ismi verilmiştir.⁶⁰ Karabağ, kaynaklarda genellikle “*Arrân Karabağ'ı*” biçiminde verilir. Arrân Karabağı terimine ilk defa Reşideddin Fazlullah'ın *Câmi'u't-Tevârih* adlı eserinde 1284 yılı hadiselerinden bahs olunurken tesadüf edilmektedir.⁶¹ Dönem tarihçileri bu bölgeye Arrân Karabağ'ı adını vererek onu diğer Karabağlardan ayırmak istemişlerdir.⁶²

İlhanlıların (1256-1336) yazlık ordugâhı Karabağ'da bulunmaktaydı. Bununla birlikte İlhanlı hükümdarları kışın da çoğunlukla burada kışarlardı.⁶³ Bu devirde Moğollar ile beraber gelen şaman Türklerin kesif kütleler halinde bu bölgede yerleştikleri görülmektedir. Karabağ, Timurlular devrinde de kesif Türk kütleleriyle genişlemeye devam etmiştir. Timur, 1396 yılında Kıpçak seferinin dönüşünde Karabağ'ı sağ cenah ordularının ikametgâhı olmak üzere, Derbend'den Bağdad'a kadar olan saha ile beraber oğlu Mirân Şah'a vermiş ve 1399 yılı kışında Mirân Şah, sarayının ümerasını Karabağ'da kabul etmiş idi. 1400-1401 yılı seferleri esnasında ve Anadolu seferi dönüşünün akabinde tekrar Karabağ'da kışlayan Timur, Türkiye ve Suriye'den beraberinde getirdiği 50.000 Türk ailesinin bir kısmını Karabağ'da yerleştirmişti.⁶⁴ Karabağ, Akkoyunlular (1403-1508) devrinde de bu sülaleye intisaplı hükümdarlara kışlak olarak hizmet vermeye devam etmiştir.⁶⁵

Azerbaycan hudutları daha sonra Tebeder (Debed) Çayı boyunca uzanarak Hunan istikametine doğru giderdi. Muhammed b. Ahmed Nesevî'nin bildirdiğine göre Sultan Celâleddin, Gürcü seferinden Tebriz'e gelip istirahat etmiş, oradan Orhan'ı asker ile Gence'ye göndermiş ve bu şehirle birlikte Beyhak'tan, Berde, Şemkur ve Siz nahiyeleri de düşmüştür.⁶⁶ Hamdullah Kazvini Gürcistan arazisini yorumlarken Hunan'ın Gürcistan'ın Arrân ile sınırında büyük bir tepenin üzerinde yerleşmiş muhkem bir kale

⁶⁰ Mustafa Aydın, “Karabağ”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 367; Mirza Bala, “Karabağ”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6: 213.

⁶¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejanî, (Ankara, TTK Yayınları, 2013), 136.

⁶² Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 98; Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov, *Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər*, (Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005), 23; Bala, “Karabağ”, 213.

⁶³ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyasət, İdarə və Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 363/364.

⁶⁴ Bala, “Karabağ”, 213.

⁶⁵ Bala, “Karabağ”, 214.

⁶⁶ Nesevî, Muhammed b. Ahmed, *Celâlüttin Harezmşah*, çev. Necip Asım, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), 73; *Celâleddin Hârizmşah Biyografisi*, çev. Necip Asım, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 116.

olduğunu bildirir.⁶⁷ Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafernâme*'de bu konu hakkında “*Sahipkiran, Şaban ayının yedisine rastlayan Pazar günü (12.03.1402) At yılında Nevruz'un yaklaştığı sırada Karabağ'ı Erran'dan Şamkur'a doğru hareket etti. Şehzâde Muhammed Sultan, fermana uygun olarak Kür nehrini geçerek sahil boyunca ilerledi. Sahipkiran, Mevlânâ Abdullah Sadr'ı İsfahan'ın haracını toplaması için gönderdi. Yine sadrlardan olan Mevlânâ Kutbuddin Kummî'yi aynı amaçla Şiraz'a yolladı. Kendisi ise Berdaa ve Gence'yi geçerek Şamkir ovasına geldi ve birkaç gün orada kaldıktan sonra Alatağ tarafına gitti. Gürcistan sınırındaki Tebdür nehrinin sahilinde konakladı.*”⁶⁸ ifadelerine yer vermektedir. Buradan hareketle Azerbaycan ile Gürcistan'ın bu arazideki sınırının Debed Çayı boyunca uzandığı anlaşılmaktadır.⁶⁹

Azerbaycan sınırları Tebeder (Debed) Çayı'nın menşinden kuzey yönünde uzanarak Şeki vilayetinin kuzeybatısından geçerek doğuya giderdi. Şeki bölgesi, XIII. asrın ilk çeyreğinde Gürcü derebeylerinin etkisinden kurtulduktan sonra zaman zaman bağımsız hale gelse de çoğu durumda Şirvan'ın ve dolayısıyla Azerbaycan'ın terkinde kalmıştır.⁷⁰

Azerbaycan'ın kuzey hudutları Şeki ve Şirvan'ın kuzeyinden geçerek Derbend'e dek ulaşırdı ve burada Hazar Denizi'ne katılırdı. Hamdullah Kazvini, Şirvan bölgesinin Kür Çayı sahillerinden Derbend'e dek uzandığını kaydetmektedir.⁷¹ Barthold'un işaret ettiğine göre Moğol egemenliği sırasında Derbend bazen Şirvanşahlara tabi olmuş bazen de kendi müstakil hâkimleri tarafından idare olunmuştur.⁷² Burada Hülâgûlarla Kızılordalıların etkisi zaman zaman değişmiştir. Timur ise Derbend'i kendi devletinin kuzey sınır mıntıkası gibi güçlendirmiş ve şehri Şirvanşah İbrahim'in hâkimiyet sahasında bırakmıştır.⁷³

Böylece XIII.-XIV. yüzyılların birinci el kaynaklara ve araştırmacıların görüşlerine dayalı olarak Azerbaycan'ın bu dönem sınırları doğuda Hazar Denizi,

⁶⁷ Hamd-Allah Mustawfi of Qazwin, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, 94/96.

⁶⁸ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 384.

⁶⁹ Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 83-84.

⁷⁰ Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 85-86.

⁷¹ Hamd-Allah Mustawfi of Qazwin, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub*, 93.

⁷² W. Barthold, “Derbend”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979) 3: 536.

⁷³ Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 88.

Zencan, Savucbulak, Uşniye şəhirlərinin və Ruyendez/Ruyendiz Kalesi'nin güney istikaməti, Urmiye, Selmas, Hoy, Makû şəhirlərinin batısı, Dvin şəhri, Gökçe Gölü, Debed (Tebeder) Çayı, Hunan Kalesi, Şeki əyalətinin kuzeydoğusu, Şirvan'ın kuzeyi və Derbend şəhərinin kuzeyi olaraq tanımlanabilir.⁷⁴

2.3. Azərbaycan'ın Siyasi Coğrafiyası

Azərbaycan siyasi tarixinin ilk dövrləri M.Ö. III. bin ilin ilk yüzillərinə dəyin uzanmaqdadır. Bu dövrlərə aid kimi Sümer yazıtlarında Azərbaycan topraklarında yeni yeni filizlənən siyasi otoritələrdən bəhs edilməkdədir. Eski Mezopotamya ilə Atropatena arasındakı coğrafi yaxınlıq bölgəyə ilgili ilk yazılı tarixi məlumatların Sümer mənbələrində avarmasını zorunlu kılmaqdadır. Coğrafi yaxınlıq səbəbiylə siyasi baxımdan bu dövrdə Azərbaycan'ın ən aktiv bölgəsi Urmiye Gölü əvresisi ilə batı və güneyində bulanan eski yerləşim əraziləridir. M.Ö. III. bin ilin əvvəllərindən etibarən bu sahədə ciddi anlamda siyasi bir aktivlik gözə çarpmıqdır. Coğrafi olaraq adətə Mezopotamya'nın arka bəhçəsi konumunda olduğundan bölgə mədəniyyətinin dərin izlərini taşıdığı kimi bu sahədə oluştan güclərin də diqqətləri Mezopotamya üzərində olmuşdur.⁷⁵

Sümer yazıtları və mətnlərinə görə Azərbaycan coğrafiyası üzərindəki ən eski siyasi toplusluk Arattalardır. Coğrafi olaraq Aratta'nın şimdiki Urmiye Gölü'nün güney və güneydoğu bölgəsinə dənk gəldiyi əsas alınırsa, bu bölgədə ortaya çıxan ilk siyasi oluşumun Aratta olduğuna qəbul edilməkdədir. Dövlətin hədudları güneydə Diyala Nəhrisi'nin üst kısımlarıyla, güneydoğuda şimdiki Zencan və Kazvin əyalətlərini içərisinə əlməktə idi. Aratta'nın bölgədəki siyasi varlığının M.Ö. III. bin ilin ilk yarısında pəkiştiği qörölməkdədir. Əncək şimdiki qədər bu dövlətin siyasi varlığı haqqında bəlgirin bir qörüş ortaya konulmadığı kimi kökeni isə gizliliğini qorumaqdadır.⁷⁶

⁷⁴ Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 91; Vəqif Piriye, “Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə”, *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası*, (Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007), 213/215.

⁷⁵ Mehmetov, *Türk Kafkası 'nda Siyasi və Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarixi*, 79.

⁷⁶ Dilgəm İsmailov, *History of Azerbaijan*, (Bakı: AzMİU. NPM, 2017), 31; Mehmetov, *Türk Kafkası 'nda Siyasi və Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarixi*, 80/81; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zəmanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 11, 38/39; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 17; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 25; İradə Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zəmanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, (Bakı: Mütərcim, 2015), 19; Ensar Macit, “Timurlular Zəmanında Azərbaycan” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017), 12.

Azerbaycan'ın en eski coğrafi adı olan “Aronata” dağ/dağlık ülke manasına gelmektedir. Başkenti ile aynı adı taşıyan ve M.Ö. III. bin yılın ilk yarısında ortaya çıkan bu devlet yalnızca Azerbaycan'ın değil Yakın Doğu'nun da sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve kültürel hayatında önemli rol oynayarak adından söz ettirmiştir.⁷⁷

M.Ö. III. bin yılın son dönemine ilişkin Urmiye Gölü'nün güneydoğu bölümleri ile ilgili bilgi veren Akkad tabletleri, bu sahada Lullubi (Lullubum/Lullupum/Lullume/Lullu) adlı topluluktan söz etmektedir.⁷⁸ Sümer şehir devletleri üzerinde Akkad egemenliğinin kurulması ve Aratta Devleti'nin zayıflaması sonucunda Lullubiler bölgede etkin bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Lullubi hükümdarı İmmaşgun (M.Ö. 2200-2170), Azerbaycan bölgesinde hâkimiyetini sürdüren irili ufaklı siyasi oluşumları kendisine bağlamak suretiyle güçlü bir birlik tesis etmiştir. Devlet, en kudretli dönemini Anubanini devrinde (M.Ö. 2170-2150) yaşamıştır. M.Ö. II. bin yılda Lullubiler dağılmış, yerine küçük birlikler ortaya çıkmıştır. Arattalarda da olduğu gibi bu topluluk ve devletin etnik kimliği konusunda kesin bir bilgi sahibi olunamamakla birlikte Lullubi hükümdarlarının faaliyetlerine bakıldığında onların Sümer-Akkad kültürünün uzantısı oldukları ifade edilebilir.⁷⁹

Kuti/Kutium/Guti/Gutium adını taşıyan bir diğer topluluğun ise M.Ö. III. binli yıllardan başlayarak Urmiye Gölü'nün batı ve güneybatı kısımlarında bulundukları bilinmektedir. M.Ö. XXIII. yüzyılın sonlarında Kuti kavimlerinin başında bulunan Enridavazir (Erridupizir), Akkad hükümdarı Naram Sin/Naram-Suen'i mağlup edip Sümer şehirlerinden Nippur'u ele geçirerek burada kendi adına Akkadca bir kitabe diktirmiş, Kutiler ise bu olaydan sonra 100 yıla yakın bir süre Mezopotamya'da hüküm sürmüşlerdir. Ancak Tirikan zamanında Uruk şehrinin hâkimi Utuhegal döneminde Kutiler, Mezopotamya'dan sürülerek egemenliklerine son verilmiştir. Arattalar ve

⁷⁷ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 18; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 81.

⁷⁸ Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 12, 39; Solmaz Qaşqay, *Manna Dövləti*, (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993), 24.

⁷⁹ İsmailov, *History of Azerbaijan*, 31-32; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 81; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 18; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 19/20; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 39.

Lullubilerde olduğu gibi Kutilerin de dil ve etnik yapılarına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁸⁰

Kendilerine ait hükümdar ve tanrı adlarına bakıldığında köken olarak Kutil-Lullubi grubu ile aynı özellikleri taşıdıkları görülen ve Assur kaynaklarında isimleri Kaşşu biçiminde geçen Kas/Kassi/Kas(s)it kavimlerinin ise siyasi otorite olarak meydana çıkışları M.Ö. II. bin yılın ortalarına denk gelmektedir. Kasların Merkezi Asya'dan geldiklerine ilişkin görüş kabul görmektedir. Orta Asya'dan göç nedenleri bilinmeyen Kasların, Horasan üzerinden Azerbaycan'a gelerek Urmiye çevresini yurt edindikleri, buradan da Mezopotamya'ya karşı saldırılarda bulundukları bilinmektedir. Kaslar, Mezopotamya'yı nihai olarak M.Ö. 1595 senesinde ellerine geçirerek M.Ö. 1155 yılına dek bu mınıtkada egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Mezopotamya'dan atılmalarının ardından bakiyeleri, günümüzdeki Urmiye ve Kuzey Irak ile Güneydoğu Anadolu çevresine sığınmışlardır.⁸¹

Yazılı kaynaklarda haklarında yeterli bilgi bulunmadığından tarihleri yeterince aydınlık olmayan Hurriler ise Azerbaycan'ın III. bin yıl kavimlerinden bir diğeridir. Zagros Dağları'nın batı etekleri ile Urmiye Gölü'nün batı kıyılarında yaşamını sürdüren Hurrilerin eski Doğu Anadolu sakinleri oldukları bilinmektedir.⁸²

Urmiye Gölü'nün güneyinde yaşayan bir diğer topluluk olan Turukkiler, Kutil ve Lullubilerin bir parçasıydılar. Turukkiler bu devletlerin yıkılmasının ardından bağımsız

⁸⁰ Ismailov, *History of Azerbaijan*, 32/33; Süleyman Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci illərə Qədər*, (Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1996), 34/36; Qaşqay, *Manna Dövləti*, 23; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 81/82; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 26-27; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 19-20; İradə Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, (Bakı: Mütərcim, 2015), 20; Həsən Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, (Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2019), 39/40; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 27; Cahit Günbattı, *Sümerler, Gutlar, Hattilər, Hurriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilləri ve Kültürleri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007), 9.

⁸¹ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 82-83; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 39-40.

⁸² Kırzioğlu, *Albanlar Tarihi: M.Ö. IV. – M.S. X. Yüzyıllar*, 13/14; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, (Sinop: Çizgi Kitabevi, 2001), 47/51; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 27; Cahit Günbattı, *Sümerler, Gutlar, Hattilər, Hurriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilləri ve Kültürleri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007), 37.

bir politika yürütmüşlerdir. Turukkilerin Lullubilerle aynı etnik yapıya sahip oldukları düşünülmektedir.⁸³

M.Ö. I. bin yıl başlarında Azərbaycan topraklarında zuhur eden en etkin siyasi birlik Zamualardır. Zamua, aşağı Zap Nehri'nden Urmiye Gölü'ne kadar olan bölgeye verilen addır. Lullubilere mensup bir topluluk olan Zamua, ağır Assur darbeleri neticesinde Manna Devleti'nin tesiri altına girmiştir.⁸⁴

Güney Azərbaycan topraklarında ortaya çıkan ilk büyük siyasi birlik olma niteliği taşıyan Manna Devleti ise M.Ö. I. bin yıl başlarında kurulmuştur. Manna'nın sınırları, güneyde Diyala ve Küçük Zap nehirlerinin üst kısımlarına, doğuda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Aras Nehri'ne ve batıda Urmiye Gölü kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Manna Devleti, bölgeyi ele geçirmek isteyen Assur ve Urartuların yoğun baskılarına maruz kalmıştır. O dönemde Azərbaycan'a gelen İskit ve Kimmerler de Assur-Urartu saldırganlığına karşı yürütülen mücadelede mühim rol oynamışlardır. Azərbaycan'ın güneyinde uzun müddet varlığını sürdüren Manna Devleti'ne bu sıralarda oldukça güçlenmiş olan Medler tarafından M.Ö. 615-610 yılında son verilmiştir.⁸⁵

MÖ IX-VI yüzyılları arasında güçlü bir devlet kurmuş olan ve dışa açılmaya Azərbaycan'dan başlayan Urartular, Mannalar ile büyük bir mücadele içerisine girmiş ve bölgeye hâkim topluluklar içerisinde yer almışlardır. II. Sarduri (M.Ö. 764-735), M.Ö. 750 yılında Mannaları yenilgiye uğratarak Urmiye Gölü'nün kuzeyi ile güney Azərbaycan'ın içlerine dek ilerledi. I. Rusa döneminde Urartular için var olan iki büyük tehlike Asur ve İskitler idi. I. Rusa (M.Ö. 735-714/3)'nın da faaliyetleri ile birlikte Tebriz dahil olmakla birlikte güney Azərbaycan'ın tamamı Karadağ, Kotur Hoy ve Merend gibi

⁸³ İsmailov, *History of Azerbaijan*, 33-34; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 20; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 40-41; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 27.

⁸⁴ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 83/84; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 41; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 28; Qaşqay, *Manna Dövləti*, 25-26.

⁸⁵ Yaqub Mahmudov, *Azərbaycan: Qısa Dövlətçilik Tarixi*, (Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005), 9-10; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 84/86; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 21/25; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 23/29; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 42/45; Qaşqay, *Manna Dövləti*, 44/57; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 15; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 31; Qaşqay, *Manna Dövləti*, 44/57; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*, 37/40.

pek çok iskân yeri Urartu egemenliğine girmiştir. II. Rusa (M.Ö. 685-645)'dan sonra Urartular inkıraz süreci içerisine girmiştir. Doğudan Kimmerlerin ardından İskitler de Urartu ve Asur'u tehdit etmeye başlamıştır.⁸⁶

Medler M.Ö. XII. asrın sonlarında İran'da bölgenin yegâne hâkimi olmuş ve söz konusu mıntıkada yaşamını sürdüren İskitleri de kendi içlerine alarak Asur kralları için tehdit unsuru haline gelmişlerdir. Babil, İskit ve Med güçlerinden meydana gelen müşterek ordu M.Ö. 612 yılında Ninive'ye saldırarak kenti ele geçirmiş ve bundan yalnızca birkaç yıl sonra Asur Krallığı yok olmuştur. Urartu Krallığı'nın yıkılışı ile ilgili görüşlerden ilki; krallığın M.Ö. 609 tarihinden sonra Medlerin hâkimiyeti altına girmiş olabileceğidir. Van Gölü civarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Medlerin söz konusu mıntikalarda yerleşmiş olduklarına dair hiçbir belgenin ele geçmemiş olması öneriye kuşkuyla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Karmir-Blur ve Çavuştepe kazılarında İskitlerin silah ve eserlerinin bulunması, Urartulara bu topluluk tarafından son verildiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yakın Doğu'nun en kudretli askerî ve siyasi teşekkülü olan Asur Krallığı'nın inkırazının ardından bölgenin tarihi olayları çoğunlukla Medler ve İskitler tarafından yönlendirilmiştir. Yazılı kaynaklarda Urartulardan son söz edilişlerden birisi yine aynı kavimlerle ilgilidir. M.Ö. 609 yılına tarihlendirilen Babil kroniklerinde İskitlerin Urartu arazilerine değin ilerlediği ifade edilmiştir. Söz konusu kaynaklarda M.Ö. 608-607 yıllarında yukarı Dicle vadisindeki Urartu arazilerinin de ele geçirildiğini aktarmaktadır. Tüm bunların ışığında Urartu Krallığı'nın en az bu zamana dek mevcudiyetini sürdürdüğü ifade edilebilir.⁸⁷

Azerbaycan coğrafyasında I. bin yılda kurulmuş devletler arasında İskitler de hayli mühim bir yer tutmaktadır. Bozkır kavimlerinin birbirlerini doğudan batıya doğru yer değiştirmeye mecbur bırakması sonucu Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar da bu kavimlerin güç alanı içinde kalmış ve İskitler de Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Kimmer hâkimiyetini sonlandırarak bu kültür coğrafyasına hükmetmişlerdir.

⁸⁶ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 41-42; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 35; Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, (İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997), 38/47; İlhami Durmuş, "Anadoluda Kimmerler ve İskitler", *Belleten*, 61/231(1997): 273/274.

⁸⁷ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2008), 34-35; Günbattı, *Sümerler, Gutlar, Hattiler, Hurriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri*, 54-55; Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 47.

Kimmerlerin ardından Kafkasları doğudan dolaşarak Hazar Denizi sahilini takiben Derbend-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan ve İran'a dalgalar hâlinde yayılmaya başlayan İskitler, Urartular ve Asurlar ile mücadele halinde olmuşlardır. İskitlerin varlığı M.S. II. yüzyıla kadar sürmüştür de Gotlar tarafından siyasi varlıklarına tamamen son verilmiştir.⁸⁸

Mannaların en tehlikeli düşmanlarından olup düzenledikleri saldırılar ile onları hayli yıpratın ve yıkılmalarında büyük payları bulunan Urartuların inkırazının ardından M.Ö. VII. yüzyılda Medlerin hâkimiyetinde olan Azerbaycan, M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında Ahamenişlerin (Pers İmparatorluğu) topraklarına katılmıştır.⁸⁹ İmparatorluğun sınırlarının oldukça genişlemesi bir takım idari zorlukları da beraberinde getirmiş, bu durumu ortadan kaldırmak maksadıyla ülke “*satraplık*” adı verilen yönetim birimlerine ayrılmış ve bunların başına da “*satrap*” adı verilen yöneticiler atanmıştır. Kiros döneminde Ahamenişler ülkesi 20 satraplığa bölünmüş, Azerbaycan ise 10. Satraplık olan Media Satraplığı'nın bir parçası sayılmıştır.⁹⁰ I. Darius (Darâ) döneminde (M.Ö. 521-486) Media'da eski devleti tekrar hayata geçirmek maksadıyla ayaklanmalar başlamış ve 14. satraplığa dahil olan Sakartalıları, Utîler ve Mukler (Mikler) de bu hadiselerde mühim rol oynamışlardır.⁹¹ M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında II. Filip (Philippos)'in Makedonyası çok daha güçlü hale gelmiş, neredeyse tüm Yunan devletlerine boyun eğdirmişti. Artık İran ile savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak II. Filip, doğu yürüyüşü için hazırlık yaptığı esnada öldürüldü ve yerine genç yaştaki oğlu İskender (Aleksandros) geçti. Genç hükümdar (M.Ö. 336-323), babasının izlediği politikayı devam ettirerek yarım kalan doğu seferi hazırlıklarını tamamlamasının ardından M.Ö. 334 yılında harekete geçip Küçük Asya'ya girdi. M.Ö. 334 yılında Küçük Asya'daki Granikos (Biga Çayı) kıyısında Ahameniş valilerinin ordusunu ezen İskender, M.Ö. 332 yılında İssos yakınlarında (Kuzey Suriye sınırları), III. Darius (M.Ö. 336-330) liderliğindeki orduyu mağlup etti. Tarihte Eski Doğu ve Eski Batı dünyası temsilcilerini bizzat karşı karşıya getiren savaş olan İssos Muharebesi'ni kaybeden Darius çareyi kaçmakta buldu. Levant

⁸⁸ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 43-44; Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, 31/40; İlhami Durmuş, “İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri”, *Gazi Akademik Barış*, 1/2 (2008): 201.

⁸⁹ Buniyatov, “Azerbaycan”, 318-319.

⁹⁰ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 45.

⁹¹ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 46.

şehirlerinin direnişini kırıp, Mısır'ı tutan İskender, Fırat ve Dicle Nehirleri'ni geçerek M.Ö. 331 yılında Arbela (Erbil) yakınlarındaki Gaugamela Ovası çevresinde Darius (Dârâ) ile tekrar karşı karşıya geldi. Ahamenişler, Makedonların neredeyse 3 katı kadar orduya sahip olmalarına rağmen III. Darius'un bireyselliği ve korkaklığı sebebiyle darmadağın oldular.⁹²

İskender'in Ahamenişler sülalesini devirmesinin ardından Atropat'ın itaat etmemesi üzerine İskender M.Ö. 330. yılda onu vazifesinden alarak yerine başka bir satrap atamış ancak kısa süre sonra Atropat'ın biati üzerine onu yeniden Küçük Media satrabı tayin etmiştir. İskender'in M.Ö. 323 yılındaki ölümünün ardından Atropat bağımsızlığını ilan ederek Atropatena Devleti'ni kurmuştur.⁹³

İskender'in bu ani ölümünün ardından imparatorluğu generalleri tarafından bölündü. Bunlardan Suriye ve Babil'i fetheden General Selevkos (M.Ö. 321-281) kısa süre içerisinde Irak ve Orta Asya'da büyük bir imparatorluk kurdu. III. Antiokhos döneminde (M.Ö. 223-187) Selevkoslar, Atropatena'nın iç işlerine karışmaya çalışmışlardır. Atropatene Devleti, III. Artabaz'ın Selevkoslara bağımlı olmayı kabul etmesiyle birlikte Selevkosların egemenliğine girmişse de M.Ö. 190. yılda Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesi üzerine bağımlılıktan kurtulmuştur. III. Antiokhos'un Magnesia Savaşı'nda Romalılar karşısında mağlup olmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Ermeni Krallığı, Azerbaycan üzerinde etkili olmaya başlamıştır.⁹⁴

⁹²Öliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 78; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 132; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 48-49; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 38; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 38/40; Yalçın Gülçin, “II. Philippos ve III. Aleksandros Döneminde Makedonya Krallığı” (Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 48/80.

⁹³Öliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 78-79; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 44/45; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 40; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 49.

⁹⁴Öliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 84; Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 91; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 134; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 50; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 28-29; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 42; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 50; Məlikov, “Azərbaycan Qədim Dövrə”, 173-174.

M.Ö. 189 yılında Ermeni Krallığı'nın başındaki I. Artaxias'ın, hâkimiyetinin ilk yıllarındaki sınırları, Kür Nehri'nden Hazar Denizi'ne kadar olan sahayı içerisine almakta idi. Sonrasında bu saha Aras vadisi, İbery (Gürcistan) ve Atropatene Mediası'nı da ihtiva etmeye başladı. Ermeni Krallığı'nın giderek güçlenmesi, Romalıların Kafkaslara müdahalesine sebep oldu. Roma'dan gönderilen General Pompee (Pompey) komutasındaki ordu, Kral Dikran (II. Tigran)'ı yenilgiye uğratıp kuşatarak, kayıtsız şartsız teslim teklifinde bulunmuş, Dikran ise Roma ordusuna gelerek teslim olup af dilemiştir. Netice itibarıyla Romalılar ile uzlaşmaya varılmış ve Dikran artık Romalılara tümüyle bağlı kalmıştır.⁹⁵

İskender'in ölümünün ardından Selevkoslar devrinde nüfusu oldukça artan Partlar M.Ö. III. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Selevkoslara karşı isyan başlatmışlardır. Partların başında bulunan ve hanedana adını verecek olan I. Arsak/Arsakes/Arşak M.Ö. 256 yılında Selevkoslara karşı ayaklanmış ve M.Ö. 250 yılında da Partlar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Fakat Arsak'ın hâkimiyeti uzun süreli olmamış, M.Ö. 247 yılında ardında mirasçı bırakmadan ölmüştür. Bu durum üzerine tahta, kardeşi Tiridates (II. Arsakes) geçmiştir. Ancak onun döneminde M.Ö. 237 yılında Selevkos hükümdarı, Atropatena'yı kendisine bağladıktan sonra Partlar üzerine hareket etmiş, bu durum karşısında Part hükümdarı Tiridates, ulusunu da alıp Ceyhun'u geçerek Aspazlara⁹⁶ sığınmış ancak bu kaçış uzun süreli olmamış, nihayetinde Selevkoslar ile antlaşmaya varmışlardır. Bu tarihten Ferhat'ın hâkimiyetine kadar (M.Ö. 181-174) Partlar sükûnet içinde yaşamışlar, Ferhat'tan itibaren ise Selevkos toprakları üzerinde hızla yayılmaya başlamışlardır. Ferhat'ın ardılı ve kardeşi I. Mitridat (Mithradates) döneminde (M.Ö. 171-138) ise tüm Media arazisi Partlar tarafından ele geçirilmiştir.⁹⁷ Partlar daha sonra Mezopotamya ve Güney Kafkasya'da konumlarını sağlama almaya girişmişlerdir. M.Ö. 155 yılında I. Mitridat, Ermeniye'ye ele geçirerek buranın idaresini kardeşi Valarşak'a (Volagases) vermiştir. Bu tarihten itibaren Partlar ile Roma arasında Ermeniye uğrunda mücadele başlamıştır. Part hükümdarı II. Mitridat'ın (M.Ö. 123-88) ölümünün ardından devlet içerisinde huzursuzluklar baş göstermiş ve bu dönemde

⁹⁵ İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 50-51; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1976), 47.

⁹⁶ İşguzlar/Eş-kenazlar.

⁹⁷ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 138.

Roma'nın da bölgede etkisi artmaya başlamıştır. M.Ö. 36 yılında Romalı Antonius takriben 100.000 kişilik bir ordu ile Kafkasya'ya gelmişti. Karşısında ise Part IV. Ferhat (Fraat) ile Atropatena hükümdarı Artabaz'ın birleşik 50.000 kişilik askerî gücü bulunmakta idi. Ancak Part-Atropatena, Romalıların kendilerinden 2 kat fazla olan ordusunu turan taktiği ile yıpratarak büyük bir yenilgiye uğrattı. Savaşın ardından Part hükümdarı ile Atropatena hükümdarı arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Atropatena hükümdarı, Antonius'a sığınmış ve ardından da Roma ile Atropatena arasında dostluk kurulmuştur. Antonius harekete geçerek M.Ö. 34 yılında Ermeniyeye'deki Arsaklı yönetimine saldırmış, bu saldırı esnasında Atropatena ile birlikte hareket etmiştir. Nitekim Antonius, Ermeniyeye'nin idaresini de Atropatena'ya bırakmıştır. Roma ile Partlar arasında sürekli el değiştiren Atropatena, M.S. 20. yıla yakın Part tesiri altına girdi ve 2 asır boyunca da Partlar ile aynı cephede yer aldı.⁹⁸ Partların, Azerbaycan (Atropatene) hâkimiyetleri döneminde (M.Ö. 250-M.S. 224) ülke sınırlarının doğusu bilinmemekle birlikte bir önceki devirle hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Arrân'ın, Part sülalesinden Varlarsak'a tımar olarak verildiği görülmektedir. Bu hanedan mensupları için “*Şiz ve Arrân (Valaran) hükümdarları*” ifadesinin kullanılması Arrân-Azerbaycan irtibatının devam ettiğinin göstergesidir.⁹⁹

İskender'in ölümünün hemen ardından tezahür eden siyasal boşluğu Alban/Albanya Devleti doldurmuştur. Albanlar, Kuzey Azerbaycan'ın en önemli sakinleriydiler. Dağlık ülke manasına gelen Albanya hakkındaki ilk malumatın M.Ö. IV. yüzyıla ait olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁰ Albanya, kuzeyde Kafkas Dağları, batıda İberya, doğuda Hazar Denizi, güneyde Atropatena, güneybatıda Ermeniyeye ile çevrili idi. Böylece eski Albanya toprakları muasır Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermeniyeye'nin büyük

⁹⁸ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 86/89; Mehmetov, *Türk Kafkası 'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 138/139; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 50/53.

⁹⁹ İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, 25.

¹⁰⁰ Albanlar hakkındaki ilk malumatın ortaya çıkış zamanına dair farklı görüşler de mevcuttur. Bu konuya ilişkin İsmail Mehmetov şunları dile getirmektedir: “*Tarihçilikte Alban/Albanya devletinin ortaya çıkışı M.Ö. IV. Yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Ancak bu tarih tartışmalıdır. Zira, kaynaklarda Alban adı ilk kez M.Ö. I-M.S. I. Yüzyıl olayları sırasında geçmektedir (Strabon 'da). Daha sonra II. Yüzyıl müelliflerinden Arrian (Arrianus) ise Gavgamel savaşını tasvir ederken III. Darius'un paralı askerleri arasında Albanlar'ın da adını vermektedir. İşte bu son kaydı dikkate alan tarihçiler M.Ö. IV. yüzyılda Albanları egemen bir boy gibi kabul etmişlerdir.*” Mehmetov, *Türk Kafkası 'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 125.

bölümü, Dağıstan'ın güney kısmı ile Gürcistan'daki İori ve Alazan Çaylarının vadisini kapsamaktaydı. Daha önceleri bu toplum “*Kaspiler*”, bunların yaşadıkları topraklar “*Kaspiana*” ve o dönemde Hazar Denizi de “*Kaspi Denizi*” adını taşımaktaydı.¹⁰¹ Kür'ün kuzeyinde bulunan Kabala şəhri ise onların ilk başkentleri idi.¹⁰²

Roma, kaynakları bakımından zengin Albanya'yı işgal etmek ve böylece Hindistan'ı Karadeniz ile birleştiren ticaret yolunu kontrol altına almak istiyordu. Bu doğrultuda M.Ö. 66. yılın Aralık ayında dönemin önemli güçlerinden Roma ile Albanya arasında kanlı bir savaş gerçekleşmiş ve Albanlar mağlup olmuşlardır. Alban tehlikesini savuşturan Roma daha sonra İberya üzerine yürümüş Albanlar ise bundan istifade ile tekrar hücumu geçmişlerdir. Roma'nın İberya yürüyüşü esnasında Roma için tehlike yarattıkları gerekçesi ile M.Ö. 65. yılda Albanlar yeniden Roma'nın öfkesine maruz kalmışlardır. Romalıların defaatle Albanya'yı ele geçirme girişimlerine rağmen Albanya, Roma'ya tamamiyle tabi ve teslim olmamış, bağımsızlığını korumaya muvaffak olmuştur. Sonrasında Albanlar, Roma ile ilişkileri kontrollü şekilde sürdürmeyi başarmışlarsa da bu kez Sarmat-Alan talanına maruz kalmışlardır. I-III. yüzyıllarda özellikle Alanların saldırıları neticesinde Albanların pek çok şehri yıkılmış ve yağmalanmıştır. 227 yılında Hunlar ve Sabirler, Derbend Geçidi vasıtasıyla Albanya üzerine yürüdü. 262 yılına gelindiğinde ise Albanya, Sâsânîler Devleti'ne dahil edildi.¹⁰³

Kuzey Azərbaycan bölgesi sakinleri arasında Utîler de yer almaktadırlar. Bazı Sovyet tarihçilerince günümüz Udinlerinin atası sayılan Utîler, Kür'ün güneyi ile Karabağ arasında Gence'nin batısında ve Çemkir dolaylarında bulunmakta idiler. Orta Çağ'da Azərbaycan'da oldukça geniş bir alana yayılmış olan Utîlerin Sakalar ile birlikte

¹⁰¹ Kırzioğlu, *Albanlar Tarihi: M.Ö. IV. – M.S. X. Yüzyıllar*, 29.

¹⁰² Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 114; İpek, *Azərbaycan Tarihi'ne Giriş*, 28; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 51; Pirişev, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 17; Mahmudov, *Azərbaycan: Qısa Dövlətçilik Tarixi*, 14; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 60-61; Məlikov, “Azərbaycan Qədim Dövrə”, 175.

¹⁰³ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 103/107, 176/179; Caferoğlu, *Azərbaycan*, 8; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 46/50; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 32-33; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 63; Oder, *Azərbaycan*, 28-29.

bölgeye gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Utîler, milattan sonraki tarihlerde Alban kavimleri arasında kaynaşarak kaybolmuşlardır.¹⁰⁴

Sâsânîlerin Azerbaycan coğrafyasındaki hâkimiyet mücadeleleri, hanedanın kurucusu olan Erdeşir b. Bâbek (224/226-240) ile birlikte başlamaktadır. Partların kralı olan Artabanus/Erdevân/Ardovan'ı öldürerek Sâsânî tahtını tesis eden Erdeşir b. Bâbek, Media ve Mezopotamya gibi Atropatene'yi (güney Azerbaycan) de hâkimiyet sahasına kattı. Kuzeyde Kafkas Dağlarından, Hazar Denizi ile Atropatene'ye değin tesis edilen bu hükümranlılık, I. Şapur devrinde (240-271) iyice yerleşti. Azerbaycan (Atropatene), Sâsânî hâkimiyetine geçmesinin ardından bağımsızlığını yitirerek bu imparatorluğun eyaleti konumunu aldı. Kazaka/Ganzak, Urmiye, Tebriz ve Merâga (Afrâhruz) o dönemde güneydeki mühim merkezleri tesis etmekteydi. Güneye mukabil Kuzey Azerbaycan (Albanya), Arsaklılar elinde uzun süre yarı bağımsızlığını korudu. Enûşirvân/Nûşîrevân (531-579), Sâsânî ülkesini şehirlere göre dörtlü taksimata tabi tutmuş, İsfahan, Kum, Cibal ve Azerbaycan da bunlardan bir gurubu oluşturmaktaydı. “*Kuver*”, “*Rustak/Rustah*” yahut “*İstan*” adı verilen bu bölgeler, siyasi (Merzuban) ve askerî (Spahbad) şahıslar tarafından yönetiliyordu. Bu taksimata göre Azerbaycan, Sâsânîlerin kuzeybatıdaki uç bölgesini oluşturmuyordu. Çünkü burası Kafkasya, Ermeniyeye ve Orta Asya'ya açılan bir kapı durumundaydı. Dolayısıyla Sâsânî Şahları da Azerbaycan'a ayrı bir önem vermiş ve burada çok sayıda kale ve şehir kurmuşlardır.¹⁰⁵

Azerbaycan'ın kuzeyini oluşturan Albanya (Arrân), III. asırdan sonra Ermeniyeye ile beraber Sâsânîlere bağlanmıştı. Albanya, VI. asrın başlarına kadar Sâsânîlerin vasalı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bölge, VI. asrın sonlarında Atropatene (Azerbaycan) gibi Sâsânî İmparatorluğu'nun terkibine dahil oldu. Böylelikle, önceleri Azerbaycan'ın sadece bir bölümünü ele geçiren Sâsânîler, daha sonra ülkenin neredeyse tamamına hâkim oldular.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 106-107; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 29-30.

¹⁰⁵ Ziya Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, (Bakı: Şərq-Qərb, 2007), 49; Fəridə Məmmədova, “Azərbaycan 3-7 Əsrlərdə”, *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası*, (Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007), 181; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 50/56; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 37; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 93; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 53/54; Esko Naskali, “Sâsânîler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 174-175.

¹⁰⁶ Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 93; İpek, *Azerbaycan Tarihi'ne Giriş*, 55.

623 yılına gelindiğinde Azərbaycan coğrafiyası, yeniden başlayan İran-Bizans savaşlarına sahne olmuşdur. Bizans İmparatorluğu'nun en sıkıntılı döneminde göreve gelmiş olan Herakleios, 623 yılının Mart ayı başlarında böyük bir orduyla birlikdə Azərbaycan'a girdi. Kur'an-ı Kerim'deki Rumların aldıkları yenilginin akabinde kısa zaman içerisinde galib gələrək böyük bir sevinç yaşayacaqları hususundakı ayət (Kur'an-ı Kerim, Rûm, 2/6) uyarınca II. Hüsrev (Kisra Perviz), yenilgiyə uğratıldığı gibi payitaht Kazaka/Ganzak ele geçirilərək buradakı baş mabəd də təhrip edildi.¹⁰⁷

628 yılında II. Hüsrev'in hayatını kaybetməsi, 629 yılındaysa İranlıların məğlubiyyətinin ardından Azərbaycan coğrafiyasında Hazarlar daha aktiv rol oynamaya başlamışlardır. 629 yılı sonları ilə 630 yılı Nisan ayında Hazarlar, Albanya'yı istila ettilər. Fəqat Hazarlar və kuzey Kafkas Türkləri arasında təzahür edən anlaşmazlıqlar sonucunda Albanya'dakı hökümranlıq son buldu. Albanya bağımsızlığını kazandı. Albanya'da tahta Mihranilərin təmsilçisi Varaz Grigor çıxdı. Böyləliklə Albanya, İslamî fəthlərə dəğın Mihranilər sülaləsinin hâkimiyətində kaldı. Güney Azərbaycan isə İslam orduları bölgəyə gəldiğində Sâsânilərin hâkimiyətində idi.¹⁰⁸

XII. əsrin başlarında Arap Yarımadası'nda İslam Dövləti ortaya çıkmış və onların həyata gəçirdiği yürüyüşlər geniş bir ərazidə yaşayan muhtəlif həkəların, o cümlədən Azərbaycanlıların həyatında köklü dəğışikliklər meydana gətirmişdir. İslam orduları 639. yılda güney Azərbaycan'a girdi. Hz. Ömər'in emriylə 639 yılında başlayan Mezopotamya işğalı sırasında, komutan Huzeyfə b. Yəman birliklərinin güney Azərbaycan topraklarına girməsiylə buranın merzubanı İsfəndiyar, fəzlacə haraç ödəyərək ülkeyi yağmalanmaktan kurtardı.¹⁰⁹ Nihavənd Savaşı'nın ardından 643 yılında Hilafət ordusu Bukayr b. Abdullah

¹⁰⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Dövləti Tərihi*, çev. Fikrət Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 95-96; Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, 56; İpek, *Azərbaycan Tərihi'ne Giriş*, 55/56; Rəcəbli, *Azərbaycan Tərixi Oçerklər*, 93; Işın Demirkent, "Bizans" içində *Türkiyə Diyanət Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 233.

¹⁰⁸ Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, 69/71; Moisey Kalankatuklu, *Albaniya Tərixi, Alban Salməsi (Mxitar Qoş)*, (Bakı: Avrasiya Press, 2006), 168/170; Məmmədova, "Azərbaycan 3-7 Əsrlərdə", 182-183; Məmmədov, *Azərbaycan Tərixi*, 59/62; Nuriyeva, *Azərbaycan Tərixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 43/47; Rəcəbli, *Azərbaycan Tərixi Oçerklər*, 94-95; Qəniyev, *Azərbaycan Tərixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 67; İpek, *Azərbaycan Tərihi'ne Giriş*, 56/57.

¹⁰⁹ Rəcəbli, *Azərbaycan Tərixi Oçerklər*, 96; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 14/16, 101; Nuriyeva, *Azərbaycan Tərixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 49; Məmmədov, *Azərbaycan Tərixi*, 70.

önderliğinde Azərbaycan'a girdi.¹¹⁰ Cermidan Dağı eteklerinde, İsfəndiyar'ın ordusu onu qarşıladı. Bu kanlı savaşta Azərbaycanlılar mağlup olmuş, İsfəndiyar isə esir düşmüşdü. Savaşın ardından Derbend'in fəthi üçün hazırlıklara başlandı və eyni il Derbend üzərinə yüründü. Sâsânî merzubanı Şəhriyar, Derbend'i təslim edərək Hilafət'in otoritesini tanıdı. Derbend'in alınmasının ardından Mugan da fəthədildi. Daha sonra Hz. Ömer'in emri ilə İslam ordusu Həzərlər üzərinə yürüdü. Həzərlərə yapılan ilk saldırida bəşərili olunmasına rəğmən daha sonra Hilafət ordusunun yenilməsi üzərinə Araplar geri çəkilmək zorunda kaldı. Arapların 643-644 yılında Kuzey Azərbaycan'a yürüyüşləri sona erdi və Həzər kıyılarını ancaq Derbend'e kadar ellerində tutabildilər.¹¹¹ Halifə Hz. Osman dönəmində el-Vahid b. Ukba komutasındakı ordunun 646 senəsində taarruzuyla birlikdə Arapların kuzey Azərbaycan topraklarına yeni bir yürüyüşü başladı.¹¹² Bu ikinci yürüyüş zamanı Taylasan (Talış), Mugan, Nəhcıvan və Berde ele gəcirildi. Şirvan topraklarının da ele gəcirilməsinin ardından Derbend üzərinə yüründü və Həzərlər Derbend'i boşaltıp Belencer şəhərinə çəkildilər. Hz. Osman dönəmində, Arapların birinci və ikinci yürüyüşləri zamanında işğal etdikləri tüm yerlərin hâkimlərinə habər gəndərilərək itaət tələbində bulunulmuş və bəyəcə 10 yılı aşkın bir dirənişin ardından Azərbaycan'ın kuzey toprakları da İslam Dəvləti'nə tabi hālə gətirilmişdir.¹¹³

Müslümanlar, Kafkasya'da, Azərbaycan'ın kuzey vilayətlərində ilk yıllar mümkün olduğü kadar vergi toplamakla yətinmiş və bəğımsızlıklarını koruyabilən ölkələrin iç işlərinə müdahələ etməmişlərdir. Arap hâkimiyətini kabul etmiş lakin bəğımsızlığını koruyabilmiş yerli hükümdarlardan biri də Albən hükümdarı Cavanşir idi. Cavanşir, İslam hâkimiyətinin hâlk üzərindəki ağır sonuçlarını azaltmaya çalıştı. 661

¹¹⁰ Nailə Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993), 17; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 97; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 49; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 70; Nailə Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası*, (Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007), 189.

¹¹¹ Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 17/20; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 98-99; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 49; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 70/71.

¹¹² Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 21; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 99; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 50; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 71; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 189.

¹¹³ Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 99; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 21; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 50; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 72/73; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 189-190.

yılında Hz. Ali'nin öldürülmesinin ardından halifelikteki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak Albanya'nın görelî bağımsızlığını yeniden tesis etmeye çalıştı. 667 ve 670 yıllarında iki kez Şam (Dımaşk)'a giderek ilk Emevî halifesi Muaviye ile görüştü ve bu ziyaretler sonucunda Albanya, Hilafete tabi bir ülke haline getirildi. Albanya, bir yandan Emevî taarruzlarının, diğer yandan da Bizans ve Hazar ordularının yağmacı saldırılarının hedefi haline geldi. Alban hükümdarı Cavanşir, Hilafet-Bizans çekişmelerini ustaca kullanarak ülkesinin yıkımını ve yağmalanmasını mümkün olduğunca engellemeye çalıştı. Hilafet, Cavanşir'in ölümünün ardından yavaş yavaş Albanya'nın bağımsızlığını sınırlamaya başladı. Albanya hükümdarı hâkimiyetini resmi olarak korusa da esasında ülke Emevî valileri tarafından yönetiliyordu. Böylece tüm kuzey ve güney Azerbaycan, Emevî egemenliği altına girmiş oldu.¹¹⁴

Bu zor yıllarda Hilafette hâkimiyet Emevîlerin Mervânîler kolu mensubu olan I. Mervân (684-685)'ın eline geçti. Ondan sonra iktidara gelen ve İslam Devleti'nin gücünü artırmak için yaptığı ıslahatlarla adından söz ettiren oğlu Abdülmelik b. Mervân (685-705), II. Justinian'la (Bizans İmparatoru) antlaşma imzaladı. Yapılan antlaşmaya göre Kafkasya'daki eyaletlerden elde edilen gelir iki imparatorluk arasında eşit olarak bölünecekti. Böylece Güney Kafkasya bu iki güçlü rakip devletin etki alanına girdi. 688-690 yıllarında Albanya ile komşu devletler defalarca Araplar ve Bizanslıların saldırılarına maruz kaldı. Netice itibarıyla Albanya, Araplar, Bizanslılar ve Hazarlara vergi ödemek zorunda kalmıştır.¹¹⁵

XIII. yüzyılın başlarından itibaren devam edegelen Arap-Hazar mücadelesinde hedef tahtasında olan Derbend pek çok kez el değiştirmişse de 737 yılında Araplar tarafından Hazar başkenti el-Beyda şehrine başlatılan hücum tam bir zaferle sonuçlanmıştır. Yapılan akınlarla birlikte tüm Güney Kafkasya hâkimiyet altına alınmış oldu.¹¹⁶

¹¹⁴ Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 99/101; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 23-24; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 73/75.

¹¹⁵ Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 25; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 190.

¹¹⁶ Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 32/35; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 190-191.

Bastırılramayan iç karışıklıklar ve vuku bulan Abbâsî ihtilal hareketi neticesinde II. Mervân'ın Mısır'da öldürülmesi ile birlikte (27 Zilhicce 132/6 Ağustos 750) Emevîler son buldu. Hilafette hâkimiyet Abbâsîlere geçti.¹¹⁷ İsmi Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'den alan Abbâsî hanedanının ilk halifesi Ebû'l-Abbas es-Seffah (750-754), Güney Kafkasya'nın coğrafi ve siyasi önemini idrak ettiğinden kardeşi olan bir sonraki halife Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775)'u Azərbaycan, el-Cezire ve Ermeniyye valiliğine atamıştır.¹¹⁸

Abbâsîler döneminde sıklıkla siyasi, iktisadi ve dinî sebeplere dayalı isyanlar vuku bulmuş bunlardan en mühim olanı ise etki alanının geniş olması, devamlılık ve teşkilatlanması itibarıyla Bâbek el-Hürremi'nin 816 yılında başlattığı Bâbek İsyanı'dır.¹¹⁹ Abbâsîler döneminde faaliyetlerini gizlice sürdüren Hürremilerin reisi Bâbek, ayaklanma başlatmak maksadıyla uygun zamanı kollarken iç karışıklıkların çıkması üzerine beklediği vaktin geldiğine inanarak 201/816 yılında harekete geçti. Bâbek el-Hürremi, ayaklanmanın merkezi olan Bazz/Bezz civarındaki Müslüman ahaliye saldırıp öldürmesinin yanı sıra onlara ait olan malları gasp etti. Gittikçe kötüleşen durum karşısında Halife Mu'tasım Billâh (833-842) 20 yıldan beri süregelen, şimdi ise devleti tehdit eder duruma gelen bu isyanı bastırması amacıyla Türk asıllı kumandan el-Afşin Haydar b. Kavus'u 2 Cemaziyelahir 220/3 Haziran 835 tarihinde Azərbaycan ile Cibâl'e vali gönderdi.¹²⁰ Nihayetinde Afşin'in uzun süren çabaları sonuç vermiş ve Bâbek

¹¹⁷ Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 35-36; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 34; İsmail Yiğit, "Emevîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 11: 94.

¹¹⁸ Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 47; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 36; Yıldız, "Abbâsîler", 31.

¹¹⁹ Əliyərli, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 147; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/92; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 42-43; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 194, 196/197; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarixi*, 143/148; Yıldız, "Abbâsîler", 35-36.

¹²⁰ Əliyərli, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 149/155; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 42-43; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 107/111; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 74/79; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 194, 196/197; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 381; Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 376; Yıldız, "Abbâsîler", 36.

yakalanarak 3 Safer 223/4 Ocak 838 tarihinde idam edilmiştir.¹²¹ Hürremiler, fiziki olarak yenilmiş olsalar da yaktıkları ateşin kıvılcımları Abbasi Hilafeti'nin altında farklı yerlerde yeni yangınlar başlatmış, Hilafetin düşüşünü hızlandırmıştır.¹²²

IX. yüzyılın ortalarında Abbasi Hilafeti oldukça zayıflamış, Hilafete tabi olan ülkelerdeki bağımsızlık eğilimi son derece güçlenmiş durumda idi. Bu ülkelerin hâkimleri, merkezî hükûmete itaat etmeyerek, toplanan vergileri devlet hazinesine vermeyi reddetmekteydiler. Hürremi hareketinin bastırılmasından sonraki süreçte ise (IX.-XI. yüzyıllarda) Azerbaycan'da bir dizi bağımsız ve yarı bağımsız devlet ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu süreçte ortaya çıkmış olan bağımsız devletlerden biri de Şirvanşahlar Devleti idi.¹²³

Azerbaycan'ın kuzeyinde küçük bir vilayet olan Şirvan, Derbend'den Kür Çayı'na doğru Hazar Denizi kıyısındaki Azerbaycan topraklarını kapsamakta idi. Şirvanşahlar, Mezyedîler hanedanı tarafından yönetiliyordu. Mezyedîlerin temsilcisi olan Yezid b. Mezyed, halife Harun er-Reşid (786-809) zamanında Şirvan valisi idi. Mezyedîler, Arrân'da payitahtı Berde olan yarı bağımsız bir emîrlik kurmuşlardı. Yezid b. Mezyed, Ermeniyye, Şirvan, Arrân ve Derbend'i yönetmekteydi. IX. asrın sonlarına gelindiğinde Berde ve Arrân, Sâc Oğulları'nın eline geçtiğinden Mezyedîlerin buradaki temsilcileri de Şirvan'a göçtüler. 861 yılında Mezyedîler sülalesinden olan Heysam b. Halid, Şirvan'ın bağımsızlığı duyurdu. 918 yılına gelindiğinde Şirvanşah Ebu Tahir (917-948), oldukça stratejik bir konumda bulunan eski Şamahı'yı restore ederek başkenti buraya taşımıştır. Muhammed b. Ahmed dönemine gelindiğinde ise o, pek çok şehri ilhak ederek topraklarını genişletme siyaseti izlemiştir. Şirvanşah birlikleri, 981-982 yılında Kabala'yı, 982 yılında Berde'yi ve 983 yılında ise Şirvan'ı ele geçirmişlerdir. Derbend

¹²¹ Kazvinî, *Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019), 170/171; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 43; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 111/113; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 93/95; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Övvəllərində", 194, 196/197; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarixi*, 143/148; Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, (Ankara: İlâhiyât, 2004), 89/112; Avcı, "Mu'tasım-Billâh", 381; Yıldız, "Bâbek", 377.

¹²² Bünyadov, *Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə*, 39; Vəlixanlı, *Ərəb Xilafəti və Azərbaycan*, 44; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 113-114; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 74/79; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 95; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Övvəllərində", 197/198.

¹²³ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 98; Pirişev, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 25; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarixi*, 153.

Emîrliğı de 988 yılında Şirvan topraklarına katılmıştır. Sonrasında Hursan, Tabasaran, Şeki ve Senariye de Şirvanşahlar Devleti'ne katıldı. Mezyediler sülalesinden olan sonuncu Şirvanşah Yezid b. Ahmed, 37 yıl saltanat sürdükten sonra 1027 yılında hayatını kaybetmiştir. Onun ölümünün ardından ortaya çıkan iç karışıklıklar neticesinde emîrlik hayli yıpranmış ve zor bir sürecin içerisine girmiştir.¹²⁴

IX. yüzyılda Hilafette merkezî hâkimiyetin zayıflaması ile ortaya çıkmış olan yarı bağımsız devletlerden biri de Sâc Oğulları (Sâciler) dır. Ebü's-Sâc Dîvdâd, Sâc Oğulları hanedanının kurucusu kabul edilmektedir. Türk kökenli olan Ebü's-Sâc Dîvdâd, Hilafet ordusunun komutanlarından olup pek çok isyanın bastırılmasında mühim rol oynamıştır.¹²⁵ Hizmetleriyle halifenin rağbetini kazanan oğlu Muhammed el-Afşîn 276/889 yılında Azerbaycan'ın hâkimi tayin edildi. Merkezî idarenin zayıflamasını fırsat bilerek kendini bağımsız hükümdar ilan etti. Halifeye itaati reddetmiş olsa da Hilafet ile bağlarını birdenbire kesmedi. Kısa sürede şöhreti artmasına karşın Azerbaycan'da yayılmış olan veba salgınında hayatını kaybetti (288/901). Muhammed el-Afşîn'in yerini oğlu Dîvdad almışsa da onun amcası Ebü'l-Kasım Yusuf kısa sürede Dîvdad'ı yenerek hâkimiyeti ele geçirdi. Halife Muktedir Billâh devrinde Azerbaycan'ın yanında Ermeniyeye'nin de yönetimi Yusuf b. Ebü's-Sâc'a bırakıldı. Sonrasında Yusuf'un Rey hâkimiyetini kabul etmeyen halife Muktedir Billâh ile Yusuf arasında yaşanan anlaşmazlık neticesinde Yusuf yakalanarak sarayda hapsedilmiştir. Muktedir Billâh daha sonra Yusuf'u salıvererek senede 500.000 dinar ödemesi koşuluyla Azerbaycan, Ebher, Rey, Kazvin ve Zencan valiliğine atadı (Muharrem 310/Mayıs 922). Bu esnada tehlikeli boyutlara ulaşmış olan Karmati isyanı Kûfe ve Bağdad'ı tehdit eder duruma gelmişti. Yusuf b. Ebü's-Sâc'ı 314/926 senesinde Ermeniyeye ve Azerbaycan'ın yanında tüm doğu

¹²⁴ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 204/206; Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 69, 76/79; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 115/117; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 62/63; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 210/213; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 81; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 98/99; Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 211.

¹²⁵ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 206; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 119-120; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 218-219; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 82/83; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 100; Pirişev, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 26; Ali İpek, “Sâcoğulları”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 364.

bölgelerinin valiliğine atayan Muktedir Billâh, onun Karmatilerle mücadele etmek üzere Irak'a gelmesini buyurdu. Kûfe'yi terki kabul etmeyen Karmatiler, Yusuf b. Ebü's-Sâc ile çatışmaya girdi (9 Şevval 315/7 Aralık 927). Yusuf b. Ebü's-Sâc, kararlı direniş karşısında yenilgiye uğrayarak öldürüldü. Yusuf'un ölümünün ardından hâkimiyet elden ele geçmiş ve Azərbaycan yeniden bir savaş alanı halini almıştır. Sâc Oğulları'nın yerini ise Salarîler almıştır.¹²⁶

Yakın ve Orta Doğu'da ortaya çıkan siyasi çalkantı koşullarında Sâc Oğulları Devleti de uzun süre ayakta kalamamış, bu çekişmelerden yararlanan Gîlân (Deylam) hâkimi Merzuban b. Muhammed, Sâci hükümdarı Deysem'i 941 yılında yenerek emîrliğin başkenti Erdebil'i ele geçirmiştir. Salarîler, kuzeyde Derbend Geçidi'nden başlayarak güneyde Fırat ve Dicle Nehirlerinin üst kısımlarına dek doğuda Gîlân da dahil olmakla birlikte Hazar sahillerinden batıda Ermeniyye ve doğu Gürcistan'ı kapsayan bir devlet haline gelmiştir. Merzuban b. Muhammed'in 957 yılında ölümünün ardından oğulları ile kardeşi arasındaki üstünlük mücadelesi sebebiyle merkezî otorite zayıfladı. Tezahür eden iç karışıklıklar, Rusların akınlarına maruz kalınması ve 944 yılında Berde'nin yağmalanması Salarî Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır.¹²⁷ Salarî hâkimiyetinin zayıfladığı dönemde güçlenen Merâğa, Eher ve Tebriz hâkimi Ebü'l-Heycâ, gücünü kaybeden son Salarî hâkimi İbrahim b. Merzuban'ı 981 yılında tahtından ederek Revvâdîlerin temelini atmıştır. Salarîleri mağlup etmesinin ardından Revvâdîler, Azərbaycan'ın güney topraklarını kendi yönetimleri altında birleştirdi. Revvâdîlerin hâkimiyeti devrinde Azərbaycan'da Oğuz Türkleri'nin mevki güçlendi.¹²⁸ Ebû Mansûr Vehsûdân devrinde bölgeye ilk Oğuz göçü gerçekleşti. 420/1029 yılında bölgeye giren

¹²⁶ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 206-207; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 82/83; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 100/101; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 119/121; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 219/227; İpek, "Sâcoğulları", 364-365.

¹²⁷ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 207-208; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 227/233; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 121/124; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 83; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 101/102; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 26; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 201.

¹²⁸ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 208-209; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 124/132; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 84; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 102, 104/105; Piriye, *Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası*, 26; Cengiz Tomar, "Revvâdîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 36-37.

2000 çadırılık Oğuz halkı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın onayı ile bölgeye yerleşti. Çok geçmeden Oğuz boylarının Azerbaycan'a yeni akınları gerçekleşti. Revvâdîler, ülkenin payitahtını Erdebil'den Tebriz'e göçürdüler. Azerbaycan coğrafyasında gerçekleştirdikleri tahribatlar nedeniyle Oğuzların, Halife'ye şikâyet edilmesi üzerine Halife, Tuğrul Bey'den bu tahribatın engellemesini istemiş ve 454/1062 yılında Azerbaycan'a dönen Tuğrul Bey, Revvâdîlere boyun eğdirmiştir. Malazgirt Savaşı (463/1071)'nin ardından Ebû Nasr Memlân'ın, Tebriz hâkimiyeti sona erdirilmiştir.¹²⁹

Bir diğer bağımsız devlet ise X. asırda Azerbaycan'ın kuzeyinde kurulmuş olan Şeddâdîlerdir. Şeddâdîler önceleri Dvin (Debil)'de yaşamaktaydılar. Salarîlerin zayıflamasından istifade eden Muhammed b. Şeddâd 951 yılında bağımsız Dvin Emîrliği'ni kurdu. Salarîler Devleti'nin zayıflamasının ardından 971 yılında Gence ele geçirildi ve Azerbaycan Şeddâdîler Devleti'nin temeli atıldı. Çok geçmeden Şeddâdîler Berde ve Şemkir'de oldukça güçlendiler. Fazl b. Muhammed (985-1031)'in hâkimiyeti devrinde Şeddâdîler altın çağlarını yaşamışlardır. Fazl, 413/1022 yılında Ermenilerden aldığı Dvin şehrinin yönetimini, oğlu Ebü'l-Esvâr Şâvur'a bıraktı. Şeddâdîler Devleti, Ebü'l-Esvâr Şâvur (1049-1067) devrinde Gürcüler ve Şirvanşahlar ile zorlu bir mücadele içerisinde olmuştur. Ebü'l-Esvâr döneminde Selçukluların bölgedeki denetimi artmış, Şeddâdîler ve Revvâdîler Tuğrul Bey'in (1038-1062) vasalı haline gelmişlerdir. Ebü'l-Esvâr, bağlılığın gereği olarak Selçukluların Doğu Anadolu ve Ermeniler üzerine yaptığı seferlere katılmıştır. 456/1064 yılında Ani'yi ele geçiren Alparslan, buranın idaresini Ebü'l-Esvâr Şâvur'un oğlu olan Ebû Şücâ Menûçehr'e vermiştir. 1067 yılında hayatını kaybeden Şâvur'un ardından tahta oturan oğlu II. Fazl muvaffakiyetli bir yönetim sergileyememiştir. Halefi III. Fazl döneminde ise Melikşah'ın emîrlerinden Sav Tegin'in Arrân'ı zapt etmesi (468/1075-1076) üzerine bölge, Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve böylelikle Şeddâdîlerin Gence kolu son bulmuştur. Gürcü kralı Giorgi'nin 1175 yılında

¹²⁹ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 208-209; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 240/241; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 124/132; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 84; Tomar, "Revvâdîler", 36-37.

Ani'yi zapt ederek Şehinşah'ı Tiflis'e götürmesi ile birlikte Şeddâdîlerin Ani kolu da son buldu.¹³⁰

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Ön ve Merkezi Asya'nın sosyo-politik ve sosyo-kültürel hayatında önemli faktör haline gelen Selçuklular, Azerbaycan'ın da tarihinde mühim rol oynamışlardır.¹³¹ 1040 yılında cereyan eden Dandanakan Savaşı sonucunda Gaznelilerin mağlubiyeti İran, Yakın ve Orta Doğu kapılarını Oğuzların yürüyüşüne açmış böylece Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey liderliğinde (1040-1063) kurulmuş ve onun saltanatı devrinde de Oğuz boylarının Azerbaycan'a akınları başlamıştır. 1043 yılında Rey'e gelen Tuğrul Bey bu şehri Selçukluların payitahtı ilan etmiş, Rey'e yerleşmesinin ardından da amcası Yusuf Yınal'ın oğlu İbrahim Yınal'ı İsfahan ve Hemedan vilayetlerinin, Arslan Yabgu'nun oğulları olan Resul Tekin ile Kutalmış'ı Hazar Denizi bölgesinin, Musa Yabgu'nun (İnanç Bey) oğlu Hasan ve kendi kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi de Azerbaycan topraklarının fethiyle görevlendirmiştir.¹³²

İbrahim Yınal 3-4 yıl içinde Dicle sahillerine kadar fetihlerini ilerletirken diğer taraftan Kutalmış da Geylân ve Tarım kıtalarını itaat altına alıp sonrasında Aras Nehri'ni geçerek Arrân, Gürcistan ve Ermeniyye'ye girmiş bulunmaktaydı. Azerbaycan'ı işgale memur olan Hasan ve Yakutî de Urmiye Gölü havalisine geldiler ve daha evvel bölgeye gelmiş olan Türkmen aşiretlerinin liderleriyle iş birliği yaptılar. Ayrıca Arrân bölgesinde Ermeni ve Gürcü Krallıklarından başka iki Müslüman hükûmet mevcut bulunmakta idi.

¹³⁰ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 209-210; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 236/238; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 84/85; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 127/132; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 103/104; Gülay Ögün Bezer, “Şeddâdîler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 409-410.

¹³¹ Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 216; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 88; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 106.

¹³² Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Rävendi, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllərin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)* Cilt:I, çev. Ahmet Ateş, (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 102-103; Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 215; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 86; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 87; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 244; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, (Ankara: TTK Basımevi, 1987), 29/30; Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944), 44; Yaşar Bedirhan, “Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri”, *Turkish Studies*, 9/4 (2014): 170.

Bunlardan biri Şirvanşahlar (Derbend şəhri və Hazar sahili) digəri Şeddâdilər (Nahçıvan, Dübeyl və Gence) idi. Tiflis'te de Caferilər Emîrliyi mevcuttu.¹³³

1054 yılında, Azərbaycan'a giren Tuğrul Bey, Tebriz və Gence'de hutbe okutmasının ardından Revvâdîlerden Vehsûdan ile Şeddadî Ebu'l-Esvâr'ı itaat altına aldı.¹³⁴ Daha sonra Tuğrul Bey büyük bir ordu ile birlikte Ermeniyye'ye yürüdü.¹³⁵ Ardından Yâkufî'yi Azərbaycan və Anadolu sınırına göndererek gaza ile görevlendirdi. Daha sonra Tuğrul Bey, 1062 yılına gelindiğinde Azərbaycan'a gelerek bölgenin yerel hükümdarları ve Arrân ümerasından Halil-oğlu'nu yerli yerinde bırakarak emaret hilatları ve menşurları dağıtmış sonrasında ise Urmiye, Nahçıvan ve Hoy'a uğrayıp Azərbaycan ile Arrân'ın fethini tamamlamıştı. Tuğrul Bey 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063 tarihinde hayatını kaybettiği sırada Kutalmış hâlâ Girdigûh Kalesi'nde mukavemette bulunuyor ve vezir Amîdülmülk muhtelif ümeranın başında olduğu halde onun muhasarası ile ilgileniyordu. Kafkasya, İran ve Irak'ta bu kargaşa ortamı sürerken Anadolu hududunda bulunan ve Yakûti'nin nezareti altında faaliyete geçen Türkmen beyleri, Bizans topraklarına taarruzda bulunuyorlardı.¹³⁶

¹³³ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 45; Bedirhan, "Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri", 170; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, 29/30.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi* Cilt:9, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 454; Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 215-216; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 107; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 87; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 36/37; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şəhri Tarihi (1018-1236)*, (Ankara: San Matbaası, 1982), 25; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 202; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 69; Tomar, "Revvâdilər", 36.

¹³⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) və Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 100; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 454; Əliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 215; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 88.

¹³⁶ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi* Cilt:10, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 41; al-Bondârî, *Zubdat al-Nuşra və Nuhbat al Usra: İrak və Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 24; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 36/37; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 49/53; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 202; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, 37; Cem Tuysuz, "Selçuklular Döneminde Azərbaycan", (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 75.

Alparslan, amcası Tuğrul Bey'in ölümünü müteakip 7 Cemaziyelevvel 456/27 Nisan 1064¹³⁷ tarihinde Rey'de tahta geçti. Sultan Alparslan, 22 Şubat 1064 tarihinde Nahcivan'a ulaştı. Gerekli hazırlıklarını tamamlamasının ardından Gürcistan seferine çıktı ve ordudaki yerine de veziri Nizâmülmülk ile kendi oğlu Melikşah'ı tayin etti. Melikşah ve Nizâmülmülk, Sürmeli Kalesi'ni¹³⁸ alarak sonrasında Nahcivan emîrine teslim etmişler ardından da Meryem-Nişin'i ele geçirmişlerdir.¹³⁹ Daha sonra Alparslan, Aras Nehri'ni geçip Albanya'ya geldi. Akabinde Ermeni Krallığı'nı tabi hale getirdi ve Abhazya ile Gürcistan'a taarruz etti. Gürcü Kralı, elçi göndererek sulh istedi ve vergi vermeye razı oldu. Sultan, bundan sonra geriye dönerek tekrar Aras havzasına indi ve orada birçok kale aldıktan sonra Ani Surları önünde göründü ve şehir kuşatılarak Müslümanlar tarafından ilk kez 16 Ağustos 1064 tarihinde fethedildi. Gerçekleştirilen fütuhatlar neticesinde Ani havzası Dübeyl/Dvin Emîri Menûçeher'e, Van Gölü yöresindeki mıntıka Nahcivan Emîri Ebu Dulef'e, Gürcistan ise Tiflis Emîri ile Gence Emîri Fadlun'a bırakıldı.¹⁴⁰

Revvâdî Emîrleri, Selçuklu hâkimiyetini resmen kabul etmiş olmalarına karşın kendilerini bu bağımlılıktan bir an önce kurtarmaya çalışmışlardır. Sultan Alparslan, 1065 yılında Revvâdî hâkimi Memlân'ı görevden alarak Tebriz'e hükümdar olarak Selçuklu

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, Alparslan'ın tahta geçiş tarihi ile ilgili olarak şunları nakletmektedir: “Halife 8 cemaziyelevvel (28 Nisan 1064) günü umumî bir kabul merasimi tertip etti ve Alp Arslan'ın saltanatının tasdiki meselesini elçilerle şifahi olarak görüştü.” İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 48.

¹³⁸ el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye* adlı eserinde “Sürmeri” olarak aktarmaktadır. Bkz. Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, trc. Necati Lûgal, (Ankara: TTK Basımevi, 1943), 24.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 49-50; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 57; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 42; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, 39/41; İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 527; Erol Kürkçüoğlu, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0/1 (1994): 149-150.; Tuysuz, “Selçuklular Döneminde Azerbaycan”, 76.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 49/52; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), 118/122; el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye*, 26/31; Öliyarlı, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 215; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 57/59; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 43; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, 35, 42; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, “Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində”, 203; Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi” *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4: 1039-1040; Nikoloz Berdzenişvili, Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi: Başlangıçtan 19. Yüzyıla kadar*, çev. Hayri Hayrioğlu, (İstanbul: Sorun Yayınları, 1997), 135; Mehmet Fatih Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, (Konya: Star Ofset, 2012), 333; Bedirhan, “Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri”, 172; Kürkçüoğlu, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış”, 149-150.

emîrlerinden bir kişiyi atamış ve böylece yaklaşık 1 asırdır iktidarda olan Revvâdîler Hanedanı siyasi iktidardan uzaklaştırılmıştır. 1066 yılından itibaren ise Selçukluların Şirvan'a hücumları başlamıştı. Şirvanşah I. Feriburz'un, Sultan Alparslan'a tabi olması ile birlikte Şirvan, Selçukluların vasalı haline geldi.¹⁴¹

Alparslan'ın ardından iktidara gelen Sultan Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin askerî-politik gücünün zirvesine ulaştığı söylenebilir.¹⁴² Sultan Melikşâh, Gürcü Kralı II. Giorgi'nin hükümdarlığına yönelik ortaya çıkan ayaklanmalar sebebiyle Gürcistan seferine çıkmaya karar verdi. Karthili'ye (K'art'li) dek ilerleyerek Gence'yi Şeddâdî Emîri III. Fazl'ın elinden aldı ve Kafkasya'nın idaresini Emîr/Serheng Savtegin'e tevdi etti (1076). Lakin Emîr Savtegin'in, II. Giorgi ile yapmış olduğu savaş neticesinde muvaffak olamaması bölgeyi karıştırdı. Öte taraftan eski Ani Kralı Gagik de yeniden tahta geçmek için girişimde bulunmaktaydı. Tüm bunlar Sultan'ın tekrar Gürcistan'a girmesi için ortam hazırladı. Bölgeyi tabi hale getirip, otoriteyi sağlamasının ardından geri döndü (1078/1079). Ancak Savtegin'in Gürcü Kralı'na yeniden mağlup olması Bizanslılara aradıkları fırsatı vermişti. Nitekim Kars, Oltu ve Erzurum Bizanslıların eline geçti. Bu durum üzerine ise Melikşah Emîr Ahmed'i bu mıntıkaya gönderdi (1080). Netice itibariyle Gürcüler büyük bir bozguna uğratıldı, elden çıkan kentler de geri alındı.¹⁴³ Bu durum karşısında Gürcü Kralı Giorgi ve Kakhet Kralı Aqsathan, Sultan Melikşah'ın yanına gelerek tabiliklerini yinelemek durumunda kaldılar. Melikşah'ın, Arrân mıntikasının idaresini Azerbaycan umumi valisi Selçuklu ailesinden Kutbeddîn İsmail'e vermiş böylece Azerbaycan Melikliği teşekkül etmiştir.¹⁴⁴

Gence beldesi henüz Şeddâd oğullarının elinden alınmadığı için Beylekan şehri Arrân valiliğinin merkezi bulunmakta idi. Bu bölgede vücuda getirilen bu valilik bütün Arrân'da ve Kafkasya'da bulunan diğer İslam ve Hristiyan hükûmetlerini kontrol ediyor

¹⁴¹ Əliyev, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 216; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 69; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 88; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 107; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, “Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları–13 Əsrin Əvvəllərində”, 202-203.

¹⁴² İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 80.

¹⁴³ Tuysuz, “Selçuklular Döneminde Azərbaycan”, 86-87; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 110/112; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 65; İbrahim Kafesoğlu, “Melikşah”, içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 7: 670; Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, 1053-1054.

¹⁴⁴ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 113; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 65/66; Kafesoğlu, “Melikşah”, 671; Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, 1053-1054.

ve o da bu hükûmetlerin tabi olduğu Azerbaycan ve Arrân bölgelerinin umumi valisi olan Melik Kutbeddin İsmâil b. Yâkuti'nin emri altında bulunuyor idi. Sultan Melikşâh 1086 yılında yeniden Kafkasya'ya yürüdü, bu sefer neticesinde Ani Emîri Menûçehr Ebû'l-Fazl ile Şirvan Emîri Feriburz da itaatlerini sundular ve haraca bağlandılar. Bu seferin akabinde Emîr III. Fazl yönetimindeki Gence şehri de Emîr Bozan tarafından ele geçirilerek merkeze bağlandı.¹⁴⁵ 1092 yılında Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk'ün yaklaşık 1 ay arayla ölümlerinin ardından devlet, siyasi çalkantı dönemi içerisine girecek ve hanedan üyeleri arasında taht çekişmeleri baş gösterecektir.¹⁴⁶

Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından birtakım mücadeleler neticesinde büyük oğlu Berkyaruk, Rey'de Sultan ilan edildi. Berkyaruk, Suriye Selçuklu hâkimi olan amcası Tutuş'la girdiği mücadeleyi kazanmış, Tutuş ise hayatını kaybetmiştir (Safer 488/Şubat 1095). Tutuş'un bertaraf edilmesinin akabinde Berkyaruk'un karşısına bu kez de kardeşi Muhammed Tapar çıkmıştır. İki kardeş birbirleriyle 5 kez savaşmış, son karşılaşmada ise (8 Cemâziyelâhir 496/19 Mart 1103) Muhammed Tapar yenilerek Ahlat'a gitmiştir. Ertesi sene ikili arasında, Horasan ile Hârizm Muhammed Tapar'ın öz kardeşi Sencer'in, Irâk-ı Arab ile Irâk-ı Acem, Fars ve Hûzistan Berkyaruk'un, Arrân, Azerbaycan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, el-Cezîre ile Suriye'nin Tapar'ın hâkimiyetinde kalması koşuluyla barış imzalandı.¹⁴⁷ Muhammed Tapar, 2 Rebîülâhir 498/22 Aralık 1104 tarihinde hayatını kaybeden Berkyaruk'un küçük yaştaki oğlu Melikşah'ı saf dışı bırakıp tahta geçti. Sultan Muhammed Tapar ölümüne dek (1118) İran, Azerbaycan ve Irak'ı kendisine bağlı olarak idare etmiştir. Muhammed Tapar 24 Zilhicce 511/18 Nisan 1118 tarihinde hayatını kaybetti. Ölümünün ardından yerine geçen oğlu Mahmud, Abbâsî Halifesi Müstazhir Billâh tarafından 13 Muharrem 512/6 Mayıs 1118 tarihinde sultan ilan edilmişse de Horasan meliki olan amcası Sencer onun hâkimiyetini tanımayarak 1118 yılı Haziran ayında hükümdarlığını duyurmuştur. İkili arasında Sâve

¹⁴⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 119/120; Kafesoğlu, "Melikşah", 671; Tuysuz, "Selçuklular Döneminde Azerbaycan", 88; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", 1053-1054.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 176/177, 181; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Faruk Sümer, "Selçuklular", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 370; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", 1056-1057; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 203.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 188/208; Ziya Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, çev. Cahangir Qəhrəmanov, (Bakı: Elm, 2007), 12; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 249; Sümer, "Selçuklular", 370; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", 1057-1058.

havalisində vuku bulan savaş, Mahmud'un mağlubiyeti ilə neticələnmiş (2 Cemâziyelâhîr 513/10 Eylül 1119), Halife Müstərşid Billâh Bağdad'da Sencer adına hutbe okutmuşdur. Bir süre sonra Sultan Sencer, Mahmud'u bağışlamış və babası Muhammed Tapar'ın doğrudan yönettiği arazilerin bir bölümünü ona bırakmış, böylelikle Irak Selçuklu Devleti kurulmuşdur.¹⁴⁸

Bu dönemde Kuzeyden gelen paralı Kıpçak askerleri lehine ordusunu bir hayli güçlendiren, ayrıca Kıpçaklarla akrabalık dışında bir dizi siyasi bağlar kuran Gürcüler çoğu kez Ermeniyyə, Arrân ve Azərbaycan topraklarına tacizdə bulunmaktaydılar. Gürcü saldırılarının en büyüğü ise Mesud'un Azərbaycan ve Arrân meliki olduğu döneme rastlamaktadır. 514/1120-21 yılında David (1089-1025)'in liderliğindeki Gürcü ve Kıpçak orduları Mahmud'a tabi topraklara sokuldular. Bölge emîrləri Arrân ve Nahçıvan meliki Tuğrul liderliğində 30.000 civarında bir askerî birlik oluşturdular. Tiflis yakınlarındaki savaş Gürcü ve Kıpçakların zaferiyle neticələnmiş Tuğrul ve beraberindəkilər isə Gence'ye sığınmışlardır. Gürcü ve Kıpçaklar ikinci darbeyi bu kez Şirvan'a indirdilər. Şirvan'ı yağmaladıktan sonra Şamahı üzerine harekete geçen Gürcü ve Kıpçak birlikləri burada Sultan Mahmud'un 30.000 kişilik askeriyle karşılaştılar. Gürcülerle Kıpçaklar arasında ganimet kaynaklı bir ihtilaf patlak verince tərəflər Selçukluları bırakıp birbirlərinə girmişlər, böylece savaş Sultan Mahmud lehine neticələnmişdir.¹⁴⁹ 525/1131 yılında hayatını kaybedən Sultan Mahmud'un yerinə atabeg Aksungur el-Ahmedîlî tərəfindən oğlu Dâvud getirildiyse de bu durum uzun sürmedi. Sultan Sencer'in yönünü Rey'e çevirməsi üzerine Sultan Mahmud'un kardeşləri Melik Mesud və Selçuk Şah ilə Halife arasında Bağdad'da ittifaq tesis edildi. Bu ittifaqa görə Mesud sultan, Selçuk Şah isə veliaht olacaq və Irak, Halife'nin təmsicilərinə yönetiləcəkti. Nihayetində Sultan Sencer, yeğenlərini Dînever dolaylarında mağlup etti (8 Recep 526/25 Mayıs 1132). Mesud'a mərkəzi Gence olan Arrân'ı vermesinin ardından

¹⁴⁸ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi*, 308, 417; Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 12/15; Əliyərli, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci illərə Qədər*, 217; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 89; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 70; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi və Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 249-250; Sümer, "Selçuklular", 370-371; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", 1063-1067.

¹⁴⁹Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 16-17; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi və Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 250-251; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 71.

Mesud'un kardeşi Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtına geçirerek Horasan'a gitti. Mücadeleyi sürdüren Mesud, bir ara Hemedan'da tahtı ele geçirmesinin ardından I. Tuğrul'un vefatının akabinde onun yerine geçti (Muharrem 529/Kasım 1134). Artık Halife Müsterşid Billâh için zor günler başlamıştı. Nitekim Halife, Selçuklu meliklerinin birbirleri arasındaki saltanat mücadelesini kızıştırdı. Onun bunu yapmaktaki amacı ise Selçukluların kendi aralarındaki mücadelelerinde zayıf düşmeleri ve kendisinin de İslam âleminin yalnız dini lideri değil dünyevi lideri konumuna ulaşması idi. Ancak Halife bu fikri hayata geçiremedi. Tuğrul'un ölümüne dek Halife ve Mesud gizliden gizliye savaşıyorlardıysa da Mesud'un Sultan olması ile birlikte aralarındaki gizli mücadele, açık bir silahlı çatışma halini aldı. 8 Şaban 529/24 Mayıs 1135 tarihinde Müsterşid Billâh, Sultan Mesud'a savaş açtı. Halife'nin birlikleri bozguna uğratıldı. Halife yakalanarak tutsak edildi ve kısa süre sonra da İsmaililer tarafından öldürüldü. Sultan Mesud ise kendisine hükmetmeye çalışan emîrleri bertaraf etmesinin ardından güçlü bir hükümdar olarak saltanat sürdü. 1 Recep 547/2 Ekim 1152 tarihinde de hayatını kaybetti.¹⁵⁰

Sultan Mesud'un ardından Sultan Mahmud'un oğlu Melikşah (547/1152) tahta geçmişse de hükümdar olacak nitelikleri barındırmadığı anlaşıldığından tahta ağabeyi Muhammed (548/1153) geçirildi. Muhammed'in de hayatını kaybetmesi (554/1159) üzerine bu kez Muhammed Tapar'ın hayatta kalan tek oğlu olan Süleyman Şah (554/1159) tahta geçirildi. Bir süre sonra Süleyman Şah'ın da yeteneksiz olduğu anlaşıldığından emîrlere, o esnada Azerbaycan ve Arrân'da bazı yörelere hükmeden ve Şemseddin İldeniz'in yanında yer alan Sultan Tuğrul'un oğlu Arslanşah'ı hükümdar yapmak maksadıyla harekete geçtiler. Arslanşah 556/1161 yılında tahta çıkarıldı, İldeniz ise onun atabegi oldu. Böylelikle Irak Selçuklularında atabeglik devri başlamış oldu. İldeniz ile oğlu ve halefi Cihan Pehlivan Muhammed döneminde ahali refah içerisinde yaşamını sürdürdü. Cihan Pehlivan, Arslanşah'ın ölümünün ardından oğlu Tuğrul'u tahta geçirdi. Tuğrul hâkimiyetinin ilk yıllarında Eyyûbîler ile nüfuz mücadelesine girişmişse de Selâhaddîn Eyyûbî karşısında muvaffak olamamıştır. Cihan Pehlivan merkezî otoritenin güçlenmesi için çaba göstermiş, Merâğa ile Tebriz çevresini Aksungurlu

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi* Cilt:11, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 141; Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 19/24; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 251/254; Sümer, "Selçuklular", 370-371.

Hanedanı'nın elinden almıştır. Cihan Pehlivan'ın hayatını kaybetmesinin ardından atabegliğe kardeşi Kızılarslan Osman getirildi (581/1186). Atabeglerin baskısından bunalan Tuğrul, Kızılarslan ile mücadeleye giriştiyse de muvaffak olamayıp Kehrân Kalesi'nde hapsedildi. Kızılarslan'ın öldürülmesinin akabinde hapisten çıkarılan Tuğrul (588/1192), bu kez de Hârezmşâh Alâeddin Tekiş ile savaşmak zorunda kaldı. Rey havalisinde vuku bulan savaş neticesinde II. Tuğrul öldürüldü (590/1194) ve böylelikle Irak Selçukluları tarih sahnesinden çekildi.¹⁵¹

Cihan Pehlivan'ın ölümünün (8 Zilhicce 581/2 Mart 1186) ardından tezahür eden kargaşa ortamını fırsat bilen Gürcüler, 601/1204-05 senesinde harekete geçerek Azerbaycan'a girdiler. Bu yıldan sonra Gürcü birlikleri sık sık Azerbaycan'a baskın yapmaya başladı. 607/1210-11 yılında ise bölgeye yapılan en büyük saldırılardan birini hayata geçirdiler. Gürcü birlikleri Nahcivan, Merend, Tebriz ve Miyâne'ye girerek büyük bir yağma faaliyetinde bulundular. Ardından Gürcü birlikleri, Zencan şehrine yöneldi. Halk, surları güçlendirerek savaşa girmişse de başarılı olamamış şehir yağmalanmıştır. Zencan'ı darmadağın etmelerinin ardından Gürcüler, Kazvin ve Ebher'i muhasaraya aldılar. Bir diğer Gürcü askerî birliği de Tebriz'den Erdebil'e hareket etti. Bu istikamette Ucân şehrini kuşatmışlar, halk ise verdiği eşsiz hediyeler sayesinde hayatını kurtarmıştır. Gürcüler daha sonra Erdebil'i kuşattılar. Gürcü birlikleri şehri savaşmadan ele geçirmişler ve şehir hâkimi ile ailesini esir almışlardır. Geri dönüş yolunda ise Gürcü birlikleri birçok kaleyi ele geçirmiş ve Nahcivan ile Beylekan'ı vergilendirmişlerdir. Dvin ve vilayetlerini ele geçirmelerinin ardından da tekrar Merend'e saldırmışlardır. Yaşananların önüne geçmek maksadı ile Ebû Bekir, Gürcü kralının kızı ile evlenmişse de bu durum bir fayda sağlamamıştır.¹⁵²

¹⁵¹ Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 32/82; el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukıyye*, 100/136; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 254/260; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 207-208; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 92-93; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 72/74; Sümer, "Selçuklular", 387; Faruk Sümer, "Tuğrul II", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 342/344; Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22: 82/84.

¹⁵² Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 90/93; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 258/263; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 91/93; Vəlixanlı, "Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində", 208-209.

Atabeg Nüsreteddin Ebû Bekir'in 607/1210 yılında vefatından sonra kendisine ait olan topraklar kardeşi Muzafferüddin Özbek (607-622/1210-1225)'e geçmiştir. Özbek, kendi döneminde emîrlerin isyanları, Gürcülerin istila girişimleri, Hârezmşâh baskısı ve Moğol tehdidi gibi sorunlarla uğraşmak durumunda kalmış ve nihayetinde Tebriz'in idaresini eşine bırakarak Gence'ye kaçmış bir süre sonra da sığındığı Alıncak Kalesi'nde hayatını kaybetmiştir. Özbek'in ardından yerine Celâleddin Hârezmşâh'ın onayı ile oğlu II. Kızıarslan (Hâmûş) geçmişse de hanedan Özbek'in vefatıyla fiilen tarihe karışmıştır.¹⁵³

418/1027-28 yılında Şirvanşah Yezid b. Ahmed vefat edince yerine oğlu I. Menûçehr b. Yezid tahta oturdu. Hanedan toprakları, 37 yıllık hâkimiyette bulunan Yezid'in ölümü fırsat bilinerek emîrler arasında paylaşılmaya başlandı. İlk baş kaldıran Derbend hâkimi Sülemîler oldu. I. Menûçehr, 1029 yılında Derbend üzerine harekete geçmiş ancak beklediğinin aksine büyük bir yenilgiye uğramıştır. 421/1030 yılında Şirvan, Sülemîlerin saldırısına maruz kalmıştır. Sülemî saldırısının bertaraf edilmesinin ardından Rus korsanları deniz yoluyla Bakü'ye gelmiş (421/1030) ve Bakü çevresi ile Kür Nehri sahillerinde Şirvanşah orduları ile Ruslar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Rus saldırılarının savuşturulmasının ardından Şirvan ağır bir kayıp daha yaşamış, bu kez de Alan ve Serir kavimleri, yapılan saldırılar yüzünden büyük ölçüde zayıflamış olan Şirvan ülkesine 423/1032 yılında ciddi darbeler indirerek Şirvan'ı adeta bir harabeye çevirmişlerdir.¹⁵⁴

I. Feriburz b. Salar döneminde (1063-1074) Şirvan birkaç kez Arrân Şeddadileri'nin yağmacı saldırılarına maruz kalmış, artan Şirvan baskısı karşısında Derbend'de Sülemîler Hanedanı'nın varlığına son verilmiştir. Şirvanşah, çetin savaşların ardından burayı ele geçirmiş ve oğlu Efrudin'i Derbend'e hâkim tayin etmiştir. Feriburz döneminde Şirvan'a yapılan Selçuklu Türklerinin akınları ve bunun sonucunda Şirvanşahların Selçukluların vasalı konumuna düşmeleri oldukça mühimdir. İlk Oğuz

¹⁵³ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 263-264; Bezer, "İldenizliler", 83-84; Ensar Macit, *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022), 38.

¹⁵⁴ Aşurbayli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 79-80; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 269-270; Aşurbayli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 79-80; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 111/112.

akını 1066 yılında gerçəkleşmiştir. Şirvanşah, Oğuzların Şirvan'dan çıkmaları için yüklü miktarda tazminat ödemiş ancak bunun hemen ardından Oğuzlar yeniden Şirvan'a saldırmışlardı. 1067 yılına gelindiğinde Oğuzlar tekrar Şirvan'a geldiler. Aynı yılın sonunda bizzat Selçuklu hükümdarı Alparslan Arrân'a gelmiş ve Şirvanşah'ın huzura gelmesi hakkında emir vermiştir. Şirvanşah'ın da bu emre uyması üzerine Sultan onun kendi mülkleri üzerindeki hâkimiyetini onaylamıştır. Şirvanşah Feriburz ölene kadar Selçukluların vasalı olarak kalmıştır.¹⁵⁵

Feriburz 1096 yılında ölmüş ve yerine oğlu II. Menûçeher b. I. Feriburz geçmiştir. Onun hâkimiyeti 1105 yılına kadar sürmüş ardından kardeşi I. Efrudun (Feridun) Şirvanşah olmuştur. I. Efridun da 1120 yılına kadar hâkimiyette kalmış ve Gürcülerle yapılan savaşta öldürülmüştür. Efrudun'dan sonra Şirvan uzun süre onun oğlu III. Menûçeher tarafından (1120-1260) idare edilmiştir. O, bir süre Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mahmud tarafından gözetim altında tutulmuş sonrasında salıverilmiştir. III. Menûçeher, Tamar adlı bir Gürcü Prensesi ile evlenerek akrabalık ilişkilerinin yanı sıra Abhaz Hanedanı ile dostluk ilişkileri de kurmuştur. Gürcü hükümdarı IV. Davit'in 25 Ocak 1125 tarihinde ölmesinin ardından Gürcülerin Şirvan'a saldırıları da kesilmiştir. Menûçeher öldüğünde yerine oğlu II. Efrudun geçmişse de bir suikast sonucu öldürüldüğünden tahta diğer oğlu I. Ahsitan (1160-1196) geçmiştir. 1175 yılında Şirvanşahlar Devleti yeni bir saldırıya maruz kalmış, Ruslar, Bakü çevresine çıkartmada bulunmuşlardır. I. Ahsitan'ın hâkimiyetinin sonlarına doğru (1192) Şamahı şehrinin yıkılmasına neden olan şiddetli bir deprem meydana gelmiş, depremin ardından Şirvanşahların başkenti, Bakü'ye aktarılmıştır.¹⁵⁶

I. Ahsitan'ın ardından tahta, kardeşi I. Şahenşah b. III. Menûçeher çıkmıştır. Onun hâkimiyetini (1096-1204), II. Feriburz b. II Efrudun (1204) ve I. Ferruhzad b. III Menûçeher'in (1204) kısa süreli yönetimleri izlemiştir. Moğol istilasası sırasında Şirvan, I.

¹⁵⁵ Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 103/106; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 269/272; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 89.

¹⁵⁶ Əliyərli, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 217/220; Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 114/129; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 272-273; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 89/91; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 71/72; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 112/114.

Gerşasb b. Ferruhzad'ın (1204-1225) idaresi altında bulunmuştur. 1220 yılında Şirvan artık Moğol tehdidi altına girmişti. Nitekim I. Gerşasb'ın hâkimiyeti sırasında Cebe Noyan ve Subutay komutasındaki Moğol ordusu Gürcü birliklerini yıpratıktan sonra kışı geçirmek için Mugan'a yerleşti. Onların Tebriz ve Erdebil saldırısı da bu esnada gerçekleşmişti. Ardından Moğollar yeniden Gürcistan'ı yağmalayarak Şirvan'a dönmüş ve Şamahı'yı kuşatmaya almışlardır. Şamahı'yı ele geçirmelerinin ardından Moğollar, Şirvanşah'tan aldıkları 10 rehine sayesinde Derbend Geçidi'ni aşarak kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Moğolların bölgeyi terk etmelerinin ardından da Şirvan, Kıpçak hücumlarına maruz kalmıştır. Bu esnada Şirvanşah I. Gerşasb'ın yerine oğlu III. Feriburz (1225-1243) geçmiştir. Onun döneminde Şirvan önce Hârezmşâhların ardından da Moğolların saldırısına maruz kalmıştır. 1231 yılında başlayan Moğolların ikinci saldırısı neticesinde Şirvanşahlar, Moğol noyanlarının bağılısı konumuna gelmişler ve bu bağılılık Şirvanşah II. Ahsitan b. III. Feriburz döneminde (1243-1260) de devam etmiştir. Onun ardından tahta çıkan II. Ferruhzad b. II. Ahsitan döneminde (1260-1282) Şirvan, İlhanlıların parçası haline gelmiştir. II. Ferruhzad'ın ardından da III. Ahsitan b. II. Feriburz (1282-1294) Şirvanşah olmuştur.¹⁵⁷ Ahsitan'ın, 1294 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu I. Keykâvus geçmiştir. Keykâvus dönemi (1294-1320) İlhanlılar içerisindeki çekişmelere ve Altın Orda saldırılarına sahne olmuştur. Keykâvus'un ardından tahta I. Keykubad (1320-1345) geçmiş onu ise oğlu Kavus (1345-1372) izlemiştir. Kavus, Celâyirli'lere bağılılığı kabul ettikten sonra Şirvan'ın ıslahı ve restorasyonu ile meşgul olmuştur.¹⁵⁸ Kendisinden sonra yerine geçen oğlu Huşeng (1372-1382) zalim bir hükümdar olmuştur. Nitekim 1382 yılında Şirvan halkı ona karşı ayaklanarak Şah'ı öldürmüş ve böylece Şirvan'da Kısranî Hanedanlığı son bulmuştur.¹⁵⁹

Oluşturdukları etkiyle tüm dünyayı kasıp kavuran Moğollar, komşu vilayetleri işgal etmeye başlamışlardı. Bu dönemde Azerbaycan'ın doğu sınırlarında var olan Hârezmşâhlar Devleti ekonomik ve askerî yönden gücünü yitirmiş, Moğollar ile savaşılamaz duruma gelmişti. Ülkede tek bir merkezî devlet olmadığından feodal

¹⁵⁷ Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 130/138; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 273-274.

¹⁵⁸ Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 152-153; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 274.

¹⁵⁹ Aşurbəyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 153-154; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 274.

çatışmalar hüküm sürmekte idi.¹⁶⁰ Azerbaycan'da İldenizliler, Şirvanşahlar, Merâğa'da ise Revvâdîler neslinden olan Aksungurlular Hanedanı (1108-1227) hâkimiyet sürmekteydi. Eher, Mişkin, Serav şehirleri ise Eher Melikliği'nin serencamında idi. Ancak bu devletler zamanla eski güçlerini yitirmişlerdi. Moğollar 1220 yılında Azerbaycan'a ilk kez yürüdüler. Moğol komutanları Cebe Noyan ve Subutay, Zencan, Erdebil, Serav ve diğer şehirleri yağmalayarak Tebriz'e doğru yaklaştılar. Şehir güçlü surlarla çevrili olduğundan Moğollar muhasara kararı aldılar. Sonrasında Moğollar büyük bir haraç aldıktan sonra kışı geçirmek için Mugan'a gittiler. İlerleyişlerini süratle sürdüren Moğollar, Mugan'dan Gürcistan'a girdiler. 618/1221 yılının başlarında Cebe ve Subutay'ın birlikleri Gürcistan'dan tekrar Azerbaycan'a döndü ve Tebriz'e doğru hareket ettiler. Tebriz hâkiminin haraç ödeyerek şehri yağmadan kurtarması üzerine Moğollar, Merâğa üzerine yürüdüler. Merâğa'dan sonra Erdebil'i ele geçirmelerinin ardından üçüncü kez Tebriz'e hücum ettiler. Cebe ve Subutay, Tebriz'in ciddi bir savaşa hazır olduğunu gördüklerinden açık bir savaşa girmekten kaçınarak haraç almakla yetindiler.¹⁶¹ Moğollar daha sonra Serav ve Beylekan'ı işgal edip Gence'ye saldırdılar. Gencelilerin önceden hazırlık yaptıklarını bilen Moğollar haraç almakla yetinerek Gürcistan'a gittiler. Ardından Moğolların Şirvanşahlar üzerine yürümeleri karşısında Şirvanşah kalelerden birine çekildi. Şamahı halkının 3 gün boyunca mukavemet göstermesine karşın Moğollar şehri ele geçirdiler. Moğollar 1222 yılında Şamahı'dan kuzeye doğru yöneldiler ve Derbend Geçitleri vasıtasıyla Moğolistan'a dönmek üzere yola çıktılar.¹⁶²

Moğolların ardından 1223 yılında Kıpçak birlikleri Kuzey Kafkasya bozkırlarından Derbend'e gelmişler ve buradan da Azerbaycan'a girmişlerdir. Kıpçaklar ise Kabala şehrini ele geçirerek Gence'ye yöneldiler ve bir süre sonra da Gence

¹⁶⁰ İsmailov, *History of Azerbaijan*, 101; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 82; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 133; Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 110-111.

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi* Cilt:12, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987), 336/337, 341; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 101-102; Caferoğlu, *Azerbaycan*, 13; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 134; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 82/83; Vaqif Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, (Bakı: Nurlan, 2003), 111/114; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 101/103; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 16.

¹⁶² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi* Cilt:12, 342/345; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 101-102; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 135/136; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 83; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 114/116.

çevresinde yaşamaya başladılar. Lakin çok geçmeden yerli ahaliye eziyet ettikleri için Arrân ve Şirvan halkı ittifak kurarak Kıpçakları yendiler. Daha sonra Azerbaycan'a önce Gürcüler, ardından Hârezmşâhlar Devleti saldırdı.¹⁶³

Azerbaycan 1225 yılında bu kez Celâleddin Hârezmşâh'ın faaliyet sahasına dahil olmuştur. Orta Asya'da Moğolların hücumu neticesinde hâkimiyetten mahrum olup topraklarını yitiren Celâleddin, İran ve komşu ülkeleri zapt etme kararı aldı. Celâleddin, Irâk-ı Acem, Kirman ve Fars vilayetlerini ele geçirdi. Sonrasında Merâğa'yı ele geçirerek Tebriz'e yöneldi. Vaziyetten haberdar olan İldenizlilerden Atabeg Özbek, önce Gence'ye kaçtı daha sonra Nahçıvan yakınlarındaki bir kalede gizlendiği sırada hayatını kaybetti (622/1225). Onun ölümüyle birlikte Azerbaycan'da İldenizliler Atabegliği fiilen son buldu. Celâleddin'in 1225 yılının Temmuz ayında şehri ele geçirmesinin ardından Arrân'ın şehirleri de ele geçirildi.¹⁶⁴ Aksungurlular Atabegliği yıkıldı, Şirvanşahlar ise haraç vermek şartı ile Hârezmşâhlar Devleti'ne bağlandı. Eher Melikliği de düştü. Celâleddin daha sonra Gürcülerin üzerine yürüdü.¹⁶⁵

Bu esnada halk tarafından başlatılan isyanlar Hârezmşâhları epey zor duruma sokmuştu. İsyandar kısa sürede tüm Azerbaycan'ı kapladı. 1231 yılındaki Gence isyanı bu hareketin zirvesi oldu. Celâleddin, isyanı bastırmış olsa da yankıları bir süre daha devam etti. Moğolların Azerbaycan'ı ve çevredeki toprakları zapt etmeleri için uygun koşullar oluşturulmuştu. Gence isyanından kısa bir süre sonra Celâleddin, Moğollar ile çarpışmak zorunda kaldı ve onların baskılarına dayanamayarak 1231 yılında askerlerinin

¹⁶³ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 135/136; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 117.

¹⁶⁴ İsmailov, *History of Azerbaijan*, 102; Abdülhâluk M. Çay, "Azerbaycan ve Türkler", içinde *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. İmran Baba (Azerbaycan: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002), 94.

¹⁶⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2013), 357/360, 368/371; Kazvinî, *Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd'ı*, 316; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 283; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 87; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 136; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 83/84; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 118-119; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 104; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 102; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", içinde *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), 325-326; V. Minorsky, "Tebriz", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 85; Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 249; Hasan Geyikoğlu, "Doğu Anadolu'da Harezmsahlar", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 45/48, 52; Bezer, "İldenizliler", 83-84.

kalıntılarıyla birlikte Diyâr-ı Bekr bölgesine kaçtı. Burada Diyâr-ı Bekr kenti yakınlarındaki dağlarda eşkıyalık yapan Kürtler tarafından öldürüldü.¹⁶⁶

1231 yılında Curmagun Noyan önderliğinde Moğollar ikinci kez Azərbaycan'a yürüdüler. Merâğa güçlülükle ele geçirildikten sonra Tebriz kuşatıldı. Moğollar Gence'yi de kuşatarak 1235 yılında işgal ettiler. Gence'nin ardından Şemkir, Tovuz ve Bakü de ele geçirildi. 1239 yılında Derbend'in işgali ile birlikte tüm Azərbaycan Moğolların eline geçmiş oldu. Moğolların ikinci seferi ilkinden farklıydı. İkinci seferde asıl amaç yalnızca Azərbaycan'ı yağmalamak değil, burada kalıcı olup güç kazanmaktı. Nitekim Moğollar, zaferlerinin ardından Moğolistan'a geri dönmeyip Güney Kafkasya ve İran'a yerleştiler. Güney Kafkasya ve Azərbaycan, 1239-1256 yılları arası Moğol valileri tarafından yönetildi.¹⁶⁷

Büyük Moğol Hanı Möngke (1251-1259) istilaları devam ettirmek ve bağımsız faaliyet gösteren hâkimleri itaat altına almak maksadı ile kardeşi Hülâgû'yu 1253 senesinde Ön Asya'ya yolladı. Moğolların üçüncü yürüyüşü zamanı, 1257 yılında Azərbaycan tümüyle hâkimiyet altına alındı. Böylece İlhanlılar 1357 yılına dek Azərbaycan'da faaliyet gösterdiler. Önce Merâğa, sonra da Tebriz İlhanlıların merkezi oldu. Genç Sultan Ebû Said (1316-1335) döneminde devleti yönetme yetkisi Emîr Çoban'ın elinde toplanmıştı. Emîr Çoban, İlhanlıların fiili hâkimi, Sultan Ebû Said ise gölge han haline gelmişti. Onun sahip olduğu ayrıcalıkları belirtmek için, Mısır'a giden Ebû Said elçileri yanında Çoban'ın da kendi elçilerinin bulunması örneği verilebilir. Üstelik kendisi gibi çocukları da devlet içerisinde önemli mevkilere getirilmişti. Tüm

¹⁶⁶ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 136/137; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 105; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 285; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", 335; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 120-121; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 84/85; Abdülhâluk M. Çay, "Azərbaycan ve Türkler", 94.

¹⁶⁷ Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər)*, 121; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 103; Caferoğlu, *Azərbaycan*, 13; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 84-85; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 136/137; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 120/123; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 106; Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve Araştırmalar*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 229; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzman, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 255-256; İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azərbaycan Tarihi*, 176-177; Abdulkadir Yuvalı, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", içinde *Azərbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, haz. İmran Baba (Azərbaycan: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002), 32.

bunlar ise ülkede kargaşa ortamının çıkmasına ve diğer devletlerin Azerbaycan'a hücumlarına sebebiyet vermişti. Altın Orda birlikleri İlhanlılar üzerine hücum etmişse de İlhanlılar onları geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır.¹⁶⁸

Ebû Said'in hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren merkezî hükûmete karşı sık sık ayaklanmalar çıkmaktaydı. 1319 yılında Gürcistan topraklarında meydana gelen ayaklanmada isyancılar Azerbaycan'a girmelerinin ardından Nahçıvan şehrini ele geçirerek üs haline getirdiler. Ebû Said, isyancıların ordusunu yok etmişse de onun merkezî otoriteyi güçlendirme girişimleri sonuçsuz kalmıştır. İlhanlı Devleti, hanedanın son mühim hükümdarı Ebû Said Han'ın 736/1335 yılında ölümünün akabinde tezahür eden taht kavgaları neticesinde tarihe karışmıştır. İlhanlılar, özellikle ilk yarım asırdaki yağma ve tahrip döneminin atlatılmasının ardından Yakın Doğu'da müspet emareler de bırakmışlardır. Özellikle Gazan Han döneminde büyük bir imar hareketi başlatılmış ve başkent Tebriz bu durumdan oldukça faydalanmıştır. Azerbaycan'da Ucân, Şenb-i Gâzan, Sultâniye ve Rab'-ı Reşîdî gibi yeni yerleşim merkezleri kurulmuştur.¹⁶⁹

Devr-i kadimden beri gerek doğal zenginlikleri gerekse coğrafi konumu itibarıyla sayısız mücadelelere sahne olmuş olan Azerbaycan, İlhanlılar ile Altın Orda arasında da bir rekabet konusu haline gelmişti. Taraflar arasındaki rekabetin pek çok sebebi bulunurken bunların tümünün çıkar çatışması çerçevesinde cereyan ettiği söylenebilir. Bu mücadelenin en önemli nedeni ise kuşkusuz ekonomik ve ticarî idi. Ticaret yapabilmek için Azerbaycan topraklarından geçen Altın Ordalı ve Mısırlı tüccarlar, İlhanlılara yüklü miktarda gümrük harcı ödemekteydiler. Ayrıca Altın Orda, Azerbaycan'ın her bakımdan

¹⁶⁸ Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara, TTK Yayınları, 2018), 496; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 497-498; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 105; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 367; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 137/140; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 124-125; Pirivev, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 215-216; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 107-108; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 159; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 161; Spuler, *İran Moğolları: Siyasət, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, 59; Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve Araştırmalar*, 238; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", 340; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 17; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 295-296; Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları: Sulduslar", (Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 68; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30: 228; Çay "Azerbaycan ve Türkler", 95.

¹⁶⁹ Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərində*, 85; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 140/141.

çok zengin bir ülke olduğunu bilmekte ve bu zengin ülkeyi ele geçirerek bu kaynaklardan istifade etmek istemekteydi. Bunun dışında bu mücadele, İlhanlıların Altın Orda'nın hissesine bırakılan birtakım hakları gasp etmesiyle de doğrudan ilişkiliydi. Kendi hakları olduğunu iddia etmelerine karşın Kafkasya ve Azerbaycan topraklarının İlhanlılar tarafından ilhakı, Altın Orda düşmanlığının başta gelen nedenleri arasında gösterilebilir.¹⁷⁰ Tüm bunlar İlhanlılar ile Altın Ordalılar arasında uzun süre devam edecek olan muharebelerin esas sebepleri olmuştur. Bu doğrultuda Hülâgû Han (1256-1265) döneminde Altın Orda ile İlhanlılar arasında ilk çatışma yaşandı. Derbend, Altın Orda tarafından ele geçirildi (1263). Altın Orda'nın Azerbaycan'a ikinci taarruzu 1265 yılında Abaka Han zamanında (1265-1282) gerçekleşti. Üçüncü büyük taarruz, Mayıs 1288 tarihinde Argun'un saltanatı (1282-1291) sırasında gerçekleşti. Dördüncü taarruz da 1290 yılında yine Argun'un saltanat döneminde gerçekleşti. Argun Han'ın ölümünün ardından (690/1291) Altın Orda-İlhanlı ilişkileri bir nebze düzelmiştir. Zira Altın Orda Devleti'nde boylar arası çatışmalar vuku bulmuştur. Altın Orda ile İlhanlılar arasındaki savaşlar bir süreliğine durmuşsa da bu geçici sükûnet Gazan Han (1295-1304) zamanında yeniden bozuldu. İlhanlılar ile Memlükler arasındaki muharebeler sırasında Altın Orda yeniden hücumla geçti. Gazan Han'ın, ülkenin kuzey sınırlarına yeni birlikler göndermesi üzerine Altın Orda amacına ulaşamadı. Ebû Said (716/1316-736/1335) döneminde daha aktif olan Altın Orda, Memlükler ile temas kurup birleşerek 1318 yılında Kür kıyılarına doğru hareket etti. Emîr Çoban liderliğindeki ana güçler, ülkenin kuzeyindeki Altın Ordalılara karşı yöneldi. Emîr Çoban, 1319 ve 1325 yıllarında Altın Orda'ya 2 kez saldırdı. Altın Orda hükümdarı Özbek Han (1312-1340), Ebû Said'in ölüm haberi üzerine 736/1335 yılında İlhanlılara karşı yeni bir sefer düzenledi. Altın Ordalılar, Ebû Said'in halefi Arpa Han (1335-1336) tarafından ülkeden kovuldular.¹⁷¹ Özbek Han'ın geri püskürtülmesinin ardından emîrlar arasında anlaşmazlık yaşanmış ve Arpa Han

¹⁷⁰ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 141; Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 128; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 34/36; Yakubovskiy, *Altın Ordu və Çöküşü*, 58-59; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 104; İbrahim Güneş, "İlk Dönem İlhanlı-Altın Orda Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/7 (2022): 69/78; Konuya ilişkin bkz. Yuvalı, "Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri", 31/37; W. Barthold, "Azərbaycan və Ermenistan", 80.

¹⁷¹ Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 141-144; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 127/136; Pirive, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 216-217; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 108; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 59/63, 71/76, 90/96; Yakubovskiy, *Altın Ordu və Çöküşü*, 59/62; John Andrew Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", 408.

öldürülmüştür. Böylelikle 737/1336-754/1353 yılları arasında İlhanlı ülkesi birbiriyle mücadele edecek küçük kısımlara bölünmüştür. 741/1340 yılında Şeyh Hasan Celâyiri, Bağdad merkezli bir devlet kurarken, Çobanoğulları da Azerbaycan’a hâkim olmuştur. Bir devlet kuramamalarına karşın Çobanoğulları, Azerbaycan’ı 761/1359 yılına dek idare etmiştir.¹⁷²

Azerbaycan, İlhanlıların ardından Çobanoğulları’nın egemenliği altına girmişti. Emîr Çoban’ın 1328 yılında ortadan kaldırılmasının ardından torunu Küçük Şeyh Hasan, 1338 yılında etrafında topladığı kuvvetlerle birlikte Tebriz’e yürüdü. Tebriz’de Muhammed Han ve Büyük Şeyh Hasan hâkimiyeti kontrol etmekteydi. Küçük Şeyh Hasan, Rey, Verâmin, Furgan, Azerbaycan, Irâk-ı Acem, Hemedan, Kum, Kaşan, Gürcistan ve Ermeniyeye’nin büyük bir kısmına sahip oldu. Celâyirli ve Çobanoğulları birbirlerine saldırılarını sürdürdüler. Küçük Şeyh Hasan, 1340 yılında İlhanlı soyundan Süleyman’ı Han olarak tahta geçirirse de durum değişmedi.¹⁷³ Vaziyet 1343 yılı sonlarında Küçük Şeyh Hasan’ın ölümüyle sonuçlandı (Recep 744/Aralık 1343). 1344 yılında Küçük Şeyh Hasan’ın kardeşi Melik Eşref, İlhanlı şehzadesi Nûşirevân/Anûşirvân’ı (1344-1353) hükümdar ilan etmişse de iktidarı kendisi yönetmiştir. Melik Eşref, Azerbaycan’da sağlam fakat zalimane bir hâkimiyet tesis etmişti.¹⁷⁴ Bu sebeple 1352 yılında Karabağ’da Melik Eşref’in zulmüne karşı bir isyan patlak vermiş ve güçlükle bastırılmıştır. Baskılara daha fazla dayanamayan halk, Altın Orda Hanı Canı Beg’i hâkimiyeti ele almak üzere bölgeye davet etmiş, Canı Beg de durumdan istifade ederek 758/1357 yılında Tebriz’i ele geçirmiş ve Melik Eşref’i öldürtmüştür. Azerbaycan’da iktidarı ele geçiren Altın Orda Hanı Canı Beg, oğlu Berdi Beg’i vekil olarak Tebriz’de bırakarak kendisi ise ülkesine dönmüştür. Kısa süre sonra emîrlerin Berdi Beg’e

¹⁷² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 368; Oder, *Azerbaycan*, 52; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 96; Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, 144/154; Pirivev, “Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə”, 217; Çay “Azerbaycan ve Türkler”, 96.

¹⁷³ Mevlâna Sefieddin Muhammed b. Mahmud b. Fahreddin Mesihî el-Fuşencî, *Emir Timur: İbretü'n-Nâzirîn*, çev. ve nşr. Ahmet Özturhan, (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021), 59; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 368.

¹⁷⁴ Bu denli beceriksiz ve zalimane bir yönetim sergileyen Melik Eşref’in, 1343-1358 yılları arasında Azerbaycan, Arrân ve Irâk-ı Acem’de son derece rahat bir yönetim sürmüş olması İlhanlılar’ın son dönemlerinde bölgenin siyasi açıdan ne denli bir kriz yaşadığını gözler önüne sermektedir.; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 105; Mehmetov, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 299; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar I*, (Ankara: TTK Basımevi, 1992), 40-41.

babasının ölmekte olduğunu ve bir an önce gelerek hükümdarlığı ele geçirmesi gerektiğini bildirmeleri üzerine Berdi Beg, Tebriz'i terk ederek yola çıktı. Boşluktan istifade eden Çobanlı Emîr Ahicuk ise hâkimiyeti ele geçirdi. Hasan'ın ölümünün ardından yerine geçen Şeyh Üveys'in (1356-1374), 1358 yılında Azerbaycan'a hücumu neticesinde Tebriz'den kaçan Ahicuk ile beraberindeki Çobaniler, Nahçıvan'a döndüler ve böylece Üveys herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Tebriz'e hâkim oldu. Sultan Üveys'in kısa süre sonra Bağdad'a dönmesinin ardından Azerbaycan'da Çobanlı Ahicuk yeniden hâkimiyeti ele aldı. Bu sırada Azerbaycan'ı ele geçirmek için fırsat kollayan Muzafferî Devleti hükümdarı Mübârizüddin Muhammed Muzaffer, Azerbaycan'ı ele geçirmek maksadıyla Tebriz'i işgal etmişse de şehri elinde tutmayı başaramamıştır. Celâyirli Şeyh Üveys'in Azerbaycan sınırlarında yeniden ortaya çıkması üzerine bir hafta sonra şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Şeyh Üveys, 760/1359 yılında Tebriz'e girmiş ve böylece Azerbaycan, Celâyir Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir. Onun hâkimiyet yılları daha çok Doğu Anadolu bölgesinde etkisini arttıran Türkmenlerin siyasi çıkışlarının önüne geçmeye çalışmakla geçmiştir.¹⁷⁵

1364 yılında Şirvanşah Kavus'un bağımsızlık için savaştığı sırada Bağdad'da bir ayaklanma çıktı. Şeyh Üveys, Şirvan seferini erteleyerek Bağdad'a gitti ve ayaklanmayı bastırdı. Ancak Kavus bundan yararlanarak Karabağ'a geldi ve nüfusun bir kısmını Şirvan'a nakletti. Bu nedenle Şeyh Üveys, 1367 yılında Şirvan'ı ele geçirdi. Şirvanşah Kavus, Şeyh Üveys'in vassalı haline getirildi. Şeyh Üveys'in 1374 yılında ölümünün ardından devleti oğlu Sultan Hüseyin (1374-1382) yönetmiştir. Muzafferî hükümdarı Şah

¹⁷⁵ Ismailov, *History of Azerbaijan*, 105-106; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 368; Oder, *Azerbaycan*, 52; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 144/146; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 139/158; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 94; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 109, 117; Yakubovskiy, *Altın Ordu və Çöküşü*, 159/161, 164/166; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihanşah'a Kadar I*, 41; Rəcəbli, *Azərbaycan Tarixi Oçerklər*, 163-164; Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, (Ankara: TTK Basımevi, 1970), 106-107; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi*, 298/301; Mehlika Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, (Ankara: İraniyat Yayınları, 2018), 12, 56; Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, 143/154; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, 98/103; H.R. Roemer, "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", içinde *The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods*, ed. Peter Jackson, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6; Pirivev, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 216-217; Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları: Sulduslar", 189/192; Rıza Kurtuluş, "Muzafferiler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 418; Bülent Yılmaz, "Celâyirli: Kabile-Devlet", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 125/129; Çay "Azerbaycan ve Türkler", 96.

Şücâ, Celâyirlileri mağlup ederek 1376 yılında Tebriz'i ele geçirmişse de 1377 yılında Sultan Hüseyin, Tebriz'i alarak kurtarmayı başarmıştır. Ülkede ortaya çıkan kargaşa ortamı neticesinde Sultan Hüseyin 784/1382 yılında öldürülmüş, yaşanan çekişmelerin ardından Sultan Hüseyin'in kardeşlerinden Sultan Ahmed'e Azerbaycan Kür'ün güneyindeki toprakların, Sultan Bayezid'e ise Irâk-ı Acem'in verilmesi konusunda antlaşmaya varılmıştır. Irâk-ı Arab'ın da kardeşlerin temsilcileri tarafından yönetilmesine karar verildi. Fakat Sultan Ahmed, Sultâniye'ye gelerek savaşız biçimde hâkimiyeti ele geçirdi ve 1384 yılından itibaren de idareyi tek eline aldı. Ne var ki Sultan Ahmed'in sevinci fazla uzun sürmedi. 1370 yılında Çağatay Ulusu'na hâkim olan Emîr Timur, hanlığın sınırlarını genişletmek maksadıyla Azerbaycan dahil olmak üzere bir dizi ülkeyi ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Öte yandan Altın Orda Hanı Toktamış da Azerbaycan'ı ele geçirmeyi arzulamakta idi. Netice itibarıyla Celâyirli tahtına oturan Sultan Ahmed'in hâkimiyet yılları Timur ile mücadele halinde geçecektir. Sultan Ahmed, 813/1410 yılında idareyi ve bütün bir bölgeyi Karakoyunlulara kaptıracak ve yine bu tarihte Kara Yusuf ile giriştiği savaşta yenilerek öldürülecektir.¹⁷⁶

Her bakımdan zengin Azerbaycan coğrafyası, devr-i kadimden beri birçok devletin ilgisine mazhar olduğu gibi devam eden süreç içerisinde Timurlular, Altın Orda, Karakoyunlular, Şirvanşahlar ve Akkoyunlular için de ehemmiyetini muhafaza etmiş ve uzun yıllar sürecek olan bir mücadelenin başlamasına zemin hazırlamıştır. Konumuzun esasını teşkil ettiğinden bu kısma detaylı olarak tezin devamında yer verilecektir.

2.4. Doğu Anadolu'da Türkmenler

Doğu Anadolu bölgesi, Hülâgû Han'dan itibaren başlıca iki askerî eyalete ayrılmıştı. Bunlardan birisi Diyâr-ı Bekr eyaleti idi ki, merkezi Musul olan bu eyalet, Musul, Mardin, Diyâr-ı Bekr havalisini içerisine almakta idi. Diğeriyse merkezi Ahlat olan Van bölgesi eyaletiydi. Diyâr-ı Bekr eyaletindeki Moğol askerî tümeninin çoğunu

¹⁷⁶ Oder, *Azerbaycan*, 52; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 146-148; Piriye, *Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə*, 158/162; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 94; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 301-302; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 43, 83/86; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 369, 371; Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, 62; Pirivev, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 217-218; Sadık Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili" (Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 23; Yılmaz, "Celâyirliler: Kabile-Devlet", 175, 228/229.

Uyrat oymağı mensupları oluşturmaktaydı. Kışları Musul çevresinde geçiren bu oymak, Gazan-Baydu mücadelesini fırsat bilerek komşuları olan Türkmenlere hücum etmişler ve onların hayvanlarını ele geçirmişlerdir. Gazan, hükümdar olunca Uyratlardan, Türkmenlerden aldıkları hayvanları geri vermelerini istemiş ancak koyunların çoğu mahvolduğundan Uyratlar bunları iade edememişler, bu sebeple büyük sıkıntılar çekmiş ve devlet merkezinden gelen memurlarla Türkmenlerin kötü muamelelerine maruz kalmışlardır. Bu sebeple devlet memurları ile Türkmenleri öldüren Uyratların mühim bir kısmı aileleri ile birlikte Suriye'ye giderek Memlûklere iltica etmişlerdir. Bu hadise 1296 yılında vuku bulmuştur. Bu esnada Diyâr-ı Bekr valisi Kuin-Tatar (Kara-Tatar)lardan Mulay Noyan, yanına Yisutay ile Göktay Bahadır'ı alarak Suriye'ye yönelen Uyrat begi Tokay Gürgen'in arkasından yetişmişse de bozguna uğrayarak Uyratların Suriye'ye gitmelerini engelleyememiştir. Burada bahsi geçen Türkmenlerin Karakoyunlular olması ihtimal dahilindedir.¹⁷⁷

1312 yılında Mulay Noyan'ın ölümü üzerine Diyâr-ı Bekr eyaleti Sutay Noyan'a verildi. Sutay, Ebû Sâid'in cülûsuna değin (1316) Diyâr-ı Bekr valiliğinde kalmasının akabinde bu hükümdar tarafından Ahlat valiliğine atanmış ve kendi yeri de İrincin Noyan'a verilmiştir. Ancak bir süre sonra iktidarı ele geçiren Emîr Çoban, İrincin'i azlettirerek Sutay'ı tekrar Diyâr-ı Bekr valisi yaptırmıştır. Sutay 732/1332 yılındaki ölümüne değin Diyâr-ı Bekr eyaleti valiliğinde kalmış, kendisinden sonra Uyrat beylerinden ve Ebû Said'in dayısı Ali Padişah vali olmuştur. Bununla birlikte Sutay'ın, Barımbay, Hacı Tuğay ve Fulad adlı üç oğlu Diyâr-ı Bekr eyaletinin bir bölümü ile Ahlat bölgesinde hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Ali Padişah, gerek ailevi bir adavetten dolayı, gerekse diğer emîrlerin tahriki üzerine Hülâgû neslinden Musa'yı han ilan ederek 1335 yılında Ebû Said'in halefi olan Arpa Han'a isyan etmiş ve onu yenip iktidarı ele geçirmiştir. Ancak bu yalnızca 4 ay sürdü, Sutay'ın 732/1332 yılında ölümü üzerine oğlu Hacı Tuğay ailenin başına geçti. Kendisinin can düşmanı olan Sutay'ın oğlu Hacı Tuğay,

¹⁷⁷ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 33; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu: Tarihi Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2010), 65; İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 41-42; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", içinde *Makaleler 1*, haz. E. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Kitabevi, 2005), 397/411; Erol Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2022), 70/71.

Memâlik-i Rum valisi Celâyir Emîr Şeyh Hasan ile birleşerek Musa Han'ı ve beglerbegisi Ali Padişah'ı devirdi (1336). Şeyh Hasan, Azerbaycan, Arrân, Irâk-ı Acem'e hâkim olduğu esnada Barımbay da Ali Padişah'ın Diyâr-ı Bekr'de vekil bıraktığı kardeşi Seyfeddin Hâfız'ı mağlup ederek bu eyalet ile Van-Erzurum bölgelerini ellerine geçirmiş ve bağımsız olarak idare etmeye başlamışlardı. Sutaylıların hâkimiyeti Musul'dan Erzurum'a dek uzanmakta idi. Azerbaycan'ı, Şeyh Hasan-ı Celâyir'in elinden almış olan Emîr Çoban'ın torunu ve Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan, Sutaylıların kuvvetini kırmak ve onları tabiiyeti altına almak istediye de bunda muvaffak olamamış fakat hemen ardından Sutaylılar arasında şiddetli bir iç mücadele belirmişti. Bu mücadele Sutay oğlu Hacı Tuğay ile yeğeni Barımbay oğlu İbrahim Şah arasında cereyan etmekteydi. Hacı Tuğay, Musul, Ahlat ve Erzurum taraflarını, yeğeni İbrahim Şah ise asıl Diyâr-ı Bekr bölgesini ellerinde bulunduruyorlardı. Bu rekabet sonucunda İbrahim Şah amcasını öldürmüş (1343) ve Musul'a da hâkim olmuştur. Bu amca-yeğen yani Hacı Tuğay ile İbrahim Şah arasındaki mücadelede iki kardeş Türkmen oymağından Karakoyunluların Hacı Tuğay, Akkoyunluların ise İbrahim Şah tarafını tuttukları söylenebilir. Zira bir süre sonra Karakoyunluları Hacı Tuğay'ın tasarrufunda bulunan Musul, Van Gölü çevresi ve Erzurum bölgesinde, Akkoyunluları ise İbrahim Şah'a ait olan asıl Diyâr-ı Bekr yöresinde görmekteyiz. Belki de bu iki kardeş Türkmen oymağı arasındaki adavet-i kadîme, bu amca-yeğen arasındaki kanlı düşmanlıktan ortaya çıkmış olabilir.¹⁷⁸

Bu iki Türkmen oymağından Akkoyunluların Anadolu'ya hangi yollarla ve hangi tarihte geldikleri hakkında ihtilaflar mevcuttur. Kimi müellifler Akkoyunluların, Karakoyunlu oymağı ile birlikte Argun Han döneminde (XIII. asrın sonu) Mâverâünnehir'den Anadolu'ya geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli, *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd* adlı eserinde konuya ilişkin “Bunlar vilâyet-i Türkistân'da sâkin bir tâ'ife idi ki Karakoyunlu Türkmânları ile birbirlerine yakın konar göçerlerdi. Argun Hân zamânında vatanlarını terk itdiler.

¹⁷⁸ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 33/34; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 41-42; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 95/108; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 300-301; Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), 107; İsmail Aka, “Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti”, *Türk Kültürü*, 325(1990): 296-297.

Karakoyunlu ile yol yoldaşı olub Âzerbâyecân memleketine getdiler."¹⁷⁹ ifadelerine yer vermektedir. Mükremin Halil Yınanç ise bu rivayetlerin hiçbir esasa ve kaynağa dayanmadığını belirtmekle birlikte XV. yüzyıl İran tarihçilerinden bazılarının, Oğuz Han fütuhâtından bahseden hikâyelerinde, fetihler sırasında Türkmenlerin Yakın Doğu ve Anadolu'ya gelmiş oldukları ve Karakoyunlular ile Akkoyunluların da bu esnada geldiklerinin ifade edildiğini, Osmanlı müverrihlerinin Oğuz'u "*Argun*" şeklinde yazılmış görmeleri sebebiyle bu hataya düştükleri zannının hasıl olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁰ Arapça yazılmış bazı kaynaklarda ise Akkoyunlu beylerinin Artuklu beylerinden oldukları veya Selçuklu beyleri soylarından geldiği dile getirilmektedir.¹⁸¹

Devletşah ise *Tezkire*'sinde Akkoyunluların menşinden bahsetmemekle birlikte Karakoyunluların Türkistan'da Gazgırd/Gazkurd Dağlarından çıkmış ve eski devirlerde Azerbaycan ile Bitlis havalisine gelmiş göçebe insanlar olduklarını ifade etmektedir. Devletşah'ın sözünü ettiği Gazgırd Dağı denilen yer, Oğuzların en eski yurdu olup Karaçuk dağ silsilesinin bir bölümünü içerisine almaktadır.¹⁸² *Tarih-i Türkmaniya* ile *Tarih-i Sultan Muhammed Kutbşahi* ise, yine Akkoyunluların aslına temas etmeksizin Karakoyunluların, 599/1202-1203 yılında Doğu Türkistan'dan Mâverâünnehir'e, daha sonra oraya vuku bulan Cengiz istilası üzerine Anadolu'ya göç ettiklerini ifade etmektedir. Moğol hâkimiyeti öncesi dönemde Akkoyunlu ve Karakoyunluların isimlerine dair bir kayıt bulunmamasına karşın daha sonraları yönetici aile olacak olan başlıca akraba gruplarının kaydının mevcut bulunması bu rivayeti güçlendirmektedir.¹⁸³

¹⁷⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*, haz. Süleyman Lokmacı, Rukiye Özdemir, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020), 195.

¹⁸⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr: 3. Rükün*, haz. Suat Donuk, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 474; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 34-35; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 42; Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1: 251; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 297.

¹⁸¹ İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 297.

¹⁸² Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ Cilt: III*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 456-457; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 64.

¹⁸³ H.R. Roemer, "The Türkmen Dynasties", içinde *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson, (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 152-153; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 42; Faruk Sümer, "Kara-Koyunlular", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6: 293-294, 303-304; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 297.

Mısır tarihçilerinden bazıları ise Akkoyunluların menşinden bahsetmeksizin yalnız beylerinin hükûmet merkezi Mardin şehri olan Artuklu Devleti'nin ümerasından olduklarını söylerler. Arap tarihçileri içerisinde Akkoyunlu beylerinin Selçuklu ümerasından evladından olduğunu yazanlar da mevcuttur.¹⁸⁴

Kitab-ı Diyarbekriyye müellifi Ebu Bekr-i Tihranî'nin rivayetine bakıldığında ise, Abbasi Halifesi Muta'sım'ın çağdaşı olan Pehlivan Beg'in Alıncak Kalesi'ne hâkim olduğunu ve Hülâgû Han'ın öncü kuvvetlerinin komutanı olan Curmagun Noyan ile savaşıp onu bozguna uğrattığını, sonrasında Bursa taraflarında gaza ile meşgul olduğunu ve Rumları hezimete uğratmasının ardından kendi yurduna dönüp büyük bir emîr olarak Âmid şehrinde vefat ettiğini aktarmaktadır.¹⁸⁵

Karakoyunluların Anadolu'ya gelişlerine ilişkin ise başlıca iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Akkoyunluların, Argun Han döneminde Karakoyunlular ile birlikte Türkistan'dan Azerbaycan'a geldikleri ve Akkoyunluların Diyâr-ı Bekr bölgesinde sakin oldukları, Karakoyunluların ise Erzincan ve Sivas bölgelerinde yurt tuttıkları şeklindeki Osmanlı müverrihlerince zikrolunan rivayettir. Mükrimin Halil Yınanç, Türkmenlerin Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya Oğuz Han'ın fetihleri sonucunda geldiklerini iddia eden kimi İran müelliflerinin hurafe niteliğindeki sözlerinin buna esas teşkil ettiğini ve Osmanlı tarihçilerinin de İran tarihçilerinin eserlerindeki Oğuz'u Argun şeklinde yazılmış görmeleri veyahut da okumaları sebebiyle böyle hatalı bir fikre düştüklerini belirterek bu malumatın yanlış olma ihtimalinden bahsetmiştir.¹⁸⁶

İkinci rivayet ise *Tarih-i Türkmaniyye*'de anlatılmaktadır. Bu eserin müellifine göre, takriben 30.000 çadırdan müteşekkil olan Karakoyunlular, Cengiz Han'ın hücumu üzerine Töre/Türe Beg adlı liderlerinin idaresinde Türkistan'dan Mâverâünnehir'e oradan da Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu rivayetin esas itibarıyla doğruluğuna itimat edilebilir zira Moğol döneminden evvelki zamanlarda Karakoyunlulara ait hiçbir bilgi

¹⁸⁴ Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 42; Yınanç, "Akkoyunlular", 252.

¹⁸⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 22-23; John E. Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, çev. Sibel Özbudun, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 69-70; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 42-43; Yınanç, "Akkoyunlular", 252.

¹⁸⁶ Yınanç, "Akkoyunlular", 251; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 34-35.

sahibi olunamadığı gibi bunların konar göçer hayat tarzı sürdürmeleri, bu hayatı yaşayan kitlelerdeki sert tutum ve davranışların onlarda da görülmesi bu rivayetdeki ana fikrin gerçeği ifade ettiğini düşündürmektedir.¹⁸⁷

Devletşah, *Tezkire*'sinde Karakoyunluların Türkistan'da Gazkurd Dağlarından çıkmış ve eski devirlerde Azerbaycan ile Bitlis taraflarına gelmiş göçebe insanlar olduklarını ifade etmektedir. Burada dile getirilen Gazkurd, Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sindeki Türkmen rivayetlerinde de geçmekte ve Oğuzların en eski yurtlarını ifade ettiği belirtilmektedir. Böylece her iki malumat da bu hususta birbirini teyit etmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 35-36; H. R. Roemer, "The Türkmen Dynasties", 152-153; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 70.

¹⁸⁸ Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kütüğü; Şecere-i Terakime*, haz. Muharrem Ergin, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977) 56; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 456-457; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM TARİHİNDE AKKOYUNLULAR

3.1. Akkoyunlu Ulusu

Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Anadolu'ya Moğol istilasını döneminde gelmişler ve İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 736/1335 yılında ölümünün ardından Moğolların kendi aralarında giriştikleri çekişmeyi fırsat bilerek aktif biçimde rol oynamaya başlamışlardır.¹⁸⁹ İslam öncesi Oğuz tarihinde önemli roller üstlenmiş olan Bayındırlar, bunu İslami dönemde de sürdürmüşler ve Akkoyunlu Devleti'yle siyasal hâkimiyetin zirve noktasına ulaşmışlardır.¹⁹⁰ Faaliyetleriyle adlarından söz ettirmeyi başarmış olan Akkoyunluların tarih sahnesine çıkışı Tur Ali Bey liderliğinde 1340 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla başlamaktadır.¹⁹¹ Akkoyunlular ilk kez 1340-1343 yılları arasında Tur Ali Bey liderliğinde müstakil bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmışsa da beyliğin kurucusu olarak Karayülük Osman Bey (1403-1435) kabul edilmektedir. Karayülük Osman Bey, Sivas hâkimi Kadı Burhâneddin ve Karakoyunlularla mücadelesi vesilesiyle tarih sahnesine çıkmış, müttefikî Kadı Burhâneddin'i yenerek ilk büyük başarısını elde etmiştir. Akkoyunlu Beyi daha sonra

¹⁸⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 70; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 2; Altan Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", *Belleten*, 71/260 (2007): 63-64, DOI: 10.37879/belleten.2007.53.

¹⁹⁰ Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, (Ankara: Bizim Büro Basım, 2002), 25; Şükrü Kaya Seferoğlu, Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986), 141.

¹⁹¹ Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 127; Dilaver Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1992), 9; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", içinde *Genel Türk Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 4: 365; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 302; Emin Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 34; Yımanç "Akkoyunlular", 251/254; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", 2.

Mutahharten/ Mutahhareddîn/ Tahirten/ Totan vasıtasıyla Timur'un huzuruna varıp bağlılığını bildirmiştir. Timur, düzenlediği seferlerindeki yardımlarına binaen Karayülük Osman Bey'e Âmid ve havalisini ikta olarak vermiştir. Karayülük Osman Bey, beyliği Karakoyunlu Kara Yusuf'un şiddetli darbeleriyle sarsıldığından genişlemeye fırsat bulamamıştı. Memlûk ve Karakoyunluların, üzerinde kurdukları baskıya rağmen Diyâr-ı Bekr, Erzincan ve civarında tutunmayı başardı. 823/1420 yılında Kara Yusuf'un vefatı, Karayülük Osman'a derin bir nefes aldırdıysa da oğlu İskender Mirza'nın hücumu aradaki sükûneti bozdu. İskender'i bertaraf etmek maksadıyla Azerbaycan'a gelen Şâhruh, oğlu Cuki Mirza'yı İskender'i yakalamakla görevlendirdiği gibi Karayülük Osman Bey'den de onun yolunu kesmesini istemişti. Karayülük Osman Bey, Erzurum önünden batıya doğru kaçmakta olan İskender'in önüne çıkmışsa da çatışma sırasında aldığı yaralar neticesinde hayatını kaybetmiştir (1435).¹⁹²

Karayülük Osman Bey'in beklenmedik ölümünün ardından yerine oğullarından Ali geçmişse de Karakoyunlular ve Memlûkler gibi güçlü dış düşmanların yanı sıra içeriden gerek aynı soydan gelen hanelerin gerekse Karayülük Osman'ın mirasçısı olduğunu öne süren kişilerin şiddetli muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Ali Bey'in kardeşi Hamza, 1437 yılı sonlarında kuvvetleriyle birlikte Diyâr-ı Bekr üzerine yürümüş

¹⁹² Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 34/46, 58/65, 75/82; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 79/95; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936), 79; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Tefvik Bıyıklıoğlu, (Ankara: TTK Basımevi, 1992), 23; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 38/43, 98/107; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 188-189; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 50/55; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, (Ankara: TTK Basımevi, 2001), 23-24; Muhsin Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, trc. ve not. Serdar Gündoğdu, Ali İçer, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 90; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 76; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, (Ankara: Neyir Matbaası, 1990), 403/408; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", 4/8; Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", 53; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 28/30; Neşet Çağatay, "Akkoyunlular", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 43-44; Erdem, Uyar, "Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 365/370; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", 302; İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu Devletinin Kurucusu Karayülük Osman Beyin Hayatı ve Faaliyetleri ?-1435" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 34/1-2 (1990): 105/108; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", içinde *Genel Türk Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 4: 358; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 270/272; Kemal Taşcı, "Erzincan'da Eretnâlı Hâkimiyeti", içinde *Erzincan Tarihi II*, ed. Kemal Taşcı, Kader Altın, (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020), 125.

ve hükümdarlığını ilan etmişti. Hükümdarlığı kardeşine kaptıran Ali Bey mücadeleden yorulup önce Osmanlılara ardından da Memlûklere sığınarak yardım talebinde bulunmuş ve 847/1443 yılında Haleb’de hayatını kaybetmiştir. Hamza Bey, Bağdad hâkimi Karakoyunlu İsfahan Mirza’yı yenerek mevkinin kuvvetlendirmişse de çok geçmeden hastalanarak Âmid’de hayatını kaybetmiştir.¹⁹³

Hamza Bey’den sonra yerine Ali Bey’in büyük oğlu Cihangir geçti. Cihangir, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah’ın taarruzlarıyla hayli uğraşmış, uzun yıllar devam eden bu mücadele sulhen bitmişse de Cihangir, Cihan Şah’ın hâkimiyetini tanıyarak antlaşma yapmak zorunda kalmıştır (Rebîülevvel 856/Nisan 1452). Ancak bu mücadelede kardeşine destek vererek büyük rol oynamış olan Uzun Hasan Bey durumdan pek memnun olmayarak Cihangir’den ayrıldı. Cihan Şah’ın Çağataylılar ile uğraşmasından faydalanarak Erzincan’ı alma teşebbüsünde bulundu ve Van Gölü çevresini yağmaladı. Çemişkezek hâkimi Şeyh Hasan’ı itaat altına almak için o yörede bulunduğu sırada ağabeyi Cihangir’in Âmid’den ayrılmasını fırsat bilerek şehri ele geçirdi, Cihangir de Mardin’e gitmek zorunda kaldı. Elde ettiği başarılarla şöhretini arttıran Hasan Bey, ilk iş olarak kardeşleri Cihangir ve Urfa hâkimi Üveys ile mücadeleye girdi. Cihangir ile olan mücadelesi Saray Hatun’un araya girmesiyle barışla sonuçlandı. Ardından da Erzurum, Avnik, Tercan ve Bayburt havalisini yağmaladı. Hanedan mensuplarının çoğu, kısa sürede giderek güçlenen Hasan Bey’in etrafında toplanmaya başladılar. Hasan Bey ile mücadelesinde bir sonuç elde edemeyen Cihangir’in kardeşi Üveys ile birlikte Karakoyunlulardan destek talebinde bulunması üzerine Rüstem Bey komutasında bir ordu gönderildi. Fakat Uzun Hasan, gönderilen orduyu mağlup etti (1457). Çok geçmeden Cihangir’in, bey ve askerlerinin çoğu Hasan Bey’in hizmetine girdiler. Hanedan mensupları arasında birliği sağlayan Uzun Hasan Bey, devletin hudutlarını genişletmeye koyuldu. Gürcistan seferini başarıyla tamamlamasının ardından Trabzon İmparatoru David’in kardeşinin kızı Catherine/Katerina’yı (Despina Hatun adını aldı) alarak bir nevi

¹⁹³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 88/109; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’l-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 230; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 61/63; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 189/190; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 123/124, 130/135; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu’da Türkmen Hanedanları*, 93; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, 408/410; Tülay Koyuncuoğlu, “İbn İyâs’ın ‘Bedâi’ez-Zuhûr fî Vekâi’ed-Duhûr’ Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar” (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 31.

onlara arka çıkmayı kabul etmişse de Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon'u alıp imparatorluğu ortadan kaldırmasına engel olamamıştır. 1467 yılına gelindiğinde ise amansız düşmanı Karakoyunlu Cihan Şah'ı gafil avladı ve Karakoyunlu Devleti'ne son verdi. Kirman (1469) ve Bağdad'ı (1470) ele geçirdiği gibi Ahlat ve Cezire havalisiyle Muş ve Bitlis'i de aldı.¹⁹⁴

Uzun Hasan, Karakoyunlu Cihan Şah'ı ortadan kaldırmasının akabinde Cihan Şah'ın halefi ve oğlu olan Hasan Ali'nin Uzun Hasan'a karşı yardım talebinde bulunması üzerine harekete geçen Timurlu Ebû Said'i de mağlup ederek İran'dan Anadolu içlerine kadar hâkim olmayı başarmıştır. Azerbaycan, Uzun Hasan'ın yeni kurulmuş devletinin gövdesi haline gelmişti. Akkoyunlu payitahtı 1469 yılında Âmid'den Tebriz'e taşındı, Türkmen oymakları Anadolu'dan doğuya kaydı ve Türkmen nüfusu Azerbaycan'da yoğunlaştı. Karakoyunlu ve Timurluların egemen olduğu Horasan dışındaki yerler İran, Azerbaycan ve Mezopotamya ele geçirildi. Bu sıralarda Uzun Hasan, Osmanlılara karşı Karamanoğullarına yardım etmek maksadıyla 50.000 kişilik bir kuvvet göndermiş fakat bu durum Fatih nezdinde hiç hoş karşılanmamıştır. Artık çarpışmaları kaçınılmaz hale gelmiş olan bu iki büyük Türk hükümdarı 16 Rebûlevvel 878/11 Ağustos 1473 yılında Otlukbeli'ndeki muharebede karşı karşıya geldi. Akkoyunlu hükümdarı tekniği, ateşli silahları ve savaş tecrübesi üstün olan güçlü Osmanlı ordusu karşısında büyük bir

¹⁹⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 110, 116; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 304/305, 327; Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi Cilt: I*, çev. Mehmet Ata, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 218-219; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi Cilt: II*, çev. İsmail Erünsal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1992), 325-326; Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Atsız, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 179-180; Hoca Sadettin Efendi, *Tâciü't-Tevârih III*, sad. İsmet Parmaksızoglu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 46/47; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 142/151, 164/174; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. Nurettin Süleymangil, (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2007), 56/60; Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, 171; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 99; Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 105; H. R. Roemer, "The Türkmen Dynasties", 173; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 120/121; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 128; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 339; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 64/67; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 190-191; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, trc. Ahmet Cevat Eren, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 241/244; Sinan Tanrıverdi, İnan Tanrıverdi, *Akkoyunlular Döneminde Erzincan (1200-1500)*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2019), 103/104; Sümer, "Akkoyunlular", 270/272; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamani", 12/15, 36/37; Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (1964): 72/74.

yenilgiye uğradı. Öyle ki savaşta kullanılan ateşli silahlar hakkında bilgisi olmayan Akkoyunlu askerleri, vücutlarında bir ok yahut da mızrak darbesi olmadan nasıl yere düştüklerini dahi algılayamamış ve bu durum karşısında dehşete kapılmışlardı. Türkmenler için hezimetle sonuçlanan bu savaşın ardından Osmanlı askeri pek çok ganimet elde etti. Uzun Hasan Bey ise Otlukbeli Savaşı'ndan 882/1478 yılındaki ölümüne dek ömrünün son 5 senesini iç mücadeleleri bertaraf etmek ve istikrarı sağlamakla geçirmiş, bu süre zarfında yalnızca Otlukbeli Savaşı'nın ardından kendisini tanımama girişiminde bulunan Gürcistan üzerine sefer düzenlemiştir. Uzun Hasan (1453-1478) devrinde Akkoyunlular teşkilatlanarak hayli büyümüştür. Onun 20 yılı aşkın iktidarı, Akkoyunluların beylikten devlete yükseliş dönemidir. Uzun Hasan'ın 1478 yılında ölümünün ardından uzun yıllar sürecek olan taht kavgaları kendini göstermeye başlamış ve devlet çöküşe yüz tutmuştur.¹⁹⁵

Uzun Hasan'ın ölümünün ardından yerine, eşi Selçuk Begüm'ün desteği ile oğlu Sultan Halil geçti (1478). Sultan Halil, aldığı idari ve siyasi kararlarla kendisine karşı

¹⁹⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 546; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 295/297; Fazlullah b. Ruzbihan Huncî, *Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emînî*, Yayına Hazırlayan John E. Woods, London: The Royal Asiatic Society, 1992, 340/341; Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 136/145; Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Atsız, (Tercüman 1001 Temel Eser, 1972), 124-125; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 469/470, 510/521; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 246; Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2002), 272/273; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 22/24, 42/48, 55/57; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 186/187; Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, 80; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 190/193; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 67/91, 103/117; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", içinde *Genel Türk Tarihi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 4: 371/374; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 67; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 302; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 173/177; Sümer, "Akkoyunlular", 272; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih III*, 131/139; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 30-31; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 104-105; Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, 105-106; Kazım Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022), 215/218; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", 12-13; Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", 55; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 31-32; Neşet Çağatay, "Akkoyunlular", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 44/47; Neşri'nin bu kaydı, Otlukbeli yenilgisinin ardından Uzun Hasan'ın içerisinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir: "Bu ol Uzun Hasan'dır, Bayındır Han neslindendir ki, Turhan Beğ oğlunu sıdı. Ve Baranlı'dan İmirze Cihan Şah'ı basıp başın kesdi. Ve Çağatay'dan Ebû Sa'id'i sıyıp helâk etdi. Ammâ Sultan Mehmed Han Gazi'nin nazar-ı heybetine tâkat getiremedi. Ve hem âhir bu tasadan yürek ağrısına uğrayıp, gayretinden helâk oldu." Neşri, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 327.

muhalif bir cephenin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Merkeziyetçi yönetim anlayışını benimseyen Halil, tahta geçer geçmez üvey kardeşi Maksud Bey'i öldürtmesinin ardından devlet işlerine müdahil olmaması için annesini de diğer oğlu Yakub Bey ile birlikte Âmid'e yolladı. Bu sırada kendisine karşı isyan eden amcası Cihangir'in oğlu Murad Bey'in ayaklanmasını bastırmayı başarmışsa da pek çok kesimin desteğini arkasına alan Yakub'un saltanat mücadelesini engellemek isterken hayatını kaybetmiştir (1478).¹⁹⁶

Sultan Halil'in ardından hâkimiyeti ele geçiren Yakub Bey (1478-1490), Uzun Hasan'dan sonra ailenin en kıymetli hükümdarıdır. Onun 12 yıl devam eden saltanatı, devletin en parlak dönemlerinden birini teşkil etmektedir. Yakub Bey zamanında daha çok Kafkas bölgesinde hâkimiyeti pekiştirme faaliyetleri ön plana çıkmış, Gürcistan'a başarılı akınlarda bulunulmuştur. Bu esnada Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, devlet için tehdit teşkil etmeye başladığından vuku bulan savaş neticesinde öldürülmüş, oğulları ile hanımı ise hapsedilmiştir. Sultan Yakub 896/1490 yılında aniden hayatını kaybetmiştir. Sultan Yakub, devletin sınırlarını babasının zamanındaki çizgide tutmayı başarmıştır. Onun başarılarla geçen hükümdarlık döneminin birdenbire son bulması Akkoyunlu Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmıştır.¹⁹⁷

Sultan Yakub'un ölümünün ardından yerine oğlu Mirza Baysungur (1490-1492), ardından Rüstem Bey (1492-1497), onu takiben Uğurlu Mehmed'in oğlu olup "göde" lakabıyla tanınan Ahmed Bey (1497-1498) tahta geçtilerse de saltanatlarını sürdüremediler. Göde Ahmed'in ölümünün ardından durum daha da karışmış, ümeradan her biri Akkoyunlu mirzalarından birini farklı bölgelerde hükümdar ilan etmiş ve

¹⁹⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 544; Huncî, *Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emînî*, 341; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 232/235; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 122/128; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 113/115; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 344; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 161.

¹⁹⁷ Huncî, *Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emînî*, 341; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 237, 246/248; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 71/76; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 142-143; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 344/345; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 115/117; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 120/122; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 162/163.

dolayısıyla devletin merkezî birliği son bulmuş, bu durum ise kuşkusuz Safevîlerin işine yaramıştır.¹⁹⁸

Geride kalan Elvend-Murad ikilisi ise 905/1500 yılının sonbahar başlarında birbirleriyle karşılaşacakları sırada savaşı engellemek maksadıyla araya giren bir derviş onların arasında barışı sağladı ve bu ikili, ülkeyi ikiye bölerek yönetme kararı aldı. Buna göre Âmid, Azerbaycan ve Arrân Elvend'in, Irakeyn, Kirman ve Fars da Murad'ın idaresinde kalacaktı (1500). Yaşanan bu taht kavgaları, aynı yıl Gîlân'dan Erdebil'e, oradan da 300 kadar müridi ile birlikte Erzincan'a gelen Safevî Şeyhi İsmail'e fayda sağladı nitekim kısa zamanda Anadolu'daki müntesiplerinden küçük fakat inanç dolu bir ordu oluşturan İsmail, 907/1501 yılında Nahçıvan havalisinde (Şerur) Elvend'i yenilgiye uğratarak Tebriz'e girdi. Akkoyunluların payitahtı Tebriz'de tahtı devralan İsmail on iki imam adına hutbe okutup para kestirdi ve böylelikle Safevî Devleti resmen kurulmuş oldu (907/1501).¹⁹⁹

Elvend ise bir süre başı boş dolaşmasının ardından önce Bağdad'a oradan da Diyâr-ı Bekr'e gitti. Bölgenin hâkimi Cihangir'in oğullarından Kasım Bey idi. Kasım, bölgenin hâkimiyetini Elvend ile paylaşmak istemediğinden vuku bulan muharebe neticesinde yenilerek hayatını kaybetti. Elvend ise ölümüne dek Diyâr-ı Bekr hâkimi olarak kaldı. Sultan Murad bir süre bu mücadelelere seyirci kaldı daha sonra Şah İsmail ile Hemedan yakınlarında yapılan savaşta yenilmesinin ardından Bağdad'a kaçtı. Şah

¹⁹⁸ Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 345; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 149/154; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 129; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 163.

¹⁹⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 264/265, 267; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 124/125; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 131/132; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 137/138; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Güven Matbaası, 1976), 16/17, 21/23; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 190; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 129/132; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 155/159; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 164; Seferoğlu, Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, 141; Veysel Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, (İstanbul: Nübihar Yayınları, 2012), 143, 148; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 302; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", 17/19; Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'hinde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", 63-64; Sümer, "Akkoyunlular", 273; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", 33-34; Erdem, Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 4: 376; Hasan Geyikoğlu, "Şah İsmail'in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Akkoyunlularla Şerur Muharebesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/33 (2007): 218/222.

İsmail'in başka yerde meşgul bulunmasından faydalanarak 914/1508-1509 yılına kadar Bağdad'da hüküm sürdü. Aynı yıl Safevî liderinin Bağdad'a yürüdüğünü haber alınca şehrin asıl valisi Pürnek Bârik Bey ile önce Haleb'e ardından da Elbistan'a, Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin yanına gitti. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nın ardından Sultan Murad'ı Güneydoğu Anadolu'nun fethi ile vazifelendirmişse de o, bunda muvaffak olamamış, 1514 yılında Urfa'da Safevî ümerası ile yapılan çarpışma esnasında yenilerek öldürülmüş ve başı 12 Şevval 920/30 Kasım 1514 tarihinde Şah İsmail'e gönderilmiştir. Böylece Akkoyunlu Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu.²⁰⁰ Akkoyunlu Devleti, Türk siyasi, askerî, mali, sosyal ve kültürel tarihine pek çok katkı sağlamış, miras bıraktıkları eserler Anadolu'dan Azerbaycan'a, Irak'tan Horasan'a dek geniş bir alanda günümüze kadar ulaşmıştır.²⁰¹

Akkoyunlu Devleti, kurulmuş olduğu saha ve dayanmış olduğu etnik unsurdan dolayı kendisinden önceki Türk-İslam Devletlerinin mirasçısı olmuştur. Devlet teşkilatı, esas itibarıyla Karakoyunlu devlet teşkilatında olduğu gibi Celâyirliler ve dolayısıyla İlhanlı devlet teşkilatına dayanmaktadır. Bu teşkilata kendileri bazı ilavelerde bulunmuş, birçok müessese adının Türkçe karşılığını kullanmışlardır. Osmanlılar ve Safevîler tarafından uzun müddet kullanılan, çiftçiden, esnaftan, sanatkârdan ve tüccardan alınan vergilerin adil bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için meydana getirilmiş olan Uzun Hasan

²⁰⁰ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 267/269; Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi*, 138/140; Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 22/24; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 132-133; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 196-197; Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, 157; Sümer, "Akkoyunlular", 273; Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", 34; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", 18; Çetin, "Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'inde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler", 63/64.

²⁰¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 93/98; Hamza Keleş, "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 38 (2006): 63/68.

Bey Kanunnamesi (Hasan Padişah Kanunları)²⁰² de Akkoyunlu Devleti'nin İslam malî tarihine yaptığı mühim bir katkı olarak yerini almıştır.²⁰³

Akkoyunlu hanedanı mensupları ile beyler gerek Türkiye'de gerekse İran'da cami, medrese, kervansaray, hastahane, türbe ve saray gibi pek çok eser vücuda getirmişlerdir. Kaynaklarda Uzun Hasan Bey'in cami, medrese, zaviye ve kervansaray olmak üzere birçok yapı inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Bunların çoğu günümüze kadar ulaşmamış, bu durum yalnızca zamanın değil insanların da tahribatlarından kaynaklanmıştır. Özellikle Safevîler, Tebriz'de Akkoyunlular tarafından yaptırılmış olan içtimaî eserlerin çoğunu bilinçli olarak yıkmışlardır.²⁰⁴

3.2. Akkoyunlu Adı

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerin isimleri konusundaki belirsizlik halen devam etmekle birlikte bugün ilim âleminde hâkim olan yaygın kanıya göre Akkoyunlu adı totem inanışından gelmektedir. Lakin Türklerde, totem ittihaz olunan hayvanın etinin yenmesi memnudur. Oğuz elini meydana getiren yirmi dört boya ait totemler (ungun) kâmilten eti yenmeyen avcı kuşlardan ibarettir.²⁰⁵ Ek olarak Türklerde koyunun totem olarak kabul edildiğini belgeleyecek bir husus tespit edilemediği gibi yapılan son araştırmalar, eski Türklerde totem inancının bulunmadığını da ortaya koymuştur. Bu

²⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar”, *Türk Tarih Vesikaları*, 1/2 (1941-1942): 91-106; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar”, *Türk Tarih Vesikaları*, 1/3 (1941-1942): 184-197.

²⁰³ Faruk Sümer, “Akkoyunlular”, 20; Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 268/292; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 194; Sümer, “Akkoyunlular”, 273-274; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 87/93; Kırkıl, “Uzun Hasan Bey ve Zamanı”, 113; “*Hasan Padişah Kanunu her bölge için ayrı ayrı yazılmış olduğu gibi, bazı bölgelerdeki özel durumları tespit edecek kadar teferruata ait maddeleri de ihtiva etmektedir. Bu onun en belirgin özelliklerindedir. Diğer bir husus da, ticari vergilerin (Bac ve Tamga) bu kanunlarda geniş ölçüde yer almış olmasıdır. Öyle anlaşıyor ki ülkesinin sınırları içerisinde geçen ticaret yollarının önemini müdrik olarak hazırladığı bu kanunlar ile ekonomik hayatı büyük ölçüde hayvancılığa dayanan bir toplumun sosyal ve ekonomik hayatında değişiklik yapmayı amaçlamış; göçebe hayat nizamından yerleşik nizama geçiş için ilk önemli adımı atmıştır. Ticari hayatı düzenlemede Hasan Bey o derecede başarılı olmuştur ki, daha sonra bu kanunlar Irak, Fars, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da uzun süre uygulanmaya devam etmiştir. Hatta Osmanlılar Hasan Padişah Kanunlarını, Osmanlı Kanunlarına tebdil ederken, ticari kanunları aynen uygulamaya devam ederek, adeta onun bu husustaki başarısını tasvip etmişlerdir.*” Kırkıl, “Uzun Hasan Bey ve Zamanı”, 121.

²⁰⁴ Sümer, “Akkoyunlular”, 274.

²⁰⁵ H.R. Roemer, “The Türkmen Dynasties”, 150-151; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 13; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 39.

sebeple konar-göçer bir Türkmen topluluğu olan Akkoyunluların adlarının besledikleri sürülerden dolayı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.²⁰⁶ Ayrıca bazı eski batılı müelliflerin Akkoyunlu ve Karakoyunluların bayraklarında koyun resmi bulunduğundan bu adı aldıklarına dair paylaştıkları bilgiler ise hiçbir esasa dayanmamaktadır.²⁰⁷ Üstelik Akkoyunluların bayraklarının rengi beyazdı ve üzerinde de koyun resmi bulunmamaktaydı.²⁰⁸ Uzun Hasan Bey'e ait olan ve günümüzde Topkapı Müzesi'nde bulunan ak renkli bayrağın üzerinde tuğra şeklinde ve içinde “*Sultan Hasan Bahadır*” ibaresi yazılı bir Bayındır damgasından başka herhangi bir şey de mevcut değildir.²⁰⁹ Coğrafi ya da ekonomik faktörler sebebiyle sık sık yeni göçebe toplulukların oluştuğu göz önüne alındığında, başlangıçta güçlü kabilenin diğer kabileleri kendi içersine alarak büyüdüğü görülmüşse de bu durumdan hareketle Akkoyunlular ile Karakoyunluların bir zamanlar aynı kabile mensubu oldukları ve daha sonra birbirlerinden ayrılarak bağımsız kabileler durumuna geldikleri şeklinde bir çıkarımda bulunmak doğru değildir. Bu durum şimdilik bu isimlerin tarihte açıkça görüldüğü VIII./XIV. yüzyılda bazı kabilelerin birleşmeleri sonucunda oluştuğu fikri ile açıklanabilir.²¹⁰

3.3. Akkoyunluların Menşei

Akkoyunlu devletini kuran aile, Bayındırlı olarak isimlendirilen Türk boyuna mensup Akkoyunlu oymağıdır.²¹¹ Reşideddin, boyun adını Bayandur şeklinde göstermiş

²⁰⁶ M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983), 136; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 13; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 39; Aydeniz, *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, 14.

²⁰⁷ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 13.

²⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teshkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teshkilâtına Bir Bakış*, 271. Bayrak için bkz. Ekler.

²⁰⁹ Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 39; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 49. Resim.

²¹⁰ Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 39-40; H.R. Roemer, “The Türkmen Dynasties”, 151.

²¹¹ Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 24; V. Minorsky, “The Clan of the Qara Koyunlu Rulers”, içinde 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, haz. Osman Turan, (Ankara: TTK Basımevi, 2010), 391; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 119; Faruk Sümer, “Bayındır”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 245; Faruk Sümer, “Akkoyunlular”, 1; “*Malûm olduğu üzere tarihî kaynaklarda Ak-Koyunlular'ın Bayındır boyuna mensup oldukları yazıldığı gibi, bizzat bu hânedanın mensupları da kendilerinin Bayındır boyundan olduklarını*

ve bu ismin “*Her zaman bolluk içinde olan*” manasına geldiğini belirtmiştir.²¹² Bayındır boyunun Türk tarihindeki en mühim rolü, Anadolu’nun fetih ve iskânına katılmalarının ardından Akkoyunlu Devleti’ni kurmalarıdır. Bu sebeple Akkoyunlu hanedanına Türk kaynaklarında “*Bayındırlu*” Farsça eserlerde “*Bayındırıyye*” adı verilmektedir.²¹³ Reşideddin’e göre Bayındır, Oğuzların Üçok kolunun birinci boyu olup ongunu sunkur, şölenlerde yiyeceği et payı da koyunun sol karı yağrını (sol uyluk kemiği) kısmıdır.²¹⁴

3.4. Akkoyunlu Oymakları

3.4.1. Afşarlar (Afşâr, Avşâr)

Yirmi dört Oğuz boyunun en önemlilerinden olan Afşarlara XIV. yüzyılda Suriye’nin kuzeybatısında rastlanılmaktadır. XV. yüzyılın başında Afşarlar, Bayat ve İnallılar, Memlûk emîrleri arasındaki mücadeleden faydalanarak yağma faaliyetlerinde bulunmuş, emîrlerden Çekim’in onlara karşı taarruza geçmesi üzerine ise Afşarlar, Akkoyunlu Karayülük Osman Bey’e sığınmışlardır. Afşarlar, Çekim’in öldürülmesinin ardından yurtlarına dönerek Memlûkler arasındaki iç mücadelelere katılmışlar, bir süre sonra da yine Karayülük Osman Bey’in müttefiki olarak Karakoyunlu Kara Yusuf’a tabi olan Mardin bölgesinde yağma ve tahriplerde bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde de Akkoyunlular ile dostça münasebetlerini devam ettirmişlerdir. Uzun Hasan’ın

iftiharla söylemişler ve paralarına da bu boyun damgasını koydurmışlardır.” Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar I*, 16; “*Ak-Koyunlular, Bayındır boyunun damgasını devletlerinin resmî alâmeti olarak kabul etmişler ve onu paralarına, kitâbelerine ve resmî vesikalarına koydurmışlardır. Hânedan azasına mensup bazı beyler de Bayındır adını almışlardır.*” Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999), 187.

²¹² Reşideddin, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, 51; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 24; Sümer, “Bayındır”, 245; “*Kara-Koyunluların hangi boya mensup oldukları tartışma konusu olmasına rağmen, Ak-Koyunluların, Oğuzların Üç Ok kolu, Bayındır boyuna mensup oldukları tartışmasız kabul edilen bir hakikattir. Kâşgarlı Mahmud tarafından Dîvânü Lügati’t-Türk’te Bayındır şeklinde üçüncü sırada zikredilir ve damgasının şekli de verilir. Fahreddin Mübârekşah’ın listesinde de Bayındırların adına rastlanılmaktadır. Reşidüddin ise boyun adını Bayındır şeklinde göstermiş ve bu ismin ‘daima nimetle dolu olan yer’ anlamına geldiğini belirtmiştir.*” Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 40.

²¹³ Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 318; Basri Konyar, *Diyyarbakir Tarihi I*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1936), 204/205; Sümer, “Bayındır”, 245.

²¹⁴ Reşideddin, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, 51; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 40; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 24; Sümer, “Bayındır”, 245.

vefatının akabinde mirzalar arasındaki mücadelelerde de yer almalarının ardından Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynamışlardır.²¹⁵

3.4.2. Ağaçeriler (Ahçeri, Akaçeri, Âgaçeri)

Ağaçeriler de Afşarlar gibi VIII./XIV. yüzyılda Doğu Anadolu ve Kuzey-Batı Suriye'de yaşamlarını sürdürmekteydiler. XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Ağaçerilerin bir kolunun doğuya göç ederek Karakoyunlular ile iş birliğinde bulundukları, başlarında Hasan adlı bir bey olduğu, XV. yüzyılda ise Karakoyunlular ile birlikte İran'a göç ettikleri bilinmektedir. Karakoyunlu İskender'in emîrleri arasında Ağaçerilerden Hüseyin ile Savlan Beyler bulunmaktadır. Aynı hükümdarın emîrleri arasında yer alan Ağaç Eri Ali Bey, 1450 yılında Akkoyunlular ile yapılan savaşlarda Karakoyunlu başkumandanı Rüstem Bey'in maiyetinde bulunmuş ve yapılan çarpışmaların birinde Akkoyunlulara esir düşmüşse de barış yapıldıktan sonra serbest bırakılmıştır. 1467 yılında Uzun Hasan Bey'in, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ı öldürmesinin ardından Akkoyunlulara katılmışlar ancak Akkoyunlu konfederasyonu içindeki rolleri, birkaç küçük sefere katılmakla sınırlı kalmıştır. Günümüzde İran'da küçük bir topluluk olarak varlıklarını sürdürmektedirler.²¹⁶

3.4.3. Ağmalu

Aşiret, Sultan Halil'in Fars eyaletinde 881/1476-1477 yılında yaptırdığı resmi geçit sırasında küçük bir grup ile temsil edilmektedir.²¹⁷

3.4.4. Ahmedlu (Ahmedlü)

Ahmedluların reisi olan Ahmed Bey 861/1457 yılından 873/1469 yılındaki ölümüne değin Doğu Anadolu ve İran'da Uzun Hasan'ın en sadık adamlarından biri

²¹⁵ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 325; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 43/44; Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 270/300; M. Fuad Köprülü, "Avşar", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 28/38; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298.

²¹⁶ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 325-326; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 44; John E. Woods, "Akkoyunlu Konfedere Aşiretleri", içinde *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), 79; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298.

²¹⁷ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 326; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 45; John E. Woods, "Akkoyunlu Konfedere Aşiretleri", 79.

olarak Akkoyunlu Devleti'ne hizmet etmiştir. Ahmedlular, Safevîler zamanında bilhassa Azerbaycan'ın bugünkü Karabağ yöresine yerleştirilmişlerdir. Günümüzde İran Azerbaycanında adlarını taşıyan kimi köylere rastlanılmaktadır.²¹⁸

3.4.5. Alpagut (Alpağut-Alpavut)

Tek başına düşmana saldıran manasına gelen bu oymak, Karakoyunlu Ulusu'nun en önemli unsurlarından birisidir. Kara Yusuf zamanında Hemedan bölgesinin bu oymak beylerinin idaresinde olduğu bilinmektedir. İskender döneminde Alpavutların liderliğinde Yakub Bey bulunmakta idi. Yakub Bey daha sonra Cihan Şah tarafına geçmiş, oğulları da yine onun zamanında önemli memuriyetlerde görev almışlardır. 1467 yılından sonra yavaş yavaş Akkoyunlulara katılmışlardır. Alpagutların bir kısmı daha sonraları Osmanlı Devleti hizmetine girerek tımar sahibi olmuş, İran'a gidenler ise başta Azerbaycan olmak üzere bu ülkelerin çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdir.²¹⁹

3.4.6. Arapkirlu (Arapkirlü)

Safevîler döneminde ünlenen Büyük Şamlu Kızılbaş konfedere boyunun bir bölümünü oluşturan Arapkirlu aşireti XV. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlulara sınırlı hizmette bulunmuştur. Bu dönemde Orta Anadolu'da yaşamakta olan bu aşiret de Emîrlular gibi ikinci dereceden bir aşiret olarak Akkoyunluların içerisinde yer almıştır.²²⁰

3.4.7. Baharlu

Karakoyunlu Devleti'nin asıl dayanağını teşkil eden oymaklardan birisi olan Baharluların, adlarını Hemedan'ın 13 km. kuzeyindeki bir köyden almış olmaları muhtemeldir. Baharlu beyleri kız alıp vermek suretiyle Karakoyunlularla sıhriyet bağları kurmuş ve devletin en büyük emîrllerinden biri haline gelmişlerdir. Karakoyunlu Devleti'nin inkırazının ardından oymağın mühim bir kısmı Akkoyunluların yönetimi altına girmek istemediğinden Horasan'a giderek Timurlulara iltica etmiştir. Oymağın

²¹⁸ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 326; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 45; John E. Woods, "Akkoyunlu Konfedere Aşiretleri", 80; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298.

²¹⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 326; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 45; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 27-28; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298.

²²⁰ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 327; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 46.

başında bulunan Ali Şeker Bey oğlu Pir Ali, kardeşleri Bayram ve Yâr Ali ile kız kardeşinden doğan Cihan Şah'ın torunu İbrahim olduğu halde önce Sultan Mahmud'un sonrasında da Hüseyin Baykara'nın hizmetine girmiştir. Uzun Hasan Bey, bu oymağın fesat çıkarmasından endişe duyduğundan, onun kendisine teslim edilmesini tekrar tekrar Hüseyin Baykara'dan istemiş ancak müspet bir cevap alamamıştır. Gerçekten de Uzun Hasan Bey'in endişeleri kısa zamanda boy göstermiş, Ali Şeker Bey'in oğulları önce Ebû Said'in Hisar-i Şamdan hâkimi Şah Mahmud, sonra diğer oğlu, Mirza Ebu Bekir ile birleşmiş, Horasan'da Timurlu mirzaları arasında münazaralara karışmışlardır. Uzun Hasan Bey'in ölümünden istifade ederek Karakoyunlu Devleti'ni yeniden canlandırmak isteyen Baharlu beyleri Mirza Ebu Bekir ile beraber 884/1479 yılında Sistan ve Bam yolu ile Akkoyunlulara tabi olan Kirman'ı istila etmişlerdir. Kirman'ı zorlanmadan ele geçirdikten sonra Fars'ı da almak istemişlerse de Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub tarafından üzerlerine gönderilen Musullu Sûfi Halil Bey'e ayak diremeyip Cürcân'a gitmişler, orada Hüseyin Baykara'nın baskını sonucu ele geçirilmişlerdir. Bu olayın akabinde Baharlu oymağının bir kısmı Horasan'da kalmış, bir kısmı ise Bâbü'r'ün Hindistan seferine katılmıştır.²²¹

3.4.8. Bayat (Beyat, Bayat, Beyad)

Bayatlar, tarihimizde manevî şahsiyetler yetiştirmiş bir boydur. Oğuzların ünlü devlet ve din adamı Dede Korkut, Bayatlardan olduğu gibi ünlü şair Fuzuli de bu boya mensup idi.²²² 1418 yılında Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in peşinden Haleb'in kuzeyine kadar gelmesi sebebi ile orada yaşayan İnallılar, Bayatlar ve Afşarlar, Karayülük Osman Bey'in Kara Yusuf'a ait Mardin yöresinde yaptığı yağma ve tahriplere dahil olduklarından Trablus yöresinden Sâfita'ya kaçmışlardır. Bayatlar, Avşar ve İnallular ile birlikte Sâfita'da kargaşa çıkarmışlardır. Trablus valisi Barsbay ed-Dokmakî, Kara Yusuf'un ülkesine döndüğünü söyleyerek onlardan yurtlarına dönmelerini istemiş ancak gitmelerini beklemeden

²²¹ Mîrhând, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, Yayına Hazırlayan Abbâs Zeryâb, Tahran: Müessesesi-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, 1339, 776; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 327; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 46/47; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298-299.

²²² Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 241.

üzerlerine saldırmış, cereyan eden savaşta yenilmiştir. Bayatlar sonraları Afşarlar ile birlikte Akkoyunlu faaliyetlerine katılmışlardır. 1457 yılında Dulkadirli hanedanından Kara Beg ile Bayat beylerinden Nâsır Hüseyin Bey ve yine Bayatlardan Abdi, Uzun Hasan Bey'in hizmetine girmiş, buyruklarındaki 800 evlik Türkmen ile Âmid civarındaki Karacadağ'da yurt tutmuşlardır. Bu beyler Karakoyunlu Cihan Şah'ın Uzun Hasan üzerine gönderdiği Tarhanoğlu Rüstem kumandasındaki ordunun Âmid'e yaklaştığını işitmiş ve korkularından Suriye'ye gitmek üzere göçmüşlerdir. Uzun Hasan Bey, onları teskin edip geri döndürmek maksadıyla oğulları Halil ve Uğurlu Mehmed ile Musullu Emîr Bey'i göndermişse de onları kararlarından vazgeçirememiş, bunun üzerine mirzalar onlardan bazılarının hayvanlarını yağmalamışlardır. Bununla birlikte Âmid yakınlarında Hasan Bey ile Tarhanoğlu Rüstem arasında gerçekleşen ve Akkoyunluların zaferi ile sonuçlanan savaşta Bayatlar da yer almışlardır. Şam Bayat koluna mensup olan Kaçarlar 1492 yılında Rüstem b. Maksud'u tahta çıkarmak için onu desteklemişlerdir. Kaçarların İran tarihindeki rolü XX. yüzyıla kadar sürmüş olup orada bir hanedan çıkarmışlardır.²²³

3.4.9. Bayramlı (Beyramlı, Beyramî)

Aşiret, adını Hoy ve yöresine hâkim bulunan Bayram Bey'den almıştır. Bayram Bey, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un emîrlerindendir. Kendisinden sonra oğlu Şehsuvar Bey, Cihan Şah'ın divan begi olmuştur. Bu oymak 1467 ile 1469 yılları arasında Akkoyunlu Devleti'ne katılmıştır. Uzun Hasan döneminde Timurlu Ebû Said ve Hüseyin Baykara'ya karşı yapılan savaşlara iştirak eden aşiret, Hürremabâd'ın ele geçirilmesinde büyük rol oynamıştır. 883/1478 yılında Şah Ali Bayramlı ve oğlu Behram, Akkoyunlu mirzaları arasındaki taht mücadelelerinde Sultan Halil'e karşı Yakub Bey'i desteklemiş ve Yakub Bey zamanında İbrahim Şah Bey başta olmak üzere pek çok Bayramlı mensubu devlet idaresinde önemli makamları ellerinde bulundurmuşlardır. Bayramlılara, Akkoyunluların düşüşünden sonra kaynaklarda rastlanılmamaktadır.²²⁴

²²³ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 327; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 47-48; Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 241/254; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 128.

²²⁴ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 327-328; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 48; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 31; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299.

3.4.10. Biçenlü (Bîcan, Bîcanlu)

Mükrimin Halil Yınanç, Akkoyunlu Devleti'ni meydana getiren aşiretler arasında Oğuzların Becene boyundan olması muhtemel olan Bican (Biçen) oymağından bahsetmektedir ancak Bican isminin bir boya mı yoksa şahsa mı ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. 1436 yılında Uzun Hasan Bey'in hizmetinde görülen Bican (Biçen) Bey'in, sonraki devirlerde Akkoyunlu tarihinde büyük şöhret kazanan Süleyman Bey Biçen'in babası olma ihtimali yüksektir. Süleyman Bey ve haleflerinin faaliyetleri Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı kaynaklarında 932/1526 yılına kadar tafsilatlı biçimde dile getirilmektedir.²²⁵

3.4.11. Bozdoğanlılar (Buztugan, Bozdotan)

Akkoyunluların 749/1348 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına yaptıkları saldırılarda onlarla birlikte bulunan Bozdoğanlılar, daha sonra Sivas Kayseri hükümdarı Kadı Burhâneddin'in 1398 yılında Akkoyunlu reisi Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi olayına da katılmışlardır.²²⁶

3.4.12. Buldukanî (Mardasî, Mirdasî, Buldukânî)

Buldukanîler, Âmid'in kuzeyinde yer alan Eğil kasabasının hâkimleri idiler. Boyun adı Türkçe Bulduk kelimesinden gelmekte olup Eğil hâkimlerine de Buldukanî denilmiştir.²²⁷ Aşiretin reisi Devletşah Buldukanî, Akkoyunlu reisi Osman Bey'in yakın

²²⁵ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 328; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshilat-Kültür*, 48; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 129; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299; Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", 23.

²²⁶ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 330; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshilat-Kültür*, 49; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 134; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299.

²²⁷ Şeref Han Bitlisi konuyla ilgili şunları aktarmaktadır: "Güvenilir kimselerden defalarca dinledim ki, bu hükümdarların «Buldukanî» adıyla adlandırılmalarının sebebi şudur: Pir Bedir Selçuklular'ın elinden kurtulup da kaçmaya muvaffak olunca Meyyafarqîn (Meyyafarkîn)e gitti ve bu şehrin Hükümdarı Emir Hüsameddin'in egemenlik alanına sığındı; Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın komutanı Emîr Artukun Meyyafarqîn Kalesi'ni istila edişi sırasındaki çarpışmada şehit oluncaya kadar da orada gizlenerek yaşadı. Bu Emîr Artuk, Sultan tarafından Mardin ve Amed Valiliği'ne getirilmişti ve çocuklarının nüfuzu Haleb ve Bağdad'a kadar genişlemişti. Bundan ötürü tarihçiler onları Selçuklu İmparatorluğu'nun dallarına mensup sultanlar arasına koymuşlardır. Onlardan gelen sultanların sayısı yedidir; bunların sonuncusu

dostu ve müttefik idi. 844/1441 yılında Akkoyunlu reisi Ali Bey, Devletşah'ın kızını, oğlu Uzun Hasan Bey'e alarak var olan dostluğu daha da kuvvetlendirmiştir. Devletşah'ın oğlu II. İsa Bey, eniştesi Uzun Hasan Bey'e birkaç kez isyan girişiminde bulunduysa da Uzun Hasan, İsa Bey'in kızını oğlu ile evlendirerek bu sorunu ortadan kaldırmayı başarmıştır.²²⁸

3.4.13. Çekirlu (Çakırlular, Çekerli, Çâkerlü, Çâkîrlü)

Adını Celâyirli devri emîrlerinden Emîr Cekir'den aldığı anlaşılmaktadır. Bistam Bey ailesi tarafından idare edilen ve babası Çekir'e nisbetle Çekirlu denilen bu oymak eskiden beri Erdebil çevresinde yurt tutmuş, Akkoyunlular devrinde de mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu devirde Çekirlu oymağının başında Bistam'ın torunu ve Bayezid Bey'in oğlu Ömer Bey bulunmaktaydı. Ömer Bey, Otlukbeli Muharebesi'nde Osmanlı ordusuna esir düşmüş ancak Fatih Sultan Mehmed tarafından serbest bırakılmıştır. Ömer Bey, Çekirlu Yakub Bey'in ağabeyi Sultan Halil'e karşı giriştiği saltanat mücadelesinde Yakub Bey'in yanında yer almıştır. Böylelikle Çekirlular, doğu Azerbaycan'ın denetimini Safevî fetihlerine dek ellerinde tutabilmiş, XI./XVII. yüzyılda egemen oldukları Şeki ve Şirvan'daki varlıklarını XIII./XIX. yüzyıla değin sürdürebilmişlerdir.²²⁹

Melik Nasıraddin diye adlandırılan Sultandı. Bunu, Bayındırlı Hasan Bey, Akkoyunlu Devleti'nin ilk döneminde öldürdü ve onun ölümüyle Artuklu Devleti de son buldu. Sözü'nün kisası, bu Emîr, Meyyafarqîn Kalesi'ni kuşatma emri aldı; bu emri uygulamaya girişerek, savunucular üzerine kuşatmayı daralttı. Bu sırada Emîr Artuk'un askerlerinin oklarından biri, kalenin Hükümdarı Emîr Hüsameddin'e isabet etti ve kendisini öldürdü. Bu, halkın ve kuşatma altındakilerin bileklerini çözdü; aralarında zaaf ve gevşeklik yayıldı; savunmayı sürdürmek ve direnmede sebat göstermek konusunda çabaları kalmadı. Bunun üzerine Emîr Artuk bir gece fırsattan yararlanarak her taraftan kaleye saldırdı ve zorla kaleye girdi. Arkasından o yöredeki halkın ve kaleyi savunanların boyunlarını kılıçtan geçirdi; onlardan kimseyi bırakmadı. İşte Pir Bedir de bu çarpışmada ve son derece iğrenç olan bu katliamda şehit oldu. Böylece Eğil hükümdarlarından hayatta kimse kalmadı. Yalnız şehit Pir Bedir'in karısı o sırada hamileydi. Bütün umutlar buna bağlandı ve Mırdasîler'in gözleri, doğacak çocuğun cinsiyetine döndü. Mırdasî aşiretinin ileri gelenleri ve başları bu hamile hanımın evine gelip doğum haberlerini soruyorlar ve şöyle diyorlardı: «Allah bize nasıl bir çocuk lütfetti; oğlan mı, kız mı?» Günün birinde yine her zamanki gibi evin önünde toplanmışlardı. O sırada evden bir adam çıktı ve kendilerine türkçe olarak ve daha önce aralarında tesbit etmiş oldukları parolayla şöyle dedi: «Çok şükür Hüda'ya, istediğimizi bulduk.». Bunun üzerine bu asil çocuğun adı «Emîr Bulduk», daha sonra Eğil hükümdarlarının adı ve lakabı da «Buldukanî» oldu.» Şeref Han, Şerefname: Kürt Tarihi, 204/205.

²²⁸ Woods, Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme, 329; Erdem, Paydaş, Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Tişkilat-Kültür, 49; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299.

²²⁹ Woods, Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme, 330-331; Erdem, Paydaş, Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Tişkilat-Kültür, 49-50; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299.

3.4.14. Çemişgezekli (Çemişgezekî, Malkişî, Melkişî, Çemşgezekî)

Bu Kürt aşireti Akkoyunlulara 860/1456 yılında katılmış, 1459 yılında ise bu boyun beyi Suhrab Bey Çemişgezeki'nin kızı ile Sultan Halil b. Uzun Hasan'ın evlenmesiyle birlikte bağları daha da kuvvetlenmiştir. Aşiret daha sonraları Kızılbaş konfederasyonuna katılmıştır. X./XVI. ve XI./XVII. yüzyıllar boyunca da Safevî kaynaklarında yer almıştır.²³⁰

3.4.15. Çepni (Çapni)

Bu Oğuz aşireti VIII./XIV. yüzyılda Trabzon havalisinde yaşamakta ve Anadolu ile İran arasındaki ticaret yolunun Karadeniz'e uzanan bölümünü kontrolü altında tutmaktaydı. Bu oymak 749/1348 yılında Trabzon üzerine yapılan seferde Tur Ali Bey ile birlikte hareket etmiştir. Yaklaşık 1 asır sonra Çepni aşiretinin lideri İl Aldı Bey 872/1467 yılında Uzun Hasan Bey'e katılmış, Otlukbeli Muharebesi'nde de Uzun Hasan'ın yanında yer almıştır. Uzun Hasan'ın vefatından sonra Yakub Bey ve Sultan Halil arasında meydana gelen mücadelede ise İl Aldı Bey, Yakub Bey tarafında konumlanmıştır. X./XVI. yüzyılda bu boydan Safevîlere katılanlar olmuştur da bunların çoğu Türkiye'de kalmıştır.²³¹

3.4.16. Çigani (Çiganî, Çekenî)

Safevîler döneminde önemi oldukça artan bu aşirete geç Akkoyunlu devrinde rastlanılmaktadır. Bu oymağın reislerinden Mansur Bey, 1478 yılında Yakub Bey ve Sultan Halil arasında meydana gelen Hoy Savaşı'nda Yakub Bey'in safında savaşmıştır. Mansur Bey'in oğlu Suhrab Bey ise toprakları 894/1489 yılında Süleyman Bey Biçen tarafından ele geçirilinceye dek Yakub Bey'e hizmet etmiştir.²³²

²³⁰ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 331; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 50.

²³¹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 332; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 50; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 154-155; Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 322/332; Faruk Sümer, "Çepni", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 269-270; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 299-300.

²³² Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 332; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 50-51.

3.4.17. Döger (Döğer, Döker, Dökâr, Deker)

Kuzeybatı Suriye'deki güçlü Oğuz Döger aşireti hem Karakoyunlulara hem de Akkoyunlulara bağlantılı olmakla beraber her iki konfederasyona da tam manasıyla katılmamıştır.²³³ Döğerlerin adına ilk defa Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılın ikinci yarısında yazmış olduğu eserindeki yirmi iki Oğuz boyuna ait listede rastlanılmaktadır.²³⁴ Mardin ve yöresinde yaşayan Artukluların Döger boyu mensubu olduklarına dair kayıtlar mevcuttur. XIV. yüzyılda Ca'ber dolaylarında yaşıyorken 1400 yılında, başlarında Dimaşk Hoca adlı bir bey bulunmaktaydı. Döğerler, Akkoyunlulardan önce dolaylı olarak Suriye'de Karakoyunluların siyasi faaliyetlerine katılmışlar, Akkoyunlular ile olan münasebetleri ise Karayülük Osman Bey zamanında düşmanca seyir göstermiştir. Karayülük Osman Bey'in Urfa'yı Döğerlerden alıp ülkesine katması ile birlikte Döğerler, Ca'ber ve Rakka mıntıkları ile yetinmeye mecbur kalmışlardır. Döğerler ile Akkoyunlular arasındaki düşmanlık Karayülük Osman Bey'in 1435 yılındaki ölümünün ardından da devam etmiştir. Ancak Akkoyunlu Ulusu'nun Anadolu'daki en mühim bakiyesi olan Bozulus arasında Döğerlere mensup bazı unsurların varlığı bu Oğuz boyundan mühim bir zümrenin Akkoyunlu siyasi faaliyetlerine iştirak ettiğini göstermektedir.²³⁵

3.4.18. Duharlu (Tokarlu, Duharlu)

Eskiden beri Erzurum-Bayburt yöresinde yaşamakta olan Duharlular, Ebû Bekr-i Tihranî'nin aktardığına göre Trabzon İmparatoru tarafından saldırıya uğramış, reisleri Yusuf Bey şehit düşmüş bunun üzerine Akkoyunlu Kutlu Bey, Trabzon üzerine yürüyerek Yusuf Bey'in intikamını almış ve onları bu kötü durumdan kurtarmıştır. Bu oymak Uzun Hasan Bey'in Cihan Şah'ı 1467 yılında bozguna uğrattıp öldürmesinin

²³³ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 31.

²³⁴ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, (Ankara: TTK Basımevi, 1985), 57.

²³⁵ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 332/333; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 51; Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 160/163; Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 258/268; Faruk Sümer, "Döğerlere Dair", *Türkiyat Mecmuası*, 10/0 (1953): 139, 141/149, doi:10.18345/tm.28047; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 300.

ardından Akkoyunlulara katılmıştır. Duharlıların Akkoyunlular ile dostlukları sonraları da devam etmiştir.²³⁶

3.4.19. Dulkadir

Reislerinden bazıları Karakoyunlulara hizmet eden bu aşiret Akkoyunlulara sık sık muhalefette bulunmuştur. Ancak Uzun Hasan Bey'in Akkoyunlu saltanatını ağabeyi Cihângir'den aldıktan sonra Cihângir Mirza'nın Mardin'de saltanatı ele geçirme çabalarının olduğu bir dönemde Kara Bey ile Dulkadirli Nasır Bey'in 500 süvari ile Uzun Hasan Bey'in saflarına katılmaları üzerine ilk ittifak gerçekleştirilmiştir. Yine onlardan büyük bir grup 1473 yılındaki Otlukbeli Savaşı'nda Rüstem Bey, Salman Bey, Şah Mehmed Bey kumandası altında pek çok askerle Akkoyunluların yanında yer almışlardır.²³⁷

3.4.20. Emîrlü (Emîrlü)

Mevcut kaynaklarda yalnızca üç mensubu ile temsil edilen Emîrlü oymağı 1436 yılından 1457 yılına kadar Diyâr-ı Mudar²³⁸ ve Orta Fırat bölgesinde az bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemde bu boya mensup Ömer adlı bir beyden söz edilmektedir ki o, Caber Kalesi hâkimidir. Onun ölümünün ardından Emîrlülerin başında Hamza adlı bir bey görülmektedir. Emîrlüler, Akkoyunluların başlıca oymakları olan Pürnek ve Musulluların yanında ikinci derecede aşiretlerden biri olduğundan Akkoyunlu tarihinde fazla bir varlık göstermemişlerdir.²³⁹

3.4.21. Hacılı (Hâcılı)

Hacilular, Döğer oymağının bir kolu olarak Karakoyunluları oluşturan kabileler arasında yer almıştır. Erbil ve Kerkük taraflarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Karayülük Osman Bey ile mücadele eden Erzincan valisi Pir Ömer'e Kara Yusuf

²³⁶ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 333; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 51-52; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 300.

²³⁷ Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 52; J. H. Mordtmann, "Dulkadirli", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 3: 654/662.

²³⁸ Diyâr-ı Rebîa'dan sonra el-Cezîre'nin ikinci büyük bölgesi, Mudar kabilesine bağlı aşiretlerin yerleşim yeri olan ve onlara nispetle anılan Diyâr-ı Mudar'dır. Bkz. Adnan Çevik, "XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002), 59.

²³⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 334; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 46; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 298.

tarafından yardıma gönderilen emîrlerin arasında İlyas-ı Hacılu da yer almıştır. Cihan Şah'ın 872/1467 yılındaki ölümünün ardından Akkoyunlulara katılmışlardır. XVIII. yüzyılda Orta Anadolu'da da karşımıza çıkmaktadırlar.²⁴⁰

3.4.22. Hamza Hacılu

Bozulus Türkmenleri'nden olan Hamza Hacılar, Karayülük Osman Bey döneminde Diyâr-ı Bekr ve yöresinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Uzun Hasan Bey'in döneminde karavul²⁴¹ gönderilen ve Yakub Bey ile Sultan Halil arasında meydana gelen taht mücadelesi sırasında Fars eyaletinde bulunan Hamza Hacılu, Sultan Halil'i desteklemiştir. Bu sebeple aşiret, Sultan Yakub'un vefatına kadar Akkoyunlu tarihinde önemli bir hadisede yer almadığı gibi kaynaklarda da yer tutmamaktadır. Ancak 896/1490 yılından itibaren Akkoyunlu Devleti'nde Yakub Bey'in vefatı üzerine başlayan saltanat mücadelesinde yer alan aşiretler arasında faaliyette bulunmaları ile kaynaklarda yer almışlardır.²⁴²

3.4.23. Harbendelu (Karbandelu)

Şeref Han Bitlisi'ye göre Safevîlerin kuruluşundan önce Akkoyunlu aşiretinin en geniş kollarından biri olan bu oymağın VIII./XIV. yüzyılda Kuzeybatı Suriye'de kayıtlarına rastlanmasına karşın Akkoyunlu kaynaklarında haklarında söz edilmemektedir.²⁴³

3.4.24. Haydarlu

Diyâr-ı Bekr bölgesinde yaşayan oymaklardan olup Bozulus Türkmenleri'nden olan Haydarlular, kaynaklarda 855-861/1451-1457 olaylarında Uzun Hasan Bey'in

²⁴⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 54; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 334; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 52; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 30; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 300.

²⁴¹ Önceleri karakol yerine kullanılan bir tabir olan karavul, muhafız, korucu ve önden giden birlik manasına gelmektedir.

²⁴² Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 165; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 334; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 53; Faruk Demirtaş, "Bozulus Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7/1 (1949): 30-31.

²⁴³ Şeref Han Bitlisi, *Şerefname I*, çev. Abdullah Yegin, (İstanbul: Nûbihar, 2022), 211; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 336-337; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 54; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 300.

Karakoyunlulara karşı yürüttüğü mücadelesinde Akkoyunlulara sağladıkları destek ile yer tutmaktadırlar. Safevîlerin Akkoyunlu topraklarını ele geçirmesinin akabinde Diyâr-ı Bekr ve Ermeniyye’de kalmışlar, XI./XVII. yüzyılda Bozulus’un parçalanmasından sonra da Orta Anadolu’ya sürülmüşlerdir.²⁴⁴

3.4.25. İnallu

Kuzeybatı Suriye’de yurt tutan İnallular, 809/1407-821/1418 yılları arasında bunlardan bir topluluğun Çekim’den kaçarak Karayülük Osman Bey ile antlaşmaları sonucunda Akkoyunlulara katılmıştır. 14 Ramazan 821/15 Ekim 1418 tarihinde İnallular ve Avşarlar, Kara Yusuf’tan kaçarak Trablus taraflarına sığınmış ve burada civarı yağmalamışlardır. Safevîler döneminde ise Avşar oymağına dahil olmuşlardır.²⁴⁵

3.4.26. İsfendiyari veya Candaroğulları

İsfendiyar (Candar)’ın Karadeniz bölgesinde kurduğu beyliğin cemaati olan bu grup, Osmanlıların Kuzey Anadolu sahilini 1459-1461 yılları arasında ele geçirmesinin ardından Akkoyunlulara katılmıştır.²⁴⁶

3.4.27. İvaz (I’vad)

Bozulus Türkmenleri’nden olan aşiret, Cihan Şah dönemi Karakoyunlu emîrlerinden Rüstem Tarhan’a karşı yapılan savaşlarda Akkoyunlu saflarında yer tutmuştur. Akkoyunlu tarihinde bu dönemden sonraki olaylarda haklarında fazla bir malumata rastlanılmamaktadır.²⁴⁷

²⁴⁴ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 334-335; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 53; Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 170-171; İsmail Aka, “Diyarbakır’da Akkoyunlu Hakimiyeti”, 300.

²⁴⁵ Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 425; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 335; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 53; Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 173-174; Keleş, *Doğu Anadolu’da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 129; İsmail Aka, “Diyarbakır’da Akkoyunlu Hakimiyeti”, 300.

²⁴⁶ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 335; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 54.

²⁴⁷ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 335; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 54; İsmail Aka, “Diyarbakır’da Akkoyunlu Hakimiyeti”, 300.

3.4.28. İzzeddin Hacılı

Akkoyunluların beylik devrinde, reisleri Arab-ı İzzeddin Hacılı'nun oğlu, Sultan Hamza'nın, Karakoyunlu İsfahan Bey'e karşı girdiği bir muharebede yer almaları sebebiyle adı geçen Bozulus oymağı, Akkoyunlu Devleti'nin inkırazı döneminde, devleti Safevîlerden kurtarmaya çalışan Akkoyunlu Murad Bey'in en büyük destekçisi olmuşlardır.²⁴⁸

3.4.29. Karamanî veya Karamanlı

Akkoyunlular döneminde bu ismi taşıyan iki ayrı cemaat vardır. Bunlardan ilki, Uzun Hasan Bey'den yardım isteyip ardından da ona sığınan Karamanlı Beyliği'nin yönetici hanesidir. Akkoyunlu membarlarında Kasım Bey Karamanî'nin adı son olarak 1478 yılında geçmektedir. İkinci grup ise IX./XV. yüzyılın başında Berde ve Gence yöresine yerleşmiş olan Emîr Karaman'ın neslidir. Bu oymağın adını Kara Yusuf ile çağdaş olan Emîr Karaman'dan aldığı anlaşılmaktadır. Berde ve Gence hâkimi Emîr Karaman, Kara Yusuf'un son yıllarında onun beyler beyi olmuştur. Emîr Karaman, Kara Yusuf'un ölümünden sonra fazla yaşamamış ardından da başında bulunduğu oymak ile sahibi bulunduğu yerleri oğulları idare etmeye başlamışlardır. Bu oymak, Karakoyunlu Devleti'nin inkırazının ardından Akkoyunlulara katılmıştır. Kaynaklarda son kez 883/1478 yılındaki Hoy Muharebesi vesilesiyle anılırlar. Hoy Savaşı sırasında Hüseyin Karamani de bulunmuş, çarpışmalar sırasında yaralanmıştır. Yine bu ikinci grup Şah İsmail'in ilk destekçileri idiler. Karamanlı oymağı Akkoyunlulardan gereken itibarı görmediklerinden Şeyh Cüneyd ve oğullarının taraftarları arasına dahil olmuş, Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynamışlardır.²⁴⁹

3.4.30. Koca Hacılı

Koca Hacılular, Karayülük Osman Bey döneminde Akkoyunlulara katılan ilk boylardan olmalarına karşın kaynaklarda ilk kez Hamza Bey döneminde isimlerinden söz edilmektedir. Uzun Hasan Bey'in, Şeyh Hasan'ı 855/1451 yılında ortadan kaldırmasının

²⁴⁸ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 335; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 54.

²⁴⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 336; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 58; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 26-27; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

ardından Koca Hacılı, Musullu ve Pürnek aşiretleri Uzun Hasan Bey'e katılmışlardır. Koca Hacılular, Uzun Hasan Bey'in gerçekleştirdiği fetihlere katılarak devletin güçlendirilmesine katkı sağlamışlardır. Koca Hacılular X./XVI. yüzyılda Diyâr-ı Bekr yöresinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁵⁰

3.4.31. Mamaşlu (Mamâşlu, Mamâlu, Mamâlı, Mamavî)

Reisleri Ali Bey liderliğinde Osman Bey döneminde Akkoyunlulara katılan aşiret, Akkoyunlu Devleti'nde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Osman Bey'in vefatının ardından Akkoyunlu saltanat mücadelesinde Mamuşlu İlyas ve Buze oğlu Ahmed, Sultan Hamza'nın Cafer Bey'e karşı mücadelesinde Hamza Bey'in ordusunda yer almışlardır. Mamaşlu Ali Bey zamanla Hamza Bey'in yakını olmuş, onun buyruğu üzerine Mamaşlular da Hamza Bey'in taraftarlığını yapmaya başlamışlar ancak Sultan Hamza'nın Ali Bey'i diğer emîrlerden üstün tutması üzerine Hamza Bey'den ayrılarak Cafer Bey ve Cihângir Mirza'ya katılmışlardır. Bu oymağın XI./XVII. ve XII./XVIII. yüzyıllarda Osmanlı arşivlerinde bahsi geçen Maraş bölgesinin Türkmen Mamalu aşireti olması muhtemeldir.²⁵¹

3.4.32. Mîrân Şahî

Akkoyunlu hanedanı ile akraba olan Mîrân Şahlılar, Timurlu Sidi Ahmed b. Mîrân Şah ile Karayülük Osman Bey'in kızı Rukiye Hatun arasında vuku bulan evlilik neticesinde ortaya çıkmışlardır. Uzun Hasan Bey'in, Mîrân Şah torunlarından Ebû Said'i 873/1469 yılında yenmesinin ardından bu oymak Akkoyunlu topraklarında kalmıştır. Timur Osman Bey olarak da tanınan Şerefeddin Osman Bey, Mîrân Şahîlerin en önemli

²⁵⁰ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 336; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teskilat-Kültür*, 58-59; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 134; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

²⁵¹ "Ali Beg yönetimindeki Mamaşlu aşireti, Akkoyunlu konfederasyonuna Kara Osman döneminde katıldı, Ali Beg, Hamza döneminde genelkurmay başkanlığına yükseldi. Hamza'nın 1444/848'deki ölümüyle, Ali Beg, Mahmud b. Kara Osman'ın adaylığını destekledi. Mahmud'un 1450/854'te Karakoyunlulara esir düşmesiyle birlikte Ali Beg Mamaşlu, Cihanşah'a katılıp Kuzistan valiliğine atandı. Yirmi yıl kadar sonra, o bölgedeki torunları bir kez daha Akkoyunlulara bağlılık yemini ettiler. Bu grubun 17./11. ve 18./12. yüzyıl Osmanlı belgelerinde sözü edilen, Maraş yöresinden Türkmen Mamalu aşiretiyle aynı olması olasıdır." Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 337; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teskilat-Kültür*, 55; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 66, 69/70, 87, 90, 109/111, 113, 120, 127, 167, 171, 186, 195.

şahsiyetidir. Osman Bey, Uzun Hasan Bey zamanında Akkoyunlu Devleti'nde divan reisi olarak görev yapmış, Uzun Hasan Bey'in ölümünün akabinde de Sultan Halil ve Yakub Bey arasında meydana gelen taht kavgasında Sultan Halil'in tarafında yer almıştır. Yakub Bey'in Sultan Halil'i yenilgiye uğratmasının ardından ise ona bağlılığını belirtmiştir. Yakub Bey'in vefatından sonra Akkoyunlu Devleti'nin son dönemlerinde aşiretler arasında meydana gelen çatışmalarda Mîrân Şahîler de yer almıştır.²⁵²

3.4.33. Musullu (Müsülü, Müsullu)

Akkoyunluların sol kanadının esas oymağı olan Musullular, Diyâr-ı Bekr ve çevresinde denetim kurulduğu devirlerde konfederasyonun ilk bileşenlerinden biridir. Büyük iç savaş sırasında, çoğu konfedere aşiret gibi Musullular da önce Hamza Bey'i desteklemiş ardından da 855/1451 yılından sonra Uzun Hasan'ın safına geçmişlerdir. Bu oymağın en meşhur şahsiyetlerinden biri Emir/Emirli ya da Ömer Bey'dir ki onun kardeşi Sufî Halil Bey ondan da önemli bir şahsiyet olduğunu Akkoyunlu Devleti'ndeki faaliyetleriyle ispatlamıştır. Emir Bey, Timurlu Ebû Said'in yenilgiye uğratılmasında göstermiş olduğu başarılarından dolayı divan reisliği ve başkumandanlığa getirilmiş ardından da Şîraz valiliğine atanmıştır. Musullu Halil Bey ise Uzun Hasan ve Yakub Bey dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Sultan Yakub'dan sonra Bayındır beylerine ve şehzadelerine karşı büyük bir kıyım başlatan Sufî Halil Bey, Süleyman Bey Biçen tarafından öldürülmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır. Diyâr-ı Bekr'de bulunan Musulluların bir kısmı Safevîlerin hâkimiyetine girerken, Doğu Anadolu'nun farklı yerlerine dağılmış olan diğer kısım ise Bozulus halkına mensup gösterilmektedir.²⁵³

3.4.34. Pazuki

Pazuki aşireti ile Akkoyunlular arasındaki ilk ilişkiler, bu aşiretten bir grubun Gerger'in Memlûk valisini öldürerek kaleyi Uzun Hasan Bey'e teslim etmeleri üzerine 868/1464 yılında kurulmuştur. Yakub Bey'in hükümdarlığı esnasında Pazuki reisi Halid Bey, kendini Çemişgezek'in hâkimi ilan ederek otoritesini buradan Ermeniyeye'nin diğer

²⁵² Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 337-338; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshilat-Kültür*, 55.

²⁵³ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 338/340; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshilat-Kültür*, 56; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 125/126.

merkezlerine doğru yayma girişiminde bulunmuştur. Akkoyunlu Devleti'nin inkırazı döneminde ise Halid Beg, Şah İsmail'e bağlılığını ilan etmiş ancak sonrasında Akkoyunlu Sultan Murad'ın safına katılmıştır. Halid Beg'in torunları yeniden Safevîlerin hizmetine girerek Eleşkirt havzasını X./XVI. yüzyıl sonuna dek ellerinde tutmuşlar ardından da Simnan, Firuzkûh ve Hvar bölgelerini ele geçirmişlerdir.²⁵⁴

3.4.35. Purnak (Pürnek, Pirnek, Pornak)

Akkoyunlu Ulusu'nun en önemli oymaklarından olan Pürnekler, Akkoyunlu hanedanının mensup olduğu Bayındırlardan kız almış olan tek aşirettir. Pürnekler, Akkoyunlu Ulusu içerisindeki en asil aşiretlerden biridir. Bu oymağa Akkoyunlu tarihinde ilk olarak Karayülük Osman Bey'in, Karakoyunlu İskender ile 824/1421 yılındaki muharebede Kûh Ahmed Pürnek'in adını duyurmasıyla rastlanmaktadır. Karayülük Osman Bey'in vefatının ardından Akkoyunlu Devleti'ndeki taht mücadelesinde Hamza Bey ve Şeyh Hasan'a destek veren Pürnekler, 855/1451 yılında Uzun Hasan Bey'e destek vermiş, Hasan Bey'in yönetimi süresince de ona bağlı kalmışlardır. Sultan Halil hükümdar olduğunda başlangıçta ona hizmet eden Pürnekler, Yakub Bey'in Sultan Halil'e karşı girişmiş olduğu taht mücadelesinde ikiye bölünmüşler, Yakub Bey'in kesinleşen zaferinin ardından oymağın tümü Yakub Bey'e bağlanmıştır. Pürnekler, Yakub Bey'in hükümdarlığı döneminde Şah Ali Bey vasıtasıyla Irâk-ı Arab, Mansur Bey vasıtası ile de Fars eyaletlerinde güçlü bir konuma gelmişlerdir. 896/1490 yılında Yakub Bey'in vefatı üzerine Sufî Halil, atabegi olduğu Mirza Baysungur'u Akkoyunlu tahtına oturtmuş, ardından da devleti onun adına yöneterek diğer mirzaları da öldürterek emîrler üzerinde baskı kurmuştur. Ancak Sufî Halil'in tahakkümünden bıkan emîrlerin çoğu, Diyâr-ı Bekr valisi Süleyman Biçen ile birleşerek onu mağlup edip katletmişlerdir. Fakat Süleyman Bey de vezirlik görevini üzerine alarak bizzat ülkeyi yönetmeye kalkınca durum Musullu Halil'inkinden pek farklı olmamıştır. Pürnekler bu dönemde Akkoyunlu tahtına Rüstem b. Maksud'u geçirmek isteyen Bayındır Bey'in safında yer alarak yeni yönetimde önemli bir konuma gelmişler böylelikle onların Irâk-ı Arab ve Fars'taki hâkimiyetleri de devam etmiştir. 902/1497 yılında Akkoyunlu

²⁵⁴ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 340; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 56; John E. Woods, "Akkoyunlu Konfedere Aşiretleri", 88.

Devleti'ndeki güçlerini Ahmed b. Uğurlu'nun yaptığı bazı reformlar sonucunda kaybeder gibi olmuşlarsa da onun ölümünün ardından tekrar eski güçlerine kavuşmuşlardır. Akkoyunluların son yıllarında Pürnekler, Şah İsmail'e yenildikten sonra Bağdad'da hükümdarlığını sürdürmeye çalışan Sultan Murad b. Yakub'a destek sağlamışlardır.²⁵⁵

3.4.36. Rebi'a

Rebi'a, Akkoyunluların genelde hasmane bir tavır takındıkları Orta Suriye'nin Arap aşiretlerinden birisidir. Aşiretin reislerinden Emîr Nuayr, Osman Bey döneminde 1000 hane ile çölde dolaşmakta idi. Daha sonraları aşiretin reisi olan Musa Bey (Arap), Uzun Hasan Bey döneminde Akkoyunlu hâkimiyetini kabul ederek devletin hizmetine girmiştir.²⁵⁶

3.4.37. Sa'dlu

Karakoyunlu oymağı etrafında toplanarak aynı isimdeki el (ulus)'i teşkil eden oymakların başında Sa'dlu gelmektedir. Sa'dlu, taşıdığı ismi XIV. yüzyılda kendisini idare etmiş olan Sa'd adlı bir boy beyinden almış olup, bu beyin Karakoyunlu ailesiyle yakınlığı olduğu anlaşılmaktadır. Zira İranlı yazarlar Sa'd'ın çocuklarının Karakoyunlu hükümdarının amca oğulları olduklarını ifade etmektedirler. Nahcıvan ve Sürmeli yöresi bu oymağın eski yurdu idi. Karakoyunlu Devleti'nin inkırazının ardından Akkoyunlulara bağlanmışlardır. Anlaşıldığına göre bu oymak Akkoyunlular döneminde fazla bir varlık gösterememiş, daha sonra Kızılbaşlara katılmışlar ve X./XVI. yüzyıl boyunca Safevîlere hizmet etmişlerdir.²⁵⁷

3.4.38. Şamlu

Özgün Kızılbaş aşiretlerinden olup (Safevî Devleti'nin esas unsurlarından) Akkoyunlulara resmen katılmamış olan Şamlular, Yakub Bey devrinde 891/1486 yılında Şamlu olayları adı altında bir belgede; Şamlu aşiretinin Urfa yakınlarında bir Osmanlı muhbirini öldürmesi üzerine bunu haber alan Yakub Bey'in Memlüklerle çatışma

²⁵⁵ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 340/342; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 56/58; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

²⁵⁶ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 342; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 59.

²⁵⁷ Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 59; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 20/23; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

halindeki II. Bayezid döneminde Akkoyunlu Osmanlı ilişkilerini tehlikeye sokmamak amacıyla Süleyman Bıçen ve Timur Osman Bey'i Şamlu aşireti üzerine gönderdiği, Akkoyunlu emîrlerinin Diyâr-ı Bekr'e ulaştıklarında ise Yakub Bey'in Şamlu reisleriyle Tebriz'de antlaşma yaptıkları haberinin geldiği ifade edilmektedir. Şamlular, Safevîler devrinde bu devleti meydana getiren en büyük boylar arasında yer aldılar.²⁵⁸

3.4.39. Tabanlı (Dabanlu, Tabânlu)

Diyâr-ı Bekr'de yaşayan bu göçebe aşiret Akkoyunlu kaynaklarında yalnızca bir kez zikredilmektedir. Tabanlılar, ilerleyen dönemlerde önce Bozulus halkı içerisinde daha sonrasında ise Orta Anadolu'da kaydedilmişlerdir. XVII. yüzyılın sonlarında Türkmen oymakları harap olmuş bölgelerde iskân edilirken, Ankara yöresinde Balâ'ya gelmiş olup bugün hâlâ bu yörede yaşamlarını sürdürmektedirler.²⁵⁹

3.4.40. Yurtçı (Yurtçi)

Yurtçılar, 855/1451 yılında Uzun Hasan Bey'in Şeyh Hasan'a karşı seferinde Akkoyunlu beyinin yanında yer alan bir reis ile temsil edilmişlerdir.²⁶⁰

²⁵⁸ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 343; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Tişkilat-Kültür*, 60; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

²⁵⁹ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 343; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Tişkilat-Kültür*, 60; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 132; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

²⁶⁰ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 343; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Tişkilat-Kültür*, 60; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti", 301.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM TARİHİNDE KARAKOYUNLULAR

4.1. Karakoyunlu Ulusu

İran ve Irak'ta iki yüzyıla yakın hüküm süren Moğol hâkimiyetine fiilen sona erdirip buralarda Türkmen nüfuzunu tesis etmek suretiyle bilhassa Azerbaycan'ın Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan Karakoyunluların (1351-1469) menşei hakkında maalesef sarih ve kati bilgilere sahip olunamamaktadır.²⁶¹

XIV. yüzyılın ilk yarısında Moğollara tabi olarak Musul bölgesinde kışlayan, yazları ise Erciş yöresinde geçiren Karakoyunluların tarih sahnesine çıkışı İlhanlı tahtı için yapılan mücadeleler sırasında olmuştur. Karakoyunluların bilinen ilk reisleri Bayram Hoca, Akçasakal (Ağçe sakal) Hüseyin Bey'i 752/1351 yılında öldürerek bağımsızlık kazandı ve Musul'u alarak buranın idaresini kardeşi Berdi Hoca'ya bıraktı. Kendisi de beyliğin başına geçti.²⁶² 767/1365-1366 yılında Mardin Artuklu Hükümdarı Melik Mansûr'u yenilgiye uğratmasının ardından Melik Mansûr'un elçisinin Celâyir Hükümdarı Sultan Üveys'e gelerek Bayram Hoca'dan şikâyetle bulunması üzerine Musul, Celâyirlilerce ele geçirildi. (767/1366). Muş Ovası'ndaki Bayram Hoca'yı da mağlup ederek buraya hâkim olan Sultan Üveys daha sonra Tebriz'e gitti. Sultan Üveys'in 776/1374 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu Hüseyin'in dirayetsiz yönetiminden faydalanarak rahat hareket etme imkânı bulan Bayram Hoca, Doğu Anadolu'da hâkimiyetini tekrar elde etmesinin ardından İran'da bazı yerleri topraklarına

²⁶¹ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 434.

²⁶² Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 39-40; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 352; Sümer, "Karakoyunlular", 434; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 106; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 85.

kattı. Musul'u da geri alarak (777/1375) idaresini tekrar kardeşi Berdi Hoca'ya bıraktı. Bundan rahatsızlık duyan Celâyirliler 778/1377 yılının ilkbaharında harekete geçtiler. Van Gölü havalisindeki Bend-i Mâhi'nin ele geçirilmesinin ardından Bayram Hoca'nın yeğeni Kara Mehmed'in savunduğu Erciş'i kuşattılar. Kara Mehmed'in Celâyirlilere itaat etmesi üzerine ise geri dönüldü.²⁶³

782/1380 yılında vefat eden Bayram Hoca, Moğolların birbirleriyle olan mücadelelerinden istifade ederek Karakoyunluları tarih sahnesine çıkartıp, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun uç bölgelerinde Türkmen hâkimiyetini kurmuş olması bakımından oldukça mühim bir karakterdir. Onun vefatı üzerine yerine Kara Mehmed²⁶⁴ geçti (782/1380-791/1389). Kara Mehmed, beyliğin başına geçtiği sırada Celâyirliler içerisinde bazı karışıklıklar ortaya çıkmış, Sultan Hüseyin, kardeşi Ahmed tarafından öldürülmüştü (1382). Celâyirli tahtına oturan Ahmed'e karşı kardeşi Şeyh Ali ayaklanmış, bunun üzerine Ahmed, Kara Mehmed'den yardım talep etmiştir. Kara Mehmed, Şeyh Ali ile girdiği mücadelede onu büyük bir bozguna uğratmıştır (784/1382). Tebriz'e dönen Sultan Ahmed, Celâyir tahtına yerleşirken, Karakoyunlu Kara Mehmed'in ise şöhreti arttı. Daha sonra Kara Mehmed, Artuklu Hükümdarı Melik Îsâ'nın kızı ile evlenip aradaki adaveti nihayetlendirmek istemişse de bu arzusu reddedildiğinden Mardin'i muhasara ederek Artuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Nihayetinde Melik Îsâ'nın kızı yerine kız kardeşiyle evlendi ve böylece iki devlet arasında barış sağlandı.²⁶⁵ Bu sırada Akkoyunlulara yenilmiş olan Erzincan hâkimi Mutahharten'in yardım isteğini kabul eden Kara Mehmed, Akkoyunluları büyük bir bozguna uğrattı. Ağır kayıplar veren

²⁶³ Abdullah b. Fethullah el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, çev. Cuma Karakaya, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2022), 9; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 41/44; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 115; Sümer, "Karakoyunlular", 434; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 352; Kemal Taşcı, "İlk İslam Fetihlerinden Osmanlı – Safevi İlişkilerine Muş'un Tarihi Coğrafyası", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/2(2022): 108; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 232.

²⁶⁴ Kara Mehmed ve Bayram Hoca'nın akrabalık durumlarıyla ilgili farklı görüşler mevcut olsa da Faruk Sümer, Kara Mehmed'in Bayram Hoca'nın yeğeni olduğu şeklindeki ifadenin daha doğru olabileceği kanaatini taşımaktadır. Bkz. Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 45.

²⁶⁵ el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 9; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 44/48; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 180; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 352/353; Sümer, "Karakoyunlular", 434.

Akkoyunlular, Sivas-Kayseri Hükümdarı Kadı Burhâneddin'e sığınmaya mecbur kaldılar (788/1386).²⁶⁶

Karakoyunluların, Anadolu'yu egemenlikleri altında tuttıkları bu dönemde İran'ın batı taraflarını ele geçiren, şimdi ise Anadolu'yu zapt etmek için uygun koşulların oluşmasını bekleyen Timur, itaat etmemiş olan Kara Mehmed'i hac kafilelerini yağmalamakla suçlayarak 789/1387 yılında Karakoyunlular üzerine yürüdü. Erzurum'u ele geçirmesinin ardından Kara Mehmed üzerine asker sevkettiye de muvaffak olamadı. Bu durum karşısında yönünü Muş Ovası'na çevirerek oradaki halkı yağmalamasının ardından Ahlat ve Adilcevaz'ı zapt edip Van Kalesi'ne ulaştı ve buradan da İran'a döndü. Kara Mehmed, Timur'un çekilmesinin ardından Tebriz'e girdi (790/1388). Burada bir müddet kaldıktan sonra muhafız birliği bırakıp kendi topraklarına geri dönmüşse de kumandanlarından Pir Hasan'ın²⁶⁷ ayaklanması karşısında girdiği savaş neticesinde hayatını kaybetti (Rebûlâhir 791/Nisan 1389).²⁶⁸

Faaliyetleriyle beyliğe önemli bir ivme kazandıran Kara Mehmed'in ölümünün ardından Türkmenlerin mühim bir bölümü, onun oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplandırsa da tahta Kara Yusuf geçti (1389-1420). Kara Yusuf, beyliğin nüfuzunu tekrar güçlendirmek gayesiyle Celâyir beyleri arasındaki ihtilaftan faydalanarak Tebriz'e geldi (794/1392). Aynı yıl içinde iki kez şehre gelmiş olan Kara Yusuf, Van Gölü'nün kuzey tarafında Pir Hasan'ın oğlu Hüseyin Bey'le çarpıştı. Bu esnada yeniden kendini gösteren ve Celâyirli Sultan Ahmed'i kaçmaya mahkûm edip Bağdad'ı ele geçiren Timur yönünü kuzeye çevirdi. 796/1394 yılında Kara Yusuf'un bulunduğu Muş Sahrası'na gelmişse de Karakoyunlu beyinin, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte oradan ayrılması üzerine adamlarını Karakoyunlu beyini yakalamakla görevlendirdi. Buradan bir netice

²⁶⁶ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 343; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 49; Sümer, "Karakoyunlular", 434.

²⁶⁷ Pir Hasan, Bayram Hoca'nın daha önce öldürmüş olduğu Hüseyin Bey'in oğludur. Bkz. Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 40.

²⁶⁸ el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 9/10; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 158; Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, çev. Gürsoy Solmaz, (Ankara: Elips Kitap, 2009), 16; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 49/53; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 180-181; Behrâmneşâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 29; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 353; Sümer, "Karakoyunlular", 434/435; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 90/91.

elde edemeyen Timur, yoluna devam ederek Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın tasarrufunda olup, Erzurum Ovası'na hâkim bir konumda yer alan Avnik Kalesi'ni muhasara etti. Mısır Hoca, uzun süre kaleyi savunduktan sonra güç duruma düştüğünden kaleyi teslim etti ve Timur eliyle Semerkand'a götürüldü (796/1394). Bu galibiyetinin akabinde Avnik Kalesi'ni Atlamış adlı emîrine verdikten sonra Timur, Gürcistan'a gitti. Bunu fırsat bilen Kara Yusuf ise harekete geçerek Avnik Kalesi'ne saldırıp Atlamış'ı tutsak etti (797/1395). Toma Metsopski'nin kaydına göre Atlamış, esir alınmasının ardından Mısır'a gönderilmişti. Timur, Hindistan seferini tamamladıktan sonra tekrar Azerbaycan'a geldi. Kara Yusuf ise beklenmedik bir baskın ihtimaline karşı Musul'a çekilmiş, bu sırada Sultan Ahmed Celâyir de kendisini emniyette görmediğinden Kara Yusuf'un yanına gelmişti. Önce Bağdad'a giden ve bir süre sonra yaklaşan Timur tehdidine karşı Memlük Sultanı'na sığınma kararı alan ikili, ondan gerekli ilgiyi göremediklerinden ve başka çareleri de kalmadığından Yıldırım Bayezid'e sığındılar (802/1400).²⁶⁹

Timur, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e yazdığı mektupta Sultan Ahmed ile Kara Yusuf'un kendisine teslimini veyahut da yaşamlarına son verilmesini, bunlardan birinin yapılmaması durumunda ise sınır dışı edilmelerini istediğini, aksi halde derhal harekete geçeceğini bildirmişse de Bayezid bu isteklerin hiçbirini yerine getirmede. Osmanlı ülkesinde bir süre ikamet edip büyük itibar gören Kara Yusuf, 805/1402 yılında Bursa'dan ayrılıp Hille'ye geldi. Kara Yusuf, Hille'ye döndükten sonra dostu Celâyirli Sultan Ahmed'e oğlu Tahir ile olan mücadelesinde destek oldu. Lakin bir süre sonra araları bozulduğundan Bağdad'a girdi, Sultan Ahmed canını güç bela kurtarmayı başardı.

²⁶⁹ el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 10; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 328/330, 353; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi Cilt:I*, çev. İsmail Erünsal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1992), 143; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 240/245, 343; Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", içinde *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular*, ed. Fatih Bostancı, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023), 213; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 54/62; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 181; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 29-30; Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2002), 44; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 353/354; Sümer, "Karakoyunlular", 435; Mükrimin Halil Yınanç, "Bayezid I.", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2: 380; Enver Konukçu, "Kara Koyunlular'ın Avnik Kalesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, (İzmir: Beta Basım Yayın, 1999), 38/41; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 92/94; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 21/22.

Bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip eden Timur, Kara Yusuf üzerine gitmesi amacıyla büyük bir orduyu yola çıkardı. Az bir kuvvetle Timurluları durdurmayı arzu eden Kara Yusuf, başarılı olamayıp Suriye'ye doğru kaçış yolunu tuttu (Rebîülevvel 806/Eylül 1403). Başlangıçta Şam naibi Şeyh el-Mahmudî tarafından hoş karşılanan Kara Yusuf'un yanına kısa süre sonra Celâyirli Sultan Ahmed geldi. Ancak Şam naibi, Sultan Ferec'in emri üzerine ikiliyi tutukladı. Timur'un da baskısıyla Kahire'den ölüm emri verilmesine rağmen Şam naibi, emre uymadı. Sultan Ahmed ile Kara Yusuf 1 yıl süren tutsaklıkları boyunca tekrar barışarak aralarında antlaşmaya vardılar. Buna göre tutsaklıkları son bulduğunda Azerbaycan Kara Yusuf'un, Irâk-ı Arab da Sultan Ahmed Celâyir'in olacaktı. Kara Yusuf'un bu sırada Pir Budak isimdeki oğlu dünyaya geldi ve Sultan Ahmed Celâyir onu evlat edindi. Bir süre sonra Şam naibi, Kara Yusuf ile Sultan Ahmed'den faydalanmak maksadıyla onları saldı (Recep 807/Ocak 1405). Yusuf Bey'in, kendi topraklarına gitmek maksadıyla 808 yılının Muharrem ayında (Temmuz 1405) yola koyulduğu sırada Türkmen beyleri de teker teker gelerek onun sancağı altında toplanmaktaydı. Sonrasında Avnik'i de alarak Doğu Anadolu'daki topraklarını yeniden elde etti. Bu ani ilerleme Timur'un torunu Ebu Bekir'in dikkatini çekti. Kara Yusuf da Azerbaycan hâkimiyeti için Ebu Bekir ile savaşması gerektiğinin bilincindeydi. Çok geçmeden ikili arasında Aras Nehri kıyısında cereyan eden savaş, Ebu Bekir'in mağlubiyeti ile neticelendi (809/1406). Şenb-i Gâzan yakınlarındaki Serdrûd mevkinde yapılan ikinci savaşı da Kara Yusuf kazandı (Zilkade 810/Nisan 1408). Bu zafer Karakoyunlu beyine Azerbaycan'ı kazandırdı. Kara Yusuf, bu zaferinin ardından hem fazlaca ganimet elde etmiş hem de Timur'un kurmuş olduğu devletin büyük bir bölümünü kendi hâkimiyeti altına almış oldu.²⁷⁰

²⁷⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 52/57, 62/65; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 364/365; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, 143; Ahmet Özturhan, "Bûdâk Münşî-yi Kazvinî'nin Cevâhirü'l-Ahbâr Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", içinde *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular*, ed. Fatih Bostancı, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023), 227/228; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 63/69, 72-76; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 181; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 30-31; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 5/7; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 45; İsmail Aka, "Şahrûh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", içinde *Makaleler 2*, haz. E. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Kitabevi, 2005), 377-378; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 354/355; Sümer, "Karakoyunlular", 435.

Bundan sonra Kara Yusuf, Bistam Bey'i Irâk-ı Acem'in fethiyle görevlendirmiş, Sultâniye ele geçirilmiştir. Bu sırada Mardin Artuklu hükümdarı, Akkoyunluların saldırısı üzerine yardım talebinde bulunmuş, 812/1409 yılı İlkbaharında Âmid önlerine gelen Kara Yusuf, Akkoyunlu beyini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Buradan Mardin'e geçerek Melik Sâlih'in burayı koruyamayacağına kanaat getiren Kara Yusuf, ona kızını nikahlayıp Musul'u vermesinin ardından Mardin'e kendi beylerinden Ali'yi tayin etti. Melik Sâlih'in kısa süre sonra vefat etmesiyle birlikte 3 asırdan fazla yaşamış olan Artuklu Hanedanı da son bulmuş oldu.²⁷¹ Ardından halkın şikâyeti üzerine Erzincan'ı Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'ın elinden alarak kumandanlarından Pir Ömer'i vali tayin etti (813/1410). Kara Yusuf, Erzincan ile meşgul olduğu sırada Celâyirli Sultan Ahmed'in fırsattan istifade ederek Tebriz üzerine yürüdüğünü duyunca yönünü buraya çevirdi. Büyük bir yenilgiye uğrayan Sultan Ahmed, ele geçirilişinin ardından kumandanların ısrarı üzerine öldürüldü.²⁷²

Kara Yusuf, tüm ileri gelenleri Tebriz'de toplayarak oğlu Pir/Şah Budak'ı 814/1411 yılında Sultan ilan etti. Hemen ardından büyük oğlu Şah Mehmed (Muhammed), Bağdad'ı aldı. Bu esnada Kara Yusuf'un bölgede giderek artan bir nüfuza sahip oluşunu kendileri için tehlike addeden Gürcü Kralı Köstendil (Konstantin), Şirvanşah Şeyh İbrahim ve Şeki hâkimi Ahmed bir birliktelik meydana getirdi. Kür Nehri dolaylarında yapılan savaşta müttefikler Kara Yusuf tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı (815/1412). Şirvanşah Şeyh İbrahim bu savaşın ardından önemli siyasi olayların dışında kalarak hâkimiyetini sürdürmüştür.²⁷³

²⁷¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 66, 77/78, 80, 85; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 28; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 77/86; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 182; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 32; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 8/10; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 45-46; Sümer, "Karakoyunlular", 435; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 355; Sümer, "Karakoyunlular", 435.

²⁷² Hrand D. Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1972): 101; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 355/356.

²⁷³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 84/85; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 346; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 87/89, 91/92; Ahmet Özturhan, "Bûdâk Münşî-yi Kazvinî'nin Cevâhirü'l-Ahbâr Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 228/229; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 31;

Kara Yusuf sonrasında bir süreden beri emirlerini dinlemeyip müstakil davranışlar sergileyen Irâk-ı Acem valisi Bistam Bey'in itaatsizliğine son vermek maksadıyla harekete geçti. Bu esnada Karakoyunluların Irak'ta daha fazla ilerlemesini istemeyen ve Karakoyunlu beyinin birbiri ardınca gelen başarılarından rahatsızlık duyarak onu tabi bir hükümdar haline getirmeyi arzulayan Şâhruh, Sultan Halil kumandasında 10.000 kişiden meydana gelen bir askerî birliği yola çıkarmışsa da Fars hâkimi İskender'in muhalefeti üzerine bir muvaffakiyet elde edememişti. Bunun üzerine 100.000 kişiden meydana gelen bir ordu ile Herat'tan yola koyulan Şâhruh, öncelikle İskender'in üzerine yürümüş ve İsfahan'ı alarak onu da esir etmiştir. Bu esnada Kara Yusuf'un, Sultâniye'ye yürümesi üzerine burada bulunan Emîr Bistam, Kum'a kaçmış, Kum valisi de onu tevkif ederek Kara Yusuf'a göndermiştir. Şâhruh'un isyankâr Mirza Baykara'yı itaat altına almaya çalıştığı sırada Akkoyunlu Karayülük Osman Bey de Karakoyunlulara bağlı Erzincan'ı kuşatmış, Erzincan hâkimi Pir Ömer, Kara Yusuf'un desteğiyle Akkoyunlu beyini bölgeden çıkarmıştır. Karayülük Osman'ın bir müddet sonra Mardin'i kuşatmasıyla birlikte Kara Yusuf, Akkoyunlu beyini takip ederek izin almadan Memlûk topraklarına girmiştir. Kara Yusuf, Karayülük Osman'ı Mercidabık'ta yeniden mağlup etmiştir (18 Şaban 821/20 Eylül 1418). Bu arada Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer, Kemah üzerine yürüyüp burada bulunan Akkoyunlu şehzadesi Yakub'u tutsak alarak Karakoyunlu beyine gönderdi. Ardından da olası bir Akkoyunlu taarruzuna karşı Kara Yusuf'tan destek isteyip, bu isteğine müspet cevap almıştır. Kara Yusuf ise bir süreden beri emirlerini dinlemeyen Bağdad hâkimi Şah Mehmed'in ayaklanmasına müdahale etmek maksadıyla yönünü Bağdad'a çevirdi (823/1420). Karayülük Osman, Pir Ömer ve yardımcı kuvvetlerini bir baskın ile tutsak alarak öldürtmesinin ardından oğlu Ebû Said'i Pir Ömer'in yerine Erzincan valisi olarak atamıştır.²⁷⁴

Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 45; Sümer, "Karakoyunlular", 435/436; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 356; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 97/98.

²⁷⁴ el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 12; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 102/103, 106/108, 120/122; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 31/33; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 45; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 93/103; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 14; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 356/357; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 99.

Bu sırada babasının kurmuş olduğu devletin büyük kısmını idaresi altında toplamayı başarmış olan Şâhruh, Kara Yusuf'tan Kazvin ile Sultâniye'nin iadesini ve kendisini metbu tanımasını istedi. Karşılığında ise Doğu Anadolu'daki yerler, Azerbaycan ve Irâk-ı Arab Kara Yusuf'un kullanımına bırakılacaktı. Kara Yusuf'un bu teklifi kabul etmemesi karşısında harekete geçen Şâhruh, devasa ordusu ile Kara Yusuf üzerine yürüdü. Kara Yusuf, ağır hasta olduğu halde Şâhruh'u karşılamak maksadıyla harekete geçtiyse de Ucân'ın kuzeybatısında (Saidabad köyü) 7 Zilkade 823/13 Kasım 1420 tarihinde hayatını kaybetti. Karakoyunlu Devleti'nin asıl müessisi ve şüphesiz en büyük hükümdarı sayılan Kara Yusuf, devletin hâkimiyet sahasını Erzincan'dan Kazvin'e, Bağdad'dan Şirvan'a dek genişletmişti.²⁷⁵

Kara Yusuf'un ölümünün ardından askerlerinden çoğu İskender'e (1420-1438) katıldı. İskender kendisine katılanlarla beraber, Mardin'i muhasara eden Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'e saldırarak Şeyh Kendi mevkinde yapılan muharebede bozguna uğrattı (Rebîülâhîr 824/Nisan 1421). İskender'in bu galibiyeti, Şâhruh'un karşısına çıkmadan evvel onun durumunu güçlendirmişti. Ancak İskender, 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde Şâhruh ordusuna karşı gerçekleştirilen Eleşgird/Eleşkirt Ovası'ndaki çetin savaşta bozguna uğradı.²⁷⁶ Hâkimiyetinin ilk senelerini Şâhruh'u metbu kabul eden Doğu Anadolu'daki hâkimlere boyun eğdirmeye çalışmakla geçiren İskender, Ahlat'ı alamasa da 828/1425 senesinde Van'ı zapt etti. Şirvan'a 831/1428 yılında bir akın gerçekleştirmesinin ardından Sultâniye'yi ele geçirdi. Sultâniye ile beraber Ebher, Zencan ve Kazvin'i de idare eden Hoca Yusuf'u yenip esir aldıktan sonra

²⁷⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 122/128; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 104/112; Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 214; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 182; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 33-34; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 45; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 357; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Erol Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu - Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2017): 228.

²⁷⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 134/144; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 36-37; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 17; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 30; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 125; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 46-47; Erol Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu - Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", 228/231; İsmail Aka, "Şâhruh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", 381-382; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Kimi kaynaklarda Eleşkirt Savaşı'nın tarihi 27 Recep 824 şeklinde verilmektedir. Bkz. Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 215.

Tebriz'e döndü. Bu durum üzerine harekete geçen Şâhruh'un birlikleriyle Selmas dolaylarında yapılan savaş (17-19 Zilhicce 832/17-19 Eylül 1429) neticesinde Karakoyunlular hezimete uğrayarak Doğu Anadolu'ya çekildiler. Şâhruh, Kara Yusuf'un oğulları arasındaki rekabetten faydalanmak maksadıyla İskender'in kardeşlerine kendisini metbu tanımaları şartı ile bulundukları bölgelerde hâkim kalabileceklerini bildirmişti. 833/1429 yılında Kara Yusuf'un en küçük oğlu Ebû Said, Şâhruh'un huzuruna geldi ve kendisine Azerbaycan hâkimliği verildi. Ebû Said bu konumu yalnızca 5-6 ay koruyabildi zira İskender kısa süre sonra bölgeye gelerek onu ortadan kaldırdı (833/1430). Daha sonra Şirvanşah Şeyh İbrahim oğlu Halilullah'ın, oğlu Yâr Ali'yi kendisine yollayacağı yerde Şâhruh'a göndermesine kızdığından Şirvan'ı yağmaladı (837/1434). Bu durum üzerine Şirvanşah Halilullah, Şâhruh ve Karayülük Osman'dan yardım talebinde bulundu. Karayülük Osman derhal harekete geçerek Erzurum'u ele geçirip, oğullarından Şeyh Hasan'a verdi. Karayülük'ün Erzurum'u ele geçirmesi, Halilullah'ın yardım isteği ve Karakoyunlu mirzaları arasındaki rekabet, Şâhruh'a Azerbaycan'a yeni bir sefer yapma kararı aldırdı. Rey'e varıp burada konakladığı sırada Türkmen beylerinin önerilerini kabul ederek, İskender'e karşı ayaklanan ve Şâhruh'u metbu kabul eden Cihan Şah'ı, ağabeyi İskender üzerine gönderdi.²⁷⁷ Şâhruh'a mukavemet edemeyeceğinin farkına varan İskender, Osmanlılara sığınmak üzere Tebriz'den ayrıldı. İskender, Erzurum'a çekildiyse de onu burada Şâhruh'tan aldığı emir doğrultusunda hareket eden Karayülük Osman Bey beklemekte idi. Karayülük Osman, Osmanlı ülkesine geçmeye çalışan İskender'e geçit vermediğinden Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında şiddetli bir çatışma vuku bulmuş, Akkoyunlu ordusu İskender'in kuvvetleri karşısında ezilmişti. Karayülük Osman Bey de bu esnada yaralanmasının ardından hayatını kaybetti (Safer 839/Eylül 1435). Şâhruh'un takibinden kurtulamayan İskender ise alelacele Osmanlı ülkesine gitti. Şâhruh ise Ucân'a gelerek Azerbaycan

²⁷⁷ Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 32/33, 37; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 18/23; Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 215/216; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 346; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 125; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 126/135; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 183; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 38-39; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 46-47; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 357/358; İsmail Aka, "Şâhruh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", 382/384; Sümer, "Karakoyunlular", 436.

hâkimiyetini Cihan Şah'a bıraktı ve Horasan'a hareket etti. İskender, Ebû Said gibi Cihan Şah'ı da zahmetsiz biçimde tasfiye edebileceğine inanıp tekrar harekete geçerek Tebriz'e gittiye de savaştan önce Pîrî Bey'in²⁷⁸ taraf değiştirmesi onun ümidini tamamen kırdığından muharebe meydanını terk edip ailesi ile hazinesinin yer aldığı Alıncak Kalesi'ne sığınmış ve sarhoş olduğu sırada oğlu Şah Kubâd ve onun işbirlikçileri tarafından öldürülmüştür (841/1438).²⁷⁹

Cihan Şah (1438-1467), İskender'in ölümünün ardından Irak hariç tüm Karakoyunlu topraklarının tek hâkimi oldu. Hâkimiyetin ilk dış seferini Gürcüler üzerine yapan Cihan Şah bu seferi muvaffakiyetle neticelendirdi (844/1440). Gürcistan'a 849/1445 yılında tekrar sefer düzenledi. Bu esnada İsfahan (İspend/İsfend) Mirza'nın hâkimiyetinde bulunan Bağdad'ı, Cihan Şah 7 ay kadar süren bir kuşatmanın ardından ele geçirdi (850/1446). Böylelikle Cihan Şah tüm Karakoyunlu ülkesine hâkim oldu. Şâhruh'un 851/1447 yılında ölümü üzerine çıkan kargaşadan faydalanarak Sultâniye ve Kazvin'i de topraklarına dahil etti. Timurlu mirzaları arasındaki saltanat mücadelelerinden yararlanıp Rey, İsfahan ve Fars vilayetlerini de idaresi altına aldı. Ardından Kirman'ı da ülkesine kattı (856-857/1452-1453).²⁸⁰

Kadim düşman Akkoyunlular cephesinde ise Cihangir Mirza ile kardeşi Uzun Hasan arasında taht kavgası yaşanmaktaydı. Taraflardan Cihangir, Cihan Şah'tan yardım talebinde bulundu. Akkoyunluların gücünü kırmak için bunu iyi bir fırsat olarak değerlendiren Cihan Şah, Uzun Hasan üzerine büyük bir ordu gönderdiyse de ağır bir

²⁷⁸ Karamanlı boy beyi.

²⁷⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 211/216, 227/228; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 37/41; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih II*, sad. İsmet Parmaksızoglu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 174; Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffârî Kazvinî'nin Târih-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 216/217; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 127; Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, 80; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 138/140; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 183; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 39/41; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 23/26; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 46-47; Macit, *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak*, 100/102; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 358; İsmail Aka, "Şâhruh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", 382/384; Sümer, "Karakoyunlular", 436.

²⁸⁰ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 766; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 244/245; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 44; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 183; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 43/53; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 26, 31; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 47; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 358/359.

yenilgiye uğradı (Recep 861/Haziran 1457). Cihan Şah karışık durumdaki Horasan'ı ülkesine katmak amacıyla harekete geçtiyse de başarılı olamadı. Gayesine ulaşamamış olsa da yapılan antlaşma neticesinde Cihan Şah'ın Esterâbâd bölgesiyle Irâk-ı Acem, Fars ve Kirman üzerindeki hâkimiyeti tanınmış oldu.²⁸¹

Cihan Şah bu kez de oğulları Hasan Ali ve Pir Budak'ın ayaklanmalarıyla uğraşmak durumunda kaldı. Pir Budak, babası Cihan Şah'a karşı itaatsizliğinin bedelini canıyla ödedi (872/1467). Cihan Şah son seferini Akkoyunlular üzerine yapmış fakat bu sefer aynı zamanda onun sonunu da getirmiştir. Kışın bastırması üzerine geri dönüldüğü esnada Uzun Hasan'ın ani saldırısına maruz kalan Cihan Şah, kaçmaya çalışırken öldürülmüştür (12 Rebûlâhir 872/10 Kasım 1467). Uzun Hasan'ın bu ani baskını Karakoyunluları parçalarken, Akkoyunlular için ise parlak bir devrin başlangıcı olmuştur. Cihan Şah, Karakoyunlu Ulusu'nu devletleştirerek ülkeyi aydınlık bir devre erdirmeyi başarmış fakat onun yaşamını yitirmesinin akabinde siyasi yapının dağılmasıyla birlikte devletin varlığı da yavaş yavaş son bulmuştur.²⁸²

Cihan Şah'ın ölümüyle birlikte kimi beyler Makû Kalesi'ne giderek oğlu Hasan Ali'yi tahta oturtmak gayesiyle hapisten çıkardılar. Karakoyunlu mirzalarından her biri bulundukları yerlerde hükümdarlığa kalkıştılar. Hasan Ali (1467-1469) tahta geçmesinin hemen ardından süratle Uzun Hasan'a karşı muharebe hazırlıklarına girişti. Karakoyunlular hem sayıca kalabalık hem de teçhizat bakımından daha donanımlı bir orduya sahip olmalarına rağmen Akkoyunlular karşısında kısa sürede çözüldüler (Zilhicce 872/Temmuz 1468). Savaş meydanından kaçan Hasan Ali, kendisini Berde'ye zor attı. Ebû Said'in Azerbaycan hududuna vardığını işitmesi üzerine onun yanına geldiyse de Ebû Said'in Akkoyunlu beyi tarafından yenilgiye uğratılıp tutsak alınmasının ardından kaçarak Hemedan havalisine doğru yönünü çevirdi. Bir süre sonra da hayatını

²⁸¹ Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 59; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 47; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 359-360; Sümer, "Karakoyunlular", 437.

²⁸² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 435/443; el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 40/42; Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffari Kazvinî'nin Târih-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 218/219; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 65-66, 71-72; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 184; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 58/65; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 126; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 47; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 360; Sümer, "Karakoyunlular", 437; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 26/27.

kaybetti (Şevval 873/Nisan 1469). Bu suretle Azerbaycan ve Irâk-ı Acem taraflarındaki Karakoyunlu Devleti sona ermiş oldu. Geriye Bağdad şubesi kaldı. Uzun Hasan, Bağdad taraflarına inerek orayı da Cihan Şah'ın beylerinin elinden aldı (1468)²⁸³. Hükümdarlık girişiminde bulunan Ebu Yusuf ve Mirza Ebu-l Kasım da bertaraf edildi. Böylece Karakoyunlu Devleti sona ermiş oldu. Karakoyunluların yerini ise kadim düşmanları olan Akkoyunlular aldı. Uzun Hasan Bey'in vefatının ardından Baharlu beylerinden Yâr Ali, Bayram ve Pir Ali Karakoyunlu Devleti'ni ihya etmek maksadıyla Kirman'ı elde etmişlerse de (884/1479) Akkoyunlu kuvvetleri karşısında başarısızlığa uğrayarak Cürcân'a gitmek durumunda kalmışlardır.²⁸⁴

Karakoyunlular İran, Irak ve Azerbaycan'da Moğol egemenliğini fiilen ortadan kaldırmış ve söz konusu coğrafyada Türkmen nüfuzunu tekrar oluşturmak suretiyle özellikle Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Aynı zamanda İran'da yaptıkları fetihlerle Doğu Anadolu'daki Türk nüfusunun güçsüzleşmesinin de mesulleridirler.²⁸⁵

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerindeki askerî ve idari teşkilat, saray usul ve kaideleri esas itibarıyla Anadolu beyliklerinin aynısı ise de bunlardan daha kapsamlı ve ihtişamlıydı. Bundan hariç, beyliklerin tüm devlet işlerinde Anadolu Selçukîleri teşkilatı esas alınmış olduğu halde Karakoyunlu ve Akkoyunlularda İlhanî ve Çağatay teşkilatı etkilidir.²⁸⁶

Karakoyunlu hükümdarlarından Cihan Şah, hükümdarlığı döneminde devletin sınırlarını genişletmekle kalmamış aynı zamanda kültür ve sanat hayatına da ciddi

²⁸³ Ahmet Özturhan, "Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 219/220; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 74/76, 73-83; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 184-185; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 48; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 360/361; Sümer, "Kara-Koyunlular", 303-304.

²⁸⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 444, 451/452; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 126; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 83/84; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 70-71; Sümer, "Karakoyunlular", 437.

²⁸⁵ Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 43; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, VII-VIII.

²⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, 268.

manada katkıda bulunmuştur.²⁸⁷ İmar faaliyetlerine verdiği önem, tasavvufî düşünceleri ve “*Hakiki*” mahlasıyla kaleme aldığı şiirleri ile hem edebî hem de mimarî alanda devleti söz sahibi bir konuma getirmiştir. Buna ek olarak himaye ettiği âlim, şair ve yazarlarla devletine güç katarken, kültürel bakımdan gelişmesi için de uğraşmıştır.²⁸⁸ Cihan Şah dönemine ait olan ve mavi çinilerle süslenmiş olduğundan halk tarafından Mescid-i Kebûd (Gök Mescid) şeklinde adlandırılan külliye ise İran’ın sanat değeri en yüksek eserlerinden biri kabul edilmektedir.²⁸⁹

4.2. Karakoyunlu Adı

Karakoyunlu aşiretinin adı ve kökeni konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Faruk Sümer bu konuya ilişkin; hâkim olan umumi kanaate göre Karakoyunlu kabilesinin ismi totemlerinin koyun olması ile ilgili sayılmakta ise de eski Türklerde de diğer kavimlerdeki gibi totem ittihâz olunan hayvanın etinin yenmesi memnû olduğundan bu ismin onlara ait sürülerin rengi veya cinsi ile alâkalı olabileceğinin muhtemel olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁰

Abdulhalûk Çay ise bu fikri destekleyerek “*Koyunun Türkler’de totem mahiyetinde bir ongun olduğu şeklinde iddialar varsa da bu kesinlik kazanmış değildir. Ayrıca oğuz boylarına ait ongunların eti yenmeyen yırtıcı kuşlar olduğu da göz önüne alındığında koyunun bir ongun olması düşünülemez. Çünkü ongun kabul edilen hayvanların eti yenmez. Bu bakımdan karakoyunlu adının bir ongun adı olmayıp, konar-göçer bir Türkmen topluluğu olan ve ittisadî yapıları hayvancılığa dayanan*

²⁸⁷ Karakoyunlu Cihanşah, *Karakoyunlu Cihanşah’ın Türkçe Şiirleri*, haz. Muhsin Macit (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 5.

²⁸⁸ Ayşe Atıcı Arayancan, “Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teskilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 410.

²⁸⁹ Sümer, “Karakoyunlular”, 438; “*Cihânşah tarafından 1465–66 yılında yaptırılan bu mescidin adı çeşitli kaynaklarda İmare-i Muzafferîye olarak geçerken, Türkçe Gök Mescit, Farsça adı Mescit-i Kebûd’dur. Mescit-i Cihânşah’da denilen bu mescit için genel olarak kullanılan isim Mescit-i İmare-i Muzafferîye’dir. Gök Mescit ismini içi ve dışındaki çeşitli tonlardaki işlemlerin bir kısmının firuze renginde olmasından dolayı almıştır ve İslâm’ın firuzesi sayılmaktadır. Ayrıca çinicilik sanatındaki çeşitlilik ve inceliği, renklerin uyumu onun ‘İslâm Firuzesi’ şeklinde tanınmasına da sebep olmuştur.*” Arayancan, “Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teskilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)” 398-399.

²⁹⁰ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar I*, 13; Sümer, “Kara-Koyunlular”, 292.

Karakoyunlular'a bu adın besledikleri hayvanların renginden dolayı verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir." şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.²⁹¹

Osman Turan, totem olan hayvanın adının, kendini ona nisbet eden kabilenin de adı olabileceğini belirtmesinin ardından "*Türklerde bazı kudsî vasıfları haiz hayvanlar vardır ki kabilelere ad olmuşlardır. Meselâ Ak ve Kara Koyunlu kabileleri.*"²⁹² açıklamasını yapmaktadır. Osman Turan, totemin kutsiyetinin, ona tecavüzü, etini yemeyi men edeceğini; yalnız kutsiyeti dolayısıyla dini ayinlerde merasimle kurban edilmek suretiyle etinin yenilebileceğini de eklemektedir.²⁹³

Şükrü Kaya Seferoğlu ve Adnan Müderrisoğlu, Karakoyunlu adının Türklerin İslam'dan önceki devirde inandıkları koyun toteminden geldiğine inanmaktadırlar.²⁹⁴ Faruk Sümer ise Karakoyunluların bayraklarında koyun resmi bulunması sebebiyle bu ismi aldıklarına ilişkin kimi batılı eski yazarların iddialarının hiçbir esasa dayanmadığını ifade etmektedir.²⁹⁵

4.3. Karakoyunlu Menşei

Moğol hâkimiyetinin inhitata başlaması ile birlikte faaliyete geçen şark Türkmenleri'nin en belli başlı şubelerinden Karakoyunlu kabilesinin Oğuz yahut İslam ülkelerindeki yaygın adı ile Türkmen kavmini oluşturan yirmi dört ana boydan hangisine mensup olduğuna dair kaynaklarda açık bir kayda rastgelinebilmektedir. Fakat XV. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Mevlâna Şükrullah, Karakoyunlu hanedanının Deniz Han'dan geldiğini Cihan Şah'ın ağzından nakletmektedir.²⁹⁶

²⁹¹ Çay, *Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, 125.

²⁹² Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941), 83.

²⁹³ Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, 84.

²⁹⁴ Seferoğlu, Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, 138.

²⁹⁵ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 13.

²⁹⁶ Şükrullah, Sultah Cihânşah'ın yanına elçi olarak gittiği sırada şahit olduklarını şu şekilde anlatmaktadır: "Şöyle ki: 852 (1449) tarihinde merhum Sultan Murad bu güçsüzü elçilikle Mirza Cihanşaha gönderdi. Varıp yumuşu yerine getirdik. Bir gün cagavul geldi: « Mirza sizinle yalnız konuşacağından tek olarak gitmelisiniz » dedi. 'İştittik ve baş eğdik' diyip gittik. Konuşma sırasında buyurdu ki: 'Sultan Murad benim ahret kardeşimdir. Bu kardeşlikten başka da akrabamdır'. Akrabalığın sebebi soruldu. Buyurdu ki: 'Mevlânâ İsmail hanların tarihini okusun ; Oğuz tarihini getirsinler'. Mevlânâ İsmail geldi ve Moğol yazısı ile yazılmış bir kitap getirdi. O kitaptan anlaşıldığı Oğuzun altı oğlu olmuştur. Adları Gök Alp, Yer Alp, Deniz Alp, Gün Alp, Ay Alp, Yıldız Alp. Mirza buyurdu ki : 'Kardeşim Sultan Muradın nesebi Oğuz oğlu Gök Alpa ulaşıyor. Gök Alp oğulları, Kızıl Buğa oğlu Kaya Alp oğlu Süleymanşah oğlu Er Tuğrula kırk

Faruk Sümer, Oğuz an'anesine göre, Deniz Han evladından sayılan Yıva boyu ile Karakoyunlular arasında kabile akrabalığının mevcut olabileceğine dair bazı izlerin varlığından söz etmekte ve devamında Moğol hâkimiyetinden önce Berçem adlı bir bey ailesinin idaresi altında bulunan Yıva kabilesinin yaşadığı Hemedan bölgesinde, Karakoyunlular zamanında bu devletin dayandığı iki mühim teşekkülden biri olan ve hükümdar ailesi ile akraba olduğu söylenen Baharlı kabilesi yaşadığını söylemektedir. Bu kabilenin adının Yıvaların Hemedan civarındaki merkezleri olan Bahar Kalesi ile alakalı olduğunu, diğer taraftan kaynaklarda yine Yıvalardan bir kısmının yaşadığı Nahcivan mıntıkasının başında Karakoyunlu hanedanının amcazadelerinin bulunduğu Sa'dlu kabilesinin kadim yurdu olduğuna işaret edildiğini ve bundan başka Karakoyunlu kabilesinin kışlık yurdu olan Musul ve Erbil havalisinde de Moğol hücumu sırasında bir Yıva şubesinin bulunduğunu eklemektedir.²⁹⁷

Sümer'in kanaatine göre Karakoyunluların, Moğol satvetinin çökmesi üzerine mezkûr bölgelerde siyasi bir kuvvet olarak ilk defa görülen Türkmen zümresi olmaları da göz önünde bulundurulmak suretiyle, Şükrullah'ın kaydına ve bu mekân birliği münasebetlerine dayanılarak Karakoyunlu kabilesinin Yıva boyuna mensup olduğu iddia olunabilir ise de Karakoyunluların, Moğol hücumu neticesinde, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya geldikleri hakkındaki rivayet bu iddiaya karşı yapılacak kuvvetli bir itiraz teşkil edebilir. Sümer, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile oğlu Pir Budak'ın Erzincan'da müştereken kestirilmiş sikkelerinde görülen bir işaretin Reşîdeddîn'in Oğuz boyları cetvelindeki Yazır damgasını andırdığını ancak bunu teyit edecek başka bir delil olmadığı gibi bu işaretin bahsi geçen hükümdar ve oğlu ile diğer Karakoyunlu hükümdarları namına başka yerlerde darbedilmiş paralarda da görülmediğini ve ayrıca bu işaretlerin kuvvetle muhtemel bir damgadan ziyade birer nakış olduğunu

beşinci göbekte erişmiştir. Kara Yusufun nesebi ise kırk birinci göbekte Deniz Alpa erişmektedir'. Bu iki padişahın nesebi bilinince Mirza buyurdu: 'Kardeşim Sultan Muradın nesebi bizim nesebimizden ağıdır. Gökke denizin arasında fark olduğu gibi'." Şükrullah, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi, (İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1939), 27. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Şükrullah, Karakoyunlu hanedanının Deniz Han evladından geldiğini belirtmektedir.

²⁹⁷ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 13-14; Seferoğlu, Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, 138; Çay, *Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, 126; Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunluların Menşei Hakkında Bazı Görüşler", içinde *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz, Mikail Cengiz (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015), 138; Sümer, "Kara-Koyunlular", 292.

belirtmektedir.²⁹⁸ Faruk Sümer, bugün bazı âlimler tarafından Karakoyunluların mensubu oldukları boy veya kabilenin adı nazarı ile bakılan “*Barân, Bârân*” kelimesinin ise Karakoyunlu kabilesinin başında bulunan hanedanın (aslında ihtimal bir şahıs adından gelmektedir), aile veya bu ailenin dahil olduğu Karakoyunlu oymaklarından birinin ismi olduğunu düşünmektedir.²⁹⁹ Ayrıca Karakoyunlu kabilesinin bizzat ailenin emrinde bulunan kısmının idareci bir rol oynamak suretiyle kabileci niteliğini kaybettiğini, XV. ve XVI. asırlarda Anadolu’nun batı ve güney bölgelerindeki Karakoyunlu, Karaca-Koyunlu gibi isimler taşıyan oymakların bu kabile ile akrabalıklarının mümkün olmadığı gibi Azerbaycan ve Doğu Anadolu’da bir kısmı günümüzde dek ulaşan aynı addaki teşekküller ile bu tarihi kabile arasında ancak siyasi bir ilişkinin varlığına işaret edilebileceğini ve netice itibarıyla da Karakoyunluların menşei hakkında sarih ve kati bilgilere sahip olunulamadığını ifade etmektedir.³⁰⁰

4.4. Karakoyunlu Oymakları

4.4.1. Karakoyunlu Oymağı

Karakoyunlu Ulusu’nu etrafında toplayarak onun çekirdeğini meydana getiren Karakoyunlu oymağı, Türk etnik yapısında çoğu kez örneklerine rastlandığı üzere yönetici bir görev üstlenerek kabilevî niteliğini yitirmiştir. XV. ve XVI. asırlarda Anadolu’nun çeşitli yörelerindeki Karakoyunlu, Karaca-Koyunlu gibi isimler taşıyan aşiretlerin bu oymak ile herhangi bir yakınlığı olduğuna ilişkin kanıtlara sahip

²⁹⁸ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar I*, 15; Sümer, “Kara-Koyunlular”, 292-293.

²⁹⁹ Sümer, “Kara-Koyunlular”, 293; “*Karakoyunlu hânedânı ailesinin kabile adı Baranî (Baranlu)’dır. Faruk Sümer, bu adın büyük bir ihtimalle kişi adı olabileceğini ve bu ailenin mensup olduğu kabilenin bilâhare bu adla anılageldiğini ileri sürmektedir ki bu çok mümkün görülmektedir. Çünkü birçok Türkmen topluluğu beğlerinin adıyla anıla gelmişlerdir. Hatta yurt tuttıkları yerler dahi bu şekilde adlandırılmıştır.*” Çay, *Anadolu’da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler’de Koç-Koyun Meselesi*, 127; *Neşri Tarihi*’nde Cihan Şah, Baranlu mensubu olarak gösterilmiştir. “*Bu ol Uzun Hasan’dır ki, Bayındır Han neslinden Turhan Bey oğlunu sıdı. Ve Baranlu’dan Emîrze Cihan-şah’ı basıp, başını kesti.*” *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II*, yayl. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, (Ankara: TTK Basımevi, 1957), 821; Âşık Paşazade de “Baranlı’dan İmirza Cihanşah” ifadesine yer vermiştir. Bkz. *Âşık Paşazade Osmanogulları’nın Tarihi*, çev. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, (İstanbul, K Kitaplığı, 2003), 266; *Kitab-ı Diyarbekriyye*’de Kara Yusuf’tan “Kara Yusuf-i Baranî” şeklinde söz edilmektedir. Bkz. *Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye*, 34.

³⁰⁰ Sümer, “Kara-Koyunlular”, 292-293; Nəcəfli Tofiq Hümət oğlu, *Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətlərinin Tarixi Müasir Türk Tarixşünaslığında*, (Bakı: Çayıoğlu Nəşriyyatı, 2000), 11-12; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar I*, 14/16.

olunamadığı gibi, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da bakiyesi günümüze dek ulaşan aşiretler ile bu oymak arasında daha çok siyasi bir ilişkinin varlığına işaret edilebilir.³⁰¹

4.4.2. Ağaç-eri

XIII. asırda Maraş yöresinde yaşadığı bilinen bu topluluğun bir kolu, Kara Mehmed döneminde Karakoyunlular ile işbirliği içerisine girmiş ve bu iki oluşumun liderleri arasında akrabalık kurulmuştur. Ağaç-erilerden Hüseyin Beg, İskender Mirza'nın sadık adamlarından olup, onun Alıncak Kalesi'nde öldürülmesinin ardından oğlu Kubad'ı diğer beglerle beraber Karakoyunlu hükümdarı ilan etmiştir. Günümüzde İran'da Kuh-Gilûye'de yaşamlarını sürdüren ve sayıları 2000 evi bulan Ağaç-eriler, kuşkusuz bu Karakoyunlu Ağaç-erileri'nin torunlarıdır.³⁰²

4.4.3. Alpavut (Alpağut)

Taşıdığı isim “*tek başına düşmana saldıran*” anlamına gelen bu aşiret, Karakoyunluların önemli teşekküllerindendir.³⁰³ Kara Yusuf döneminde Hemedan bölgesi bu oymak beglerinin hâkimiyeti altında bulunmakta idi. İskender döneminde Alpavutların başında bulunan Yakub Beg, sonrasında Cihan Şah'ın safına geçmiş ve oğulları da yine onun döneminde önemli görevlerde yer almışlardır. Alpavut oymağı Karakoyunluların ardından Akkoyunlulara katılmıştır.³⁰⁴ Safevîler döneminde Alpavutlar, Sa'd-Çukuru ve Şirvan havalisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.³⁰⁵

4.4.4. Ayînlu

Ayînliuların yaşamlarını sürdürdükleri bölgenin kimi belirtilere göre Doğu Anadolu'da bulunduğu anlaşılmakta ise de bölgenin neresinde yer aldığı bilinmemektedir. Kara Yusuf dönemindeki ileri gelen emîrlerden Bayezid Beg bu oymak mensubudur. Cihan Şah devrinde ise Âyînliuların liderliğinde emîr-i divân

³⁰¹ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 19/20; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 72/73.

³⁰² Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 30/31; Faruk Sümer, “Ağaçeriler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 460-461; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 77/78.

³⁰³ Nəcəfli Tofiq Hümət oğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri*, (Bakı: Tarix İnstitutu, 2012), 35.

³⁰⁴ Demirtaş, “Bozulus Hakkında”, 34.

³⁰⁵ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 27/28; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 75.

Arabşah'ın bulunduğu bilinmektedir. Ayınluların Kürt asıllı oldukları düşünülmektedir.³⁰⁶

4.4.5. Baharlu/Baharlı

Karakoyunluların esas dayanağını teşkil eden iki oymaktan bir diğeri olan Baharlular, Hemedan civarındaki Bahar/Baharlı Kalesi'nin idaresini ellerinde tuttuklarından adlarını buradan almış bulunmaları olasıdır. Zira bu oymağın yerleşim yeri Hemedan havalisinde yer almakta idi. Baharlu beyleri kız verip almak suretiyle Karakoyunlu hanedanı ile akrabalık tesis etmişler ve devletin ileri gelen emîrlerinden biri haline gelmişlerdir. Karakoyunlu Devleti'nin inkırazının ardından oymağın önemli bir bölümü Akkoyunlulara ittiba etmek istemeyerek Horasan'a gidip Timurlulara sığınmıştır. O dönemde oymağın lideri olan Ali Şeker Beg oğlu Pir Ali, kardeşleri Bayram ve Yâr Ali ve kız kardeşinden dünyaya gelen Cihan Şah'ın torunu İbrahim olduğu halde öncelikle Sultan Mahmud'un ardından da Hüseyin Baykara'nın hizmetine girmiştir. Uzun Hasan bu oymağın bozgunculuk yapmasından endişelendiği için kendisine teslim edilmesini pek çok kez Hüseyin Baykara'dan istemişse de kendisine müspet bir dönüş yapılmamıştır. Ali Şeker Beg'in oğulları çok geçmeden ilk önce Ebû Said'in Hisar-i Şadman hâkimi Şah Mahmud, ardından öteki oğlu Mirza Ebu Bekir ile birleşmiş ve Horasan'da Timurlu mirzaları içindeki çekişmeye karışmışlardır. Uzun Hasan Bey'in vefatından yararlanarak Karakoyunlu Devleti'ni yeniden canlandırmayı dileyen Baharlu beyleri harekete geçmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Bu hadiselerin ardından Baharlu oymağı yine Horasan'da kalmış ve bir kısmı Bâbü'r'ün Hindistan seferine iştirak etmiştir. Baharlu oymağının Hindistan'a gitmeyip İran'da kalan kısmı önce Akkoyunlu ardından da Safevî hizmetine girerek kabilevî varlığını korumayı başarmıştır.³⁰⁷

4.4.6. Bayramlı

İsmi Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un emîrlerinden olan ve Hoy şehrini tasarruf eden Bayram Beg'den almıştır. Yerleşim bölgeleri Hoy, Makû ve Van civarındır.

³⁰⁶ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 29/30; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 76.

³⁰⁷ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 23/25; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 252; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 79/80.

Bayram Beg'in ardından oğlu Şehsuvar Beg, Cihan Şah'ın divân begi olmuştur. 1467-1469 yılları arasında Akkoyunlulara katılmışlardır.³⁰⁸

4.4.7. Çekirlu (Câkîrlu)

İsmi Celâyir emîrlerinden Emîr Câkîr'den aldığı anlaşılan kabile, Farsça eserlerde “Câkîrlu”, Türkçe eserlerde “Çekirlu”, “Çekirlu” biçiminde kaydedilmektedir. Emîr Câkîr, Timur'un İran'ı fethinin ardından ona tabi olan emîrlerden birisidir. Câkîr kısa süre sonra hayatını kaybedince idareyi oğlu Bistam devralmıştır.³⁰⁹ Timur, torunu Ömer Mirza b. Mîrân Şah'a Azerbaycan'ı tefviz ettiğinde Bistam, Çalık, Tizek gibi Azerbaycan emîrlerini onun maiyetine bırakmıştı. Kara Yusuf, Timur'un vefatının akabinde Mısır'dan Azerbaycan'a gelerek Mirza Ebu Bekir'i mağlup etmesinin ardından Bistam Beg maiyetinde kardeşleri Mansur ile Ma'sum ve oğlu Ahi Ferec olduğu halde Kara Yusuf'un yanına gelmiş ve hizmetine girmiştir. Bistam Beg, Karakoyunlu beyinin Ebu Bekir ile yaptığı ikinci ve daha sonraki savaşlara dahil olarak Kara Yusuf'un Azerbaycan'a kati olarak yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Bu sebeple emîrül-ümerâlık mevkine nail olmuştur. Câkîrlular eskiden beri Erdebil çevresinde yurt tutmuş, Akkoyunlular devrinde de mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bu oymak Safevîler döneminde de mevcudiyetini sürdürmüş ancak diğer Karakoyunlu unsurları gibi ikinci ya da üçüncü derece bir mevkide yer almıştır.³¹⁰

4.4.8. Döğer

Pek çok Oğuz boyu gibi XIV. asırdan başlayarak kaynaklarda kendilerinden söz edilen Döğerlerin bu asrın ikinci yarısında Kuzey Suriye'deki Caber Kalesi dolaylarında beylikleri bulunmaktaydı. 773/1371-1372 yılında beyliğin liderliğinde kuvvetle muhtemel beyliğin kurucusu Sâlim Bey görülmektedir. Sâlim Bey 785/1383-1384 yılında kendisini Musul hacılarını soymakla suçlayan Karakoyunlu Kara Mehmed'in hücumuna maruz kalmış ve Kara Mehmed'in etrafı yağmalayarak kendisine yaklaşması üzerine

³⁰⁸Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 31; Nəcəfli, *Azərbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu Dövlətləri*, 37/38; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 254; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 83.

³⁰⁹ Nəcəfli, *Azərbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu Dövlətləri*, 35.

³¹⁰ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 28-29; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 81/82.

Memlûklerin Haleb valisi Yelboğa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Sâlim Bey 799/1396-1397 yılında Şam valisi tarafından tutuklanmış ve bunun ardından da kaynaklarda ismine rastlanılmamıştır. Sâlim Bey'den sonra beyliğin başına oğullarından Seyfeddin Dîmaşk Hoca geçmiştir. Timur istilasının ortaya çıkardığı kargaşadan ve 1399 yılında Berkuk'un yerini alan oğlu Ferec'in zayıf bir kişilik yapısına sahip olmasından yararlanarak Ruha (Urfa), Siverek, Suruç, Harran ve Cemlim'i yönetimi altında topladığı gibi Benî Kilâb ve Benî Şâdî adlı Arap oymaklarını da kendisine tabi kılmış ancak 806/1403-1404 yılında Muhammed b. Hıyâr ile verdiği mücadelede yenilerek hayatını kaybetmiştir. Daha sonra onun yerini kardeşi Gökçe Mûsâ aldı. Dîmaşk Hoca'nın öldürülmesini fırsata çeviren Karayülük Osman Bey, Urfa'yı ele geçirip şehri maiyetindeki Gökçe Mûsâ'nın amca oğlu olan Yağmur'a vermiş, Yağmur Bey de ona tabi olarak bir süreliğine Urfa'ya sahip olmuştur. 1405 yılında Karakoyunlu Kara Yusuf, Şam'dan ülkesine döndüğü sırada Caber'de Gökçe Mûsâ tarafından ağırlandı. O andan itibaren Döğerler gitgide büyüyen Akkoyunlu tehdidine karşın Karakoyunlulara bağlandılar. Öyle ki Gökçe Mûsâ, Kara Yusuf'un neredeyse tüm mücadelelerine iştirak etmiş ve Karakoyunlu beyinin başarılarında önemli görev üstlenmiştir. Bu esnada tekrar Kara Yusuf'un emîrleri arasında Döğer İlyas Bey'in de ismi anılmaktadır lakin onun Gökçe Mûsâ ile akrabalığına ilişkin herhangi bir malumat mevcut değildir. Karayülük Osman Bey, Yağmur Bey'e verdiği Urfa'yı bilinmeyen bir nedenden ötürü kendisinden alıp yeğeni Nur Ali Bey'e vermiş, Yağmur Bey ise Karakoyunluların yardımı ile Urfa'yı geri almayı arzulamışsa da bunda muvaffak olamamış, bir süre sonra oğlu ile birlikte vebadan hayatını kaybetmiştir (817/1414). 824/1421 yılında Karayülük Osman Bey ile İskender Mirza arasında Şeyhkendimevkin de vuku bulan muharebede Caber hâkimi Gökçe Mûsâ ve oğlu Mısır, Karakoyunlu ordusunda bulundukları gibi Kerkük ve Tâuk hâkimi Ceneklü Hasan da emrindeki Döğer beyleriyle birlikte İskender Mirza'nın yanında konumlanmıştı. İskender Mirza 829/1425-1426 yılında kaynatası Gökçe Mûsâ'ya Musul'u vermiş, Döğer Beyi, Musul'a 4 yıl kadar hâkim olduktan sonra şehri Karakoyunlu İsfahan Mirza'ya devretmek durumunda kalmış ve Caber'e dönmüştür. Karayülük Osman Bey'in vefatının akabinde (839/1435) Döğerler, Âmid (Diyâr-ı Bekr) dolaylarına dek giden bir akında karşılarına çıkan Karayülük Osman'ın torunu Cihangir Mirza'yı tutsak ederek Kahire'ye göndermişler, Memlûk hükümdarı Barsbay ise bu başarıyı kutlayıp Gökçe Mûsâ'ya 1000 altın göndermişse de para eline ulaşmadan Döğer Beyi ölmüştür (1436). Gökçe

Mûsâ'nın ardından Caber yönetimini kimin devraldığı bilinmemektedir.³¹¹ Netice itibarıyla bu Oğuz boyunun da Karakoyunlu Devleti'nin siyasi faaliyetlerine katılmış ancak bizzat Karakoyunlu Ulusu'na katılmayıp Suriye'de ayrı bir teşekkül halinde kaldıkları ifade olunabilir.³¹²

4.4.9. Duharlı

Duharlularla ilgili ilk kayda *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de rastanılmaktadır. Buna göre oymağın reislerinden Yusuf-i Duharî, Trabzon ordusu tarafından öldürülmüş, kabilesi ise büyük bir yağma ve talana maruz bırakılmıştır. Bunun hemen akabinde Akkoyunlular, Trabzon ordusu üzerine yürüyerek bu olayın intikamını almışlardır. Oğuzların Bayındırlı boyuna mensup olan Duharlılar, eskiden beri Erzurum, Erzincan, Erciş ve Bayburt havalisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Karakoyunlu siyasi faaliyetlerinde mühim rol oynayan bu oymak, bilhassa Bayburt'a tasarruf etmiş ardından da Akkoyunlu hizmetinde bulunmuştur. Akkoyunlulardan sonra Duharlı oymağı yine Erzurum dolaylarında bulunmuş, beylerine Osmanlı Devleti tarafından tımarlar tevcih edilmiştir. Osmanlı kaynaklarında isimleri Tokarlı şeklinde geçmektedir.³¹³

4.4.10. Hacılı

Tihranî'nin kaydına göre Karayülük Osman Bey ile mücadele halindeki Erzincan valisi Pir Ömer'e Kara Yusuf tarafından yardıma gönderilen emîrler arasında Emîr İlyas-ı Hacılı da yer almakta idi.³¹⁴ Kara Yusuf'un pek çok seferinde İlyas isimli bir emîr beraberinde bulunmaktadır. İlyas-ı Hacılı ile İlyas-ı Döğer'in aynı kişi ve Hacılı oymağının da Döğerlerin bir kolu olması muhtemeldir zira Hacılular, Musul, Kerkük, Sincar, Cudi Dağı, Cizre, Erbil, Tikrit ve Bağdad taraflarında yaşadıkları gibi,

³¹¹ Faruk Sümer, "Döğer", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 514-515; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 78/79.

³¹² Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 31.

³¹³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 21; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 26; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 252; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 74/75.

³¹⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 54.

Döğerlerden bir kol da aynı bölgede yurt tutmuştur. Hacılular, Uzun Hasan'ın Ebû Said ile olan mücadelesinde Timurlular tarafında yer almışlardır.³¹⁵

4.4.11. Karamanlu

Bu oymağın adının menşei hususunda iki farklı görüş hâkimdir. Bunlardan ilkinе göre oymak ismini Kara Yusuf ile çağdaş olan Gence ve Berde hâkimi Emîr Karaman'dan almıştır. İkincisine göre ise bu ad, aşiretin beslediği “Karaman” adlı koyun cinsinden gelmektedir. Emîr Karaman, Kara Yusuf'un son yıllarında onun begler begisidir. Emîr Karaman, Kara Yusuf'un ölümünün ardından fazla yaşamamış, başında bulunduğu oymak ile elinde bulundurduğu yerler, oğulları tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Karakoyunluların son hükümdarı Hasan Ali, Uzun Hasan Bey tarafından hezimete uğratılmasının ardından bu oymağın yanına kaçmıştır. Karamanlu oymağı, Akkoyunlulardan gerekli itibarı görmediklerinden olsa gerek, Şeyh Cüneyd ve oğullarını destekleyenler arasına dahil olmuş, Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol üstlenmişlerdir.³¹⁶

4.4.12. Sa'dlu/Sadlı

Karakoyunlu oymağı çevresinde toplanıp aynı isimdeki el'i (ulus) oluşturan teşekküllerin başında Sa'dlular gelmektedir. Bu oymak taşıdığı ismi XIV. asırda kendilerini yöneten Sa'd adındaki bir boy beyinden almış olup, bu beyin Karakoyunlu ailesiyle akraba bulunduğu anlaşılmaktadır. Nahcıvan ve Sürmeli havalisi bu oymağın daha önceki yerleşim yeri idi. XV. asırdan başlayarak tarihi kaynaklarda sık sık geçen ve Safevîlerin Erivan ve söz konusu bölgelerden oluşan bir uç eyaleti niteliğindeki Çuhur-i Sa'd (Çuhr-i Sa'd)/So'd (Saat) Çukuru/Sa'd Çukuru bu kabilenin ismi ve yurdu ile ilgili olmalıdır. Karakoyunlu beylerinden Kara Mehmed ve oğlu Kara Yusuf ile beylik için rekabet halinde olan ve Kara Mehmed'in kardeşinin oğlu olduğu söylenen Pir yahut Kara Hasan kuvvetle muhtemel bu oymağın lideridir. Sa'dlu oymağı hakkında belirtilmesi gereken husus onun Karakoyunlu Ulsu'nu oluşturan en güçlü iki kabileden biri olması

³¹⁵Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 30; Nəcəfli, *Azərbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu Dövlətləri*, 36; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 253; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 82/83.

³¹⁶ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 26-27; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 253; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 80/81; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 106/107.

ve Karakoyunluların siyasi başarılarında önemli bir rol oynamış bulunmasıdır. Karakoyunlu Devleti'nin inkırazının ardından bu oymak da diğerleri gibi önce Akkoyunluların ardından da Safevîlerin hizmetinde bulunmuştur.³¹⁷

4.4.14. Karakoyunlu Ulusu'na Tabi Kürd Teşekkülleri

Karakoyunlu Devleti'ne tabi olan Kürd aşîretlerinden başlıcaları Süleymanî, Zırkî, Mahmudî vb. aşîretleridir. Bazıları Kara Mehmed döneminden başlayarak Karakoyunluların idaresi altında bulunmaktaydılar. Kara Mehmed, Doğu Anadolu'nun dağlarında yaşamını sürdüren Kürdleri kendi etrafında konuşlandırarak onları Timur'un birlikleriyle yaptığı savaflara dahil etmiştir. Karakoyunlular, hizmetlerinde bulundurmak maksadıyla Kürd aşîretlerinden 50.000 evlik bir ulus meydana getirmiş ve bunlara Kara-Ulus ismi konulmuştur. Bu elin taşıdığı kara sıfatının, onun kavmî menşei ve siyasi durumuyla ilgili olması, yani bu sıfatın tabiiyeti ifade etmesi kuvvetle muhtemeldir zira Kara-Ulus'un bir tabir olarak mahkûm sınıflara verildiği, hakir ve zelil anlamında kullanıldığına dair kuvvetli deliller mevcuttur.³¹⁸

³¹⁷Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 20/23; Nəcəfli, *Azərbaycan Qaraqoyunlu ve Ağqoyunlu Dövlətləri*, 32-33; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 252; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 73/74.

³¹⁸ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 32.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİMURLULARIN YAKIN DOĞU SİYASETİNDE AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR

5.1. Timurlu Hâkimiyeti Öncesi Azerbaycan ve Doğu Anadolu

Cengiz Han'ın Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy/Tuli adlarında 4 oğlu bulunmaktaydı. En büyük oğlu Cuci, Cengiz Han'dan 6 ay kadar önce hayatını kaybetmişti. Ögedey ise 1229 yılında toplanan kurultayda Han ilan edilmişti. Cengiz Han, oğullarından her birine birer yurt vererek devletini oğulları arasında bölüştürmüştü. Buna göre Çağatay'ın payına düşen topraklar, doğuda Uygur ülkesinden batıda Semerkand ve Buhara'ya değin uzanan bölgelerdi.³¹⁹ Çağatay, daha Cengiz hayatta iken yasa³²⁰ yani babasının tedvin ettiği milli hukuku en iyi bilen, örf adet hususunda en yüksek yetki sahibi olarak bilinen bir şahsiyetti. Timurlu tarihçilerinden Şâmî, Zafernâme'sinde Cengiz'in bu konuya ilişkin “her kim ki bilgiyi, yasakı, siyaseti celâdeti ve âyin ve türeye riayeti severse Çağatay'a tâbî olsun”³²¹ dediğini aktarmaktadır. Kardeşleri gibi Çağatay da

³¹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 191; Abraham Konstantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi (Denizler İmparatoru Cengiz)*, çev. Bahadır Apaydın, (İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008), 159-160; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 249; Rakkuş Karaduman, Ahmet Korkmaz, “İbn Haldun'un el-İber Adlı Eserinde İlhanlılara (İran Moğollarına) Dair Kayıtlar”, içinde *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular*, ed. Fatih Bostancı, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023), 14; Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve Araştırmalar*, 234/235; Ali Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021) 279-280; Abdülkadir Yuvalı, “Çağatay Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 176; Osman Gazi Özgüdenli, “Ögedey Han”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 21; W. Barthold, “Çağatay”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 3: 267; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 79-80.

³²⁰ Bu konu hakkında bkz. Dr. Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022), 57/151.

³²¹ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, (Ankara: TTK Basımevi, 1949) 15-16.

babasının Çin ve Hârezmşâhlara karşı yaptığı seferlere iştirak etmişti. Babasının ölümünün ardından ise hiçbir sefere iştirak etmedi. Cengiz'in büyük oğlu olmak sıfatıyla büyük bir itibar sahibiydi. Kanundan anladığı ve kanunu koruduğu için devlette Ögedey'in bile boyun eğmesini icap ettiren bir güce sahipti. Çağatay, bazen Moğolistan'da kardeşi ile birlikte bazen de babası tarafından kendisine tevdi edilen bölgede oturmakta idi. Esas itibarıyla İslamiyet'e pek de sıcak bakmıyordu zira büyük bir hassasiyetle uygulamaya koyduğu Moğol yasası İslamiyet'in esasları ile uyuşmuyordu.³²² Müslümanlar yasaya rağmen çoğu kez akarsulara giriyor, Çağatay ise bunu karşılıksız bırakmıyordu. Çağatay'ın bu tür davranışlar sergileyenleri öldürmesi, adının Müslümanlar arasında nefretle anılmasına sebebiyet vermişti.³²³ Çağatay, 1241 yılında hayatını kaybeden kardeşi Ögedey'den sonra yalnızca birkaç ay daha yaşamış ve 1242 yılının başlarında hayatını kaybetmiş olmalıdır.³²⁴

Çağatay Ulusu, esasında Çağatay'ın vefatından yaklaşık 20-30 yıl sonra kurulmuştur. Önce Bamiyan'da ölen Mütügen (Mu-Tegin)'in oğlu Kara Hülâgû (1241-1246), sonrasında ise yeni kağan Güyük (1246-1248)'ün emriyle Çağatay'ın oğullarından Yisü Möngke/Yesü Mengü (1246-1251) sülale reisi ve Çağatay Ulusu'na Han olarak

³²² “Onun yönetimi sırasında İslâmî kurallara göre hayvan kesilmemesi, gündüz suya girilmemesi konularındaki yasalar titiz bir şekilde uygulandığı için Müslümanlar zor günler yaşadılar. Bu yasa yüzünden o sırada Horasan'da hiç kimse açıkta hayvan kesemedi. Onun iptal edilmesi konusunda Müslümanların yaptıkları her başvuruya Çağatay ‘Murdar et yeyin’ diye geri çevirdi.” Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, 248.

³²³ “Bir bayram günü Sedid Aver (Kör Şair) lâkaplı bir şair, bir sohbet sırasında Emir Habeş Amid mahlasını kullanarak şu beyitleri söyledi. Şiir: ‘Sen artık bu karanlık dünyanın bir bela tuzağı, alçak ve düzenbazları baştan çıkaran bir yer olduğunu öğrendin. Ecel gelip seni sağından solundan sarınca kalabalık askerlerinin ve muhafızlarının sana ne faydası olur? Korkusundan kimsenin suya girmediği o kişi (Çağatay) bile uçsuz bucaksız denizde boğuldu.’” Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, 249.

³²⁴ Barthold, “Çağatay”, 266-267; “Çağatay Han'ın ölümüne âid kaynaklarda verilen tarihler, iki farklı menş'e den geldiği için ihtilâflıdır. Bu tarihlerden birincisi Mayıs-Haziran 1241 (638 Zilkade) ayını göstermekte ve bu tarihle birlikte ‘Ogeday Kağan'dan yedi ay önce öldü’ diye ilâve etmektedirler. İkinci tertib tarihler; Ocak-Şubat 1242'ye isabet etmektedir. Bu tertib tarih verenler ise Ogeday Kağan ölünce, ona niyabeten sevdiği hanımı Müge Hatun, kağanlık makamına oturmuştu. Çağatay Han, bu hakkın ‘çocukların anası Turakina Hatun'a âit olduğunu’ söyleyerek, makama Turakina Hatun'un çıkmasını sağlamıştı. Çağatay, kağandan iki ay sonra (veya kısa bir müddet sonra) ölmüştür.’ diye ilâve etmektedirler. Ogeday Kağan'ın ölüm tarihi 11 aralık 1241 (5 Cemâze'l-âhir 639) olduğuna göre, ikinci grub tarihleme, Ocak-Şubat 1242 sonucunu vermektedir. Çağatay devrini yaşamış ve Moğollar idaresinde yüksek hizmetlerde bulunarak, bir çok def'alar Karakurum'a gidip gelmiş olan Cüveynî'nin naklettiği bilginin diğer kaynaklara nisbetle daha sahih olabileceği muhakkak gibidir. Bunun için Çağatay Han'ın ölüm tarihini, 1242 yılının ilk iki ayına bağlamak daha doğru olacaktır.” Kafalı, Çağatay Hanlığı (1227-1345), 87/88.

tanındı.³²⁵ Bu dönemde Çağatay hanları Karakurum'daki büyük hanlığa karşı bağımsız hareket edemediler. Nitekim 1251 yılında toplanan kurultayda Toluy'un oğlu Mengü'nün büyük han seçilmesiyle Kara Hülâgû tekrar Çağatay Hanlığı'nın başına getirildi fakat aynı yıl ölümü üzerine eşi Ergene/Organa Hatun, oğlu Mübârek Şah adına naibe olarak yönetimi ele aldı.³²⁶

1259 yılında büyük kağan Mengü'nün ölümünün ardından kardeşleri Kubilay ile Arık Buka taht mücadelesini sürdürürken Çağatay'ın torunu Algu da Arık Buka adına Türkistan'da faaliyet göstermeye başladı. Algu, kısa zamanda Çağatay Hanlığı toprakları yanında Hârizm ve Afganistan'ı da ele geçirdi. Fakat tüm bu çabaları Arık Buka için değil kendi hesabına idi.³²⁷ Ergene Hatun ile Mâverâünnehir hâkimi Mesud Yalvaç, Algu'yu Arık Buka'ya şikâyet ettiler. Bu gelişmeler Algu'yu, Arık Buka'dan uzaklaştırırken Kubilay Han'a yaklaştırdı. Bu sırada Algu, Ergene Hatun ile izdivaç gerçekleştirip Mesud Yalvaç'ı da önceki vazifesine iade ederek sorunu çözüme kavuşturdu ve Çağatay Hanı oldu (1260-1266). Algu, Orta Asya'da müstakil bir Moğol Devleti'nin müessisi sayılabilir. Algu'nun 1266 yılında ölümünün ardından Ergene Hatun'un oğlu Mübârek Şah, Çağatay Hanı ilan edilmişse de aynı yıl içinde Kubilay Han tarafından desteklenen Çağatay'ın bir diğer torunu Barak Han, Mübârek Şah'ı tahttan indirerek kendisini Çağatay Hanı ilan etti (1266-1271).³²⁸ Barak, büyük hanlık için Kubilay ile Kaydu arasındaki mücadele sırasında her iki tarafa karşı Çağatay Hanlığı'nın menfaatlerini korumaya çalıştı. 1269 yılında Talas Ovası'nda düzenlenen kurultayın ardından, Ögedey Han neslinden olan ve daha sonraları Çağatay Hanlığı'ndan İli Havzası'nı alarak Kubilay'a karşı mücadele eden Kaydu, Çağatay Hanlığı üzerinde mutlak hâkimiyet

³²⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 249; Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 303-304; Barthold, "Çağatay", 267; Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, 89; Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 177-178; A. Ahat Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, (İstanbul, Selenge Yayınları, 2019), 121/122; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 271.

³²⁶ Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, 304; Barthold, "Çağatay", 267; Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", 177; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 271.

³²⁷ Barthold, "Çağatay", 268; V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, haz. Hüseyin Dağ, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004), 160-161; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 271-272.

³²⁸ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 160-161; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 122-123; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 272.

kurdu.³²⁹ Bu dönemde Barak Han'dan sonra Çağatay Hanı olan Nikibey Han (1271-1274) ile Buka Timur Han (1274-1277), Kaydu'nun (ö. 1303) vasalı durumundaydılar. Barak Han'ın oğlu Tuvâ/Duva Han döneminde Orta Asya'da Çağatay sülalesinin hâkimiyeti yeniden tesis edildi. Tuvâ Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Küncük Han (1307-1308) ve Taliku Han'dan (1308-1309) sonra 1309 yılında Tuvâ Han'ın oğlu Kebek'in gayretiyle toplanan kurultayda Kebek'in ağabeyi Esen/İsen Buka Han ilan edildi. Arık Buka ve Kaydu'ya karşı sürdürdüğü mücadeleden sonra Çin ve Türkistan'da Büyük Han olarak tanınan Kubilay Han, Ceyhun Nehri'ne kadar uzanan toprakları ele geçirdi. Esen Buka Han'ın ardından Çağatay tahtına kardeşi Kebek Han geçti. Kebek Han, gündeme getirdiği bazı uygulamalarla Çağatay Ulusu'nun geleceğinde belirleyici bazı değişikliklere zemin hazırlamıştır. Kebek Han, Müslüman olmadığı halde onun devrinde İslamiyet, Moğollar arasında yayılmıştır. Kebek Han, Buhara'nın güneydoğusundaki Nahşeb'i (Karşı) merkez olarak seçince ülkenin siyasi merkezi Yedisu bölgesindeki Cungarya'dan Mâverâünnehir'e kaydı. Kebek Han döneminde gümüş sikkeler, dinar ve dirhemler kesilmiş ve bu sikkelere sonraları Kebek'in ismine nispetle “*Kebekî*” adı verilmiştir. Ölümünün ardından kardeşleri İlçigiday ile Tuvâ Timur'un da aynı yıl içinde ölmesi üzerine Kebek'in diğer kardeşi Tarmaşirin tahta geçti (1326-1334).³³⁰ Tarmaşirin, İslamiyet'i kabul ederek Alâeddin adını aldı. Bu dönemde Mâverâünnehir ile diğer İslam ülkeleri arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler gelişti fakat Tarmaşirin Han'ın Mâverâünnehir'de ikamet etmesi ve İslam ülkeleriyle dostluk bağlarını kuvvetlendirmesi atlı-göçebe hayatı sürdüren ve Moğol geleneklerine bağlı kitlelerce memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Böylelikle Türkistan'da yeniden kargaşa meydana geldi ve Tarmaşirin Han tahttan indirilerek öldürüldü. İbni Batuta, Tarmaşirin'in tahttan indirilmesinin sebebi olarak onun Cengiz'in yasalarına aykırı hareket ederek, bir ritüel haline gelen her yıl düzenlenmesi gereken toy gününü kaldırması ve 4 senedir de ülkesinin Çin'e yakın

³²⁹ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 161; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 123-124; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 272-273.

³³⁰ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 174/176; Ahmetbeyoğlu vd., *Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar*, 273/275.

kısımında yer alan payitaht Almalık şehrine gitmemesini işaret etmektedir.³³¹ İslamiyet'in Çağatay Hanlığı'nda yayılması ve Tarmaşirin Han'dan destek görmesi üzerine Yedisu ve Cungarya'daki Moğol beyleri Tarmaşirin Han'ı tahttan indirerek eski Çağatay Hanlığı'nı yeniden ihya etmeyi arzulamışlardı. Tarmaşirin Han'ın öldürülmesinin ardından başlayan karışıklıklar 30 yıl sürmüş, Çağatay Hanlığı, biri yerleşik ve Müslüman halkın çoğunlukta olduğu “*Batı (Mâverâünnehir)*”, diğeri atlı-göçebe unsurun hâkim olduğu ve Moğol geleneklerine bağlı “*Doğu (Moğolistan)*” kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³³² Moğolistan kolunun merkezi tekrardan İli havzasına taşınmış, Mâverâünnehir kolu ise Karşı şehrini kendisine merkez edinmiştir. Müslüman kolun başına Cenkşi Han (1335-1337), Bozan Han (1337-1338) ve Yesü-Timur (1338-1340) geçmiştir. Birliğe varılamaması üzerine gerek içeride gerekse dışarıda devleti tehdit eden mevzular çözümlenememiş, Türkmen beylerinin nüfuzu günden güne artmıştır. Kazan Timur Han (1343-1346), Türkmen beylerinin desteğiyle hanlığını korumuşsa da yine onların isyanı sonucu tahttan indirilerek öldürülmüştür. Bu tarihlerde Mâverâünnehir'e hâkim olan batı kolu Türkmen beylerinin yönetimine dahil oldu. Takip eden süreçte Türkmen beyleri arasında en nüfuzlu olan Emîr Kazagan/Kazgan, Çağatay soyundan olmadığı halde devletin başına geçti. Emîr Kazagan devrinde (1346-1358) Çağatay Hanlığı'nın Mâverâünnehir kolu içerisinde Türk nüfuzu daha da arttı. Emîr Kazagan atlı-göçebe yaşamı yerleşik yaşama tercih etmiş olmalı ki kış mevsimini Ceyhun Nehri boylarında

³³¹ “Onların Bûzun'a biat edip Tarmaşîrîn'i tahttan indirmelerinin sebebi; onun, ataları Tinkîz Han'ın [=Çingiz] yasalarına aykırı hareket etmesidir. Hani şu İslâm ülkelerini mahveden melun Tinkîz; ondan daha önce bahsedildi. Tinkîz Han kendi kanunlarıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ona *Yasâk* adını veriyorlar. Onlara göre, kim bu kitabın kanunlarına aykırı davranırsa tahttan indirilmesi şart olur! Tinkîz Kanunnâmesi'ndeki kurallardan biri de her sene ‘tûy’ [=toy] adını verdikleri bir toplantı tertip edilmesidir. Tûy, şölen günü demektir. Bu şölende Tinkîz'in oğulları ve büyük kumandanlar ülkenin her yanından koşup gelirler. Hatunlar ve ordunun ileri gelen subayları orada bulunur. Eğer dönemin hükümdarı söz konusu kanunlardan birini değiştirmişse ileri gelenler ona dönerek şöyle derler: ‘Sen şu hükmü değiştirdin, şöyle yaptın! Senin tahttan indirilmen şart olmuştur!’ Onun elinden tutarlar, tahttan indirirler. Yerine Tinkîz evlâdından başka birini oturturlar. Aynı şekilde ulu emirlerden biri, yönetimi altındaki topraklarda bir suç işlemişse hak ettiği cezayı o toplantıda mutlaka alır! Oysa hükümdar Tarmaşîrîn tûy gününü kaldırmış, ayrıca dört senedir Horasan bölgesinin dahilinde kalıp ülkesinin Çin'e yakın kısmına gitmemişti. Bu tavırları diğer beyler tarafından çok yadısndı. Hükümdarın her sene oraya giderek memleketin ve askerinin durumunu kontrol etmesi bir töre hâline gelmiştir. Payitaht da zaten orası, *Almâlık şehridir*.” İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* Cilt: I, çev. inc. ve not. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 535/536.

³³² Mu'ineddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'inî* (İskender Anonimi), çev. Ahmet Özturhan, Ahmet Korkmaz ve Fatih Bostancı (İstanbul: Bilge Oğuz, 2023), 121; Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, 305-306; Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve Araştırmalar*, 240; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 22.

Salı Saray’da, yazı ise Munk ve Balçuvan civarındaki dağlık yerlerde geçirmeye başladı ve yerleşik halkın arazisine zarar vermediği için onların da teveccühüne mazhar oldu.³³³

Emîr Kazagan’ın 12 yıllık saltanatı 759/1358 yılında ölümü ile son bulmuştur.³³⁴ Timurlu tarihçisi Şâmî, Emîr Kazagan’ın ölümünün ardından Mâverâünnehir’de tezahür eden karmaşa ortamını “...azıcık bir kuvvete malik olanlar kıyam etmişlerdi.”³³⁵ şeklinde tanımlamakta ve her kabile beyinin bir bölgeye hâkim olduğunu (tevaif-i mülük) kaydetmektedir. Mâverâünnehir, bu dönemde Barlaslar, Celâyirli, Sulduzlar, Arlatlar gibi eski; Karaunaslar, Yesurîler, Apardiler ve Hatlanlar gibi nispeten yeni Türk-Moğol kabilelerince paylaşılmış bir durumdaydı. Emîr Kazagan’ın ölümünün ardından yerini alan oğlu Abdullah’ın, Semerkand’ı başkent yapması hoş karşılanmayarak tahttan indirildi.³³⁶ Timurlu tarihçisi Yezdî, Emîr Kazagan sonrası gelişmeleri “Maverâünnehr, söylediğimiz sebeplerden dolayı perişan vaziyetteydi. Tuğluk Timur-han, Emil Hoca’nın oğluydu. Emil Hoca da Çağatayların neslinden Duva-han’ın oğlu idi. Tuğluk Timur, Cete yurdunda padişah idi. Halkını toplayarak rebiu’s-sâni ayında, 761’e tekabül eden sıçan

³³³ Şâmî, *Zafernâme*, 17; Natanzî, *Müntehabü’t-Tevârih-i Mu’înî* (İskender Anonimi), 122, 207; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 178; Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, (Ankara: TTK Basımevi, 1997), 13; Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhâl Bilgin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 63.

³³⁴ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 32; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 13.

³³⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 18.

³³⁶ “Kazagan’ın oğlu Abdullah Mirza babasının ölümünden sonra Semerkand’dan gelip onun tahtına oturdu. Bütün beyler gelip itaatlerini bildirdiler. Tahta oturduktan sonra Bayankulı-han’ı atası gibi kabul etti ve saygıda kusur etmedi. Babası hayattayken kendisi Semerkand’da yaşardı. Oranın havası ve suyu çok hoşuna gittiği için yine orada yaşamak ve Bayankulı-han’ı da beraberinde götürmeyi düşündü. Fakat babasının beylerinden olan Karatgu-bek ve diğerleri devletin menfaatini düşünerek ‘Atandan kalan yurttan başka bir yere gitmek iyi değildir’ diye nasihatta bulundular. Ama o, onların sözlerine kulak asmadı. O yıl orada Bayankulı-han’ın hanımına göz dikerek onu öldürdü. Yasun Timur-han’ın oğlu olan Timurşah Oğlan’ı han olarak kotardı. Bayankulı-han’ı da Buhara vilayetindeki şeyhu’l âlem Şeyh Seyfeddin Buharî’nin yanına defnettiler.” Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 32; “Abdullah, babasının ölümünden sonra, danışmanlarının öz yurdunu bırakıp gitmemesi yolunda verdiği öğütlere kulağını tıkayıp, başkentini Semerkand’a taşımaya karar verdi. Üstüne üstlük, daha ayağının tozuyla bir de, babasının kukla hanı Bayan Kulı Han’ı öldürtüp yerine başka birini geçirdi. Gençliğinin ve tecrübesizliğinin eseri olan bu hareketleri, mevkiine mal oldu. H.760’ta (M.1358-59) Hacı Beg Barlas ve Bayan Süldüs onu sürüp çıkardılar, erkek kardeşlerini ve hanını öldürüp, Bayan Süldüs’ü emir olarak Ulus’un başına geçirdiler. Karavanas topraklarına kaçan Abdullah, orada kısa sürede can verdi, ama yeğeni Emir Hüseyin bin Musala bin Kazakhan hayatta kalmayı başardı ve Çağatay Ulus’u’nun güneydoğu sınırlarında sıkıntılı bir hayat sürmeye başladı. Tarihler Abdullah’ın devrilişinin nedenlerini verirken, babasının atamış olduğu hanı kanunsuz bir biçimde öldürmesi üzerinde dururlar. Oysa kukla bir hanın öldürülüşünün hafife alınarak geçirildiği başka durumlar da vardır: gerek Kazakhan, gerekse Timur, kötü sonuçlara meydan vermeden aynı şeyi yapmışlardı. Abdullah’ın tepetaklak oluşundaki asıl belirleyici unsur, muhtemelen başkentini Semerkand’a taşıma kararıdır.” Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 64; Şâmî, *Zafernâme*, 17; Natanzî, *Müntehabü’t-Tevârih-i Mu’înî* (İskender Anonimi), 123-126, 207.

yılında (Ocak, 1360) Mâverâünnehr'in kargaşa içinde olduğunu haber aldığı için, bir orduyla yola koyuldu.”³³⁷ şeklinde açıklamaktadır.³³⁸

Mâverâünnehr artık devamlı bir kargaşa ve Moğol hanları ile mücadele sahnesi haline gelmişti. Bu zamanın başlıca mühim olayları ise şunlardır: 1360 ve 1361 yıllarında Moğol Hanı Tuğluk Timur'un Mâverâünnehr seferi ve Han'ın yardımıyla Şehr-i Sebz (Yeşil Şehir) ve Karşı şehirlerinin yönetimini elde etmeyi başaran Timur'un ilk kez tarih sahnesinde görülmesi; Timur'un, Kazagan'ın torunu Hüseyin ile birleşerek Moğollara karşı başkaldırması; Hüseyin ve Timur'un Moğollar ile mücadele ederlerken Çirçik'te mağlup olmaları (766-67/1365); Hüseyin'in Belh'te kendisi için kale yaptırma arzusu (769-70/1368) ve Timur'un ona amcası Abdullah'ı örnek göstererek bunu yapmaması için ikna çabası; Hüseyin ile Timur arasındaki rekabet; Hüseyin'in tutsak alınması ve ölümü; Belh'deki kalenin yıkılması, payitahtın Semerkand'a nakli ve burada kale ile şehir surlarının inşası (771-72/1370). Böylece Timur'un ilk kez ortaya çıkması ile Mâverâünnehr'i hâkimiyeti altına alması için 10 yıl yetmişti.³³⁹

5.2. Emîr Timur Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu

Emîr Timur'un hayatının ilk zamanlarına bakıldığında, onun doğum tarihi hakkında birtakım çelişkilerin mevcut olduğu görülmektedir. Dönem yazarlarından Yezdî, doğumun Moğolların Sıçan yılına tekabül eden 25 Şaban 736/8 Nisan 1336 tarihinde gerçekleştiğini bildirirken, İbni Tagrıberdi ise 728/1327-1328 yılını işaret

³³⁷ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 35.

³³⁸ Yuvalı, “Çağatay Hanlığı”, 178; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 132-133; Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, (İstanbul, Selenge Yayınları, 2006), 174; *Tarih-i Reşidî* yazarı Mirza Haydar Duğlat, Tuğluk Timur'u İsen-Buka'nın oğlu göstermesine karşın daha eski kaynaklarda Tuğluk Timur'un babası olarak Tuva'nın öteki oğlu Emil Hoca gösterilmektedir. Ebu'l-Gâzi ise kaynaklardaki bu çelişkiyi gidermek için Emil Hoca veya onun yazdığı şekliyle İl Hoca'nın İsen-Buka ünvanına da sahip olduğunu farz ediyor. Çok daha önceki kaynaklar gibi daha sonrakilere göre de Tuğluk Timur'un han aslından olduğuna ilişkin hiçbir şey bilinmiyordu. Bunun annesi, kocası olan şehzâdenin ölümünün ardından veya diğer kaynaklara göre daha onun sağlığında bir başka emîre varmıştı. Bu emîrin yanında yetişmiş olan Tuğluk Timur da onun oğlu sayılıyordu. Büyük ihtimalle Tuğluk Timur'un han soyundan gelme olduğu hakkındaki hikâye Çağatay Ulusu'nun doğu kısmında hanlar soyundan aslî bir dalın olmayışı üzerine tahta çıkarılmış Duğlat soyundan bir emîr tarafından uydurulmuş olmalıdır. Bkz. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 179; Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, 165.

³³⁹ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 32, 41; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 178-179; Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, 307; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 13/14; Yuvalı, “Çağatay Hanlığı”, 177-178.

etmektedir.³⁴⁰ İbni Arabşah ve İbni Tagrıberdi, Timur'un doğduğu yeri Mâverâünnehir'de Keş'e bağlı Hâce İlgâr/Hoca Ilgar köyü olarak kaydetmektedir.³⁴¹ Arabşah, Türklerin Araplarınkine benzer boy ve oymakları olduğundan bahsetmekte ardından da Timur'un Barlas kabilesi mensubu olduğu bilgisini paylaşmaktadır.³⁴² Yezdî, Timur'un Emîr Turagay/Taragay ile Tekina/Tekine Hatun'un evladı olarak dünyaya geldiğini kaydetmektedir.³⁴³

Timur'un nesebine ilişkin ise kaynaklarda iki farklı görüş hâkimdir. Bunlardan ilkinde göre Timur asil bir kökene mensuptur; babası Herat Sultanı Hüseyin'in emîrlerinden ve devlet erkânından olup annesi ise Cengiz Han nesebinden gelmektedir.³⁴⁴

³⁴⁰ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 25-26; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 347; Manole Neagoe, *Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. Müstecip Ülküsal, (İstanbul: Çatı Kitapları, 2011), 298; Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, 307-308; Jean Paul Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, çev. Ali Rıza Yalt, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994), 49; Hammer: "Cengiz Hanedanı'nın son büyük padişahı Ebû Said Hanın ölümü ile Moğol Sultanlığı azametinin husufa uğradığı yılda doğmuştur (736/1335)." Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 63; Devletşah: "Emir Timur hazretlerinin doğumu yediyüzotuzaltıda Keş'in gönül çeken yaylasında vaki olmuştur. Tâ çocukluğunda zekâvet eseri ve devlet nişanı, âlemi aydınlatan alnında görünürdü." Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ Cilt: III*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 387.

³⁴¹ İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, çev. ve not. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), 32; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 347; Arabşah: "Bu vicdansızın doğduğu yer, Keş'e bağlı Hâce İlgâr adında ot bitmez bir köydür. Keş, Mâverâünnehr'de Semerkand'a on günlük mesafede bir şehirdir." (Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 32); Yezdî: "Hazreti Sahipkıran, Moğolların Sıçan yılına tekabül eden 25 Şaban 736 (8.04.1336) 'da güzel Keş şehrinde o dindar beyin şer'i nikâhlısı Tekine Hatun'dan Güneş gibi doğdu ve şerefli kişiliğine kötü göz değmesin diye dünyayı aydınlatan Ay'ın saadet burcundan çıktı." (Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 25/26); Timurlenk Tarihi: *Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, çev. Mehmet Şeker, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 7; Gülâm Karimî, "Natanzi'nin 'Müntehabatü't-Tevârih-i Muin?' Adlı Eserinde Emir Timur Devri Tarihinin Anlatılması", çev. V. Savaş Yelok, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2011): 292.

³⁴² Şâmî, *Zafernâme*, 10; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 36.

³⁴³ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 25; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*'da Timur'un dünyaya gelişi sırasında yaşandığı rivayet edilen birtakım olağanüstülüklerle yer vermektedir. Timur'un doğduğu gece miğfer gibi bir şeyin havada uçup, bozkırın ortasına düşerek toprağa yayıldığı ve içinden köz ile kıvılcımların çıkarak ovaları ve şehirleri doldurduğunun rivayet edildiğinden bahsetmektedir. Devamında, Timur doğduğunda iki avucunun da taze kan ile dolu olduğunu ve bu durum hakkında İlm-i kıyafet ehli ve iz sürücülerin bilgi edinmek maksadıyla kâhinlere müracaat ettiğini, insanların kiminin bekçi, kiminin hırsız ve eşkıya, kiminin de insan kasabı yahut acımasız bir cellat olacağını söylediklerinin rivayet edildiğini aktarmaktadır. Arabşah, Timur'un avuçlarında kan ile dünyaya gelmesini ileride insanların başına musallat olacağının sinyalleri şeklinde yorumlamış ve bunu da Timur'un ileride yol açacağı felaketler ile bağdaştırmaya çalışmak istemiş olmalıdır. Bkz. Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 33.

³⁴⁴ Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 347; "Timur'un babası emir unvanı taşıyordu. Temsilciliğini ve yöneticiliğini de yaptığı Barlas ailesinden geliyordu; bu nedenle Horasan sınırlarında, Oxus'un sağ kanadında, Semerkant'ın güneyinde bulunan Transoksiana'daki Keş ve Nakşeb eyaletleri kendisine tımar olarak verilmişti." Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, çev. Sabit İnan Kaya, (İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006), 281-282.

İkinci görüşe göre ise Timur'un babası, Sultan Hüseyin'in emîrlerinden olmadığı gibi ayak takımından biri olup Timur da asil biri değildir.³⁴⁵

Kimi müellifler, Timur'un gerçekten Cengiz Han soyundan gelmiş olsa Cengiz Han soyundan birisini kukla hükümdar olarak tahta oturtup, ülkeyi onun adına yönetme gereksinimi duymayacağını belirtmelerinin ardından Timur'un Cengiz ile aynı soya mensup olduğunu göstermek maksadıyla düzmece bir soy kütüğü düzenlendiğini de ifade etmekte ve ayrıca yine Timur'un "*Han*" ünvanı kullanmayıp Mâverâünnehir'e hâkim olduktan bir süre sonra Moğol hükümdârının kızı ile evlenerek Gürgân/Kürekan (Han Güveyisi) lâkabını almasını da onun Cengiz Han soyuna mensup olmadığının bir başka delili olarak kabul etmektedirler.³⁴⁶

Bu konuya ilişkin Zeki Velidi Togan, Emîr Timur'un nesebinin, onun ölümünün ardından torunu Uluğ Beg tarafından Türkistan'ın kuzeyinden getirtilerek Semerkand'da şekillendirilmesinin ardından Timur'un mezarına dikilen siyah yeşim taşı üzerine "*Emir Timur Gürkân b. el-Emir Taragay b. el-Emir Berkel b. el-Emir Aylangız b. el-Emir İcil b. Karaçar Noyan b. el-Emir- Suguççin b. el-Emir İrdemci Borula b. el-Emir Kaçulay b. Tumanay Han*" şeklinde kaydedildiğini ve Cengiz Han'ın soyu ile aynı asla ulaştığını ifade etmektedir.³⁴⁷ Yine ona göre Timur'un ilk izdivaçları da (Olca Terken Ağa,

³⁴⁵ Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 347; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 14-15; *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fi't-Tevârih'e Göre*, 8/9.

³⁴⁶ Bkz. Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", *Bilig*, 31 (2004): 86.

³⁴⁷ A. Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dâir Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, 0/26 (1972): 75; Abdurrahman Sağır, "Emir Timur'un Hayatı ve Evlatları Hakkında Mehmed b. Mehmed er-Rumî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevarih ve'l-ahbar'ında Verilen Bilgiler", içinde *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, ed. Abdolvahap Kara, Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007), 141, 145; Konu ile ilgili olarak Semenov'un Timur'un soyuna dair verdiği şu bilgiler dikkate değerdir: "*Bu, büyük sultan ve asil hakan emniyet ve amanı (etrafa) yayan Emir Timur Küregen'in mezarıdır. (Timur) bin Turagay bin Bargul bin Emir Aylangir bin Emir İcil bin Emir Karaçar Noyan bin Emir Sugucicin bin Emir İrdamcı 'Barlas' bin Kaçulay (Han?) bin Emir Tumanay. Bundan sonra Cengiz Han bin Yasukey bahadır bin Emir Bartan bin Emir Baysunkur bin Emir Kaydu bin Emir Tumnay (galiba bu ad Tutumtin olsa gerektir) bin Emir Buga bin Emir Budancir. Bu asilzadenin babası malûm değildir, anası ise Alankuva'dır. Hikâye ederler ki bu (oğul) onun tarafından zina ile (peyda) edilmiş değil, fakat tanrının arslanı Galib Ali bin Ebi Talib'in -Allah ona kerem eyleye- soyundan birinin temiz ışığı dokunmasıyla peyda olmuştu.*" A. A. Semenov, "Gür-i Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri", *Belleten*, 24/93 (1960): 143-144; "*Bu mezar büyük sultan, asil hakan Emir Timur Küregen'in mezarıdır. Timur, bin Emir Turagay bin Emir Aylangir, bin Emir İcil, bin Emir Karaçar Noyan, bin Emir Sugucicin, bin Emir İrdamcı 'Barulas bin Emir Kaçulay bin Emir Tumanay Han, Cengiz Hanın mensub bulunduğu dal bu kökten ayrılmıştır. Bu yüksek şan ve şeref sahibi bu mezarda defnedilen (sultan) bu kökten neşet etmiştir. Cengiz Han ise bin Emir Yesukey Bahadır, bin Emir Bartan Bahadır, bin Kabul Han, bin*

Turmuş Ağa ve Tulun Ağa) onun bir çapulcu ya da eşkıya reisi olmadığını göstermektedir. Zira Emîr Timur'un babası bu topraklar üzerinde o kadar ehemmiyetli olmasaydı, Çağatay Ulusu'nun batı kolunda hâkim bulunan Emîr Kazagan, kendi torunu Olcay Terken Ağa'yı, Taragay adlı bilinmeyen bir şahsın oğluna vermezdi. Emîr Timur'a karşı düşmanlığı ile tanınan İbni Arabşah bile *Acâibu'l Makdûr*'da, Emîr Timur'un babası için “O (Timur) ve babası engin sahralarda dolaşan, akılsız ve dinsiz çoban takımından idiler. Kimileri hizmetkâr, kimileri işsiz güçsüz bir serseri olduklarını söylerler. Mâverâünnehr onların sığınaklarıydı; kışı burada geçirirlerdi. Kimileri babasının çok fakir bir çizme ustası, onunsa bileğine sağlam bir demirci genç olduğunu, ama geçim sıkıntısı yüzünden suç işleyip, serkeşlik ettiğini ve çevresine zarar verdiğini söylerler.”³⁴⁸ rivayetine yer vermesinin ardından “Padişahın adı Hüseyin'di ve hükümdar ailesindendi. Kudretliydi. Horasan'ın uç kesimindeki Belh şehri ona tâbi idi, fakat sözü Mâverâünnehr'de Türkistan'ın çeşitli yerlerinde de geçerdi. Dediklerine göre onun (Timur'un) babası bu sultanın yanında yüzbaşı idi. Emsalleri arasında bileğine sağlam, usta bir savaşıydı. Zaman içinde olayların ve durumların değişimi göz önünde bulundurularak bu rivâyetlerin birbirine karıştığı düşünülebilir. En doğru şekliyle babası Taragay bu sultanın devlet erkânından biriydi.”³⁴⁹ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Hemen akabinde ise “Sözü edilen sultanın dört veziri vardı; hayır da şer de bunlardan sadır olurdu. Bunlar, ülkenin ileri gelen kişileri idi ve halk işlerini onların görüşleri doğrultusunda yapardı. Türklerin neredeyse Araplarınkine benzer boy ve oymakları vardır. Bu vezirlerden herbiri bir kabileye mensuptu Bunların görüşleri de kabilelerinin gücü oranında geçerli olurdu. Kabilelerden birinin adı Arlat'tı. İkinci kabilenin adı

Emîr Tutumtin Han, bu zat ise bin Emîr Baysungur, bin Kaydu Han bin Emîr Tutumin bin Buka bin Budancar. Bu asıl zatın babası malûm değil, ancak anası Alankuva'dır, hikâye ederler ki o (Allankuva) tab'an sadakatli ve iffetli idi, fahişe değildi ; o, yüce kapıdan giren ve insan şeklinde tecelli eden ışıktan oldu. Bu (ışık insan) Emîrû'l - mü'minin Ali bin Ebi Talib'in evlâdından olduğunu söyledi. Onun (Alankuva'nın) bu iddiası asıl torunlarının herkese (karşı) galip olmalarıyla tasdik olunuyor. (Emîr Timur) Şaban ayının 14 üncü günü 807'de öldü (15 Şubat 1405).” Semenov, “Gür-i Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri”, 148.

³⁴⁸ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 33.

³⁴⁹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 36; A. Zeki Velidi Togan, “Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma”, 75/82; Abdullah Kubat, “Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar”, içinde *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular*, ed. Fatih Bostancı, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023), 84.

Celayir, üçüncüsünün Kavçın, dördüncüsününki Barlas'tı. Timur, bunlardan dördüncüsüne mensuptu."³⁵⁰ ifadelerine yer vermektedir.

Emîr Timur'un sarayında bulunan İspanya elçisi Clavijo ise konuya ilişkin "*Timur'un babası, iyi bir aileye mensup ve Irkan Çağataylar'a bağlıydı. Ayrıca küçük bir malikanenin de sahibiydi. Ona bağlı olan sadece birkaç atlı bulunuyordu. Timur'un babası, kır hayatını şehir hayatına tercih ettiği için Keş şehrine yakın bir köyde yaşıyordu.*"³⁵¹ ifadelerine yer vermektedir.

Dönem kaynaklarından da anlaşılacağı üzere Taragay, mütevazı bir kimse olup, yalnızca Barlaslar nezdinde değil, tüm Çağatay Ulusu'nda itibarlı bir emîr idi. Taragay, siyasi işlerle ilgilenmeyip, bu gibi işleri akrabalarından Emîr Hacı'ya devretmişti.³⁵² Batı Çağatay Ulusu'nda beylik, Timur'dan evvel Barlaslar ve Celâyirlilerden, melez ve karışık anlamına gelen Karaunasların eline geçmiş, Taragay ve Barlaslar da siyasi prestijlerini kaybetmişlerdi. Karaunaslardan olan Emîr Kazagan ile Hüseyin döneminde Barlaslardan Timur gibi aktif bir şahsın çıkması kabileye itibarını geri kazandırmıştı.³⁵³ Mâverâünnehir'deki çalkantılı durumundan yararlanmak isteyen Doğu Türkistan'da hâkimiyetini sürdüren Tuğluk Timur, Mâverâünnehir'e geldiğinde bazı beyler Mâverâünnehir'i terk ettikleri halde Timur, memleketinde kalarak Tuğluk Timur'a tabiyetini bildirmiş ve bu sebeple Keş dolayları kendisine bırakılmıştı.³⁵⁴ Tuğluk Timur, Mâverâünnehir'de uzun süre kalmamışsa da kargaşanın devam etmesi üzerine ertesi sene tekrar Mâverâünnehir'e gelmişti. Emîr Kazagan'ın torunu Hüseyin, harekete geçerek Suldüz Bayan/Bayan Süldüz'ın üzerine yürümek gayesiyle Mâverâünnehir'deki nüfuzlu beyleri yardıma çağırarak onu Bedahşan dolaylarına kaçmaya mecbur etmişti.³⁵⁵ Onun kaçmasıyla birlikte söz konusu emîrlere Hüseyin'i Mâverâünnehir hâkimliğine getirerek, her biri kendi bölgelerine çekildi. Tuğluk Timur ise ikinci kez Mâverâünnehir'e gelince, Emîr Hüseyin kaçmakla birlikte, emîrlerin çoğu Tuğluk Timur'a tabi olduğu gibi Emîr Timur da Tuğluk Timur'un ileri gelen beylerinden Emîr Hamid aracılığıyla Keş

³⁵⁰ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 36/38.

³⁵¹ Ruy Gonz lez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*,   mer Rıza Do r r l, ( stanbul: Köprü Kitapları, 2016), 158.

³⁵² A. Zeki Velidi Togan, "Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", 82.

³⁵³  smail Aka, *Timurlular*, ( stanbul: Kronik Kitap, 2019), 20.

³⁵⁴ şâmî, *Zafernâme*, 18-19; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 38; Aka, *Timurlular*, 20.

³⁵⁵ şâmî, *Zafernâme*, 19; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 38; Aka, *Timurlular*, 20.

dolaylarının hâkimliğine bırakılmış akabinde Tuğluk Timur, oğlu İlyas Hoca'yı Mâverâünnehir'in yönetimiyle vazifelendirip pek çok Cete beyini emrine vermiş, Emîr Begicek/Bekkicik/Bikicek'i de tüm beylerin büyüğü olarak oğlunun hizmetine verip Timur'u ise ülkenin asayişini temin ile vazifelendirmişti.³⁵⁶ Begicek'in zalimane faaliyetleri üzerine Timur, Emîr Hüseyin'in yanına gitmiş ve birlikte Horasan'a kaçtıkları sırada Türkmenler eliyle yakalanarak, Mahan'da 62 gün hapsedilmelerinin ardından salıverilerek, Mübarek Şah Sencerî'den yardım görerek yeniden buluşmak niyetiyle ayrıldılar.³⁵⁷ Fakat düşmanları karşısında zor durumda kalan Seistan/Sistan hâkiminin kendilerini yardıma çağırması üzerine yardıma gelmişlerse de verilen vaatlerin yerine getirilmemesi üzerine buradan ayrılmak istemişler ancak kalabalık bir grup tarafından yolları kesilmiş, çatışma esnasında ise Timur'un sağ eline ok isabet ederek yaralanmıştı.³⁵⁸ Yaralarının iyileşmesinin ardından bu iki arkadaş yeniden Mâverâünnehir'e gelerek Tirmiz, Belh ve Keş şehirlerini İlyas Hoca'nın adamlarından alarak, kendisini yendikten sonra, kurultay tertipleyip, Duva Han'ın torunlarından Kabul Şah Oğlan'ı Han ilan ettiler.³⁵⁹ Bu iki dost, zorlu uğraşların ardından Mâverâünnehir'e hâkim duruma gelmişlerdi. Hüseyin'in kız kardeşi Olcay Terken Aga, Timur'a nikâhlanmış olduğundan önceden beri akrabalık ilişkileri mevcut olduğu halde araları giderek bozulmaya başlamıştı. Olcay Terken Aga'nın hayatını kaybetmesiyle birlikte akrabalık bağları da koptu. 1370 yılında araları iyice açıldığından, Emîr Hüseyin yakalanıp iki oğlu (Han Said ve Turur Sultan) ile birlikte öldürüldüğü gibi, haremî ile hazineleri Timur'un eline geçti. Timur, bu hanımların dördünü haremine aldığı gibi bazılarını ise yanındaki itibarlı beylere bıraktı. Timur'un haremine aldığı hanımlar arasında Kazan Sultan'ın kızı Saray Mülk Hanım da vardı. Bu izdivaç, Saray Mülk hanımın Han kızı olması sebebiyle Timur'a “*Han Güveyisi*” veya “*Hükümdar Damadı*”

³⁵⁶ Şâmî, *Zafernâme*, 21-22; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 41/42; Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, 178-179; Aka, *Timurlular*, 20; Fatih Bostancı, “Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi”, içinde *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular*, ed. Fatih Bostancı, (İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023), 132/133.

³⁵⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 23-24; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 42/45; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 16-17; Yezdî, konu hakkında şunları kaydetmektedir: “*Daha sonra Emîr Hüseyin'le Hazreti Sahipkaran bir toplantı yaptılar. Emîr Hüseyin'in Germisir-i Hirmend'e Hazreti Sahipkaran'ın ise kendi şehrine gitmesi; ne zaman birbirlerine ihtiyaç duysalar, Germisir-i Hirmend'de buluşup hezâre Nikudarî'lerin büyük beyi Tuman'ın huzuruna varma konusunda anlaştılar.*” Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 45.

³⁵⁸ Şâmî, *Zafernâme*, 25; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 46-47.

³⁵⁹ Şâmî, *Zafernâme*, 28/32; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 47/57; Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, 189-190.

manasına gelen “*Kürekân/Gürgân/Güregen*” ünvanını taşıma hakkı vermiştir. 12 Ramazan 771/9 Nisan 1370 tarihinde Timur, çok arzuladığı saltanat tahtına oturmayı başarmıştır.³⁶⁰

1370 yılında Semerkand’da tahta çıkan Timur, Mâverâünnehir fetihlerinin ardından yüzünü batıya dönmüştü. Bu sırada İran, Azerbaycan ve Anadolu siyasi, idari ve askerî olarak parçalanmış bir görünüm arz etmekteydi. Bu dönemde Celâyir ve Şirvanşah Devletleri kuzey ve güney Azerbaycan’a hâkim durumda idiler. Merkezi Herat olan Horasan’da Kertler³⁶¹ (1245-1383), merkezi Sebzvar olan Batı Horasan’da Serbedâriler, merkezi Cürcân olan Astarabad, Bistam, Damgan, Mâzenderan ve Semnan’da Toga Timurlular, merkezi Şiraz olan Fars ve Kirman’da Muzafferîler (1294-1393) hâkimdi. Azerbaycan sınırlarında, Doğu Anadolu’da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri devlet kurma yolunda yavaş yavaş filizleniyor, Erzincan Emîrliği bölgede tutunmaya çalışıyordu. Orta Anadolu’da Kadı Burhâneddin Ahmed ve Karamanoğulları birbirleriyle mücadele halindelerdi. Batı Anadolu’da ise süratle güçlenen bir Osmanlı Devleti yer alıyordu. Bölgede büyük devlet statüsünde yalnızca Memlûkler vardı. Pek de güçlü olmayan bu devletler karşısında Timur’un ilerlemesi zor olmadı. Buna rağmen Timur, çıktığı ilk Azerbaycan ve Doğu Anadolu seferiyle, coğrafi bölgeyi tanımak ve kendisine karşı çıkabilecek hükûmetleri ve onların güçlerini sınamak istemişti.³⁶²

Astarâbâd, Damgan, Simnan ve Mâzenderan mıntıkasına hâkim olan Toga Timurlulardan Emîr Veli’nin varlığı, Timur için bir tehdit unsuruydu. Bu doğrultuda 1381 yılında Herat’ı ele geçirmesinin ardından İsferyân’a yöneldi. Burayı ele geçirerek Mâzenderan’a kadar ilerlemiş ve Veli Beg’e haber göndererek tabi olmasını istemişti. Veli Beg ise gönderilen elçiyi izzet ikramla karşılamış, gelen mektubu öpüp başına koyarak kendisinin Timur’un dostu olduğunu ve hizmetine gireceğini belirtmiştir. Bu

³⁶⁰ Şâmî, *Zafernâme*, 71; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 97-98; Aka, *Timurlular*, 21-22; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 17-18; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, 80-81; Fatih Bostancı, “Yahya b. Abdullatif Kazvî’nin Lübbü’t-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi”, 133/134.

³⁶¹ Kertler hakkında detaylı bilgi için bkz. Derya Coşkun, *Herât’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı: (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020).

³⁶² Ali Sinan Bilgili, “Emir Timur’un Azerbaycan Faaliyetleri”, içinde *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, ed. Abdulvahap Kara, Ömer İşbilir (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007), 193/194; Mehmetov, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Aka, *Timurlular*, 25.

durum üzerine Timur bölgeden ayrılmıştır.³⁶³ Arabşah, bu hususta Şâmî ve Yezdî'den farklı bilgiler paylaşmaktadır. Şöyle ki Arabşah, Timur'un yalnızca Veli Beg'e değil, bölgedeki diğer bağımsız beylerden İskender Celabî, Erşivend ve İbrahim el-Kummî'ye de mektup gönderdiğini, adı geçen hâkimlerin bu mektup neticesinde Timur'a itaatlerini bildirdikleri halde Veli Beg'in bu isteğe boyun eğmediğini, Timur'a karşı bir ittifak arayışı içerisine girerek mücadele ettiğini ve onunla savaştığı sırada kaçtığını bir süre sonra da Rey hâkimi Muhammed Cevkâr tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir.³⁶⁴

Timur, kış mevsimi geldiğinden kışlamak amacıyla Buhara'ya gittiği sırada çok sevdiği kızı Tagayşah (Aka Begi)'ın öldüğü haberini aldı. Bu esnada Ali Beg Canikurbanî ile Veli Beg'in ittifak yaptıkları ve Veli Beg'in Sebzvâr'da Serbedârîlerden Ali Müeyyed'i kuşatmaya aldığı haberi ulaşmıştı. Bu durum üzerine Timur yönünü önce Horasan'a ardından da Mâzenderan'a çevirdi.³⁶⁵ Kabulcâme ve Şasman'a gelerek karargâh kurdu. Timur'un geldiğini işiten Veli Beg ise korkuya kapılarak Hacı Beg ile diğer beyleri değerli hediyelerle birlikte Timur'u karşılamaya göndermiş ve Timur'un geri dönmesinin ardından kendisinin huzura gelerek hizmet kemerini beline bağlayacağını iletmıştır. Timur, elçilere iyi muamelede bulunup hediyeleri kabul etmesinin ardından Semerkand'a dönmüştür.³⁶⁶

İlk harekâtıyla bölgenin durumu hakkında fikir sahibi olmasının ardından Timur, batıya yönelik fetihlerini gerçekleştirebilmek ve bilhassa İran ve Azerbaycan'a geçebilmek maksadıyla ikinci kez 786/1384 yılında ordusu ile birlikte Mâzenderan

³⁶³ Şâmî, *Zafernâme*, 107; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 130-131; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 74; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 402; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 39/41; Aka, *Timurlular*, 26.

³⁶⁴ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 74/77.

³⁶⁵ Devletşah, Emîr Veli'nin Sebzvâr'ı kuşattığını, bu durum karşısında Hâce Ali Müeyyed'in yardım istemek için Tatu adındaki adamını Semerkand'a Emîr Timur'un yanına gönderdiğini ve dört ay sonra Timur'un ordusu ile Horasan'a geldiğini kaydetmektedir. Bkz. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü'ş-Şuarâ Cilt: II*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 344; Şâmî, *Zafernâme*, 101; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 65/69; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 130; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini (İskender Anonimi)*, 297; Mustafa Şahin, *Serbedârîler: Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 315, 322; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 89; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 98; Aka, *Timurlular*, 26; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 165-166; V. F. Büchner, "Serbedârîler", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 10: 511-512.

³⁶⁶ Şâmî, *Zafernâme*, 107; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 131/137; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 41.

üzerine yürüdü. Bir süre sonra Veli Beg'in kûtvâlinin³⁶⁷ Durun Kalesi'ni tahkim ettiği haberi ulaştı. Ordunun öncü birliklerinin başında ilerleyen Şeyh Ali Bahadır, Sevincek Bahadır ve Mübeşşir Bahadır, Gavkuş/Kavgurş denilen yerde Veli Beg'in birliği ile karşılaştılar. İki taraf arasındaki çatışmada Timurlular galip gelmiş ve Mübeşşir'e, sergilediği kahramanlıktan ötürü Gavkuş mevki soyurgal³⁶⁸ olarak verilmiştir. Akabinde Durun Kalesi kuşatma altına alındı ve kısa sürede ele geçirildi. Ordu önce Cilavun'a oradan da Kabulcâm/Kebudcame ve Şasman'a geldi. İki ordunun karavulları arasında başlayan muharebede 20. güne gelindiğinde karavulunun kaçtığını gören Veli Beg, ileri atılarak gücü yettiğince savaşmışsa da nihayetinde yenilerek kaçmak zorunda kalmıştır. Timurlu ordusu ise Veli Beg'in arkasından giderek onun bahadırlarından pek çok kişiyi öldürdü. Veli Beg daha sonra bir gece baskını ile Timurlu ordusunu geri püskürtme girişiminde bulunmuşsa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve kaçmak zorunda kalmıştır. Timurlu ordusu ertesi gün Esterâbâd'a gelince Veli Beg çaresiz kalıp haremi ve çocuklarını da yanına alarak Damgan'a gitti. Böylelikle Esterâbâd kolay bir şekilde ele geçirildi. Veli Beg ise haremi ve çocuklarını Gerdkûh Kalesi'ne bırakmasının ardından Rey'e gitti.³⁶⁹

Timur, Hudâyâd Hüseyini, Şeyh Ali Bahadır, Ömer Abbas, Kimarî İnâk³⁷⁰ ve diğer bahadırları Veli Beg'i takip için gönderdi. Bunlar hızla hareket edip Rey'de Veli

³⁶⁷ “Hintçe kôt-vâlâ birleşik isminden gelmekte olup kôt ‘kale’, vâlâ ‘bekçi, muhafız, kumandan’ demektedir (etimolojik tartışmalar için bk. Doerfer, III, 618-621). Kelime Ortaçağ boyunca müslüman Hindistan, Orta Asya ve İran’da kullanılmış, zamanla batıya doğru geçerek İran körfezi ve Irak bölgelerinde de yaygınlık kazanmıştır. İlhanlılar, Timurlular ve Safevîler’de ‘bir şehir veya kasabanın mahallî idarecisi’ anlamında kullanıldığı görülür.” Cevat İzgi, “Kûtvâl”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 503.

³⁶⁸ “Altın Orda Hanlığı gibi Cengiz Han sonrası Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ve Anadolu’nun doğusunda kurulan Türkmen beylikleriyle Bâbürlüler’de başarılı kumandanlara, ele geçirilen yerlerde mukavemet göstermeden merkezî otoriteye bağlılık gösteren yöneticilere, hristiyan ruhbanları dahil din adamlarına, sanatkâr ve ediplere verilen bir ihsanın ve belgesinin adıdır. Türkçe’de ilk defa IX-X. yüzyıllara ait Eski Uygurca metinlerde ve Moğolca’da XIII. yüzyılda kaleme alınmış olan Moğolların Gizli Tarihi’nde görülen kelimenin etimolojisi kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Ancak genelde, Çince ci- ‘şefkat, merhamet’ kökünden türetilen eski Türkçe tsoyurka-/soyurga- (acımak, şefkat ve merhamet etmek) masdarından geldiği ve ‘lutuf, hediye, bağış, ihsan, ödül’ anlamlarını taşıdığı kabul edilmektedir (Doerfer, I, 351-353).” Mehmet Ölmez, “Soyurgal”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 388.

³⁶⁹ Şâmî, *Zafernâme*, 109, 114/115; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 146/148; Natanzî, *Müntehabü’t-Tevârih-i Mu’înî* (İskender Anonimi), 305-307; Handmîr, *Gıyaseddin, Tarihu Habibü’s-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, III, Yayına Hazırlayan Cemaleddin Humayi, Tahran: Kitabhane-i Hayyam, 1333, 1436; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, VI, 1042; Macit, “Timurlular Zamanında Azerbaycan”, 41/42; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 42/43.

³⁷⁰ Şâmî, İnâğ Humarî olarak vermiştir. Bkz. Şâmî, *Zafernâme*, 116.

Beg'e yetişince, Veli Beg can korkusu ile buradan da kaçarak muhkem bir şehir olan Rüstemdâr'a çekildi. Veli Beg, Şeyh Ali Bisud'un oğlu ve Tagay Timur-han'ın beylerindendi. O sırada Serbedârîler, Veli Beg'in toplantıda olduğu bir anda Tagay Timur-han'ı öldürmüşler, Veli Beg kaçarak Nesâ'ya gelmiş ve orada kuvvet toplayıp Astrâbâd'ı zapt etmişti. Tagay Timur-han'ın oğlu Lokman, Veli Beg'in korkusundan perişan bir vaziyette dolaşıp duruyordu. Timur'un geldiğini duyunca huzura gelip yer öptü ve Astrâbâd şehri ona verildi. Ardından Timur, Rey'e gidip kışı burada geçirdi. Baharla birlikte de Sultâniye'ye doğru yola çıktı.³⁷¹

Bu sıralarda Sultâniye'de bulunan Sultan Ahmed Celâyir, Timur'un gelmekte olduğunu işitince Sultâniye Kalesi'ni tahkim ettirip güvendiği adamlardan bir cemaatle, oğlu Ak Boğa'yı orada bırakarak Tebriz'e doğru yola koyuldu. Sultan Ahmed'in Tebriz'e döndüğü sırada Timur'un elçileri Tebriz'e gelerek onun mesajını iletiler. Fakat Sultan Ahmed Celâyir, elçileri Tebriz'de kabul etmeyerek kendileri ile Bağdad'da görüşeceğini belirterek onları Bağdad'a göndermiş, kendisi de Bağdad'a hareket etmiştir. Timur'un ordusu Sultâniye'ye yaklaştığında kalede bulunanlar, mukavemet göstermenin akıllıca olmayacağını anlayıp Ak Boğa'yı da alarak oradan kaçıp Tebriz'e gittiler. Timur'un bahadırlarından Abbas, 60 süvari ile önce Sultâniye Kalesi'ni ele geçirmiş ardından da Barmakçı adındaki nökeri fetih haberini Timur'a ulaştırmakla vazifelendirmiştir. Bu haberi alan Timur oldukça keyiflenerek kışı Rey'de geçirmiş, baharla birlikte Sultâniye'ye doğru yola çıkmıştır.³⁷² Sultâniye'nin ele geçirilmesiyle birlikte Timur, Azerbaycan coğrafyasına ilk kez girmiş oldu. Timur, Sultan Ahmed Celâyir'in önde gelen beylerinden Sarı/Saru Adil'i huzura çağırarak ona pek çok inayetlerde bulunmasının akabinde Sultâniye ile Tebriz'i ona bırakmıştır.³⁷³ Sultanşah'ın oğlu Muhammed'i de onunla birlikte orada bıraktıktan sonra kendisi ise 787/1385 yılında Rüstemdâr'a

³⁷¹ Şâmî, *Zafernâme*, 116-117; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 148/149; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'ini* (İskender Anonimi), 306-307; el-Fuşencî, *Emîr Timur: İbretü'n-Nâzırîn*, 68; Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilgi*, 27 (2003): 125.

³⁷² Şâmî, *Zafernâme*, 116-117; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 149; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'ini* (İskender Anonimi), 307; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Yılmaz, "Celâyirîler: Kabile-Devlet", 188/189; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 195-196; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 27; Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 125.

³⁷³ Sarı Adil'e verilen yerler ile ilgili olarak Yezdî, yalnızca Sultâniye'yi işaret ederken Şâmî, Tebriz'in de verildiğini kaydetmektedir. Bkz. Şâmî, *Zafernâme*, 117; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 149.

gelmiştir.³⁷⁴ Timur'un ayrılmasının ardından tekrar Sultâniye'ye yerleşen Sarı Adil'in, beraberinde çok az askeri mevcuttu. Ayrıca bölgede son yaşanan olayların ardından halk, farklı yerlere göç etmişti. Sarı Adil, büyük bir çaba göstererek civar bölgelerde yaşamını sürdüren pek çok kişiyi Sultâniye'ye getirtmiş ve şehri imar ederek halktan ve yakın bölgelerden asker toplayıp az zamanda 2000 süvariden oluşan yeni bir ordu meydana getirmiştir.³⁷⁵

Timur'un Rüstemdâr Dağlarına gelmesi üzerine bu dağlardaki şehirlerin hâkimleri onunla savaşamayacaklarını anladıklarından kaçıp gittiler. Böylece şehirler savaşız biçimde ele geçirildi. Timurlu ordusunun sürekli hareket halinde olması Veli Beg'i telaşlandırmış, Çalus yoluyla kaçıp canını kurtarmıştır. Timur'un Amûl ve Sarı'ya yönelmesi üzerine bu şehirlerin hâkimleri Seyyid Kemaleddin ve Seyyid Raziuddin, barış yolunu tercih ederek Timur'un huzuruna elçiler gönderip, onun adına sikke kestirip hutbe okutmak suretiyle bağlılıklarını gösterdiler. Timur buradan kendi memleketine dönerek askerleri terhis etti. Netice itibarıyla Timur, batıya yönelik fetihlerini başlatma adına bu seferi sayesinde coğrafyayı yakinen tanıma fırsatı elde ettiği gibi Azerbaycan topraklarına ilk kez girmiş olarak yürüyüşünü sonuçlandırmıştır.³⁷⁶

Bağdad'da bulunan ve Timur'un Semerkand'a döndüğünü öğrenen Sultan Ahmed, vakit kaybetmeden Tebriz'e geldi. Buradan da Sultâniye üzerine yürümek maksadıyla hazırlık yapmak üzere Ucân'a yöneldi. Bu sırada Timur'un ordularının önünden kaçan Veli Beg de Ucân'da Sultan Ahmed'e iştirak etti. Oldukça sıcak karşılanan Veli Beg, Sultan Ahmed'in himayesine girdi. Bir süre sonra Celâyirli ordusunu Emîr Suntay komutasında ve Veli Beg'in kuvvetleri ile birlikte Sarı Adil'i itaat altına almak üzere Sultâniye'ye gönderdi. Kendisi ise rahatsızlığından ötürü onlarla gitmeyerek Tebriz'e dönmüşse de burada hastalığı iyice artmış hatta halk arasında öldüğü haberi yayılmaya başlamıştı. Sultan Ahmed'in ölüm haberini duyan Sarı Adil, Celâyirli topraklarını ele geçirmek için daha büyük bir şevkle savaş hazırlıklarını yürütmeye

³⁷⁴ Şâmî, *Zafernâme*, 117; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 149; el-Fuşencî, *Emir Timur: İbretü'n-Nâzırîn*, 68-69; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 196; Yılmaz, "Celâyirli: Kabile-Devlet", 189.

³⁷⁵ Yılmaz, "Celâyirli: Kabile-Devlet", 189

³⁷⁶ Şâmî, *Zafernâme*, 117; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 149/150; Sağırılı, "Emir Timur'un Hayatı ve Evlatları Hakkında Mehmed b. Mehmed er-Rumî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevarih ve'l-ahbar'ında Verilen Bilgiler", 150-151; Macit, "Timurlular Zamanında Azerbaycan", 46; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 43.

başladı. Bir süre sonra Celâyirli ordusundan Hacı Sultan'ın öncü birlik olarak Zencan'a ulaştığını haber alan Sarı Adil, damadı Emîr Lütfullah'ı baskın yapmak maksadı ile Zencan'a gönderdi. Fakat Lütfullah'ın ordusundan kaçan birinin Hacı Sultan'ı haberdar etmesi üzerine ağır bir hezimete uğrayarak Sultâniye'ye geri dönmek zorunda kaldılar. Sarı Adil'in büyük bir kararlılıkla mücadeleye devam etmesine karşın aynı yılın Şaban ayının 24'ünde Emîr Suntay, Veli Beg ve diğer emîrlerin komutasındaki Celâyirli ordusu Sultâniye'ye gelerek şehri muhasaraya başladılar. Oldukça uzun süren muhasara devam ederken karşılıklı elçiler de gidip gelmekteydi. Bu görüşmeleri Veli Beg'in mülazımı Ferhad Ağa gerçekleştirmişti. Sürecin uzaması Emîr Suntay'ı şüphelendirmiş ve Veli Beg ile Sarı Adil'in ittifak kurabileceğini düşünerek Sultan Ahmed'e haber göndermişti. Sultan Ahmed ise bu durum karşısında Hacı Mansur Hacı'yi Sarı Adil'in oğlu Emîr Hüseyin ile birlikte Sultâniye'ye gönderdi. Emîr Hüseyin, babasını itaate ikna ile vazifelendirilmişti. Sultan Ahmed Celâyir, Emîr Suntay'a gönderdiği mesajda Bağdad havasının kendisine iyi geleceğinden buraya gitme kararı aldığını, Sarı Adil'in itaati için yoğun çaba gösterilmesini, kuşatmanın uzaması durumunda Veli Beg'in Tebriz'e giderek idareyi üstlenmesini, kendisinin ise muhasarayı sürdürmesini istediğini bildirmekteydi. Emîr Suntay'ın muhasarayı sürdürdüğü sırada Veli Beg, Tebriz'e geldi.³⁷⁷ Muhasara, Veli Beg'in dönmesinin ardından 1 ay daha devam etti. 1 ay sonra Toktamış Han³⁷⁸ ordusunun Azerbaycan'a gelerek Tebriz'i ele geçirdiği haberinin işitilmesi üzerine Emîr Suntay, Hacı Sultan'ı askerlerle Sultâniye'de bırakıp kendisi 5000 askerle birlikte

³⁷⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 119; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 151; Yılmaz, "Celâyirli: Kabile-Devlet", 189/190; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 27.

³⁷⁸ Toktamış Han, Deşt-i Kıpçak hükümdarıdır.; Toktamış Han hakkında bkz. Mustafa Kafalı, "Toktamış", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 412; "TOKTAMIŞ, 1379-1397 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren meşhur Altın-Ordu hanı olup. Cuci Han'ın onüçüncü oğlu Tuga-Timur neslinden gelen Tuy-Hoca'nın oğludur. Annesi ise, Kongirat kabilesinden Köten-Könçük Hatun (Mu'in al-Din Natanzî, *Muntahab al-tavârih-i Mu'ini*, nşr. Jean Aubin. Tahran. 1957, s. 96) veya Köy-Kiçik Hatun (*Ğatfâri, Târîh-i cihân-ârâ*, nşr. Müctebâ Minovî, Tahran, 1342, s. 206) adında bir bey kızı idi. *Ebûlgâzî (Şecere-i Türk*, nşr. Desmaisons, Petersburg, 1871, metin I, 178, trc., II, 187)'ye göre şeceresi şöyledir: Cuci Han oğlu Tuga-Timur oğlu Öz-Timur oğlu Sarıca oğlu Köncek-Oğlan oğlu Tokul-Hoca-Oğlan oğlu Tuy-Hoca-Oğlan oğlu Toktamış Han. Dolayısıyla Altın-Ordu hanlarının cediti olan Cuci Han, Toktamış Han'ın yedinci göbekte atası durumundadır. Diğer bir güvenilir kaynak olan anonim *Mu'izz al-ansâb* da aynı neseb cedvelini tekrar etmekte. ancak Toktamış Han'ın dedesi Tokul-Hoca-Oğlan'ı, Kutluk-Hoca-Oğlan ve beşinci göbekte atası olan Öz-Timur'u, Ören-Timur olarak göstermektedir."

Tebriz'e döndü.³⁷⁹ Emîr Suntay'ın şehirden çıkmasından 3 gün sonra (1 Zilkade 787/4 Aralık 1385) Sarı Adil, halkı da ayaklandırarak kaleden çıkıp Hacı Sultan komutasındaki Celâyirli askerlerine saldırarak onları mağlup etti. Hacı Sultan yakalanarak öldürülmüş bu sayede Sarı Adil, Sultan Ahmed'in elinden kurtulmayı başarmıştır.³⁸⁰

Mâzenderan, Rey, Rüstemdâr ve Sultâniye'yi ele geçirmesinin ardından Semerkand'a dönen Timur, kışı izzet ve ikbal ile Aksaray'da geçirmişti. Fakat o kış (787/1385) Toktamış Han 9 tümen (90.000) askerle birlikte Tebriz'e gelip Şirvan'ı ele geçirerek Azerbaycan'a girmişti. Toktamış'ın beraberinde Cuci Han soyundan 12 şehzade de vardı. Bu şehzadelerin reisi ise Beg Pulad'dı. Ayrıca İsa Beg, Yağlıbay, Karançı ve diğer emîrlere de beraberinde idi. Veli Beg, şehir halkı ve Mahmud Halhâli kapıları kapatıp düşmanı uzaklaştırmaya çalışılsa da başarılı olamadıklarından Veli Beg ve Mahmud Halhâli kaçarak Halhâl şehrine gittiler. Kısa süre sonra Toktamış ordusu şehre girerek halkı yağmalayıp mescid ve medreseleri yıkmış, ihtiyar genç ayırt etmeden herkesi esir almış ve yıllardan beri bu memlekette toplanmış olan mal ve zahireden ne varsa yağmalamış ardından da geldikleri yoldan geri dönmüşlerdi. Timur bunları işittiğinde Tebriz, onun memleketlerinden olduğundan ve oranın fukarası onun lütf-u inâyetine sığınmış bulunduğundan bu haber kendisinin pek ağırına gitmiş ve müteessir olmuştur. Timur, haberi işitmesine karşın Horasan seferlerinde İran'ın durumunu bizzat gördüğünden öncelikle burayı ele geçirme kararı alarak 788/1386 yılında İran'a doğru hareket etmiştir.³⁸¹ Timur, hac kervanlarına hücum ettiği gerekçesiyle Lûr-i Kuçek³⁸²

³⁷⁹ İbni Arabşah, Emîr Suntay kumandasındaki ordunun Sultâniye'de Timurlular ile savaştığını ve hezime uğrayıp perişan bir halde dağılarak Bağdad ve diğer şehirlere doğru kaçtıklarını, Suntay'ın bin pişman bir halde Bağdad'a geldiğini ve bu durum üzerine Sultan Ahmed Celâyir'in öfkeyle ona bir hayli işkence ettikten sonra kadın elbiseleri giydirerek Bağdad sokaklarında dolaştırdığını aktarmaktadır. Bkz. Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 100.

³⁸⁰ Yılmaz, "Celâyirli: Kabile-Devlet", 191; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 28.

³⁸¹ Şâmî, *Zafernâme*, 117/119; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 150-151; el-Fuşencî, *Emir Timur: İbretü'n-Nâzirîn*, 68; Seyyidağa Onullahi, *XIII-XVII Esrlərdə Təbriz Şəhəri: Sosial-İqtisadi Tarixi*, (Bakı: Elm Nəşriyyatı, 1982), 60; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək*, 118-119; Andican, *Emir Timur: Tarix, Siyasət, Miras*, 176; Yakubovskiy, *Altın Ordu və Çöküşü*, 223; Aka, *Timurlular*, 27; Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Ordu'nun Yıkılması Meselesi", 125-126; Fatih Korkmaz, "Sultan Ahmed Celâyir Dönemi ve Celâyirli-Timurlu İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017), 41-42; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 199; İsmail Aka, "Toktamış", içinde *Makaleler* 3, haz. E. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Kitabevi, 2005), 120.

³⁸² Luristan'ın kuzey ve batısında hüküm süren mahallî emîrliktir (1184-1597). Başşehirleri ise Hürremâbâd'dır.

hâkimi Melik İzzeddin'i ele geçirip cezalandırmak maksadıyla harekete geçti. Burucerd ve Hürremâbâd'ı yağmalayıp düşmanlarını etkisiz hale getirmesinin ardından Sultan Ahmed'in ordu ile Tebriz'e yürüdüğünü işitmesi üzerine yönünü Azerbaycan'a doğru çevirmişse de Timur'un gelmekte olduğunu işiten Sultan Ahmed'in bölgede bir haftadan fazla kalamayıp Tebriz'den ayrılarak Bağdad'a dönmesi üzerine şehir kolayca ele geçirildi.³⁸³ Timur, Sultan Ahmed Celâyir'i takip için Hacı Seyfeddîn Beg'i bir miktar askerle birlikte peşinden gönderdi. Sultan Ahmed Celâyir, düşmanın peşinde olduğunu kavrayınca hazinesini at, deve ve katırlara yükleyerek alelacele yola koyuldu. Hazine ve mallarının ele geçirilmesinin ardından askerler tekrar onun peşine düştüler. Ardından İlyas Hoca ile Emîr Şeyh Ali Bahadır da Nemekzâr denilen yerde onlara yetiştiler ve büyük bir muharebe gerçekleşti. Bu muharebe sırasında İlyas Hoca yaralanmış, Sultan Ahmed Celâyir ise güçlükle kaçarak hayatını kurtarmayı başarmıştır. Çarpışmalar sırasında Nahcivan'da pek çok insan öldürülmüştür. Tebriz'in alınmasının ardından Timur, Tebriz'de bulunan alanında ünlü sanatkârları aileleriyle birlikte Semerkand'a gönderdi. Timur'un, seferleri sırasında birçok kez başvurmuş olduğu bu politika ile birlikte beraberinde götürdüğü âlim ve sanatkârlar sayesinde Semerkand ilim ve kültür sahasında Orta Şark'ın Yıldızları olarak nitelendirilen Bağdad, Kahire ve Dımaşk ile yarışabilecek bir duruma getirilmişti. Öte yandan Tebriz'i ayakta tutan kesimin Semerkand'a göçürülmesi, şehrin sosyal, kültürel ve iktisadî düzenini derinden sarsmış, Semerkand için müspet neticeler doğuran bu durum, Tebriz için olumsuz neticelenmiştir.

Öte yandan o sıralarda can korkusuyla tedirgin halde dolaşan Veli Beg, Halhâl şehrine gitmişti. Mahmud Halhâli onu yakalayarak Kimarî İnâk'a teslim etti. Kimarî ise onun boynunu vurdurup başını Timur'a gönderdi. 1386 yılı yazını Tebriz ve havalisinde geçirmesinin ardından Timur, güz mevsiminde şehrin yönetimini Muhammed Sultanşah'a vererek Nahcivan'a doğru yola koyuldu. Merend ve Dere-i Zar'ı ardında bırakarak Ziyaülmülk köprüsü ile Aras Nehri'ni geçip karargâh kurdu. Daha sonra Kerum

³⁸³ Şâmî, *Zafernâme*, 118-119; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 151-152; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 102-103; el-Fuşencî, *Emir Timur: İbretü'n-Nâzırîn*, 69; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 14; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Aka, *Timurlular*, 27; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 43; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 168-169; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 13; Korkmaz, "Sultan Ahmed Celâyir Dönemi ve Celâyirli-Timurlu İlişkileri", 42-43; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 196.

Hisarı'na geldi. Burada muharebeye girişilerek hisarın zapt edilmesinin ardından Sermaluk Kalesi ele geçirildi. Sermaluk Kalesi yıkıldı ve o bölgenin darugası³⁸⁴ Tuman Türkmen yakalanarak Timur'a getirildi. Devamında Kars kale ve hisarına gelerek bunun civarını da ele geçirdi.³⁸⁵ Dönem kaynaklarına göre Timur, kâfirlere karşı savaşma saikiyle Gürcüler üzerine yürümeyi planlamakta idi. Halihazırda Gürcü topraklarına da yaklaşmış durumdaydı. Dolayısıyla Timur'un Gürcistan'a karşı sefer yapması için bir mâni yoktu. *Zafernâme* yazarlarının bu seferin cihat boyutunu vurgulamaya çalışmalarına karşın Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşıa gibi bazı Rus-Gürcü tarihçileri Timur'un Gürcistan seferinin gerekçesi olarak Altın Orda Hanı Toktamış ile olan anlaşmazlığını işaret etmişlerdir. Berdzenişvili ve Canaşıa'ya göre, 787/1385-1386 yılı kış mevsiminde Toktamış Han, Azerbaycan'a saldırıp Tebriz'i işgal ettiğinde şehir halkı kılıçtan geçirilmiş, kent ve çevresi yağmalanmıştır. Altın Orda birlikleri elde ettikleri ganimetlerle birlikte geri döndükleri sırada Güney Kafkasya'da büyük bir yağmada bulunup, halkı yasa boğmuşlardır. Bunu işiten Timur ise büyük bir öfke ile 1386 yılında Tebriz'i işgal etmesinin ardından Altın Orda'ya hücum etmek amacıyla Gürcistan'a doğru yola koyulmuştur. Bu sırada Timur, gayesinin onların can ve mallarına hanel getirmek değil yalnızca İslam dinini kendilerine öğretmek olduğu söylentilerinin Gürcüler arasında yayılmasını sağlamıştır. Müelliflere göre Timur'un esas gayesi bu değildi zira Timur, Toktamış'ın Gürcülerle iş birliği içerisine girmeden İran'a saldıramayacağını düşünmekteydi. Bu doğrultuda Timur'un Toktamış'ın geçiş yollarını kapatabilmesi için

³⁸⁴ “Farsça metinlerde ve sözlük kitaplarında dârûga şeklinde geçen daruga (daruha, darugaçi, darugaçin) Moğolca'da ‘basamak, sıkmak, daraltmak’, mecazi olarak da ‘mühürlemek’ anlamına gelen daruğu kelimesinden türemiştir. Terim olarak Türkçe’de yargan, baskak, Arapça ve Farsça’da ise hâkim ve şahne ile aynı anlamda kullanılmıştır. Moğol idarî geleneğinde darugalığın çok önemli bir yeri vardır. Başlangıçta yeni zaptedilen şehirlere tayin edilen darugalar hem sivil hem de askerî işlerden sorumlu idiler. Darugalık XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Moğollar’da ve Moğollar’ın halefi olan bütün devletlerin idarî teşkilâtında yaygın olarak vardır. Darugalar nüfus sayımını organize etmek, mahallî orduyu düzenlemek, posta teşkilâtını kurmak, vergileri toplamak ve bunları merkeze ulaştırmakla yükümlü idiler.” Abdülkadir Yuvalı, “Daruga”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 505.

³⁸⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 119/122; Yezdi, *Emîr Timur: Zafernâme*, 151/155; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 92-93; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 14; Nuriyeva, *Azerbaycan Tarihi: Ön Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 95; Aka, *Timurlular*, 27; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı: 1405-1447*, 13; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 43; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 169; Bilgili, “Emir Timur’un Azerbaycan Faaliyetleri”, 196-197; Macit, “Timurlular Zamanında Azerbaycan”, 58; Korkmaz, “Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri”, 43; İsmail Aka, “Toktamış”, 120-121.

Gürcistan'daki Kafkas geçitlerini kontrol altına alması gerekiyordu ve bu yüzden Gürcistan'a sefer düzenlemişti. Timur'un Gürcistan'a düzenlediği bu ilk sefere ilişkin söz konusu düşüncelerde haklılık payının bulunmasına karşın Timur'un Gürcistan'a neredeyse ömrünün sonuna değin belirli aralıklarla sefer yapması onun daha çok gaza maksadıyla hareket ettiğini göstermektedir. Sebebi her ne olursa olsun bu seferler Gürcistan'ın adeta bir harabeye dönüşmesine sebebiyet vermiştir.³⁸⁶

Akbuğra mevkine gelen Timur, iklim şartlarının elverişsiz olması sebebiyle Tiflis'e doğru yola koyuldu. Tiflis'in ele geçirilmesi ve fetih işinin tamamlanmasının ardından Tiflis'ten hareket etti. Şirvan vilayetinin hâkimi Şeyh İbrahim'in huzura gelerek itaat etmesi üzerine Timur, ona bolca ihsanlarda bulunmuştur. Şabran ve Şamahı vilayeti de itaat altına alınmıştır. Yıllardan beri kimseye boyun eğmeyen Keylan Melikleri de gelip Timur'a itaat etmiş ve aman dilemişlerdir. Daha sonrasında Timur, Karabağ'da kışı geçirdi.³⁸⁷

Timur'un Azerbaycan seferi Altın Orda Hanı Toktamış ile arasını açmıştı. Zira Timur ve Toktamış'ın her bakımdan zengin Azerbaycan topraklarını kendi istekleriyle terk etmeyecekleri muhakkaktı. Üstelik Toktamış, Altın Orta tahtına çıkış sürecinde en büyük desteği Timur'dan görmüştü. Ancak şimdi bu iki hükümdar, Azerbaycan'daki

³⁸⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 93; Nuriyeva, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinədək*, 94-95; Berdzenişvili, Canaşa, *Gürcüstan Tarihi: Başlangıçtan 19. Yüzyıla kadar*, 197; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 135; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 169; İsmail Aka, "Timurluların Âzerbaycan ile Alakaları", içinde *Makaleler 1*, haz. E. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Kitabevi, 2005), 413-414; Kâzım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1 (2006): 421-422; Kemal Taşçı, "Ahıska Bölgesinin Türkleşmesine Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletlerinin Gürcistan Siyasetinin Etkisi", içinde *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu*, Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017), 601.

³⁸⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 119/122; Yezdi, *Emîr Timur: Zafernâme*, 151/155; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 131/133; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 43; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 85; Aka, *Timurlular*, 27; Berdzenişvili, Canaşa, *Gürcüstan Tarihi: Başlangıçtan 19. Yüzyıla kadar*, 197; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 135; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 169-170; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 13; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 196-197; Macit, "Timurlular Zamanında Azerbaycan", 58; Korkmaz, "Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri", 43.

çıkartları için karşı karşıya gelmişlerdi.³⁸⁸ Öte yandan Toktamış'ın Timur'un topraklarına baskın yapması, kendisine yapılan yardımları unutmaması³⁸⁹, *Zafernâme*lerde ele alınmakta ve Toktamış'ın tavrı ihanet olarak değerlendirilmektedir. Gerekçe olarak da Toktamış'ın etrafındaki beylerin yanlış yönlendirmesi işaret edilmektedir. Toktamış'ın etrafındakiler

³⁸⁸ Şâmî, *Zafernâme*, 122; Aka, *Timurlular*, 27; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 156; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 13.

³⁸⁹ “Toktamış Han'ın zuhûru sırasında Cuci ulusuna amca-zâdesi Badık-Oğlan oğlu Urus Han (1369-1379) hükmetmekte idi. Mangışlak hâkimi olan Toktamış'ın babası Tuy-Hoca-Oğlan, Urus Han'a olan muhâlefetinden Toktamış dolay katledilmişti. Babasının öldürülmesinden sonra, sıranın kendisine geldiğini anlayan Toktamış, Urus Han'ın yaptığı baskından kurtularak kaçmaya muvaffak olmuştu. Bu tarihlerde Emir Timur, Çagatay ulusunda hâkimiyetini kurmuş bulunuyordu. Toktamış için sığınabileceği en uygun yer, Emîr Timur'un yanı idi. Böylece Semerkand istikametinde yoluna devam etti. Bu hâdiselerin vuku bulunduğu sıralarda, Issık-Köl [b. bk.] 'e yakın Koçkar-Başı mevkiinde seferde bulunan Timur, Toktamış'ın kendisine sığınmak üzere gelmekte olduğunu işitince memnun olmuştu. Zîrâ o, Urus Han'ın Şarkî Dest-i Kıpçak'ta hâkimiyet kurduktan sonra gün geçtikçe kuvvetlenmekte olduğunu dikkatle tâkib ediyordu. Bunun için Deşt-i Kıpçak mes'elelerine Toktamış mârifetiyle nüfuz etme imkânına sâhib olabileceğini düşünerek, derhal emîrlerinden Tuman-Timur'u karşılayıcı olarak gönderdi. Kendisi de önce Özkent, sonra Semerkand'a dönmek üzere yola çıktı. Timur Özkent'e ulaştığı zaman, Toktamış kendisine takdim edilerek, iltifâta mazhar oldu. Hattâ Nizam al-Din Şamî'ye göre, kendisine Otrar ve Sabran şehirleri bağışlandı (*Zafernâme*, trc. Necati Lugal, Ankara, 1949, s.89). Şaraf al-Din 'Ali Yazdî'ye göre ise, bunlara ilâveten Şarkî Deşt-i Kıpçak'ın merkezi olan Sıgnak şehri de kendisine verilmiştir (*Zafar-nama*, nsr. Muhammed 'Abbasi, Tahran, 1336, I, 204 v.d.; W. G. Tiesenhausen, ayn. esr., II, 146 v.d.). Ancak, anlaşılacağı üzere, Toktamış'ın sefere çıkarak adı geçen şehirleri ele geçirmesi icab ediyordu. Çünkü, Urus Han'ın elinde olan bu şehirleri Timur'un Toktamış'a vermesi bahis mevzuu olamazdı. Ancak Timur'un buraları şeklen vermiş olması, Urus Han yerine Toktamış'ı zımnen Şarkî Deşt-i Kıpçak hâkimi diye tanımmasının bir ifâdesi olabilir. Özkent'ten Semerkand'a gelen Timur, Toktamış şerefine başkentte şenlikler yaptırttı. Kısa bir müddet sonra Toktamış, Urus Han'ın İtil boyunda sefer ile meşgul olmasından faydalanarak, 1375 yılı ortalarında Sıgnak'ta babasına vekâlet eden Urus Han'ın oğlu Kutluk-Boga'nın ölmesine rağmen, Toktamış mağlûb olmaktan kurtulamadı. Zîrâ şehzâdenin ölümü Deşt-i Kıpçak askerinin hiddetini artırmıştı. Timur, tekrar kendisine sığınan Toktamış'a öncekinden daha fazla asker vererek onu desteklemeye devam etti. Toktamış bu kuvvetlerle ikinci defa Deşt-i Kıpçak'a girdi. Bu sefer Toktamış'a karşı, Urus Han'ın diğer oğlu Toktakiya çıkmıştı. Bu savaşta da yenilen Toktamış kaçmış ve Sir Derya'yı yüzerek geçerken atılan bir okla elinden yaralanmışsa da, karşı kıyıya çıkmaya muvaffak olmuştu. Timur tarafından gönderilen Emîr Edigü Barlas, Toktamış'ı buradaki gizlendiği sazlıktan kurtarıp, Buhârâ'da bulunan Emir Timur'un yanına götürmüştü. Mağlûbiyetinden dolayı mahcub olan Toktamış'a, Timur yine de izzet ve ikramda bulundu. Hâdiselerin bu şekilde geliştiği sırada, Urus Han'ın iki elçisi Deşt-i Kıpçak hükümdârının Timur'a gönderdiği mektubu getirdi. Urus Han bu mektubunda, oğlunu öldüren Toktamış'ın kendisine teslim edilmesini, aksi halde savaşacağını bildirmekte idi. Timur, kendisine sığınmış bir kimsenin teslim edilmesinin örf ve âdetlere sığmayacağını ifâde ile savaşı kabûl edeceğini bildirdi ve ordusuyla Otrar şehrine, Urus Han da ordusu ile Sıgnak şehrine geldi. İki ordu, çok şiddetli geçen 1376 kışını üç ay karşılıklı bekleme ile geçirdi. Fakat, hava muhâlefetinin devâmı yüzünden her iki ordu da geri çekildi. 1377 baharında Timur, Urus Han'a karşı sefere çıktı ise de Deşt-i Kıpçak içerisinde fazla ilerlemeden geri döndü. Urus Han'ın vefatından sonra sırasıyla yerine büyük oğlu Toktakiya ve onun ölümünün müteâkip kardeşi Timur-Melik geçti. Toktamış, Timur'un yardımı ile tekrar Deşt-i Kıpçak'a girdi ise de, mağlûb olarak kaçmak mecbûriyetinde kaldı. Fakat Timur, yine de kendisine yardım etmekten vazgeçmedi. Timur-Melik ise, bu galibiyetin sarhoşluğu ile sefâbate daldı. Emir Timur, dördüncü defa Toktamış'a asker vererek Sıgnak'ı ele-geçirmek üzere Deşt-i Kıpçak'a gönderdi. Toktamış, Timur-Melik, Karatal bölgesinde kışlamakta olduğu için, Sıgnak şehrini 780 (1378/1379) 'de ele-geçirerek para bastırdı (Markof, ayn. esr., s. 528). Toktamış 1379 baharında Timur-Melik'in üzerine yürüyerek onu mağlûb etti ve bu zaferini Timur'a bildirdi (Nizamüddin Şâmî, s. 92 v.d.; Şaraf al-Din 'Ali Yazdî, 1, 212-214). Böylece Toktamış Han Şarkî Deşt-i Kıpçak'ı hâkimiyeti altına almıştı.” Kafalı, “Toktamış”, 413-414.

sürekli olarak kendisinin, Cuci Ulusu'nun Han'ı olduğunu, Timur'un ise devlete kılıç gücüyle eriştiğini ifade ederek doldurmaktaydı. Nitekim Toktamış da Timur'un iktidarı gasp ettiğini düşünmüş olmalı ki onun için “*Zorba Timurlenk*” tanımlamasını kullanmıştır. Esasında dönemin geçerli hâkimiyet anlayışına bakıldığında da Toktamış, Cengiz soyuna mensup olduğundan Han olma hakkına sahipti ve bu yönüyle de Timur'dan üstündü. Toktamış'ı hanzade olması sebebiyle Timur'dan üstün olduğunu dile getirerek kışkırtanlar olduğu gibi Timur'a da Deşt-i Kıpçak'ı ele geçirme hususunda destek verenlerin olduğu anlaşılmaktadır. İbni Arabşah'a göre Toktamış'ın sol kanat komutanlarından Emîr İdigu³⁹⁰ ile Toktamış'ın arası açılmış, İdigu bir mecliste onun, kendisine karşı iyi niyet beslemediğini anladığından kaçarak Timur'a sığınmıştı. İdigu, Timur'a sığınmasının ardından ona, yanı başında büyük bir hazinenin durduğunu, Deşt-i Kıpçak'ta kendisine engel olabilecek herhangi bir şeyin bulunmadığını ifade ederek burayı ele geçirmesi için sürekli teşvik etmekteydi.³⁹¹ 789/1387 yılında Timurlu ordusu Berde'ye doğru yola çıktığı esnada Toktamış'ın düşmanlık sergileyerek Derbend üzerinden güçlü bir ordu gönderdiği haberi ulaştı. Bunun üzerine Timur, Şeyh Ali Bahadır, İygu Timur, Osman Abbas ve diğer beylerini kalabalık bir kuvvetle gönderip, onlara Kür Nehri'ni geçmelerini, Toktamış Han askerleri ile karşılaşılması durumunda ise kesinlikle çatışmaya girmemeleri emrini verdi. Mirza Mîrân Şah ve Hacı Seyfeddîn'i de bir miktar askerle birlikte arkalarından gönderdi. Önde giden beyler, Kür Nehri'ni geçerek düşmana yetişmişlerse de onların Toktamış'ın askerleri olduklarını anlamaları üzerine çarpışmaya girmeden geri dönmüşlerdir. Bu durum üzerine Toktamış'ın ordusu, Timurlu beylerinin korkudan geri döndüklerini zannettiklerinden üzerlerine yürüyerek ok atmaya başladılar. Çarpışma izinleri olmadığından geri çekilen öncü birlikler, mağlup olup kaçarlarırken arkadan esas kuvvetlerle yetişen Mirza Mîrân Şah'a rastladılar ve onunla birlikte düşmanın üzerine yürüyerek onları Derbend boğazına dek takip ettiler ve birçoğunu tutsak edip Timur'un huzuruna gönderdiler (1387). Timurlu tarihçisi Yezdî eserinde, esirlerin huzura çıkarılmalarının ardından Toktamış'ın yaptıklarına ilişkin Timur'un onlara, Toktamış ile aralarında ata-oğul hakkı olduğunu, onun niçin böyle

³⁹⁰ Kimi kaynaklarda İdiku ya da Edigey şeklinde de geçmektedir.

³⁹¹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 133-134; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 94; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 305; Akbıyık, “Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi”, 127.

uygunsuz bir davranışta bulunduğunu sorduğunu, kendisinin lüzumsuz yere Müslümanlara zarar verdiğini, artık bu tür uygunsuz davranışlardan kaçınarak sözüne sadık kalmasını arzuladığını kaydetmektedir. Daha sonra Timur, esirlere at, elbise ve yiyecek verip onları serbest bıraktı. Ardından da ordu, buradan ayrılarak Gökçe Deniz tarafına doğru yola koyuldu. Timurlu-Toktamış ordusunun bu ilk çarpışması daha sonra yaşanacak olan savaşların fitilini ateşleyecek kıvılcım niteliği taşıdığından oldukça ehemmiyetlidir.³⁹²

Toktamış kuvvetleriyle yapılan bu küçük çatışmanın ardından Timur, harekete geçerek 1387 yılı sonbahar mevsiminde Alıncak Kalesi³⁹³ yakınlarında karargâh kurdu. Kalede Sultan Ahmed Celâyir'in askerleri bulunmaktaydı. Kaledekilerin mukavemet göstermesi üzerine Timur, Şîr Behram oğlu Muhammed Mirek ve Üç Kara Bahadır'ı bu muhkem yapının muhasarası ile görevlendirmesinin ardından geri dönüp karargâha gitti. Timur, Şeyh Ali Bahadır'ı daha evvel Bayezid Kalesi'ne göndermişti. Arkasından Emîr Hacı Seyfeddin ve İygu/İgu Timur'u bir miktar askerle takviye olarak gönderdi. Kısa süre zarfında kale ele geçirildi ve kale komutanı yakalanarak Timur'a getirildi. Timur daha

³⁹² Şâmî, *Zafername*, 122-123; Yezdî, *Emîr Timur: Zafername*, 156-157; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 404; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 94/95; Cahun, *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, 308/309; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 224-225; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 170, 177-178; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 14; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 53; Aka, *Timurlular*, 28; Pirivev, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 218; İlyas Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde)", (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 92-93; Bilgili, "Emir Timur'un Azərbaycan Faaliyyətləri", 200-201; Macit, "Timurlular Zamanında Azərbaycan", 65/66; Mustafa Kafalı, "Timur", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 341; Kafalı, "Toktamış", 416; Akbiyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 128; Yezdî, seferin sebeplerine ilişkin şunları kaydetmektedir: "Şöyle ki; Ali-bek Kongirat, Urung Timur ve Ak Buha Bahrin, Cuçi ulusunun önde gelen beylerindendi. Cuçi ulusunda bunlardan daha bilgili, büyük ve akıllı insanlar yoktu. Bunlar Tohtamış-han'a sürekli nasihat verip 'Sakın ola ki, Sahipkıran'a düşmanlık etme. Bu devleti onun yardım ve himmetiyle ele geçirdin. Timur-bek'in sana yaptığı bu iyilik için ona kölelik etsen dahi azdır. Ona sürekli güzel hediyeler göndermen ve hakkını unutmaman gerekir. Allah korusun başına yine bir bela düşse, ol hazretin himmeti senden yana oldukça endişelenmez gerekmez' derdiler. Tohtamış-han'ın devletinin azameti iyi beyler yüzünden her geçen artmaktaydı. O sıralar Urung Timur ve Ak Buga vefat etmişti. Böylece Tohtamış-han'ın çevresinde akılsız ve ferasetsiz beyler peyda oldu. Örneğin kendi babasını öldüren Karanç, Tohtamış-han'ın beylerbeyi olmuştu. Ali-bek'in yapabileceği bir şey yoktu. Bu yüzden Tohtamış-han bigane kişilerin sözlerine kanıp itaat yolundan ayrılarak düşmanlar kervanına katıldı ve kalabalık bir ordu toplayarak Azerbaycan'a sevk etti." Yezdî, *Emîr Timur: Zafername*, 156.

³⁹³ "Alınacak (yahut ALANCIK), bugünkü yerli telâffuza göre, Elince; Azarbeycan'da, Nahçevan civarında ve şimdiki Nahçevan - Culfa yolu üzerindeki yalçın bir tepe üstünde, harabelerine tesadüf edilen meşhur bir kalenin adıdır. XIII. asır başlarından beri tarihî ve coğrafi muhtelif kaynaklarda zikredilen bu ada, islâm kaynaklarında Alıncak, Alancık, Elencek, Elence, Elincek şekillerinde, ermeni muharirlerinde ise, Ernçak ve Alnçık şekillerinde dahi tesadüf olunur." M. Fuad Köprülü, "Alıncak", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1: 302

sonra Türkmen kuvvetlerine karşı harekete geçti. Timurlu tarihçileri, Türkmenlerden bir topluluğun Müslümanlara zarar verdikleri, hac kabilelerini yağmaladıkları ve o yoldan geçilmesine izin vermedikleri gerekçesiyle Timur'un Doğu Anadolu'ya doğru yola koyulduğunu ifade etmişlerse de bölgede İran'dan gelen ticaret yollarının Karadeniz limanlarına, Anadolu içlerine ve güneyde Şam, Haleb gibi ticari merkezlere dağıldığı kavşak şehirlerinin varlığı, bu sefer için daha akla yatkın bir sebep gibi görünmektedir. Bir diğer gerekçe olarak ise Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da gittikçe güçlenen Karakoyunluların ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiş olmaları ve Kara Mehmed'in Timur'a itaati reddetmesi gösterilebilir.³⁹⁴

Timurlu ordusu, Bayezid (bugünkü Doğu Bayezid) Kalesi'ni fethetmesinin ardından Kara Mehmed'in oğlu Mısır Hoca'nın elinde bulunan Avnik Kalesi'ne ulaştı. Daha sonra ordu Erzurum'a geldi ve şehir kalesi de aynı gün ele geçirildi. Timur ise Erzincan hâkimi Mutahharten'e³⁹⁵ elçi göndermiş ve Mutahharten de itaat kemerini beline bağlayarak haraç ödemeyi kabul etmişti. Daha sonra Timur, ordudan 3 bölük asker ayırıp bunları Kara Mehmed'i yakalamaya memur kıldı. Mîrân Şah komutasındaki ordu Türkmenlere karşı nispeten başarı elde etmişse de Türkmenlerin türlü engellerle kaplı dağ tepelerine çıkmaları sebebiyle geri dönmek zorunda kalmışlardır. Timur ise yönünü Muş Ovası'na çevirerek oradaki halkı yağmalamasının ardından Ahlat ve Adilcevaz'ı zapt edip Van Kalesi'ne ulaşmıştı. Bu sırada Erzincan'dan Mutahharten elçisinin gelip itaat göstermesi üzerine Timur, o vilayetin kendisine verilmesini emretmiştir. Yoluna devam eden Timur, ordusuyla birlikte Hoy ve Selmas taraflarına geldi. Urmiye'nin itaat altına alınmasının ardından Merâğa'dan ayrılarak Gîlân'a geldi ve burada birkaç gün konakladı. Ardından Muzafferî hükümdarı Şah Şüca'nın vefat etmeden evvel gönderdiği mektupta

³⁹⁴ Şâmî, *Zafernâme*, 124; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 157-158; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 99; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 95; Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, 309; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 49; Pirivev, "Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə", 218; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 119; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyasət, Miras*, 170; Macit, *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak*, 52/53; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 202; Hasan Akyol, "Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 33; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 353.

³⁹⁵ Kaynaklarda "Taharten" şeklinde geçmektedir.

oğlu Zeynelabidin'i kendisine ısmarladığı³⁹⁶ gerekçesiyle Zeynelabidin'e adamlarını gönderip yanına gelmesini istediğini bildirdi. Bu isteğe aldırış etmeyen Şîraz hâkimi Zeynelabidin'in Timur'un adamlarını rehin tutması üzerine Timur 1387 yılı güzünde İsfahan'a geldi. Burayı ele geçirmesinin ardından Şîraz'a gelmişse de Zeynelabidin kaçmak suretiyle şehri terk etmiş bulunduğundan şehir kolayca ele geçirildi.³⁹⁷ Timur, Şîraz ve Fars memleketlerini ele geçirmekle meşgul bulunduğu sırada Altın Orda Hanı Toktamış'ın yine sözünden cayararak, kalabalık bir ordu ile doğrudan Timurlu Devleti'nin kalbinin attığı yere yani Mâverâünnehir'e doğru yola koyulduğu haberi ulaştı (789/1387). Bunun üzerine Timur, Şîraz'ı Şah Şüca'nın yeğeni Şah Yahya'ya, İsfahan'ı Şah Şüca'nın büyük oğlu Muhammed'e, Kirman'ı Şah Şüca'nın kardeşi Sultan Ahmed'e ve Sircan'ı Şah Şüca'nın torunu Ebu İshak'a bırakmasının ardından 790/1388 yılı Muharrem ayı sonlarında (30 Muharrem 790/9 Şubat 1388) Semerkand'a doğru yola koyuldu. Böylelikle İran, Doğu Anadolu ve Irak'ın bir bölümünü kapsayan 3 yıllık sefer son bulmuş oldu. Bu seferle birlikte Azerbaycan topraklarının ilhakı tamamlanmış, Toktamış'ın Şirvan ve Azerbaycan topraklarını yağmalamasının önüne geçilmiş ve Sultan Ahmed Celâyir'in bölgeye girişi engellenmiş oldu. Azerbaycan'da tehlike oluşturabilecek tüm unsurların ortadan kaldırılmış olmasına karşın Timur'un bölgeden ayrılmasının akabinde baş gösterecek olan huzursuzluklar neticesinde bu coğrafya kısa zamanda eski kargaşa ortamına geri dönecektir.³⁹⁸ Nitekim Timur'un Toktamış hücumu sebebiyle Mâverâünnehir'e dönüşünü fırsata çevirmek isteyen Celâyir emîrleri Şebli ve Şah Ali, Tebriz'e gelerek buraya hâkim olmuşlardı. Bir süre sonra Sultan Ahmed'in

³⁹⁶ “Şah Şüca, ülkesini Timur ordusunun işgal tehlikesinden kurtarabilmek için Timur'a bağlılığını gösterip, onu hoşnut tutmanın çıkarı icabı olduğunu anlamış, bu yüzden oğlu Zeynelâbidin'i onun vasiliğine vermiştir.” Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, 64.

³⁹⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 124/126; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 158/164; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 95-96; Qəniyev, *Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan–XXI Əsrin İlk Onilliklərində*, 119; Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, 65/68; Tekin, *Ahlat Tarihi*, 111; Piriye, *Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə*, 170; Aka, *Timurlular*, 28-29; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 170/172; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 49/51; Bekirhan, *Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi*, 335/336; Akyol, “Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri”, 33-34; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 6-7; Bilgili, “Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri”, 202; Erdem, Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, 353.

³⁹⁸ Şâmî, *Zafernâme*, 127-128; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 164/166; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 101-102; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 225; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 53-54; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 172; Aka, *Timurlular*, 29; Macit, “Timurlular Zamanında Azerbaycan”, 68/69; İsmail Aka, “Timurluların Azerbaycan ile Alakaları”, 414; Yılmaz, “Celayirli: Kabile-Devlet”, 196.

Tebriz'e gelmek maksadıyla Bağdad'dan yola koyulduğu söylentisi üzerine bunlar şehri terk edip Merâğa'ya gittilerse de sonrasında bu söylentinin gerçeği yansıtmadığı anlaşıldı. Bu sıralarda Tebriz'de olan Emîr Devletyâr, Kara Mehmed'i durumdan haberdar ederek onu şehrin zaptına teşvik etti. 18 Cumadelula 790/25 Mayıs 1388 tarihinde Türkmenler Tebriz'e girerek adı geçen emîrlerin naiblerini yakalayıp şehre hâkim oldular. Ardından Şebli'nin peşine düşerek ona Koruk-i Heştrud'da yetiştiriler ve ordusunu perişan edip kendisini de öldürdüler. Şah Ali ise dilenci kılığına bürünerek kaçmayı başardı. Hafız-ı Ebrû, Kara Mehmed'in Akkoyunlular eliyle öldürülmesinin ardından Türkmenlerin Tebriz'i, Çalık ve Kara Bistam'a teslim ederek çekildiklerini yazmaktadır.³⁹⁹ Faruk Sümer buna karşı çıkarak müellifin, Kara Mehmed'in Akkoyunlular tarafından katledildiğini söylemekle yanlış olduğunu, Türkmenlerin Tebriz'den ayrılmasının Kara Mehmed ile rakibi Pir Hasan arasındaki mücadele ile alakalı olabileceğini zira İbn Hacer'in, aynı yıl (790/1388) olaylarından bahsederken, Kara Mehmed ile Kara (Pir) Hasan b. Hüseyin Beg arasında anlaşmazlık çıktığını kaydettiğini, neredeyse tüm Mısırlı müelliflerin aynı yılın Zilhicce/Aralık ayında Kara Mehmed'in elçisinin Kahire'ye gelerek, metbuunun Tebriz'i ele geçirdiği ve orada Sultan adına hutbe okutarak sikke kestirdiğini, Sultan'ın da bundan memnuniyet duyduğunu kaydettiklerini ifade etmektedir.⁴⁰⁰

Türkmenlerin gidişi ile birlikte Tebriz yeniden eski kargaşa ortamına geri dönmüştü. Türkmen beyleri Tebriz'de idareyi birkaç günlüğüne kendi ellerine alıyor ve bunun için de diğer emîrlerle savaşıyorlardı. Karakoyunlular, 790/1388 yılında çekilirlerken Tebriz'i Çalık ile Kara Bistam'a bırakmışlardı. Kısa süre sonra Tebriz'de bulunan Şeyh Âdî Muhammed Arab, Muhammed Halil Cihanşahî ile birlikte Kara Bistam'ı öldürüp Çalık'ı da yakalayıp Alıncak hâkimi Hoca Cevher'e durumu bildirdiler. Tebriz'e gelen Hoca Cevher, Çalık'a riayet etti ve bir müddet şehirde kalmasının ardından naibi İmadeddîn'i orada bırakarak Alıncak'a döndü. Hoca Cevher, burada adamlarından Altun'u, sürülerinin çokluğuyla bilinen Arrân'daki Türkmen

³⁹⁹ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 52; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 196; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 202-203.

⁴⁰⁰ Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, 69; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 52; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 196; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 202-203; Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8: 940.

Çobanlı oymağını yağmalamaya gönderdi ve ardından Tebriz'deki naibi İmadeddîn'e de haber göndererek Altun ile birleşmesini bildirdi. 791/1389 yılında Irâk-ı Acem taraflarından gelen Emîr Şeyh Ali, Mahmud Halhalî'yi yakalamış ve Sultâniye'ye götürmüştü. Mahmud Halhalî'nin Satılmış, Melik Nizameddîn ve Ömer-i Kazvinî adlı adamları şehirde kalmışlardı. Bu sırada Ahmed-i Türkmen ve Busad adlı emîrler de Tebriz yakınlarındaki Şenb-i Gazan'da konaklamışlardı. Çalık'ın, bu emîrlerle dostluğu olduğundan, birkaç gün şehirde konakladılarsa da az sonra Mahmud Halhalî'nin yeniden Tebriz önlerinde görünmesi üzerine yurtlarına dönmüşlerdi.⁴⁰¹

793/1391 yılı başlarında Hoca Cevher'in ölümü üzerine Alıncak Kalesi'ne hâkim olan Emîr Altun, Mahmud Halhalî'nin uzaklaşmasını fırsat bilerek Tebriz'e gelmişse de Mahmud Halhalî, Şeyh Hacı ile birlikte Sultâniye'den gelerek Altun'u bozguna uğratmış ve Tebriz'e hâkim olmuştu. Mahmud Halhalî, 6 ay şehirde kaldıktan sonra bahar başlarında Halhal'a gitmiş ve şehirde Melik İzzeddîn isimli adamını bırakmıştı. Sultan Ahmed dirayetsiz bir lider olduğundan Tebriz'in meydanı boş bulan Celâyir Emîrleri arasında adeta elden ele geçişini Hoy civarında öğrenen Kara Yusuf hemen harekete geçerek şehre geldi. Burada bir müddet kaldıktan sonra adamlarından Satılmış ve Halil'i şehrin muhafazasında bırakmasının ardından yazı geçirmek maksadı ile Aladağ'a döndü. Çok geçmeden Celâyir emîrlerinden Mahmud-i Siyâh Kûhî, Tebriz'e gelerek burayı kuşatmışsa da Kara Yusuf'un adamları onu püskürtmeyi başardı. Bir süre sonra Kara Yusuf'un, Halil'i yanına çağırması üzerine şehirde yalnız kalan Satılmış, şehrin başsız kaldığını öğrenen Emîr Altun'un Tebriz'e yürüdüğünü işitmesi üzerine Tebriz'i terk etti. Karakoyunlu beyi 1392 yılı baharında buyruğundaki Türkmenlerle Aladağ'a geldikten sonra yeniden Mahmud-i Halhali'nin eline geçmiş olan Tebriz'e yöneldi. Kara Yusuf'un Şenb-i Gâzan'a konduğunu işiten Mahmud-i Halhali, Karakoyunlu beyine mukavemet edemeyeceğini anlayarak, müttefiki Hacı ile Halhal taraflarına gitti ve şehir Kara Yusuf tarafından kolaylıkla ele geçirildi. Kara Yusuf birkaç gün konaklamasının ardından şehri terk etti. Bu kez de Câkîrlu oymağının lideri Bistam, kardeşi Mansur ve Çalık Tebriz'de göründüler. Fakat Kara Yusuf yeniden Tebriz'e gelerek burada 1 ay kaldı ve ayrılırken de Satılmış'ı bıraktı. Satılmış, Tebriz'de Emîr Yadigâr Şah tarafından muhasara edildiği

⁴⁰¹ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 54/55; Yılmaz, "Celayirliiler: Kabile-Devlet", 196.

esnada Timurlu askerlerinin yaklaştığının duyulması üzerine Yadigâr Şah muhasarayı kaldırıp Merâğa'ya kaçtı.⁴⁰²

Timur 795/1392-1393 yılında ikinci kez İran'a girdiği sırada Irâk-ı Acem ve Sultâniye'de de Tebriz'deki gibi kargaşa hâkimdi. Bölge çoğunlukla müstakil mahalli emîrlar arasında el değıştirmektedir. Timur, Mâverâünnehir'e giderken Ahi İran Şah'ı Sultâniye'nin idaresine bırakmış, Ahi İran Şah ise Timur'un dönmesinin hemen ardından Sultâniye'yi bırakarak Timur'un yanına gitmişti. Sultan Ahmed Celâyir tarafından Karavtu (Gavrud) Kalesi'nin idaresine atanmış olan Emîr Hazem, Sultâniye şehrinin sahipsiz kaldığını öğrenerek bölgeye gelip şehri kendi tasarrufuna alarak buraya yerleşti. Sultâniye'de kendi hâkimiyetini tesis eden Emîr Hazem, şehirde yerleştikten sonra birkaç emîrle iş birliği yaparak, Hemedan'da hüküm süren Pir Ahmed-i Sâve'nin üzerine yürüdü. Onu mağlup ve tutsak eden Emîr Hazem, durumdan Sultan Ahmed Celâyir'i haberdar etti. Bunun üzerine Sultan Ahmed, bu vilayetleri emîrlar arasında paylaştırarak Kazvin'i Şeyh Hacı ve Seyyid Seyfeddin'e, Cura, Farahan ve bağlı bölgeleri kendi oğlu Sultan Tahir'e, Hemedan ve Dergüzîn'i Bayezid-i Farahani'ye Tarum'u Şah Veli ve kardeşi Kubad'a vermesinin ardından diğer yerleri de kendisine bağlı emîrlar arasında pay etti ve her bir emîre kendi bölgesine giderek ordu ve silah temini ile meşgul olmalarını, Tebriz'e sefer yapma niyetinde olduğunu ve hazırlıkları tamamlamalarının ardından kendisine yardım için Tebriz'e gelmek üzere tedarikli olmaları gerektiğini bildirdi. Sultan Ahmed'e bağlı olan bu bölgede nispeten huzur ve istikrar ortamı sağlanmış oldu. Bu süre zarfında Mahmud Halhali ve daha önce kılık değıştirerek kaçmaya muvaffak olan Şah Ali, Emîr Hazem tarafından ele geçirildi. Halhal, Arrân, Mugan ve diğer birkaç bölge Hazem tarafından fethedilerek tekrar Celâyirli hâkimiyet havzasına dahil edilmişse de bu durum uzun sürmemiş, Emîr Hazem, Emîr Ağçeki ve diğer emîrlerce tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Netice itibarıyla Sultâniye ve Irâk-ı Acem, Celâyirlielerin hâkimiyet alanından çıkmış ve bölge tekrar eski kaos ortamına geri

⁴⁰² Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 55/57; Macit, *Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak*, 57/59; Yılmaz, "Celâyirlieler: Kabile-Devlet", 197; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 203; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 92.

dönmüştür. Diğer pek çok bölgede olduğu gibi Irâk-ı Acem’de de iç karışıklıklar, Timur’un 795/1392-1393 yılında yeniden İran’a yönelmesine kadar devam etmiştir.⁴⁰³

Konuya geri dönülecek olunursa, sözünde durmayan Altın Orda Hanı Toktamış’ın bu kez de Timur’un yokluğundan istifade ile bir sefer hazırlığı içerisinde bulunduğundan daha önce bahsedilmişti. Harekete geçen Toktamış Han, askerleri ile birlikte Suğnak üzerinden Savran’a gelmişse de başarılı bir direniş sergileyen şehir teslim olmamış, bunun üzerine başka şehirlere yönelmişti. Timur’un oğlu Ömer Şeyh, büyük bir çabayla Toktamış askerlerine karşı koymaya çalıştıysa da bunda muvaffak olamadı. Bu sırada Moğolların ayaklanma çıkardıkları haberinin ulaşması üzerine Ömer Şeyh’in onlara karşı koymak için harekete geçtiği sırada Toktamış askerleri de Mâverâünnehir’e girdiler ve Buhara’yı kuşatmalarının ardından tüm Mâverâünnehir’i yağmaladılar. Timur’un Mâverâünnehir’e gelmesi karşısında Toktamış askerlerinden bir kısmı Hârizm’e diğer kısmı ise Deşt-i Kıpçak’a doğru dağıldılar. Semerkand’a gelen Timur, Hudaydad Hüseyini, Şeyh Ali Bahadır, Ömer Taban ve diğer bazı beyleri Toktamış’ın askerlerinin peşine düşmeleri için gönderdi ve hemen ardından da Toktamış’ın askerleri karşısında başarısız olan beyleri cezalandırırken, kahramanlık sergileyenlere ise büyük lütuflarda bulundu.⁴⁰⁴

790/1388 yılında Timur, Toktamış Han’ın en önemli destekçilerinden olan Kongratlara darbe vurmak maksadıyla tekrar Hârizm’e girdi. Timur, Hârizm’den kaçan Süleyman Sufî’nin peşinden Mîrân Şah, Muhammed Sultanşah, Şemseddin Abbas, Üç Kara Bahadır, İygu Timur ve Sevinçak Bahadır’ı göndermiş, birkaç gün Hârizm’de kalmasının ardından ahalinin Semerkand’a göçürülmesini emretmiş, Ürgenç şehri yerle bir edilerek yerine arpa ekilmiştir. Hârizm’in yerle bir edilmesinden 3 yıl sonra (1391) Timur, öfkesini bir kenara bırakarak buranın imarını emretmişti.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Yılmaz, “Celayirliler: Kabile-Devlet”, 197/198.

⁴⁰⁴ Şâmî, *Zafernâme*, 128/130; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 164/168; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 225-226; Aka, *Timurlular*, 29; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 54; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 178; İsmail Aka, “Toktamış”, 120; Solmaz, “Timur ve Seferleri”, 940.

⁴⁰⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 130-131; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 168; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 226-227; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 54-55; Aka, *Timurlular*, 29; İsmail Aka, “Toktamış”, 120; Solmaz, “Timur ve Seferleri”, 940.

Toktamış 790/1388 yılı sonlarında kışın, Rus Çerkes, Bulgar, Kıpçak, Kırım, Azak ve Alanlardan oluşan ordusu ile yeniden Timur üzerine yürüdü. Toktamış ordusundan İlgamış Oğlan bir miktar askerle Hocend Nehri'ni geçti. Bu sırada Ömer Şeyh, Andican'dan ordusu ile geldi. Timur ise Könce Oğlan, Timur Kutluk Oğlan ve Şeyh Ali Bahadır'ı bir grup askerle birlikte ileri gönderdi. İki taraf arasında gerçekleşen savaş Timurlular kazandı. Timur oradan hareket ederek Akar'da konakladı (Safer 791/Şubat 1389). Bu arada dört bir yandan asker toplanmaya başlandı. Mirza Mîrân Şah, Horasan ordusu ile geldi. Belh, Kunduz, Bedaşan, Hisar ve diğer vilayetlerden askerler toplandı. Timur'un emri ile Hocend Nehri üzerine köprü kuruldu. Daha sonra Timur karargâhından hareket etti (Rebûlevvel 791/Mart 1389). Köprüyü geçmesinin ardından, Timur Kutluğ Oğlan, Sevinç Bahadır ve Osman Bahadır'ı öncü birlik olarak gönderdi. Bu sırada Savran/Sabran'ı kuşatmış olan Toktamış ordusu, şehri alamayacağını anladığından Yesi'yi⁴⁰⁶ yağmalamasının ardından geri çekildi. Kaçan ordunun peşinden ise bir grup asker gönderilmiş ve ufak çaplı çatışmalar meydana gelmiştir.⁴⁰⁷

Timur, Serbedârlar ile Hacı Bek Canikurbanî'nin Kelat ve Tus'tan asker toplayıp ayaklandıklarını öğrenmesi üzerine oğlu Mîrân Şah'ı ayaklanmayı durdurmak maksadıyla Horasan'a gönderdi. Kendisi ise Deşt-i Kıpçak'a yürümeden evvel yeniden Moğollar üzerine yürüme kararı aldı zira çıkacağı Deşt seferinde geride sorun teşkil edebilecek bir unsur bırakmak istemiyordu.⁴⁰⁸ Gerekli hazırlıklarını tamamlamasının ardından 792/1390 yılında Semerkand'dan hareketle Deşt-i Kıpçak'a gitmek üzere yola koyuldu. Kısa süre sonra Hocend Nehri'ne geldi. Taşkent'te kışlık karargâh kurdurup konakladı. Timur burada birdenbire rahatsızlandı ve 40 gün kadar yattı. Bir süre sonra iyileşti ve bu sırada Mirza Mîrân Şah, ordusu ile Horasan'dan gelip babasına katıldı. Askere iâşe dağıtılmasının ardından her beye bir rehber tayin edildi. 12 Safer 793/19 Ocak 1391 tarihinde Timur, Toktamış'ın üzerine yürüdü. Kara Seman⁴⁰⁹ denilen yerde karargâh kurdukları sırada Toktamış Han'ın elçileri geldi. Elçiler, hediyelerini takdim

⁴⁰⁶ Şimdiki Türkistan'ın eski adı.

⁴⁰⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 135/137; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 172/175; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 230; Aka, *Timurlular*, 29-30; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 55; İsmail Aka, "Toktamış", 120-121.

⁴⁰⁸ Şâmî, *Zafernâme*, 137-138, 142; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 175-176, 184; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 55-56; Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 130-131; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 941.

⁴⁰⁹ Otrar yakınlarında bir yer.

etmelerinin ardından Toktamış'ın olup biten olaylardan haberinin olmadığı, yaşananlardan müteessir olduğu ve Timur'a karşı minnet duygusunu ifade eden mektubu iletmişlerse de Timur buna pek itibar göstermemiştir. 16 Rebîülevvel 793/21 Şubat 1391 tarihinde tüm mirza ve beyler, yapılan kurultaya katılmalarının ardından gönderilen elçilerle birlikte yola koyulup Toktamış'ın üzerine yürüdüler. Yol boyunca çeşitli yerlerde konaklayıp göçmelerinin ardından Toktamış'a ait bazı haberler alıp ilerlemeye devam ettiler. Timur, Toktamış'ın sürekli geri çekilmesini engellemek ve savaşı bir an önce başlatabilmek maksadıyla Mirza Ömer Şeyh'i 20.000 kişi ile ileri göndermiş, Ömer Şeyh ise kısa süre sonra Toktamış Han'a yetişmeyi başarmıştı. Taraflar 15 Recep 793/18 Haziran 1391 tarihinde Kunduzca mevkinde karşı karşıya geldiler. Timur'un galibiyetiyle sonuçlanan savaşın ardından ordu, ele geçirilen ganimetlerle birlikte Semerkand'a geri döndü. Bu seferin ardından Timur, 1391 yılı kışını dinlenerek ve çıkacak olduğu 5 yıllık sefer olarak adlandırılan seferin hazırlıklarını yaparak geçirdi.⁴¹⁰

Timur, Akar bozkırına geldiğinde Gazneli Mahmud'un ülkesi, yani Gazne, Kabil, Kandahar ve civarı ile birlikte Cihangir'in oğlu Mirza Pir Muhammed'e verdi ve yanına bir miktar asker ile bazı beyleri de koyarak buraların zaptı ve idaresi için gönderdi. Toktamış'a karşı gerçekleştirdiği seferden başarıyla dönmesinin ardından yönünü tekrar batıya çevirdi. Şâmî, bu seferin sebebini "*teshir etmiş olduğu İran memleketlerini gezmek ve memleketi muhaliflerden temizlemek*" olarak ifade etmişse de Timur'un bölgede aslında tam olarak ele geçiremediği yerler vardı. Oldukça önemli bir merkez olan Şîraz da bunlardan biriydi. Timur, Toktamış'ın kendi ülkesine doğru ileri harekâta geçtiğini işittiğinden süratle Şîraz'dan Semerkand'a dönmüştü. Her ne kadar Toktamış'ı yakalayamamış olsa da onu bir süreliğine kendi hâkimiyet alanına müdahil olamayacak duruma getirdiğinden tekrar harekete geçerek Irak ve Fars'a doğru yola koyuldu (Recep 794/Mayıs 1392). 20 Şevval 792/9 Eylül 1392 tarihinde Esterâbâd'a gelerek Cürcân Nehri sahilinde karargâh kurdu. Bu sırada Sarî hâkimi Seyyid Kemaleddin itaati kabul ettiğini bildirdi. Esterâbâd'da iken Lokman Padişah'ın oğlu Pir Padişah da hediyelerle

⁴¹⁰ Şâmî, *Zafernâme*, 142/153; Yezdi, *Emîr Timur: Zafernâme*, 184/196; Şehabeddin-i Mercanî, *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, akt. Mustafa Kalkan, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008), 153; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 246/251; Aka, *Timurlular*, 30-31; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 56/59; İsmail Aka, "Toktamış", 121; İsmail Aka, "Timurluların Azerbaycan ile Alakaları", 414-415; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 941.

huzura gelerek Timur'u karşıladı ve itaatini bildirdi. Bu sırada Seyyid Kemaleddin muhalefet etmeye başlamıştı. İki taraf arasında vuku bulan mücadelenin kazananı ise yine Timur olmuştu. Seyyid Kemaleddin, hanımları ve çocukları ile birlikte bir gemiye bindirilerek Hârizm'e gönderildi.⁴¹¹ Daha sonra Fars bölgesine gelen Timur, son Muzafferî hükümdarı Şah Mansur'a karşı harekete geçti. Şah Mansur büyük bir kararlılıkla direniş yolunu seçti. Ordusundaki askerlerin taraf değiştirmesi ve asker sayısının hayli azalmasına rağmen Şîraz'a kapanarak savaşmayı tercih eden Şah Mansur, Şîraz yakınlarında 15 Cemaziyelevvel 795/29 Mart 1393 tarihinde yapılan savaşta öldürülmüş, Muzafferî Hanedanı üyelerinin birçoğu da onunla aynı akıbeti paylaşmıştır. Bölgenin idaresi ise Ömer Şeyh'e bırakılmıştır. Böylelikle Timur, Irâk-ı Arab'a kadar gelip dayanmıştı. Celâyirli Sultan Ahmed ise kendisinde karşı koyacak gücü bulamadığından Bağdad'ı terk etti.⁴¹² Timur, Irak kapılarına dayandığı sırada Anadolu'da; henüz orta Anadolu'da hâkimiyet kuramamış bir Osmanlı Devleti, Kayseri-Sivas yöresinde Kadı Burhâneddin Ahmed'in devleti, siyasi baskılar sonucu Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Karamanoğulları Beyliği, Doğu Anadolu'da Erzincan Emîrliği ve Karakoyunlular, Maraş dolaylarında Dulkadirli Beyliği ve henüz kurulma aşamasında olan Akkoyunlular, siyasi görüntüyü karakterize eden kuruluşlar olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Anlaşılabacağı üzere Anadolu'da siyasi birlikten söz edilememekteydi. Timur, bölgedeki durumun yeni fetihler için oldukça elverişli olduğunu gördüğünden vakit kaybetmeden harekete geçti. 795/1393 yılında Bağdad önlerinde göründü ve bu durum pek çok devlette huzursuzluğa sebep oldu. Öte yandan Timur'un büyük bir orduyla Anadolu'yu elde etme niyetiyle harekete geçmesi, Kadı Burhâneddin düşmanları tarafından sevinçle karşılanmıştı.⁴¹³

Timur, Bağdad'ı almasının ardından Tikrit/Tekrit'e geldiğinde Erzincan Emîri, Karamanoğlu Alaeddin, Dulkadirli Suli, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beyleri ile Kadı

⁴¹¹ Şâmî, *Zafernâme*, 153/157; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 197/201; Aka, *Timurlular*, 31; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 65-66; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 942.

⁴¹² Şâmî, *Zafernâme*, 161/166, 169/170; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 79/87; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 206/213; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 301-302; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 57; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 66; Aka, *Timurlular*, 31-32; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 9-10; Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*, 74/77; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 942.

⁴¹³ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 219; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 66; Aka, *Timurlular*, 32; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 3/7; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Şehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 74.

Burhâneddin'e haber göndererek tabi olmalarını istediğini bildirmiş, Memlûk Sultanı Berkuk'a da kalabalık bir elçi heyeti göndermişti. Ardından herhangi bir cevap almayı beklemeden yoluna devam ederek Musul'dan Mardin'e yönelen Timur, burayı aldıktan sonra Diyâr-ı Bekr'i kuşatıp Karakoyunlu Kara Yusuf'a hak ettiği cezayı vermek için 796/1394 yılı ortalarında Muş Sahrası'na gelmişse de Karakoyunlu beyinin, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte oradan ayrılması üzerine adamlarını Kara Yusuf'u yakalamakla görevlendirdi. Herhangi bir sonuç elde edemeyen Timur, yola devam ederek önce Aladağ'a (Van Gölü'nün kuzeyinde) geldi ardından da Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın tasarrufunda olup, Erzurum Ovası'na hâkim konumda olan Avnik Kalesi'ni kuşattı. Mısır Hoca uzun süre direnişin ardından kaleyi teslim etmek zorunda kaldı ve Timur tarafından Semerkand'a götürüldü (796/1394). Avnik Kalesi ise Timur'un emîrlерinden Atlamış'a bırakıldı. Bu sırada yaklaşan Timur tehdidine karşı Kadı Burhâneddin'in çabasıyla Mısır, Altın Orda, Osmanlı ve Kadı Burhâneddin Devleti arasında bir ittifak meydana getirilmişse de ömrü uzun olmamıştır. Timur'un daha önce yapmış olduğu itaat çağrısına Kadı Burhâneddin olumsuz yanıt verirken Mısır Sultanı Berkuk ise kendisine gönderilen Timurlu elçilerini öldürerek karşılık vermiştir. Erzincan hâkimi Mutaharten, Dulkadiroğlu Suli Bey ve Karamanoğlu Alaaddin Bey ise bu davete müspet yanıt vermişlerdir.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 227, 242/245; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî* (İskender Anonimi), 326; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 407; Aka, *Timurlular*, 32-33; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 66-67; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 12; Halil Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012), 89/90; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 57-58; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 74; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 196-197; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 92; Taşcı, "İlk İslam Fetihlerinden Osmanlı – Safevî İlişkilerine Muş'un Tarihi Coğrafyası", 108; Bilgili, "Emir Timur'un Azerbaycan Faaliyetleri", 202/204; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 942/943; Yaşar Yücel, "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, 40/158(1976):250-251, 10.37879/belleten.1976.249; Esterâbadî, Timur'a katılımlarla ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Aklının kısılgı, tabiatının kötülüğü, aslının bozukluğu ve düşüncesinin yanlışlığı ile tanınmış ve dile düşmüş olan Emir Mutaharten, korku ve dehşete düşerek aklını kaybetti. Düşünme ve tedbir alma gücü, halkın işlerini yürütmekten âciz kaldı. Emir Timur'un yaptıkları karşısında şaşırıp dili tutuldu. İrade dizginini kaybedip âcizlik kisvesini giyinerek hor ve zelil bir halde Emir Timur'un yanına gitti ve atının üzensisini (rikab) öptü. Onun hizmetçi ve hademelerinin arasında yerini aldı. Onun tebası ve eşyası arasına kıymetsiz bir mal gibi girdi. Sikke ve hutbeyi onun adına değiştirdi. İmanı inkârla değiştiren, şüphesiz doğru yoldan sapmış olur.' Emir Yelman da Emir Mutaharten'in yolunu takip etti. Onun yaptığı şeyleri yapıp Timur'a itaat ve bağlılık kemerini beline taktı.

Tüm bu gelişmeler üzerine Timur'un harekete geçerek Sivas'a doğru ilerlediği sırada Erzurum'a kadar gelmiş olmasına rağmen geri dönmekte olduğu haberi ulaştı. Zira Timur, Toktamış üzerine gitme kararı almıştı. Onun bu kararı almasındaki amaç kuvvetle muhtemel planladığı fetihleri gerçekleştireceği sırada kuzeyden gelebilecek Altın Orda saldırılarını bertaraf etmektir. Bunun dışında henüz Osmanlılarla karşılaşmadan önce aradaki Kadı Burhâneddin'in zorlu bir rakip olduğunu anlaması ya da Anadolu'nun fethinin daha planlı ve güçlü bir orduyla gerçekleşebileceğini düşünmesi sebebiyle de bu kararı almış olabilir. Timur'un yön değiştirmesinin akabinde önce Gürcistan'a ardından da Toktamış üzerine yürümesi, geçici bir süre için de olsa Anadolu ve Ortadoğu üzerindeki tehlikeyi kaldırmıştı.⁴¹⁵

Bu esnada Toktamış ise tüm gayretini Memlük Sultanı Berkuk ile sağlam münasebetler kurmak için harcamıştı. Toktamış her fırsatta Timur'un her iki taraf için de son derece tehlikeli olduğunu ve müşterek düşmanları karşısında ortak hareket etmeleri gerektiği fikrini Berkuk'a aşılarmaktaydı. Timur ise Gürcistan'daki başarılı fetihlerinin ardından Şeki'de karargâh kurduğu sırada Toktamış Han askerlerinin Derbend'i geçip Şirvan'a bağlı şehirleri yağmaladıklarını işitti. Hemen ordusuyla birlikte onların üzerine yürüdüysede Toktamış askerleri Timur'un geldiğini öğrendiklerinden kaçış yolunu tuttular. Bu durum karşısında Timur, kışlamak için Mahmudâbâd'ı uygun bulmasının ardından burada konaklayarak kışı geçirdi. Kış mevsiminin sonlarında yeniden Toktamış Han üzerine yürüme kararı aldı ve 7 Cemaziyevvel 797/28 Şubat 1395 tarihinde Deşt-i

Sapıklık ve şaşkınlık yolunu tutup Rum ülkelerini zaptetme konusunda onlarla birlik oldu. İslâm beldelerini yıkmak, Müslümanların kanlarını dökmek, kötü ve yasaklanmış şeyleri mübah yapmak (ibahât), haya perdelerini yırtmak, hür ve suçsuz kişileri katletmek konusunda çaba harcadılar. Karamanlı Emir Alaaddin ise araya elçiler koyup mektuplar yazarak ona kıymetli hediye ve armağanlar gönderdi. Onun himaye zincirine ve yardım ipine el attı. Emir ve yasaklarına uyararak ona bağlanmayı kabul etti. Suriye'ye düzenleyeceği seferde oğlu Emir Muhammed'i büyük bir ordu ve teçhizatla onun saflarına katacağına, eğer Rum tarafına ve Osman'ın ülkesine yürürse, kendisinin de onun yanında yerini alacağına söz verdi. Daha sonra ona yazdığı bir mektupta, 'Elimdeki birkaç kalenin hepsini zaviye yaptım. Orada dervişlerin, yolcuların ve diğer girip çıkanların hepsini rahat ettirmek için sofralar kurdum. Eğer emriniz olursa, hepsi ihya edilip yaşatılsın! Eğer benden alacağınız vergilerden onların payını düşerseniz, kendiniz bilirsiniz' dedi. Diğer taraftan Dulkadiroğlu Suli, Emir Timur'a peş peşe haberciler göndererek, onun Suriye tarafına düzenleyeceği seferde askerlerine rehber ve yol gösterici olacağını haber verdi." Esterâbadî, Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş, 417/418.

⁴¹⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 190-191; Esterâbadî, *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*, 425/426; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 407; Aka, *Timurlular*, 33-34; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine* Timurlular: 1360-1506, 67; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 19/20, 29/30; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 198.

Kıpçak’a doğru yola koyuldu.⁴¹⁶ Diğer taraftan da şüphe uyandırmamak maksadıyla Şemşeddin Almalığı’yi Toktamış Han’a elçi olarak bir mektupla birlikte göndermişti. Elçi, Toktamış Han’ın huzuruna vardığında Timur’un mektubu ile sözlerini kendisine ilettiler. Başta elçinin konuşmalarından etkilenerek barış taraftarı gibi görünmesine karşın, beylerinin etkisiyle fikrini değiştirerek mektuba olumsuz yanıt verdi. Toktamış’ın mektubu ile dönen elçi, Samur Nehri kıyısında mektubu Timur’a ulaştırdı. Aldığı cevap karşısında oldukça öfkelenen Timur, savaş kararı alarak silahların teftişi ile meşgul oldu. Timur, ordusunu hazır etmesinin ardından Derbend’e hareket etti. 1395 yılı Nisan ayında Terek Nehri kıyısında iki ordu karşı karşıya geldi. Yapılan muharebe neticesinde Toktamış yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Onun ele geçirilememiş olması Timur’u üzmüştü zira Timur, Toktamış’ın bir süre sonra yeni kuvvetler toplayarak tekrardan mücadeleye girişeceğini öngörüyordu. Bu sebeple Altın Ordu’nun Dinyeper (Özi) tarafındaki batı uluslarına yöneldi ve Toktamış ile birlikte hareket etmiş olan kişilerin topraklarını yağmaladı ardından da Don Nehri’ne yöneldi. Azak tarafına gelerek burayı da yağmaladıktan sonra aynı yılın kışında Altın Ordu’nun varlık ve hâkimiyetinin iki büyük merkezi Hacı Tarhan (Ejderhan) ile Saray Berke’ye sefer düzenledi ve büyük ölçüde yağma ile tahripde bulundu. Timur’un kazandığı bu zafer yalnızca Toktamış’ın değil aynı zamanda Altın Orda’nın da mukadderatını tayin etmesi bakımından oldukça ehemmiyetlidir zira Altın Orda, aldığı iki büyük darbenin ardından artık ikinci derecede bir devlet durumuna düşmüştü.⁴¹⁷

Tüm bunların ardından Timur, Azerbaycan ve Derbend üzerinden Sultâniye ve Hemedan yoluyla 1396 yılının güz mevsiminde Semerkand’a döndü.⁴¹⁸ Timur’un Semerkand’a dönüşünün sebeplerine ilişkin; onun henüz Osmanlılarla karşı karşıya

⁴¹⁶Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 247/249; Yücel, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 30-31; Aka, *Timurlular*, 33; Abdullah Kubat, “Arap Tarihçilerinden Şehâvî ve Karamanî’de Timurlulara Dair Kayıtlar”, 74; Akbiyık, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi”, 136; Yücel, “Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar”, 251.

⁴¹⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 192/202; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 248/262; Natanzî, *Müntehabü’t-Tevârih-i Mu’ini (İskender Anonimi)*, 330-332; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 414-415; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 100; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 253/263; Yücel, *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 31-32; Aka, *Timurlular*, 34-35; Abdullah Kubat, “Arap Tarihçilerinden Şehâvî ve Karamanî’de Timurlulara Dair Kayıtlar”, 74/75; Akbiyık, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi”, 136; Yücel, “Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar”, 252-253.

⁴¹⁸ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 263/269; Aka, *Timurlular*, 35.

gelmeden evvel Kadı Burhâneddin'in zorlu bir rakip olduğunu kavramış olması, Kadı Burhâneddin ile uğraşırken güneyden Berkuk'un kuzeyden ise halihazırda ele geçirilememiş olan Toktamış'ın yeniden kendi üzerine yürüme olasılığı, Suriye'ye indiği takdirde ise aynı hareketin bu defa Kadı Burhâneddin ile Yıldırım Bayezid ikilisi tarafından gerçekleştirilme ihtimali, Anadolu ve Suriye'yi ele geçirme işinin güçlü ve dinlenmiş bir orduyla mümkün olabileceğini düşünmesi ve son olarak da başkent Semerkand'dan başlamak üzere bütün ülkede otorite boşluğunun meydana getirdiği sorunlar işaret edilebilir.⁴¹⁹

Semerkand'da fazla kalmayan Timur, 800/1398 yılında hareket ederek Hindistan seferine çıktı. Kronik yazarları, seferin sebeplerine ilişkin işin gaza boyutunu ön plana çıkarmaya çalışmışlarsa da Timur, kuvvetle muhtemel daha sonra yapacak olduğu seferlerine maddi kaynak sağlamak amacıyla hareket etmiş olmalıdır. Bu seferi tam bir başarı ile sonuçlandırıp zengin ganimet ve savaş filleri ele geçirmesinin ardından Timur, 29 Nisan 1399 tarihinde payitahtına geri döndü.⁴²⁰

Timur, 5 yıllık seferi sırasında Anadolu'ya girerek Sivas'a doğru yürüdüğü sırada birdenbire dönüp Gürcüler üzerine yürüyerek onlara ağır darbeler indirmiş, akabinde de Toktamış üzerine giderek onu etkisiz duruma getirmiştir. Kuvvetle muhtemel yapacak olduğu seferlerinde problem çıkarma ihtimalini ortadan kaldırmak maksadıyla Toktamış'ın üzerine gitmişti. Toktamış meselesini halletmesinin ardından 1395-1396 yılının kış mevsiminde Şirvan'da Samur boyundan Yıldırım Bayezid'e gönderdiği mektupta Toktamış Han'a karşı zafer kazandığını dile getirmesinin ardından tehditlerine başlamakta, Irâk-ı Arab'da bulunduğu sırada, Şam tarafına hâkim olan adı sanı bilinmeyen bir Çerkes oğlancığı (Berkuk) için hediye ve elçiler yolladığını ancak Berkuk'un elçileri haksız yere öldürttüğünü, Deşt-i Kıpçak taraflarının işlerini yoluna koyduktan sonra Şam ülkeleri tarafına hareket edeceğini, Çerkes oğlancığıyla dostluk

⁴¹⁹ Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 33.

⁴²⁰ Şâmî, *Zafernâme*, 206-207, 253; Yezdi, *Emîr Timur: Zafernâme*, 276-277, 311-312; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Timûr*, 165/172; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 308; Natanzi, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini (İskender Anonimi)*, 332-335; *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fi't-Tevârih'e Göre*, 35/36; Mercanî, *Müstefâdü'l-Ahbaâr fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, 153; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 416/418; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 122/124; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 101; Aka, *Timurlular*, 35-36; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 204/210; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 947.

kuran Sivas kadıcığına da haddini bildireceğini ifade etmişti. Timur'un Anadolu ve Suriye'yi istila hevesinin açık bir delili olan bu mektup aynı zamanda Bayezid'e ittifaktan ayrılmasını ihtar ediyordu. Netice itibarıyla Timur'un ittifakı parçalamaya ilişkin bu çabaları bir sonuç vermemiş, kısa süre sonra ani bir kararla Semerkand'a dönmüş ardından da Hindistan seferine çıkmıştı.⁴²¹ İttifakın en güçlü üyelerinden Kadı Burhâneddin'in 801/1398 yılında Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesiyle birlikte bölgede sağlanmış olan iş birliği de son bulmuş oldu. Bayezid öteden beri Anadolu'nun siyasi birliğini kurma çabalarının önünde mâni olarak gördüğü Kadı Burhâneddin'in siyaset sahnesinden çekilmesi üzerine doğuya doğru yayılmasının önünde bir engel kalmadığını düşünerek harekete geçti. Bayezid, 1397 yılında Akçay Savaşı ile birlikte Karamanoğlu Alaaddin Bey'i yenmiş, Konya, Karaman (Larende) ve Aksaray'ı ele geçirmesinin ardından da Amasya ve Sivas'ı toprakları arasına katmıştı. 1399 yılında ise Memlük Sultanı'nın hayatını kaybetmesiyle gerçekleşen taht değişikliği sebebiyle vuku bulan kargaşa ortamından faydalanıp Fırat bölgesine inerek Malatya, Darende ve Divriği'yi işgal etmişti. Bayezid, Anadolu'nun siyasi birliğini sağlamaya yönelik önemli adımlar atmış olsa da Timur'a karşı müdafaada yalnız kalmış, bu durum ise Timur'a kolayca Anadolu ve Suriye'yi ele geçirmeye götüren yolu açmıştı.⁴²²

Timur, Hindistan'dan Semerkand'a dönmesinin ardından 802/1399-1400 yılında tekrar İran'a yürüdü. Onun bölgeye yeniden hareket etmesinin sebebi Azerbaycan tarafından özellikle Mîrân Şah ile ilgili hoş olmayan haberler alması ve İran memleketlerine bilhassa Azerbaycan ve mülhakatına Gürcü ve Ermeni askerleri tarafından tecavüzlerin gerçekleştiğini işitmesi idi. Bunlar üzerine Hint seferi dönüşünden

⁴²¹ Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 352; Aka, *Timurlular*, 36-37; Yaşar Yücel, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, 37/146 (1973): 177/180.; Yücel, "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar", 253-255.

⁴²² Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 313; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 192-193; Âşık Paşazade *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 137/139; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 140; Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000), 41/42; Şükrullah Efendi, *Behcetü't Tevârih: Tarihînin Aydınlığında*, inc. ve çev. Hasan Almaz, (İstanbul: Mostar, 2021), 411; Ali Kemali, *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992), 62; Aka, *Timurlular*, 37; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 59/61.

4 ay sonra yeni bir sefere çıktı.⁴²³ Babasının yola koyulduğunu haber alan Mîrân Şah, Timur'un Rey civarında olduğu sırada huzura çıkmışsa da pek itibar görmemiştir.⁴²⁴ Bu esnada Tebriz'e, mali durumu incelemek üzere Timur Hoca Ak Buga ve Celalü'l-İslâm gönderildi. Onlar gerekli incelemeleri yapıp Mîrân Şah'ın savurganlık ederek dağıttıklarını tespit ettikleri gibi onu zevküsefaya sevk ederek memleket işlerinin bozulmasına neden olan kimseleri de yakalatıp öldürdüler. 1399-1400 yılı kış mevsimini Karabağ'da geçirmiş olan Timur bu sırada Azerbaycan, Gürcistan ve Irâk-ı Arab'da sindirme faaliyetlerinde bulundu. Böylece Timur'un Anadolu ve Suriye'yi istilasını için geride engel kalmamıştı.⁴²⁵

Timur'un, Hindistan seferini tamamlayıp tekrar Azerbaycan'a gelmesi üzerine Kara Yusuf, beklenmeyen bir anda baskına maruz kalmamak amacıyla Musul'a çekilmiş, Sultan Ahmed Celâyir de kendisini emniyette görmediğinden Bağdad'dan ayrılarak Kara Yusuf'un yanına gelmişti. Önce Bağdad'a giden ve bir süre sonra da yaklaşan Timur tehdidine karşı Memlûk Sultanı'na sığınma kararı alan ikili, tatsız hadiseler yaşadıkları ve gerekli ilgi alakayı göremediklerinden üstelik başka çareleri de kalmadığından Yıldırım Bayezid'e sığınmışlardı (802/1400).⁴²⁶ Öte yandan Yıldırım Bayezid ise

⁴²³ Şâmî, *Zafernâme*, 254; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 324; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 178; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, çev. İsmail Aka, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 1/3; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, 337; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 101; Roux, *Aksak Timur: İslâmın Kutsal Savaşçısı*, 131/132; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 211; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 69-70; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 61-62; Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1934), 23; Timurlu tarihçilerinden Yezdî, Mirza Mîrân Şah'ın, Sıçan yılına tekabül eden 798 senesinin (1396) güz aylarında Hoy yakınlarında avlandığı sırada attan düşerek bayıldığını, yanlış tedavi uygulandığı için beyinde oluşan hasar sebebiyle bazı uygunsuz fiillerin ortaya çıktığını kaydetmektedir. Bkz. Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 322.

⁴²⁴ Arabşah, Timur'un, oğlu Mîrân Şah'ın, kendisine son derece uygunsuz içeriğe sahip olan bir mektup göndermesi üzerine yönünü Tebriz'e çevirdiğini kaydetmektedir. Fakat diğer iki kronikte böyle bir bilgi paylaşılmamaktadır. Mektup için bkz. Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 175/177.

⁴²⁵ Şâmî, *Zafernâme*, 254/259; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 326, 330; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 178/179; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, 337; el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 3; Aka, *Timurlular*, 38; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 70-71; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 61/62, 65/66; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 101.

⁴²⁶ el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 10; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 240, 343; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 328/330, 353; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, sad. İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 230-231; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, haz. Vahid Çabuk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 89;

Karamanoğlu Alaaddin Bey ile Kadı Burhâneddin'den kurtulmasının ardından yaptığı fetihlerle Anadolu'ya sağlam bir biçimde yerleşmişti. Fırat'a kadar olan yerler ele geçirilmiş, Anadolu'da siyasi birliğin tesis edilmesi için sıra Harput, Diyâr-ı Bekr bölgeleri ile Erzurum ve Erzincan'a gelmişti. Bu hedef doğrultusunda harekete geçen Bayezid, Erzincan Emîri Mutahharten'den itaat etmesini istemiş, bu durum karşısında Mutahharten ise hâkimiyetini tanımış olduğu Timur'dan yardım talebinde bulunmuştu. Şâmî ve Yezdî'ye göre Timur'un Sivas'ı alma gerekçesi Mutahharten'in Timur'a olan müracaatıdır.⁴²⁷ Timur'un Anadolu'ya yürümesinin bir diğer sebebi ise Anadolu'da beylikleri Yıldırım Bayezid tarafından ellerinden alınmış olan beylerin, yurtlarını geri almak üzere kendisinden yardım istemeleridir.⁴²⁸

Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 72; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 140; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihat Azamat, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992), 45; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 139; Konyar, *Diyarbakir Tarihi I*, 203; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 60/62; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 181; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 75-76; Behrârnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 30; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 44; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 93/94; Solmaz, "Timur ve Seferleri", 947; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 354; Sümer, "Karakoyunlular", 435.

⁴²⁷ Şâmî, *Zafernâme*, 260; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 338; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, 57-58; Âşık Paşazade *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 142; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 231; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 133; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 72; Aka, *Timurlular*, 37; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1990), 6.

⁴²⁸ "Ondan sonra Tahratan Beğ, Germiyanoglu, Menteşeoğlu, Aydınoğlu ve Saruhanoglu, İsfendiyar Beğ'in elçisiyle Temür Han'a vardılar. Hallerini bildirdiler. Nihayet Temür Han'ı harekete getirdiler. Temür Han türlü türlü haberle Yıldırım Han'a elçi gönderdi. Cevaplaştılar. Sulh olmadı." Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, 57-58; "Germiyan oğlu, Aydın oğlu, Saruhan oğlu, Menteşe oğlu birleşip, Taharten Bey ile beraber İsfendiyar Bey'ine gittiler. İsfendiyar oğlu, bunlara elçi gönderdi. Timur Han'a giderek durumlarını arz ederek, şöyle dediler 'Ata, dede yerlerimizi elimizden alarak, bize zulm etti, eline düşsek acımaz, bizi öldürürdü' gibi sözlerle yalvardılar ve yardım istediler. Bunun üzerine Timurleng, Yıldırım Han'a 'Oğlum Yıldırım Han' diye izzetle mektup gönderdi. Yıldırım Han ise, 'Gel uğraşalım, devlet kiminse zahir olsun' diye cevap verince, Timurleng askerini toplayıp Anadolu'ya yöneldi." Atık, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, 98-99; "Çünkü Bayezid Han, Rum vilâyetin ümerâsı elinden alıp zabt etdi. Her biri bir vechile kaçıp Temür'e vardılar. Germiyanoglu İpsele habsinden veziriyile kurtulup maymunculara uyup vardı. Menteşeoğlu saçın, sakalın yoludup ışık olup vardı. Aydınoğlu çerçilik ede vardı. Taharten, İsfendiyar elçisine nöker olup vardı. Ve bi'l-cümle bunlar Temür'e varıp hâllerin arz edip Temür'ü tahrik etdiler. Ekser tahrik eden Taharten ve Germiyanoglu'yidi. Zîrâ Germiyanoglu habsden kaçıp ve Taharten oğlu, kızı ve avratı müfâratına acıyıp varmışıdi. Bes zârilik edip yalvardılar. Sözleri müfid düşdü. Ammâ Temür eyitdi: 'Ey beğler! Sizin sözünüz gerçek mi, yalan mı inanmazuz. Zîrâ, ol bir gâzi handır. Yok yere zulüm etmez. Sizi bi-günah incitmez. Şâyed ola ki, ben gazâyâ giderin; bana mu'âvenet edin' deyip, 'siz muhalefet etdiniz ola.' Germiyanoglu eyitdi: 'Ey Sultan! Sen sâhib-kıransın, Osmanoglu bir zâlim kişidir. Bizi müflis kılıp, atamız ve dedemiz tahtın elimizden alıp, dileni dileni geldiğimiz hod ma'lumdur. Ol iklim dahi senin gibi hana lâyıkdır' deyip nice bunun gibi herze vü hezeyân söyleyip, ha durmadın Temür'ü Rum'a tahrik edip kalanı miyâncılık edip igvâ ederleridi. Temür'ün dahi dimâğında hod sâhib-hurûcluk varidi." Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 143-144.

Timur ve Bayezid arasında süregelen mektuplaşmalardan⁴²⁹ müspet bir netice elde edilememişti. Mutahharten'in Timur'un huzuruna gelip yer öpmesinden 2 gün sonra Timurlu ordusu, Mutahharten ve Karayülük Osman'ın kılavuzluğunda Sivas'a geldi. Kısa sürede Sivas ve Malatya'yı ele geçiren ordu daha sonra güneye indi. Durumun ciddiyetinin farkına varan Bayezid, Timur'un Anadolu içlerine ilerleyeceğini düşündüğünden Kayseri'ye gelip rakibini bir süre burada beklemiş fakat onunla karşılaşmadığından Timur'un müttefiki Mutahharten'in elinde bulunan Kemah ve Erzincan'ı ele geçirmişti. Onun bu hareketi, Timur'a Anadolu hâkimiyeti için geçerli bir sebep oluşturmuştur.⁴³⁰

Timur'un, Sivas'ı ele geçirdikten sonra güneye, Memlûklere doğru yönünü çevirmesinin sebebi, Berkuk'un ölümünün ardından ortaya çıkan kargaşadan faydalanmak istemesi idi. Üstelik Timur'un, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Berkuk'a göndermiş olduğu elçiler de öldürülmüştü. Ayrıca daha önce anlatıldığı üzere Kara Yusuf, Timur'un emîrlerinden olan Atlamış'ı esir alıp (797/1395) ardından bağlılığının bir göstergesi olarak Kahire'ye göndermiş ve Atlamış burada hapsedilmişti. Timur, Berkuk'un yerine geçen oğlu Ferec'e haber göndererek Atlamış'ın iadesini istemişse de bu istek yerine getirilmediği gibi gönderilen elçiler tutuklanmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Timur'un Suriye içlerine yönelik askerî yürüyüşünün ilk durağı Behisni/Besni olmuştur. Behisni'nin ardından Haleb, Hama ve Humus'u ele geçirmesinin akabinde Dimaşk üzerine yürümüş ve Ferec'i kaçırmak zorunda bırakarak büyük bir zafer

⁴²⁹ Bu konu hakkında bkz. Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004): 141/167.

⁴³⁰ Şâmî, *Zafernâme*, 261/263; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 341/344; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 194/196; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 353; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 12/13; Timurlenk Tarihi: *Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, 36/40; Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ses Yayınları, 1993), 81; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 145; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 235; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 43; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 90-91; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, 37; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 81; Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, 6; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 73-74; Aka, *Timurlular*, 39; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 71; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 233/236; İsmail Aka, "Timur", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 174-175.

kazanmıştır. Timur bu süreçte bilhassa Haleb’de gösterdikleri üstün başarılar sebebiyle Akkoyunluları Âmid kentiyle ödüllendirmiştir.⁴³¹

Timur 20 Mart 1401 tarihinde Dimaşk’tan ayrılıp Guta’ya gelerek karargâh kurdu. Burada iken Mirza Muhammed Sultan’a haber göndererek Hülâgû Han tahtını kendisine bırakmak niyetinde olduğunu ve İran’a doğru yola çıkmasını istediğini bildirmiş ardından Mardin’e doğru yola koyulmuştu. Timur, Mardin’de iken arzu edilen bir netice elde edemeyeceğini anladığından buradan ayrıldı. Daha sonra kendisine devamlı gailerler çıkaran şimdi ise Yıldırım Bayezid’e sığınmış bulunan Sultan Ahmed Celâyir’in ülkesine asker göndermiş, Sultan Ahmed Celâyir adına Bağdad’ı yöneten Emîr Ferec’in şiddetli savunması üzerine kendisi de buraya yönelmek zorunda kalmıştır. Zorlu bir kuşatmanın ardından şehir ele geçirildi (Temmuz 1401). Bağdad’da bir müddet kalan Timur daha sonra Tebriz’e döndü. Bu sırada bağlı bir devlet sıfatıyla yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ihmal etmiş olan Gürcistan sorununu çözüme kavuşturup düzeni sağlamanın ardından Karabağ kışlağına geçti (1401-1402).⁴³²

Timur, Suriye’de iken Yıldırım Bayezid yanına Ahmed Celâyir ve Türkmen Kara Yusuf’u da alarak öncelikle Sivas’ı Timurlulardan geri aldı sonrasında ise Timur ile aralarının açılmasının baş amili olarak gördüğü Mutahharten üzerine yürüdü. Erzincan hâkimi büyük bir bozguna uğratıldı. Şehir, Kara Yusuf’a verilmişse de halk ile

⁴³¹ Şâmî, *Zafernâme*, 265/284; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 344/361; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 196/211, 226/244, 279; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini* (İskender Anonimi), 337-339; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 328/344; el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 14/23; *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, 38/47; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 145-146; Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 45-46; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 235/242; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 73; *Âşık Paşazade Osmanogulları'nın Tarihi*, 142-143; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 91-92; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, 37; *Âşikî, Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, 82; Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, 99; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 81; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 75-76; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 211-212; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 35/45; Aka, *Timurlular*, 39; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 59; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 83, 94; Aka, “Timur”, 174-175; Solmaz, “Timur ve Seferleri”, 948.

⁴³² Şâmî, *Zafernâme*, 285/291; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 369/376; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini* (İskender Anonimi), 340-341; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 353/354; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 275/287; el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 23/27; *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, 48; Abdullah Kubat, “Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî’de Timurlulara Dair Kayıtlar”, 88/89; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, 41; Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 45-46; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, 139; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 73/76; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 93; Aka, *Timurlular*, 40; Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 114/115, 118/120, 135; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 216-217.

anlaşamadığından 16 gün kadar hâkimlik yapmasının ardından kendi isteği ile görevden çekildi ve şehir halkının ricacı olması üzerine Timur'un metbuluğunu kabul etmek koşuluyla Erzincan tekrar Mutahharten'e bırakıldı. Mutahharten'in ailesi ise Bursa'ya gönderildi.⁴³³

Türkmen Kara Yusuf'un himayesi meselesi, Bayezid ile Timur'un arasını hayli açmıştı. Taraflar arasında gidip gelen elçi ve mektuplaşmalar da bir netice vermemişti. Timur, Yıldırım Bayezid'e, Türkmen Kara Yusuf'un kendisine teslim edilmesini veyahut da öldürülmesini, bunların yapılmaması durumunda ise sınır dışı edilmesini istediğini bildirmişse de Bayezid bu isteklerin hiçbirini gerçekleştirmemişti. Esasında Bayezid ile savaşmaya karar vermiş olan Timur, Osmanlı hükümdarına kabul edemeyeceği istekler sıralayarak savaşın sorumluluğunu ona yıkmayı hedeflemekteydi. Bu doğrultuda Anadolu'ya elçilerini gönderip Kemah Kalesi'nin kendisine teslimini istemiş fakat olumlu bir yanıt alamamıştı. Bunun üzerine harekete geçen Timurlu ordusu son derece müstahkem olan kaleyi kolayca ele geçirdi ve kalenin muhafazası Mutahharten'e verildi. Hemen ardından Anadolu topraklarını ele geçirmek üzere yola çıktıkları esnada daha önce Timur'un Bayezid'e gönderdiği elçilerle birlikte Osmanlı elçileri de gelmişti. Timur, elçilere Bayezid'in her gün bir söz söyleyip hiçbir sözünde sebat etmediğini, Kara Yusuf'u ve Kemah Kalesi'ni teslim etmesi durumunda kendisi de memleketi de zarar görmeyecekken Kemah Kalesi'ni kendi güçleriyle aldıklarını, şimdi ise Bayezid'in savaşa hazırlanmasının yerinde olacağını bildirmişti.⁴³⁴ Nihayetinde tüm bu gelişmeler,

⁴³³ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 377; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 140-141; Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 64/66; Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, 98; Şükrullah Efendi, *Behcetü't Tevârih: Tarihin Aydınlığında*, 412; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, 37; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, 140; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 242; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 93; Aka, *Timurlular*, 40-41; Kemali, *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, 63/64; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 111; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 45; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 62-63.

⁴³⁴ Şâmî, *Zafernâme*, 298/301; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 381/387; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 354; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 288/301; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 89; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 76-77; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 95/97; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 251, 258/260; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, 140; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 54-55; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 275-276; Aka, *Timurlular*, 40/42; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-*

kendini bir cihangir ve İslam memleketlerini bozgunculardan arındıran biri olarak gören Timur ile kendini İslam âleminin gaza bayrağının taşıyıcısı ve Selçukluların vârisi gören Yıldırım Bayezid'i karşı karşıya getirdi.⁴³⁵ Kemah Kalesi'nin ele geçirilmesinin ardından gerekli hazırlıklarını tamamlayarak Hafik Kalesi'ni zapt eden Timur, Sivas'a geldi. Buradan hareketle Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru ilerlemek için yola koyuldu. Bayezid'in ordusu daha ziyade piyade idi. Bu yüzden Timur, Sivas'a geldiği sırada O, Tokat ve civarında nispeten dağlık olan bölgede yerleşmişti. Timur bu bölgenin tutulduğunu işittiğinden Sivas'tan Kayseri'ye ardından da Ankara'ya doğru ilerledi.⁴³⁶ Biraz yol katedip Yulgun/Yolgun Nehri⁴³⁷ sahilinde konakladıkları sırada Bayezid'in ordusunun uzaktan görüldüğü haberi Timur'a ulaştı. Bunun üzerine savunma önlemlerini arttıran Timur, Şah Melik komutasında 1000 kişilik birliği bölgeye gönderdi. Şah Melik yaklaşık 60 km kadar yol gittikten sonra sabaha karşı Bayezid'in devriye birlikleriyle karşılaşmış ve çarpıştı. Timur'un ordusundan bir grubun atağa geçtiğini öğrenen Bayezid ise beylerini huzuruna çağırıp azarlamış ardından da şafağa yakın bir saatte Kırşehir'e doğru yola koyulmuştu. Şah Melik, Timur'a çapar⁴³⁸ gönderip onu olup bitenlerden haberdar etmiş, bu durum üzerine Timur ise bey ve mirzaları toplayarak iki fikir öne sürmüştür. Bunlardan ilki düşman gelinceye kadar bulundukları yerde durmak, ikincisi ise ülkenin ortasına saldırarak memleketin dört bir tarafını yağmalamak ve ordusunun çoğu piyade olan Bayezid'in hızlıca üzerlerine gelerek perişan edilmesini sağlamaktır. İkinci görüşün

Şah'a Kadar I, 63; Kemali, *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, 64/65; Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, 6; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 118/119, 124/127; İsmail Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", *Belgeler*, 11/15 (1981): 10-11; Sayılan tüm bu sebepler, dönemin iki büyük hükümdarını karşı karşıya getirmişti. Esasında Timur'un Anadolu'ya yürüyüşü için gösterilen zahiri sebeplerin yanı sıra esas sebep, Timur'un cihanşümul bir devlet kurmak maksadını hayata geçirmek istemesi idi. Bkz. Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 135/136; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 76/79.

⁴³⁵ *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fi't-Tevârih'e Göre*, 61; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 79; Cüneyt Kanat, Mustafa Alican, *Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 153/154.

⁴³⁶ "Yezdi'nin bildirdiğine göre, istihbaratçıların getirdiği bilgilerden Osmanlı ordusunun durumunu ve Yıldırım'ın tasarılarını öğrenen Timur, ağırlıklı olarak süvariden oluşan ordusunun böyle bir alanda savaşmasını uygun görmemişti. Bu durumda Yıldırım'ın 'seçtiği' savaş alanında mücadeleyi kabul etmeyerek Kızılırmak vadisinden Kayseri'ye yöneldi. Onun bu hareketi savaştan kaçmak değil, aksine savaşmaktaki kararlılığının en net ifadesidir. Zira böyle yapmakla Osmanlı ordusunu arkasına almış oluyordu. Bunun anlamı ise savaşın artık başladığıdır." Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 132; Natanzi, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini (İskender Anonimi)*, 346.

⁴³⁷ Kızılırmak.

⁴³⁸ Ulak.

kabul görmesi üzerine yola koyulan Timurlu ordusu Ankara'ya ulaştı. Timur, Bayezid'in hareket üssü olan Ankara'yı ele geçirmeyi, Osmanlı ordusunun başkent Bursa ile olan bağlantısını kesmek için zorunlu görmekteydi. Bayezid, Ankara'da bulunduğu süre zarfında kalede asayiş sağlaması için Yakub adlı birini görevlendirmişti. Bu sırada Timur, askerlerine kaleyi ele geçirmelerini emretti. Askerler ise aldıkları emir doğrultusunda harekete geçerek kalenin etrafında lağımlar açıp hendeklerdeki suyu boşalttılar ve nehre bakan hisara çıktılar. Bu esnada Bayezid'in ordusuyla yaklaştığı ve yalnızca 24 kilometrelik bir mesafede bulunduğu haberinin ulaşması üzerine Timur, kuşatmadaki askerleri geri çağırdı ardından da ordusunu düzene koyma işiyle meşgul oldu.⁴³⁹

Bayezid cephesinde de aynı hazırlıklar yapıldı. Nihayetinde taraflar arasındaki kanlı muharebe 27 Zilhicce 804/28 Temmuz 1402 tarihinde Çubuk Sahrası'nda vuku buldu.⁴⁴⁰ Osmanlı ordusunun çok kuvvetli olan ilk saldırıları Hindistan'dan getirilmiş olan filler ve Mâverâünnehir'den getirtilen zırhlı birlikler tarafından bertaraf edildi. Muharebenin kızıştığı anda birdenbire Kara Tatarlar, hıyanetlerini açığa vurarak düşmana değil Rumeli askerlerine arkadan ok atıp hücum ettiler.⁴⁴¹ Bu beklenilmeyen hal Rumeli

⁴³⁹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 301/310; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 388/391; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, 261/263; Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 85/86; Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 45-46; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi I*, 98/100; Aka, *Timurlular*, 42; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 80-81; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 55/70; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 132/136; Andican, *Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras*, 281/283; Süleyman Lokmacı, "Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 139; İsmail Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", 11.

⁴⁴⁰ Ankara Savaşı'nın tarihi ve yeri hakkında tarihçiler arasında fikir birliğinden söz etmek mümkün değildir. Savaşın tarihine ilişkin İbni Arabşah'ın, 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) Çarşamba gününü, Natanzî'nin 805/1402 yılı Muharrem/Ağustos ayı başlarını, Yezdî'nin ise 19 Zilhicce 804 (20 Temmuz 1402) Cuma gününü işaret etmesine karşın, Neşrî, eserinde "hicretin sekiz yüz dördü dâhil olmazdan üç gün öndi" ifadesine yer vermektedir. Burada belirtilen tarih 26-27 Zilhicce 803'e tekabül eder. Anlaşılabacağı üzere gün ve ay bugün kabul edilen tarihe tam bir yıl farkla denk gelmektedir. Şâmî ise bu önemli olayla ilgili bir tarih belirtmemektedir. Mükremin Halil Yinanç bu tarihlerden en doğruya yakın olanını 27 Zilhicce (28 Temmuz) olarak kabul etmektedir. Savaşın cereyan ettiği bölgeye ilişkin olarak ise Ankara'nın kuzeydoğusundaki Çubuk Ovası kabul görmüş olsa da kaynaklarda farklı konumlar da zikredilmektedir. Örneğin kronik yazarlarından Şâmî, bölgeyi Çuluğ arazisi olarak verirken ilk Osmanlı kroniklerinde savaşın geçtiği yer olarak Ankara verilmiş, bunlardan yalnızca Oruç Beğ Ankara Ovası, Dukas ise Ankara civarında bir ova ifadesine yer vermiştir. Selatinname yazarı Kemal, savaş alanı olarak Çubuk Sahrası'nı işaret etmektedir. Bkz. Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 137/145.

⁴⁴¹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 302/305; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 354-355; Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, 66/67; Neşrî, *Cihânnümâ*:

askerinde büyük bir telaşa sebep oldu. Savaş esnasında kendi beylerini Timur'un saflarında gören Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe askerlerinin de çoğu taraf değiştirdi. Netice itibarıyla tüm bu gelişmeler savaşın seyrini değiştirdi ve Osmanlı ordusu hıyanetin kurbanı olup dağıldı. Çember içine alınan ve geri çekilmeye yönelik yapılan tüm uyarılara rağmen mücadele etmekten vazgeçmeyen Bayezid, nihayetinde

Osmanlı Tarihi (1288-1485), 146/148; Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi, 143; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481), 140-141; Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, 42/43; Roux, Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı, 142; Halis, Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, 53/68; Çetin, Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı, 155; Andican, Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras, 299; İbni Arabşah, Kara Tatarların ihanetlerine ilişkin şunları aktarmaktadır: "Bir süre kendi işleriyle oyalanan Timur, düşünce çakmağını çaktı ve çakmaktan Tatar askerlerinin Osmanoğlu'nun safından çıkarılması gerektiği kıvılcımı çıktı. Böylece Tatar beylerine, komutan ve reislerine ve onların Fazıl adlı emîrine, - ki bu adam gerçekten faziletli biri olmakla birlikte tecrübesi azdı ve kötü niyetli kişilerin hilekârlıklarını idrak etmekten uzaktı, - mektup gönderip şöyle dedi: 'Sizler, benimle aynı mertebedesiniz; soyunuz soyumuzla birleşir; atalarımız aynıdır ve bizler bir nehrin kolları, aynı ağacın dallarıyız. Eski zamanlardan beri atalarımız aynı evden çıkıp büyüdüler ve kısa zamanda çoğalıp, yükseldiler. Dolayısıyla sizler benim bölüklerimden ve dallarımdan birisiniz. Benim vücudumun organlarımdan birisiniz ve benim sadık dostlarımla ve vefakar yakınlarımsınız. Başkaları benim üst giyimimse, sizler iç çamaşırsınız. Başkaları hükümdarlık payesini savaşarak ele geçirirler, ama sizler zaten nesep ve soy yönünden bu mertebedesiniz. Çünkü sizin atalarınız kadim zamanlarda Turan zeminin hükümdarları olmuşlardır. Onlardan bir grup kendi istekleriyle bu diyarlara gelip buraları vatan edinmişler. Onlar, her zamanki gibi yüksek mertebelerde bulunup, saltanat alametlerini ve önderlik ipini ellerinde tutmuşlar; bu mutlu yolda yürüyüp, Tanrı Teâlâ'nın rahmetine kavuşuncaya kadar izzet ikram görmüşlerdir. Merhum Ertene (Eratna) sizin son hükümdarınız, Rum topraklarındaki en büyük hükümdarlar sizin küçük bir memlukumuz idi. Allah'a şükür ki sizin şevketinizde zaaf, feragatinizde kusur yoktur. Nasıl ettiniz de böyle aşağılanmaya razı oldunuz? Sanki büyülenmiş gibi, başkalarına hizmetkâr olmaya nasıl tahammül ediyorsunuz? Büyüklerin en büyüğü olduktan sonra nasıl oldu da küçüklerin en küçüğü oldunuz? Sizler ona buna muhtaç değilsiniz ve Allah'a şükürler olsun ki, O'nun yeryüzü son derece geniştir. İmdi; siz neden Âl-i Selçuk tarafından azat edilen kölelerin evlatlarından olan birinin kölesi olup kaldınız? Ben bunun sebebini bir türlü idrak edemiyorum. İhtilaf ve uzlaşmazlıktan başka bir şey olmayan bu kardeşlik ve yakınlık nereden peyda oldu? Ama her halükârda sizin tercih edeceğiniz kişi benim ve ben sizin menfaatinize olan sözü söyler ve geleceğiniz için zemin hazırlarım. Eğer bu topraklarda yaşamak istiyor ve o geniş toprakları Rum'un dar topraklarına feda etmeyi arzu ediyorsanız, o takdirde en azından bu topraklarda öz atalarınız gibi memleketin hâkimleri olun ve kalelerin idare dizgini elinizde olsun. Bu ülkenin en tepesinde oturun ve kolunuzu uzatıp dizginlerle istediğiniz gibi oynayın. Bu önemli iş, işbu savaştan biz galip çıkıp muradımıza eriştiğimizde, ülke bizim olunca ve Osmanoğlu ortadan kaldırıldığında gerçekleşecektir. Dünya düşmandan temizlenip, bu ülke benim olduğunda, ben burada rahatça dolaşmaya başlayınca, yayı yapana, evi kurana vereceğim. Nehirleri eski yataklarına döndürüp, onların köylerini, kalelerini, şehirlerini ve çevresini onların hâkimiyetine bırakacağım. Her birinizi layık olduğu mevkiye yükselteceğim. Yeter ki sizler savaşta bize karşı (onlara) yardım etmeyip, bizim safımıza geçmenin yolunu bulun. Fırsatı ganimet bilin ve bu ganimetten kendi payınızı almaya çalışın. Çünkü siz hem görünüş hem de karakter itibarıyla bize yakınsınız. Şu anda zahiren Osmanoğlu'yla fakat kalben bizimle birlikte olun. Ama bizler karşı karşıya geldiğimizde onların safından çıkın ve bizim ordumuza katılın.' Timur'un mektubunu taşıyan aygır, taş kafalı Tatarlara doğru öyle cıfcaflı ibarelerle durmadan yol aldı ki, mektuptaki fesahat Esved b. Yâfer'i bile nefret ettirirdi. Böylece Timur onları Osmanoğlu'nun safından çıkarıp, kendi tarafına çekmeyi başardı. 'Şeytanın insana kâfir ol!' dediği gibi, bu da onlara 'hain ol!' dedi ve dediği noktaya getirdi. Sonunda Tatarlar savaş başladığı zaman Timur tarafına geçmeyi kabul ettiler." Arabşah, Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr, 303/305.

Timurlu askerlerine esir düştü.⁴⁴² Daha sonrasında ikili arasında yaşananlara ilişkin kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Kronik yazarlarından Yezdî ve Şâmî'nin, Bayezid'in esir edililişinin ardından Timur tarafından oldukça saygılı bir biçimde karşılanıp ağırlandığını kaydetmelerine karşın Arabşah'ın, Bayezid'in içerisinde bulunduğu durumu “*Osmanoğlu esir alındı ve kafesdeki kuşun durumuna düştü.*” şeklinde ifade etmesi birtakım ihtilafları da beraberinde getirmiştir.⁴⁴³ Bu konu hakkında

⁴⁴² Şâmî, *Zafernâme*, 308; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 391/393; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'ini (İskender Anonimi)*, 346-347; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 355; Abdullah Kubat, “Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar”, 77/78, 89; Fatih Bostancı, “Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi”, 136; Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, 102; Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 19/20, 85/86; Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi I*, 101/106; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, 42/43; Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, 67; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 160; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşcısı*, 142; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 422; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşcısı*, 143; Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, 148-149; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 78/80; Atık, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, 99; Sultaniyeli Johannes, *Timur'un Sarayında*, ev. ve not. Ahmet Deniz Altunbaş, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 83/85; Âşık Paşazade *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 143-144; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 84/90; Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 46/48; Münecimbaş Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, 140/143; Lokmacı, “Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi” 140/149.

⁴⁴³ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Timûr*, 310; Müellifler arasında bir türlü uzlaşılamayan konu Bayezid'in esir alınmasının ardından Timur'un ona nasıl davrandığıdır. Arabşah, Timur'un Bayezid'i esir almasının akabinde, her gün onu huzuruna çağırarak kimi zaman onunla sohbetleştiği kimi zaman da alay ettiği bilgisini kaydetmektedir. İbni Tagrıberdî de Timur'un her gün Bayezid'i huzuruna getirterek alay ettiğini, bir gün iki meclisinde iken zincirli şekilde Bayezid'i getirip, esir ettiği cariyelerin elinden ona iki iirdikten sonra zindana geri gönderdiği bilgisini nakletmektedir (Bayezid'in cariyeler ve hatunlarına sâkilik yaptırılmasından İbni Arabşah da bahsetmektedir. Bu mevzu eğer doğru ise Bayezid'in Ankara Savaşı'ndan evvel Timur'u tahrık maksadı ile gönderdiği ağır ithamlar içeren mektubunun sonunda sarf ettiği “Eğer sen gelmezsen, karıların üç talakla boş olsun. Eğer sen benim yurduma gelir de ben seninle savaşmaktan kaçarsam, o zaman da benim karılarıım üç talakla benden boş olsun.” cümlesini Bayezid'e hatırlatmak amacıyla gerçekleştirilmiş bir eylem olmalıdır. Zira Arabşah'ın aktardıklarına binaen Türk ve Çağatay boylarının törelerinde kadının mevzubahis edilmesi çok büyük bir ayıp olarak nitelendirilmektedir.). Tahmin edileceği üzere Arabşah ile kronik yazarları, Timur'un Bayezid'e yaklaşımı hususunda farklı görüştedirler. Yezdî, Timur'un Bayezid'e son derece saygılı davrandığını, ona iyilikten başka bir şey yapmayı düşünmediğini dile getirerek teselli ettiği, hatta padişahlara mahsus bir otağ içerisinde onu ağırladığı bilgisini paylaşmaktadır. Şâmî de benzer bilgileri vermektedir. Hüseyin'nin aktardıkları da Yezdî'yi destekler nitelikte olmakla beraber, düzenlenen bir eğlence meclisi (toy) sırasında Timur'un Bayezid'e sayılamayacak kadar altın ve çeşitli hediyeler vermek suretiyle ihsanda bulunduğu, Bayezid'in bu durum karşısında kendisinden geçerek Timur'un önünde diz çöktüğü bilgisine yer vermesi oldukça dikkat çekicidir. Bkz. Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Timûr*, 316-317; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 355; Şâmî, *Zafernâme*, 308/310; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 393-394; el-Hüseyinî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 31, 33/34.

çeşitli görüşler mevcut olmakla birlikte kimi müellifler bu hadisenin doğruluğunu kabul ederlerken kimileri ise bir hayal ürünü olduğunu belirtmektedirler.⁴⁴⁴

Esir alınmasının ardından Timur'un huzuruna çıkarılan Bayezid, oğulları Musa ve Mustafa'nın savaşta kendisi ile beraber olduğunu ve akıbetlerini merak ettiğini

⁴⁴⁴ Konuya ilişkin bkz. "Timur'un esiri hakkında gösterdiği iltifatlı davranış bir kaçma teşebbüsüne cür'et sebebi oldu. Ankara yıkımından kaçarak kurtulmuş olan Şehzade Mehmed, babasını kurtarmak azminde idi. Türk lâğımıcılar, geceleyin Tatar Ordusuna girerek Beyazid'in çadırına, yakınındaki bir çadırın içinden ve yer altından yol açmağa başladılar. Çadırın ortasına eriştikleri sırada, güneşin ilk ışıkları ile beraber padişahın muhafızlarını değiştirmeğe gelen bölük, lâğımıcıların yaptıkları işi keşfetti. Ve bunun doğurduğu şüpheler Sultan Beyazid ile Hadım Ağaları Reisi Firuz Beyin uyanık ve ayakta bulunuşları ile kuvvetlendi. Lâğımıcılar kaçabildiler. Timur, padişahın teşebbüsünden çokça alınmış olarak birçok sitemlerde bulundu. Firuz Beyin de başını kestirdi. İşte bu andan başlayarak esir, daha kabarık toplamda bir muhafız kuvvetinin bakımı altında bulundurulduğu gibi, geceleri de zincire vuruldu. Bu aşırı şiddet ile —hem kuş mahpesi, hem de parmaklıkları oda yahut tahtırayan anlamına gelen— kafes kelimesinin yanlış yorumu Avrupa tarihçilerinin tekrar ettikleri demir kafes hikâyesinin doğuşuna yer vermiştir. Anlaşıldığına göre demir kafes meselesi gerçeğe uymamaktadır. Padişahın demir zincire vurulduğu gerçektir. Fakat bunun sadece gecelere inhisar ettiğini de tekrarlamak gerekir." Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 82; "Mehmed, babasının esir düştüğünü haber alınca lağım açtırdı. Bu işin başarıyla neticeleneceği bir sırada ilahi bir kuvvet Bayezid'in kurtulmasına mâni oldu. Güneş henüz arzın altında saklı iken ve Esed burcunu geçerken sabah erkenden, nöbet değiştirmek için gelen askerler açılan deliğin topraklarını görünce gürültüyü kopardılar. Bu gürültü üzerine gece nöbetçileri de kalkıp bağırmağa başladılar. Bu gürültü bütün orduya yayılıverdi ve Bayezid'in çadırına girdiklerinde Bayezid'i ve birinci hadımağası Hoca Firuz Ağa'yı, çadırın ortasında ayakta buldular. Hoca Firuz, Bayezid ile beraber esir bulunuyordu. Mehmed, lağımıcı ustaları ile beraber kaçtı. Sabah olunca Bayezid Tamerlan'ın huzuruna çıkarıldı. Tamerlan, Bayezid'in yüzüne karşı küfürler, tehditkâr sözler savurdu ve emir vererek Hoca Firuz'u idam ettirdi. Bu olaydan sonra Bayezid'in muhafazası daha ziyade kuvvetlendi ve geceleri boynuna demirden zincir ve ellerine kelepçe takıldı. Gündüzleri ise daimi muhafaza altına alınmış idi." Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, çev. V. Mirmiroğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 60/61; "Arabşah'ın, Bayezid'in kafes arkasında getirildiği öyküsünün hayali olduğu konusundaki en güçlü delil, tarihi kayıtlardaki Türkçe 'kafes' sözcüğünde aranmalıdır; çünkü bu kelime hem tahtırevan hem kafes anlamında kullanılırdı. Bu nedenle belki de, hatta kuvvetle olasıdır ki, savaştan sonra Bayezid, âdet olduğu üzere sultanların hep getirildiği gibi, Timur'un yanına tahtırevanla getirilmişti. Arabşah'ın anlatıklarından kuşku duymak için başka nedenler de vardır. Ne Clavijo, hatta bundan da önemlisi, 1396'da Niğbolu'da esir düşen ve Ankara savaşından sonra Timur'un kölelerinden biri olan Schiltberger kafesten söz eder. Bu konudaki son sözü Bavyeralının anılarını tercüme eden John Buchan Telfer'e vermek gerekir. 'Kafes hikâyesinin üzerinde durmaya bile değmez,' der, 'eğer bunda en ufak bir doğruluk payı olsaydı, onca yıl hizmetinde bulunduğu bu güçlü imparatora gösterilen bu iğrenç muameleden mutlaka haberi olurdu.'" Justin Marozzi, *Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih*, çev. Hülya Kocaoluk, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 361/362; M.Fuad Köprülü ise konu hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Hammer'in, kendi tezini müdafaa maksadile, <<kafes>> kelimesine <<tahtırevan>> mânâsı vermek istemesi, ve yine osmanlı padişahlarının divan müzakerelerinde doğrudan doğruya bulunmuş olarak hususî ve yüksek bir yerden ve kafes arkasından dinledikleri cihetle bu yere de <<kafes>> denildiğini söylemesi, bu meselede aslâ bir delil gibi kullanılamaz. Yukarıda zikrettiğimiz tarihî metinlerde, daima, kafes ve demir kafes kelimeleri geçmekte ve bunun mânâsı da gayet açık olarak anlaşılmalıdır. Hele, tahtırevana kafes de denildiği hakkındaki iddia, vaktile bu eseri türkçeye çeviren Atâ Bey'in de tasrih ettiği gibi, temamlile asılsızdır. Hammer bu hususta da Sa'deddin'i körü körüne tekrardan başka bir şey yapmamıştır. İşte bütün bu izahattan sonra, demir kafes rivayetinin, Anadolu halkının muhayyilesinde doğmuş veya herhangi bir müellif tarafından edebî an'anelerin tesirile uyandırılmış bir efsâne değil, daha evvelki ve daha sonraki zamanlarda da emsaline sık sık tesadüf edilen bir Tarihî vâkıa olduğu kat'î surette meydana konmuş oluyor." M. Fuad Köprülü, "Notlar ve Vesikalar: Yıldırım Beyazid'in Esareti ve İntiharı Hakkında" *Bellekten*, 1/2 (1937): 598.

belirterek durumun araştırılmasını istemiş, bunun üzerine Musa Çelebi bulunmuş fakat Mustafa'nın izine rastlanılamamıştır.⁴⁴⁵ Yıldırım Bayezid savaştan sonra yalnızca 7 ay yaşamıştır. Bu süre zarfında Osmanlı mensupları, Bayezid'i kurtarmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bir netice elde edilememiştir. Timur, Bayezid'i Anadolu'da gittiği her yere beraberinde götürmekteydi. Eğridir'i feth etmekle meşgul olduğu sırada Bayezid rahatsızlandı. Tedavisi için Mevlânâ İzzeddin Mesud Şirazi ve Mevlânâ Cemaleddin Arap gibi ünlü tabipler görevlendirilmişse de Bayezid 14 Şaban 805/9 Mart 1403 tarihinde vefat etti.⁴⁴⁶ Onun, eceli ile ölüp ölmediği konusunda kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Bayezid ister eceli ile ister intihar sonucu ölmüş olsun, esaret hayatının ona pek ağır geldiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla her iki ihtimal için de esaret hayatının onda oluşturduğu etki göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁴⁷

Ankara Savaşı, Timur'un meydan savaşları arasındaki en parlak zaferi olarak tarihteki yerini almış olmasına karşın Bayezid için zaferler zincirini durduran ve fetret devrini başlatan bir savaştır.⁴⁴⁸ Ankara Savaşı ile birlikte Anadolu beyliklerinin Timur tarafından canlandırılması neticesinde Anadolu'nun siyasi birliği bozulmuş, Bizans İmparatorluğu bir süre daha varlığını sürdürme fırsatı yakalamış, Rumeli'nde fetihler durmuştur. Özetle Avrupa devletlerinin müşterek olarak başaramadığı Osmanlıları durdurma hamlesi kısmen de olsa bir Asya devleti tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁹

Osmanlıları büyük bir bozguna uğrattıktan ve sultanlarını esir aldıktan sonra Timur, Mirza Muhammed Sultan'ı, Mirza Ebu Bekir ve diğer beylerle beraber hazineyi

⁴⁴⁵ *Zafername*'lerde Mustafa'nın akıbeti ile ilgili bir bilgi bulunmamasına karşın *Fetihname*'de esirler arasında onun adı da geçmektedir. Bkz. Şâmî, *Zafername*, 310; Yezdî, *Emîr Timur: Zafername*, 394; İsmail Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnamesi", 20.

⁴⁴⁶ Kaynaklarda farklı tarihlere de rastlamaktayız. Şâmî, *Zafername*, 310; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 327; Yezdî, *Emîr Timur: Zafername*, 394, 406; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'inî (İskender Anonimi)*, 348; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 36; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 143; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Şehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 78; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 80/81, 88; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 422; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 82; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 160/161, 180; Aka, *Timurlular*, 44; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 113.

⁴⁴⁷ Konu ile ilgili bkz. M. Fuad Köprülü, "Notlar ve Vesikalar: Yıldırım Beyazid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", 598/603.

⁴⁴⁸ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 81; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 163.

⁴⁴⁹ Roy E. Stier, *Muhteşem Savaşçı Timurlenk*, çev. Elçin Aşuroğlu (Ankara: Elips Kitap, 2008), 184; Aka, *Timurlular*, 43; *Ankara Meydan Muharebesi: 1402*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995), 106.

ele geçirmek maksadıyla Bursa'ya gönderdi. Bu esnada fetihnâmeler⁴⁵⁰ yazılıp dört bir yana gönderildi. Timur, zafer sarhoşluğuna kapılmayıp Ankara'dan ayrılarak önce Sivrihisar'a daha sonra ise Kütahya'ya gelerek buranın ahalisine mal-ı eman kesip toplamasının ardından Foça ile İzmir'i fethetti ve burayı Aydınoğulları'na bıraktı.⁴⁵¹ Timur'un Akşehir'e doğru ilerlediği sıralarda Karamanoğlu Mehmed Bey, beraberinde pek çok hediye ile birlikte huzura çıkarak memleketini güvence altına aldı. Bayezid'in başına gelenlerden haberdar olan Memlûk Sultanı Ferec de Timur'a karşı düşmanca tavır sergilemenin gelinen noktada pek akıllıca olmayacağını idrak ettiğinden tabiyetini bildirerek Atlamış'ı elçileri ile birlikte Timur'a göndermişti.⁴⁵²

Anadolu'da yaklaşık 1 sene kalmasının ardından buradan ayrılmak üzere harekete geçen Timur, Ankara Savaşı'nda kendisine fayda sağlamış olan Kara Tatarları da beraberinde Mâverâünnehir'e götürme kararı aldı. Tatarları Cete sınırına yerleştirmek istiyordu. Anlaşılan Timur, gerek Çin seferini emniyet içinde yapabilmek, gerekse Sir

⁴⁵⁰ “Ortaçağ İslâm dünyasında hükümdarlar, ülke içinde ve dışında otoritelerini ve güçlerini göstermek için süslü ifadelerle yazılmış mektup ve fermanlar göndererek kazandıkları zaferleri bildirme ihtiyacı duyarlardı. Genellikle sefâret heyetleri vasıtasıyla ve ganimet olarak alınmış hediyelerle (Uzunçarşılı, Medhal, s. 70), bazan da savaşta öldürülenlerin başları ve alınan esirlerle birlikte gönderilen bu mektuplar dost devletler için bir müjde, düşman devletlere karşı ise bir tehdit mahiyetinde idi. Bundan dolayı fetihnâmeler bazan ‘zafernâme’, ‘beşâretnâme’, bazan da ‘tehditnâme’ diye anılmıştır.” Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 470.

⁴⁵¹ Şâmî, *Zafernâme*, 318/322; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 315; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 394, 402/404; Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, 61/64; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 35; Roux, *Aksak Timur: İslâmın Kutsal Savaşçısı*, 145; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 423; Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 164; Aka, *Timurlular*, 43; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 83; İzmir'in fethi ile ilgili olarak kronik yazarlarından Yezdî, kalede Fereng kâfirlerinin bulunduğunu, bunların Müslümanlara zarar verdiğini ve Timur'un ise gayret-i diniyye saikiyle harekete geçtiğini vurgulamaktadır. Şâmî de benzer bilgiler paylaşmaktadır. Hüseyinî ise Timur'u Frenkler üzerine yönelten sebebe ilişkin Müslümanlar'dan bir topluluğun huzura gelerek Frenklere karşı Timur'dan yardım talebinde bulunmuş olmalarını işaret etmektedir. Arabşah ise Timur'un İzmir Kalesi'ni ele geçirişine ilişkin ise şunları aktarmaktadır: “Timur, İzmir kalesini de kuşattı. Kale deniz ortasında yer alıyordu ve zaptedilmesi mümkün değildi. Gerçekten çevresi denizle sarılı bu kale, erişilmezliği ve isyankârlığı ile nişanlısının kalbine ateş düşürürdü. Dağ kalelerine nispetle boysundurulmayacak derecedeydi ve atla yahut insanla zaptedilecek gibi değildi. Timur, onu zapt etmek için değişik türde kuşatma usulleri planladı ve 805 yılı Cümâdi'l-Ahîrin üçüncü gününe kabul eden (5 Ocak 1403) Çarşamba günü, Rumî takvimle Kanunu'l-Evvel (Aralık) ayının altıncı gününde, kaleyi ele geçirdi. Kaledeki önemli kişileri katledip, kadınları ve çocukları esir aldı. Ölülerin bedenlerinden camiler bina edip, kellelerinden minare yaptırdı. Arkasından kalede bulunan değerli eşyaları aldı; çulsuz çaputsuz bıraktı.” Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 321-322; Timur'un batı Anadolu'nun fethi sırasında yaptırdığı kelle kulelerinden Bizans tarihçisi Dukas da bahsetmektedir. Bkz. Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*, 63.

⁴⁵² Şâmî, *Zafernâme*, 327/328; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 407/409; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 33; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 356

Derya ile Isık Göl arasındaki bölgeyi kendi hâkimiyetinde tutabilmek amacıyla Kara Tatarlarla Azerbaycan ve Irâk-ı Acem'den göçürdüğü halkı söz konusu mevkide yerleştirme kararı almıştı. Tatarlar için bir felaketle sonuçlanacak olan yolculuk başlamış, bölük bölük, küme küme tümen beylerine teslim edilmelerinin ardından sürü ve yılmalarıyla birlikte göçürölmüşlerdir. Damgan'a vardıklarında kaçma teşebbüsünde bulunmaları ağır bir şekilde cezalandırılmış, öldürölen yaklaşık 3000 kişinin başlarından kelle kuleleri inşa edilmiştir. Tüm bunların ardından Tatarların ileri gelenlerine bukağı (ayağı geçirilen demir köstek) vurularak Semerkand'a sevk edilmişlerdir.⁴⁵³

Bingöl havalisine gelindiğinde Ömer Şeyh oğlu Pir Muhammed, Şîraz'ın kendisine bırakıldığına ilişkin yarlık ve bazı beylerle birlikte gönderilirken Şîraz'daki Mirza Rüstem'e de çapar gönderilip İsfahan'ın kendisine bırakıldığı haber verilmişti. Bu sıralarda Ebu Bekir'e de Irâk-ı Arab, Vasıt'a kadar tevdi edildi. Basra ve Mardin de köy ve kasabalarıyla birlikte ona bırakıldı. Ardından da Irâk-ı Arab'a giderek Kara Yusuf'un işini bitirmekle vazifelendirildi. Timur, daha sonra Gürcüler üzerine yürüdü ve onların büyük kalelerinden olan Berts⁴⁵⁴ Kalesi'ni kısa zamanda fethetti (1403). Ardından da Ermeniler üzerine yürüyerek etrafı yağmalattı (1403). Ermenilerin cizye vermeyi kabul etmelerinin ardından Timur bu kez Tiflis'e yöneldi. Karabağı'a doğru yola çıktıkları esnada Beylekan'a gelerek çoktandır harap vaziyette olan şehrin imarını emretti. Bu sırada Türkmen Kara Yusuf'u defetmekle vazifelendirilen Ebu Bekir ise Bağdad'a gelerek kendisine mukavemet gösteren Türkmenlere karşı büyük bir zafer kazandı ve pek çok ganimet elde etti (1403). Timur daha sonra Karabağı'a gelerek kışı burada geçirmesinin ardından Semerkand'a gitmek üzere yola koyuldu (14 Ramazan 806/26 Mart 1404). Aras Nehri'ni geçip Nehr-i Barlas kenarında otağını açtığı sırada Kızıl Yağı'a giden Mirza Şâhruh geri dönerek onlara katıldı. Konakladıkları yerde büyük bir şölen yapıldı ve Timur, Hülâgû Han'a ait tüm toprakları Mirza Ömer'e tevdi etti. Al

⁴⁵³ Şâmî, *Zafernâme*, 328/329; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 409/411; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk*, 37; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 356; Arabşah, Timur'un Kara Tatarlar'ı beraberinde Semerkand'a göçürmesini Bayezid'in nasihatleri ile ilişkilendirmektedir. Bkz. Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Timûr*, 329/334; Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*, 47; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 146; Aka, *Timurlular*, 44/45; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 127/130; Kanat, Alican, *Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, 171/172.

⁴⁵⁴ Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde Kertîn olarak verilmektedir. Bkz. Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 416/417.

tamgalı yarlık (yarlık)⁴⁵⁵ Azerbaycan, İstanbul'a kadar Rum diyarı, Irâk-ı Acem, Mugan, Arrân, Ermeniyeye ve Gürcistan, İskenderiye ve Nil'e kadar Şam diyarını Mirza Ömer'e tefviz etti. Daha sonra Timur göçe-kona bazı fetihlerde bulunarak ilerledi. 807 yılı Muharrem ayında (Temmuz 1404) Semerkand'a vardı.⁴⁵⁶

Başarıyla sonuçlandığı seferlerin ardından Timur bu kez Çin'i ele geçirme arzusunda idi. Her ne kadar Yezdî, bu yürüyüşü gaza ile ilişkilendirmeye çalışmışsa da Clavijo, Timur'un Semerkand'a döndüğü sıralarda huzura gelen Çin elçilerinin ödenmeyen yedi yıllık vergileri talep etmeleri üzerine Timur'un elçilere “*Çin Hakanı bunu istemekte haklıdır. Fakat elçilerin yedi senedir birikmiş olan vergileri taşıması çok müşküldür. Onun için, bizzat kendisi bu vergileri toplayarak Çin'e götürecektir!...*” cevabını verdiğini ve bir süre sonra da Çin Devleti ve arazisi hakkında malumat toplamaya başladığını aktarmaktadır. Ömer Halis'e göre Timur'un bu seferi, Çin'i Müslüman etmek suretiyle garpte gerilemesine ve duraklamasına sebep olduğu İslam kudretini şarkta telafi ve tazmin etme isteği ve kendisini yine İslam'a hizmet eder bir mücahit kisvesine bürünmüş göstererek, yapılan eleştirileri susturmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirebilir.⁴⁵⁷

Ankara Savaşı ve onun yıpratıcı tesirleri Bayezid gibi Timur'u da oldukça hırpalamıştı. Ömründe hastalık nedir bilmeyen Timur'un vücudu artık zayıf düşmüş ve hastalıklara açık hale gelmişti. Otrar'a geldikten sonra çetin hava koşullarında yapılan yolculuk ve yaşlılığın da etkisi ile birdenbire sıhhati bozuldu ve ateşi yükselmeye başladı. Hastalığı her geçen gün ilerlemeye devam eden Timur bir süre sonra hanımları ile beylerini toplayarak vasiyetini bildirdi. Kendisinden sonra Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i veliaht gösterdi ve 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Kimine göre *Yıldızların Bahtına Hükmeden Sultan, Tanrı'nın Kırbacı* yahut

⁴⁵⁵ Türkçe'den Moğolca'ya geçen yarlık sözcüğü Türk ve Moğol dillerinde buyruk, emir ve ferman anlamlarına gelmektedir. Bkz. İlyas Kemaloğlu, “Yarlık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 334.

⁴⁵⁶ Şâmî, *Zafernâme*, 332/347; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 413/427; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 336/346; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 147/148; Aka, *Timurlular*, 45; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 84; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 65; Kanat, Alican, *Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, 172.

⁴⁵⁷ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 439/440; Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, 178/179; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 424; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 86/87; Aka, *Timurlular*, 47; Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, 125; Kanat, Alican, *Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, 175.

Cihan Fatihi, kimine göre ise *Dünya'yı Kasıp Kavuran Bir Tahripkâr* yahut da *Topal Deccal* olan Timur böylelikle tarih sahnesinden çekilmiş oldu.⁴⁵⁸

Timur'u yalnızca bazı Arap müellifler ve Batılı tarihçilerin görüşlerine binaen dünyanın altını üstüne getirmiş bir tahripkâr kisvesine bürüyerek değerlendirmek doğru değildir. Zira Timur, Arabşah'ın bahsettiği üzere vicdansız, zalim, din düşmanı ve eşkıya birinden ibaret değildir. Timur'u mimari, edebî, sanatsal ve tarihsel alandaki çalışmaları ve bu alanlara bulunduğu katkıları ile de tanımak ve tanıtmak gerekmektedir. Timur'un sadece Semerkand'ı dünya merkezi haline getirme arzusu üzerine başlattığı imar faaliyetleri bile onu yalnızca tahrip edip yakıp yıkmayı kendisine âdet edinmiş bir hükümdar kisvesinden çıkarmaya yetecek mahiyette bir örnektir. Seferlerini Türk-İslam Devletleri üzerine de yöneltmesi hasebiyle ağır eleştirilere maruz bırakılsa da ele geçirdiği bölgelerin İslamlaşmasında büyük katkı sağladığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ayrıca Türk-İslam Devletleri'ne yaptığı seferlerin bazılarını bölgede asayiş sağlamaya maksadı ile gerçekleştirdiği de unutulmamalıdır. Timur'un eleştirilerin odağında yer almasına sebep olan en mühim konulardan biri Yıldırım Bayezid ile giriştiği mücadeledir. İki Müslüman hükümdarın birbiriyle mücadelesinde çoğu tarihçi ve yazarın yaptığı gibi Timur'u bu savaşın tek sorumlusu ve fitne kaynağı olarak lanse etmek yerine bu süreçte yaşananlar etraflıca incelenmeli ve konuya tarafsız şekilde yaklaşılmalıdır. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in, kendisiyle mücadele içerisine girmesi için Timur'u sürekli olarak teşvik ve tahrik ettiği de unutulmamalıdır. Ahsen Batur'un da dediği gibi: *'Her ne olursa olsun, atalarımız tarihte bir hata yapıp birbirleriyle tekmeleşmişlerse de, 'bizkim halkların en kadimi, Türkün baş boğunumuz' (Türkün şah damarıyız) diyerek Türklüğünü*

⁴⁵⁸ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 364/367; Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 446/448; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 48; Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, 359; Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 356; Timurlenk Tarihi: *Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, 57/58; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Şehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 90/91; Mercanî, *Müstefâdü'l-Ahbaâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, 108; Gelibolulu Mustafa Âli, *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*, 207; Roux, *Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı*, 153/154; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 47/48; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 390; Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 19/20; Stier, *Muhteşem Savaşçı Timurlenk*, 205/209; Aka, *Timurlular*, 48; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 88/89; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 2; Kanat, Alican, *Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, 175/177; Timur'un ölüm tarihi hakkında farklı görüşler mevcut olmakla birlikte Tacü's-Selmânî, el-Fuşencî ve Devletşah 19 Şubat tarihini işaret etmektedir. İbni Tagrıberdî, Timur'un 17 Şaban 808 tarihinde Otrar yakınlarında kurduğu karargahda vefat ettiğini kaydetmektedir.

*haykıran Timur'a karşı kasıtlı bir yaklaşımımız söz konusu dahi olamaz. Şunu unutmamak gerekir ki, eğer Timur isteseydi Anadolu bugün Türk yurdu olmaktan çoktan çıkmış olurdu ve bunu yapabilecek gücü vardı.”*⁴⁵⁹ Netice itibarıyla Timur, ne Arabşah'ın bahsettiği veçhile vicdansız bir hükümdardı ne de kronik yazarlarının kendisine isnat ettiği gibi insan-ı kâmil vasıflarına sahipti. Timur öldüğünde geride çok geniş sınırları olan bir devlet bırakmışsa da onun kurmuş olduğu siyasi birlik, hanedan mensupları arasında vuku bulan çekişmeler neticesinde kısa zamanda dağılacak ve yaklaşık 1 asır sonra da tarihin tozlu sayfalarına karışacaktır.

5.3. Mirza Şâhruh Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu

Timur'un ölümü neticesinde yaşanan derin üzüntünün ardından onun vasiyetini yerine getirebilmek maksadıyla derhal harekete geçildi. Hızır Kavçın, Sultan Halil ve Sultan Hüseyin'e gönderilerek Timur'un hastalığının ağırlaştığı bildirilerek derhal gelmeleri istendi. Pir Muhammed'e de mektup gönderilerek kendisinin veliaht tayin edildiğini ve vakit kaybetmeyerek Semerkand'a gelmesi gerektiği bildirildi. Buna ilaveten Herat'taki Şâhruh'a, Tebriz'deki Ömer'e, Bağdad'daki Mirza Ebu Bekir ve Mîrân Şah'a da haber gönderilerek gaflette bulunmayarak kendi bölgelerinin muhafazasına çalışmaları bildirildi. Ardından da beyler bir kengeş yapıp hâlihazırda toplanmış olan bu büyük orduyla Moğolların üzerine yürünmesinde karar kıldılar. Zira Moğolların, Timur'un ölüm haberini almış olsalar dahi bu büyük orduyu karşılarında gördüklerinde haberin yanlış olduğunu düşünerek kaçacaklarını ve böylelikle büyük bir zafer kazanılmış olacağını düşünmekteydiler. Daha sonra Sultan Halil'in hükümdarlığa getirilmesine, sefer dönüşü Semerkand'da toplanacak olan kurultayda ise Timur'un vasiyetine uygun olarak hareket edilmesine karar verilmişti. Fakat hadiseler bu plana göre şekillenmedi. Zira Timur'un kızıdan torunu olan Sultan Hüseyin başına buyruk hareket etmeye başlamış, Sultan Halil ise Semerkand'ı ele geçirmesinin ardından beyleri kendine bağlayabilmek için devlet erkânına hazineden bolca armağanlar dağıtmaya başlamıştı. Böylelikle mirzalar arası taht mücadelesi ortaya çıkmış oldu. Timur'un ölüm haberi Herat'ta kendisine ulaşan Şâhruh ise bazı beyleri Horasan'da bırakarak hükmettiği bölgelerde kendi adına hutbe okutup sikke kestirmesinin ardından Mâverâünnehir'e

⁴⁵⁹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 24.

doğru yola koyuldu. Şâhruh'un geldiğini öğrenen Sultan Halil ise ona bir elçi göndererek Mâverâünnehir'de kendisinden daha güçlü birinin olmadığını, buranın idaresinin kendisine bırakılması durumunda hazine ve mal gönderip nasıl buyrulursa öyle davranacağını ifade etti. Şâhruh bunu kabul ederek Emîr Şah Melik'i, hazineleri getirmesi için Buhara'ya gönderdiyse de Sultan Halil sözünde durmayıp hazineleri vermeye yanaşmadı. Buna rağmen Şâhruh, Horasan'dan gelen havadisler karşısında burada kalamayarak Herat'a döndü zira Mîrân Şah Azerbaycan'dan Horasan'a doğru hızla ilerlemekteydi.⁴⁶⁰

Daha önce de anlatıldığı üzere batıya yapılan son seferin dönüşünde Timur, Bingöl havalisine geldiği sırada Ömer Şeyh oğlu Pir Muhammed, Şîraz'ın kendisine bırakıldığına ilişkin yarlık ve bazı beylerle birlikte gönderilirken, Şîraz'daki Mirza Rüstem'e ise çapar gönderilerek İsfahan'ın kendisine bırakıldığı haber verilmişti. Bu sıralarda Mirza Ebu Bekir'e de Irâk-ı Arab, Vasıt'a kadar tevdi edilerek, Kara Yusuf'un işini bitirme görevi verilmişti. Hülâgû Han'a ait tüm topraklar ise Mirza Ömer'e tevdi edilmişti. Timur, 1404 yılı Mart ayı sonlarında Semerkand'a dönmek üzere yola koyulduğu sırada bir toy tertip ederek Hülâgû Han tahtını -Azerbaycan, İstanbul'a kadar Rum diyarı, Irâk-ı Acem, Mugan, Arrân, Ermeniyye ve Gürcistan, İskenderiye ve Nil'e dek Şam diyarını- Mirza Ömer'e tefviz etmiş, Mîrân Şah ile Ebu Bekir'i ona tabi kılıp, Emîr Cihanşah Cakü'yü de işlerin yürütülmesi için onun yanında bırakmıştı. Cihan Şah'ın büyük yetkilerle Mirza Ömer'e atabeg olarak tayini kimi kesimlerin tepkisini çekmiş ve bu yüzden ikili arasında soğukluk hasıl olmuştu. Timur'un ölüm haberi Azerbaycan'da duyulduğunda kötü niyetli bazı kimseler, Emîr Cihanşah'ı ikna ederek Mirza Ömer'in beylerinden bazılarını öldürerek işleri kendi ellerine geçirmeyi tasarladılar. Buna kanan Emîr Cihanşah, Mirza Ömer'in naibi olan Mevlânâ Kutbeddin-i Evbehî, Emîr Darab-ı

⁴⁶⁰ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 449/462; Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 379/380; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 50/53; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 29/31; *Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fî't-Tevârih'e Göre*, 64; Abdullah Kubat, "Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî'de Timurlulara Dair Kayıtlar", 91; Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, 21/37; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 425/426; Aka, *Timurlular*, 49/54; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 97/99; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 33/42.

Kuşçu, Şeyh Muhammed-i Tavacı⁴⁶¹ ve Abdülhâlik'i öldürmesinin akabinde Mirza Ömer'in çadırına yürüdü (807/1405). Olaylardan haberdar olan Mirza Ömer'in kaçmayıp çarpışmaya hazırlanması üzerine Emîr Cihanşah mukavemet gösteremeyeceğini anlayarak kaçmışsa da kısa süre sonra öldürülmüştür.⁴⁶²

Daha sonra Mirza Ömer ordugâha dönüp işlerin başına geçmişse de tecrübeli beylerin aniden öldürülmeleri sebebiyle idarede birtakım aksaklıklar kendini göstermeye başladı. Kardeşi Mirza Ömer'in Azerbaycan'daki hükümranlılığını kabullenemeyen Mirza Ebu Bekir, Emîr Cihanşah'ın öldürülmesini bahane ederek Azerbaycan'a doğru harekete geçtiyse de Sultâniye dolaylarında derdest edilerek şehrin kalesinde hapsedildi. Babası Mîrân Şah ise Mirza Ebu Bekir'in başına gelenleri işitince yönünü Horasan'a çevirerek Kalpûş'a geldi. Ebu Bekir çok geçmeden kale muhafızları ile mutabakata varıp kurtulmayı başardı. Böylelikle iki kardeş arasında çekişme baş gösterdi. Daha sonra Mîrân Şah ve Ebu Bekir birleşerek Sultâniye'yi ele geçirdiler. Mirza Ebu Bekir başlangıçta babasını tahta oturtmuşsa da çevresindekilerin tesiriyle aradan fazla zaman geçmeden onu tahttan indirip kendisini hükümdar ilan etmesinin akabinde Tebriz'e yürümüş ve 807/1405 yılının son günlerinde şehre hâkim olmuştur.⁴⁶³ Ebu Bekir, Tebriz'e hâkim olmayı başardıysa da şehirde fazla kalamadı zira Mirza Ömer kısa süre sonra Ömer Şeyh oğullarından Pir Muhammed, Rüstem ve İskender ile irtibata geçerek onlarla beraber Mirza Ebu Bekir'in Rey civarında Soğukbulak'ta bulunan ağırlıklarını yağmaladı. Mirza Ömer daha sonra Şîraz'da bulunan Pir Muhammed'in yanına gelerek

⁴⁶¹ "Moğolca 'saymak, toplamak, hesaplamak' anlamındaki togacadan gelen tavacı (Doerfer, I, 262; Lessing, s. 1255) Çağatay Türkçesi'nde 'sayı sayan, asker toplama müfettişi, haberci, zâbit, dellâl, muhbir' gibi karşılıklara sahipti. Terim olarak ise geniş yetkilerle donatılan kumandanları ifade eder. Tavacılar orduya asker toplar, ordunun nizam ve inzibatıyla uğraşır, toplanma yerini belirler, kıtaları teftiş eder, idam cezalarının uygulanmasına nezaret eder, ganimetleri taksim eder ve hükümdarın önünde geçit merasimlerini yaptırırdı." Hayrunnisa Alan, "Tavacı", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 177.

⁴⁶² el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 53; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 31; Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, 69/71; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 102; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 1/2; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 43; Aka, *Timurlular*, 55; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", içinde *Makaleler 1*, haz. E. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, (Ankara: Berikan Kitabevi, 2005), 107/111.

⁴⁶³ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 53; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 31/32, 36/40; Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, 71/73; Aka, *Timurlular*, 56/57; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 102/103; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 44/48; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 2/3; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 111/116.

kışı burada geçirdi. Ağırlıklarının yağmalandığını işiten Ebu Bekir ise 20 Şaban 808/10 Şubat 1406 tarihinde Tebriz'den ayrılarak İsfahan'a yöneldi. Rüstem ve İskender de karşıdan gelmiş, taraflar arasında az bir mesafe kalmıştı. Bu esnada Bistam-ı Câkir'in Tebriz'i işgal ettiği haberinin ulaşması üzerine Ebu Bekir bunu daha ehemmiyetli gördüğünden Azerbaycan'a döndü. Fakat Mirza Ömer ve müttefiklerinin durumdan faydalanarak Ebu Bekir'i takip etmeleri üzerine taraflar 1 Zilkade 808/20 Nisan 1406 tarihinde Dergüzîn yöresinde karşılaştılar. Müttefikler Ebu Bekir karşısında bozguna uğrayarak İsfahan'a çekilmek durumunda kaldılar. Şehri kuşatmaya alan Ebu Bekir, Soğukbulak'ta yağmalanan ağırlıklarını ele geçirmesine rağmen kuşatmayı kaldırmadı. Ömer Şeyh'in çocuklarının Ebu Bekir'e karşı koyacak güçleri olmadığını anlayan Mirza Ömer, Horasan'a yöneldi. Şâhruh'a itaatini bildiren Mirza Ömer 1 Rebûlâhir 809/15 Eylül 1406 tarihinde Samalgan yöresinde Hoca Kanber denilen yerde Şâhruh'un huzuruna çıktı. Astarâbâd, Damgan ve yöresi kendisine bırakıldı. Fakat daha sonra Şâhruh'un Mâverâünnehir'deki olaylar üzerine buraya yürümeye niyetlendiği sırada Mirza Ömer ayaklanarak Mâzenderan'dan Horasan'a yürüdü. Taraflar Burudiye Sahrası'nda 9 Zilkade 809/18 Nisan 1407 Pazartesi günü karşılaşmış, Mirza Ömer yenilerek kaçtığı sırada yaralanmasının ardından hayatını kaybetmiştir.⁴⁶⁴ Ebu Bekir'e gelince o, Şeyh Hacı-i Irakî'nin Sultâniye Kalesi'ni muhasara ettiği, Bistam-ı Câkir'in ise Tebriz'e girdiği, Şirvanşah Şeyh İbrahim'in de Tebriz'e geldiği haberini işitmesi üzerine Azerbaycan'a döndü. Ebu Bekir'in kendi yerine bıraktığı Emîr Muhammed-i Devatî, onlara mukavemet edecek gücü bulamadığından Bistam-ı Câkir'e adam göndererek anlaştı ve barış sağlayarak şehrin idaresini onlara bıraktı. Bistam-ı Câkir, 20 Şevval 808/20 Nisan 1406 tarihinde şehre girdi. Bu sıralarda Şeyh İbrahim de gelerek şehrin dışına konmuş bulunuyordu. Öte yandan şehir ileri gelenlerinin Şeyh İbrahim ile Bistam-ı Câkir arasında hafiyelik yapmaları sebebiyle müttefiklerin arası süratle açıldı ve Şeyh İbrahim, Bistam-ı Câkir'in kardeşi Mansur ile oğlunu tutukladı. Bu sıralarda Sultan Ahmed Celâyir'in Tebriz'e doğru geldiğinin duyulması neticesinde Şeyh İbrahim,

⁴⁶⁴ el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 53/56; Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, 74/78; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 40/42; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamânı: 1405-1447*, 48/49; Aka, *Timurlular*, 57; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 3; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 70/71; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 103; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 116/120.

memleketin asıl sahibinin gelmekte olduğunu ifade ederek Şirvan'a doğru yola koyuldu. Sultan Ahmed Celâyir, Şeyh İbrahim'in şehirden ayrılmasını, Ebu Bekir'in İsfahan tarafında, Kara Yusuf'un ise uzakta oluşunu fırsat bilerek önce Bağdad'ı ele geçirmiş (5 Muharrem 808/3 Haziran 1405) ardından Kürt, Uyrat ve Türkmenlerden topladığı kuvvetle birlikte Tebriz'e yönelmiş ve 13 Temmuz 1406 tarihinde halkın sevinç gösterileri eşliğinde şehre girmiştir. Halk, bu kadar savaş ve meşakkatten sonra Sultan Ahmed Celâyir'in kötü alışkanlıklarından vazgeçtiğini, sert mizacını kaybettiğini düşünerek onu coşkuyla karşılamışsa da bir süre sonra bu davranışları yeniden gün yüzüne çıkı. Sultan Ahmed Celâyir'in bu uygunsuz davranışları ve halk üzerinde yeniden baskı kurmaya başlaması, halkın ondan desteğini çekerek İsfahan'da bulunan Ebu Bekir'i Tebriz'e davet etmesine sebep oldu. Ebu Bekir'in süratle Tebriz'e yöneldiğini işiten Sultan Ahmed Celâyir asker toplatarak harekete geçmişse de Saidâbâd mevkiine geldiğinde beylerinden Uyrat Şeyh Ali'den aldığı mektup üzerine Bağdad'a gitme kararı aldı ve ordu dağıldı. Ebu Bekir ise 1406 yılı Eylül ayında Tebriz'e geldiyse de burada salgın hastalıklar (veba ve taun) hasıl olduğundan şehre giremeyip bir süre Şenb-i Gâzan'da konaklamasının ardından Nahçıvan'a gitti.⁴⁶⁵

Diğer taraftan Kara Yusuf ise Şam naibi Şeyh el-Mahmudi ile beraber 1405 yılında Mısır üzerine başarısızlıkla neticelenen seferin ardından Mardin ve Musul taraflarında bir süre oyalandıktan sonra Bitlis'e gelmiş ve şehrin hâkimi tarafından ağırılanmasının ardından ordusunun gereksinimleri tedarik edilmişti. Daha sonra Kara Yusuf, Türkmenlere yönelik hasmane tutum sergileyen Van hâkimi İzzeddin Şir üzerine giderek onu mağlup edip kendine bağımlı hale getirmesinin ardından Avnik üzerine yürüyerek kaleyi ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Böylece Timurlular Doğu Anadolu'daki son üslerini de kaybetmiş ve bölgedeki Timurlu hâkimiyeti de son bulmuştu. Buna rağmen Van hâkimi İzzeddin Şir, Karakoyunlu hâkimiyetinden kurtulmak maksadıyla Ebu Bekir'i, Kara Yusuf üzerine yürümeye teşvik etmişti. Mirza Ebu Bekir, Nahçıvan'a gelişinin ardından İzzeddin Şir'e adam göndererek onu yanına

⁴⁶⁵ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 103/104; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 42/43, 58; Aka, *Timurlular*, 57/58; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı: 1405-1447*, 49/51; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 3/4; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 71/72; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 220/221; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 35; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 120/123.

çağırılmış, Van hâkimi de bu davete icabet etmiş ve Kara Yusuf konusunda malumat vermişti. Nihayetinde Kara Yusuf'un, ortak düşmanları olduğuna kanaat getirerek birlikte hareket etme kararı alıp üzerine yürüdüler. Taraflar birbirlerine yaklaştıkları sırada Aras Nehri aralarında kalacak şekilde dizilmişlerdi. 1 Cemaziyelevvel 809/14 Ekim 1406 tarihinde taraflar birbirlerine karşılıklı ok atmışlar, ertesi gün ise Ebu Bekir nehri geçerek Türkmenler üzerine saldırdıysa da geri püskürtülmüş ve bir süre sonra Timurlu ordusunda çözülmeler meydana gelmişti. Askerlerinin bir kısmının nehirde boğulması bir kısmının ise esir alınması üzerine Ebu Bekir savaş alanından kaçmak zorunda kalmış, Merend üzerinden Tebriz'e giderek şehri büyük bir yağmaya tabi tutmuştu. Şehir âyanından Şeyh Kassab'ın gece sahrada yaktırdığı ateşler, Ebu Bekir'de Türkmenlerin kendisini kovaladığı izlenimini yarattığından aceleyle Tebriz'den ayrılarak Sultâniye'ye gelmiş ve burada kaleyi tahkim ettirmesinin ardından Rey'in Soğuk Bulak'ına gitmişti.⁴⁶⁶ Ebu Bekir, Rey'e geldikten bir süre sonra Bayan Kavçin, Şehriyar Kalesi'nde ayaklanarak, Mâzenderan'da bulunan Mirza Ömer'e, kardeşi Ebu Bekir'in Türkmenler karşısında mağlup olmasının ardından oldukça zayıf bir duruma düştüğünü, Kazvin taraflarında dolaştığını ve kendisine yardım edildiği takdirde Ebu Bekir'i ele geçirebileceklerini bildirmişti. Mirza Ömer aradığı fırsatı elde ettiğini düşünerek, adamlarıyla birlikte Bayan Kavçin'in yanına gitmek üzere yola koyuldu. Durumdan haberdar olan Ebu Bekir, Şir Beg'i Kazvin'de bırakarak, Şehriyar Kalesi'ne yönelip kaleyi ele geçirmesinin ardından Bayan Kavçin ve onunla birlikte hareket edenleri öldürterek, kendi adamlarını yerleştirdi. Ebu Bekir'in kaleyi kuşattığı esnada, Mirza Ömer'in gönderdiği askerler, Bayan Kavçin'e yardım edemeyeceklerini düşündüklerinden Ebu Bekir'in ağırlıklarının bulunduğu tarafa giderek 2000 hane Moğol'u Astarâbâd'a göçürdüler. Ebu Bekir ise Şehriyar Kalesi'ni ele geçirmesinin ardından Sâve'ye oradan da Hemedan'a geçti. Ebu Bekir, Dergüzîn yöresinde bulunduğu sırada beylerinden bazıları onu ortadan kaldırıp babası Mîrân Şah'ı yerine geçirerek, Sultâniye ve Kazvin'i yağmalayıp ardından da Horasan'a gitmeyi kararlaştırdılar. Bunu Urus Buka'nın kızının düğününde verilecek olan toyda gerçekleştirmeyi planlamışlarsa da Ebu Bekir durumdan önceden haberdar olduğundan

⁴⁶⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 54/57; Aka, *Timurlular*, 58/59; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı: 1405-1447*, 51; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 104; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 4/5; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 69, 72/73; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 123/125; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 222.

sorguya çekilmelerinin ardından bu harekete katılan beylerden suçlu bulunanlar öldürüldü. Ebu Bekir tüm bunların ardından Dergüzîn'den Argun Koruku'na geldi ve bir süre burada kaldı.⁴⁶⁷

Ebu Bekir'e karşı kazandığı zaferin ardından büyük bir şöhrete kavuşan Kara Yusuf ise elde ettiği bol ganimetin tesiriyle düşmanı takip etme gereksiniminde bulunmayıp, Nahçıvan'a gelmişti. Nahçıvan'da bulunduğu sırada Tebriz eşrafından meşhur Hoca Seyyidî Muhammed-i Gececi huzura gelerek Ebu Bekir eliyle gerçekleştirilen yağma ve tahripleri ifade ederek Kara Yusuf'u Tebriz'i işgale yönlendirdi. Bunun üzerine Kara Yusuf, Şeyh'e şehir halkı için amanname verip şehrin muhafazası için de daruga yolladı. Ardından Kara Yusuf, Merend'e gelerek burada kışladı. Bunu takiben (Cumâdelâhire 809/Kasım 1406) Bistam-ı Câkir huzura gelerek bağlılığını bildirmiş, oldukça memnun olan Kara Yusuf ise onu emîrû'l-ümerâ'lık vazifesine tayin etmiştir.⁴⁶⁸

809/1406 yılı kışını Merend'de geçiren Kara Yusuf, baharda Sultâniye'ye gitti. Bunu işiten Ebu Bekir, beylerine danışarak Sultâniye'ye gitmeye karar verdiyse de oraya varınca mukavemet gösteremeyeceklerini anladıklarından Derviş Kuşçu adlı emîri bir miktar askerle birlikte Sultâniye Kalesi'nin muhafazasına bırakarak Rey tarafına hareketle yazı geçirmek maksadıyla Demâvend Dağlarına geldiler. Sultâniye'ye varan Kara Yusuf'un, şehri büyük bir yağmaya tabi tutmasının ardından şehir halkı Tebriz, Merâga ve Erdebil taraflarına göçürüldü. Yine bu esnada Timur'un ölümünün ardından firar ederek Huzistan'a gelen Muzafferî sülalesinden Muta'sım, Kara Yusuf'a sığınmış, Kara Yusuf ise onu Hemedan ve Luristan dolaylarına göndermişti. Daha sonra kendisi de Tebriz'e doğru yola koyuldu.⁴⁶⁹

Olayları dikkatle takip eden ve Kara Yusuf'un döndüğünü haber alan Ebu Bekir, önce Sultâniye'ye, oradan da Erdebil ve Merâga taraflarına uğrayıp bu bölgeleri

⁴⁶⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 59; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 52; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 5; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 125/126.

⁴⁶⁸ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 73/74; Aka, *Timurlular*, 59/60; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 52/53; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 105; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 5.

⁴⁶⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 61; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 53; Aka, *Timurlular*, 60; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 74.

yağmalatmasının ardından Cemcemal'e gelerek burada kışladı. Bahar başlarında buyruklarındaki 5000 kişilik kuvvetle Canikurbanî'den Nevruz ve Abdurrahman adlı emîrlerin Semerkand tarafından Hârizm ve Mâzenderan yoluyla Rey yöresine geldiklerini işittiğinden, adam göndererek onları yanına çağırdı. Emîrler bu davete icabet ederek orduya katıldılar. Danışma meclisinde Azerbaycan'a gidilerek bölgenin Türkmenlerden alınmasına ilişkin kararın kabul görmesi üzerine Ebu Bekir, Tebriz'e doğru yola koyuldu. Bunu haber alan Kara Yusuf ise derhal harekete geçerek, 16 Zilkade 810/13 Nisan 1408 tarihinde Şenb-i Gazan'a gelerek hendek kazmaları için şehir halkını toplattı. Burada iken Bistam-ı Câkir, kardeşleri Mansur ve Ma'sum ve oğlu Ahi Ferec ile Sa'dlu Pir Hüseyin ve kardeşi Pir Muhammed diğer emîrlerle birlikte Kara Yusuf'a katıldı. Taraflar Şenb-i Gazan yakınlarındaki Serdrûd mevkinde 24 Zilkade 810/21 Nisan 1408 tarihinde karşılaştılar. Geçen yıl kazandıkları zaferden dolayı maneviyatları oldukça güçlü olan Karakoyunlular her yandan saldırıya geçerek Çağatay ordusunda karışıklık meydana getirmiş, bir süre sonra ordu tamamen dağılmış ve Mîrân Şah öldürülmüştür. Tüm bunların üzerine kaçmaktan başka çaresi olmadığını düşünen Ebu Bekir, Sultâniye'ye doğru buradan uzaklaştı. Ebu Bekir'in kaçmasının ardından Kara Yusuf, beylerini yurtlarına gönderip kendisi ise Aladağ'a gitti. Bistam-ı Câkir önce Erdebil'e oradan da Irâk-ı Acem'e gönderilerek Sultâniye'ye geldi. Derviş Kuşçu'nun kaleyi teslim etmeyerek şehri savunması üzerine uzun süren mücadelenin ardından şehir ele geçirildi. Bistam-ı Câkir, buraya kardeşi Ma'sum'u tayin etti. Sultâniye'nin alınmasına çok memnun olan Kara Yusuf, Bistam-ı Câkir'i, Irâk-ı Acem valiliğine tayin etti. Böylelikle Azerbaycan ve Irâk-ı Acem, Timur'un ölümünün üzerinden henüz 3 yıl geçmişken elden çıkmış ve Türkmen Karakoyunlular beylikten devlete adım atmışlardır. Türkmenlerin hayallerini gerçekleştirecek olması bakımından önemi haiz olan bu durum, Timurlular nezdinde olumsuz neticeler doğuracaktır zira Karakoyunlular, babasının devletini ihya etmek isteyen Şâhruh'a karşı mukavemet gösterip Azerbaycan'ı elinde tutacak ve Şâhruh'un bu arzusunu tam olarak gerçekleştirmesine engel teşkil edeceklerdir. Buna ilaveten Şâhruh, Karakoyunluları ortadan kaldıramadığından Yakın Doğu'nun iki mühim kuvveti Memlûk ve Osmanlı Devleti üzerinde tesirli bir baskı oluşturulamayacak,

Osmanlı Devleti ise bu durumu fırsata çevirerek Timur'un dirilttiği Anadolu beyliklerini rahatça ortadan kaldıracaktır.⁴⁷⁰

Ebu Bekir'e gelince; ordusunun dağılması üzerine kaçmış olduğu Sultâniye'de mevcut koşulları kendisi için uygun bulmayarak Yezd dolaylarına gelmiş fakat şehrin kapıları yüzüne kapanmıştı. O da bölgeden ayrılarak Kirman tarafına gitmişti. Ebu Bekir, şehrin hâkimi Sultan Üveys nezdinde iyi kabul görmüşse de kısa süre sonra Kirman'ı ele geçirme sevdasına kapılması üzerine bu şansı da kaybetmiş ve canını zor kurtararak Sistan'a gitmişti. Bu kez de Sistan şahları ile birlikte ordu toplama işine girişmiş ve Şâhruh'un tepkisini üzerine çekmişti. Şâhruh'un bölgeye sefer yapması karşısında tekrar Kirman'a dönmüşse de burada yapılan savaşta yaralanarak hayatını kaybetmiştir (810/1408).⁴⁷¹

Sultan Ahmed Celâyir, Tebriz'e son gelişi sırasında Kadı İmadeddin'i Alıncak Kalesi'nin tamirine memur etmişti. İmadeddin, kaleyi kısa sürede eski haline getirmiş ve Sultan Ahmed Celâyir'in Bağdad'a dönmesinin ardından da buranın müstakil hâkimi olarak kalmıştı. Oldukça muhkem yapıya sahip kalenin zapt edilmesinin güçlüğüne farkında olan Kara Yusuf, İmadeddin'e kale ile çevresindeki bazı yerlerin idaresini verdiğini bildirmiş, bunun üzerine İmadeddin emîrlik arzusuna kapılarak bazı girişimlerde bulunmuştur. Öyle ki yaptığı bir konuşmada, yörede yaşamakta olan Türk ve Türkmenleri yanına toplayacağını, Tâcıkların yapamadıkları pek çok işi onların başardıklarını ifade ile Hacı Korucu/Korçi, Cemaleddin, Şehriyâr ve diğer emîrleri maiyetleriyle birlikte çağırarak onları kalenin bir kısmının korunması vazifesiyle görevlendirmiş ve maaş bağlamıştı. Bir süre sonra Türkler, Kadı'nın tüm vezir ve danışmanlarının Tâcık olması ve mühim vazifelerin kendilerine verilmemesi sebebiyle Kadı'yı ortadan kaldırma kararı aldılar. Türkler, durumdan haberdar olmasına rağmen İmadeddin'i, kardeşlerini ve

⁴⁷⁰ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 64; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 62/66; Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, 93; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlâti*, 215; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 181; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 74/77; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 6/8; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 54/55; Aka, *Timurlular*, 60/61; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 104/105; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", 130/131.

⁴⁷¹ Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, 93/94, 99/100; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 76; Aka, *Timurlular*, 61/62; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 7; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 59.

adamlarını öldürerek kaleye hâkim oldular. Ardından da kaleyi Kerkük'te bulunan Kara Yusuf'un oğlu İskender'e teslim etmeyi kararlaştırarak Şehriyâr'ı ona gönderdiler. İskender, kaleyi teslim almasının ardından Hacı'yı kendi koruculuğuna, Şehriyâr'ı ise divân emîrliğine tayin etti. Kalenin fetih haberini işiten Kara Yusuf'un, oğlunun hâkimiyetini tasdik etmesiyle birlikte kalede Karakoyunlu hâkimiyeti başlamış oldu.⁴⁷²

Azerbaycan ve Arrân'ı kendi tasarrufuna almasının ardından Kara Yusuf, buralarda kalıcı bir hâkimiyet tesis edebilmek için halka şefkat ve adaletle yaklaşmayı tercih ediyordu. Zira Kara Yusuf, sultan olabilmek için asil veyahut padişah soyundan gelme özelliği taşımıyordu. Bu durum ise uzun zaman bölgede hâkimiyet sürmüş olan Celâyirlilerin bölgedeki nüfuzunun devamı manasına geliyor ve halkın asil olmayıp, hükümdar soyundan gelmeyen Kara Yusuf'un hâkimiyetini kabul etmeme tehlikesini de beraberinde getiriyordu. Kara Yusuf ise hem Azerbaycan halkının tepkisini çekmemek hem de kendi hâkimiyetini meşru kılmak için Sultan Ahmed Celâyir'in evlatlığa kabul etmiş olduğu oğlu Pir Budak'ı, Aladağ'da Azerbaycan idaresi için saltanat tahtına oturttu ve onun adına hutbe okutup sikke kestirdi. Kara Yusuf, yine bu doğrultuda hareket ederek Pir Budak adına yarlıklar çıkarıp, onun hâkimiyetini meşrulaştırmak için ona daima saygılı davranıyordu. Kara Yusuf, Sultan Ahmed Celâyir'in tepkisine maruz kalmamak adına bir elçi gönderip, Pir Budak'ı evladı olarak kabul ettiği için onun saltanat tahtına oturtulduğunu bildirmiş, Sultan Ahmed Celâyir ise elçileri iyi bir şekilde karşılamış ve hükümdarlık alametleri sayılan hediyeler göndermişti. Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Celâyir arasındaki dostane ilişki bir müddet daha devam etmişse de bu durum fazla uzun sürmeyip, daha evvel Timur tarafından tutsak alınarak Semerkand'a götürülmüş olan Sultan Ahmed Celâyir'in oğlu Alâuddevle'nin Bağdad'a gelmesiyle bozulmaya başlayacaktır.⁴⁷³

Daha önce Timur tarafından tutsak alınarak Semerkand'a götürülmüş olan Sultan Ahmed Celâyir'in oğlu Alâuddevle, Timur'un vefatının ardından serbest bırakılarak Bağdad'a gelmişti. Sultan Ahmed Celâyir, oğlunun gelişine memnun olup toy tertipleyerek Hille'yi ona verdiği gibi bu sıralarda Pir Muhammed'in, kardeşi İskender'in

⁴⁷² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 66/68; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 77/78; Aka, *Timurlular*, 62.

⁴⁷³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 181/182; Yılmaz, "Celâyirliler: Kabile-Devlet", 222/224.

hücumunu savuşturmak üzere Huzistan'dan ayrılmasını fırsat bilerek bu bölgeye de hâkim olmuştu. Sultan Ahmed Celâyir, bu işle meşgul bulunduğu sırada Alâuddevle'nin Tebriz'e Kara Yusuf'un yanına gittiği, Üveys adlı bir gencin ise kendini Sultan Ahmed Celâyir'in oğlu olarak tanıttığı duyumunu almıştı. Bunun üzerine Sultan Ahmed Celâyir acele ile Bağdad'a dönerek Üveys'i susturmayı başarmışsa da Alâuddevle'nin gidişi onu hayli telaşlandırmıştı. Kara Yusuf, kendisine sığınan Alâuddevle'yi başta sıcak karşılamışsa da babasından izinsiz geldiğini öğrenmesi üzerine sınır dışı ettirdi. Alâuddevle, Hoy dolaylarında iken Kürtler tarafından yakalanarak Melik İzzeddin'in yanına götürülüp bir süreliğine alıkonulmuşsa da Kara Yusuf'un ihtarıyla birlikte kendisine yol verilmiştir. Alâuddevle, Azerbaycan'ı kendi mülkü ve hakkı addediyor, bu doğrultuda Erdebil'e giderek Şeyh Şerefeddîn Ali-yi Safevî'nin desteğini almak istiyordu. Alâuddevle bu amaç üzere yola koyulmuşsa da Tebriz civarına geldiği sırada önüne çıkan Türkmenler tarafından yakalanarak Kara Yusuf'a teslim edilmiş, Kara Yusuf ise onu bu kez Adilceviz Kalesi'ne gönderip alıkoymuştu.⁴⁷⁴

Kara Yusuf, 812/1409 yılında Akkoyunlu Karayülük Osman'ı Âmid dolaylarında bozguna uğratmasının ardından Mardin'e gelmiş ve Melik Salih'i, kızlarından biriyle nikâhlayarak Musul'a yollayıp, Mardin'e kendi beylerinden birini atamıştı. Fakat Melik Salih'in kısa süre sonra vefatı ile birlikte köklü bir geçmişe sahip Artuklu Hanedanı sona ermiş oldu. Mardin işini halletmesinin ardından Kara Yusuf, yaylamak üzere Van Gölü civarındaki Aladağ'a dönüş yaptı. O esnada Acem Irakı'nda da mühim hadiseler yaşanmaktaydı. Timur, Muzafferî Hanedanı'na son verirken, hanedan üyesi Zeynelabidin'i hapsedilmek üzere Semerkand'a göndermiş, oğlu Mu'tasım ise kaçmayı başarmıştı. Mu'tasım, Timur'un ölümünün ardından ortaya çıkarak, yardımını almak ümidiyle Kara Yusuf'un yanına gelmişti. 812/1409 yılında Pir Muhammed'in, kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine kardeşi İskender, İsfahan'ı almak maksadıyla harekete geçmişti. Durumdan faydalanmak amacıyla Kara Yusuf, Mu'tasım ve Irâk-ı Acem valisi Bistam-ı Câkir'i, İsfahan'a gönderdi. Ateşgâh mevkinde cereyan eden savaşta Türkmenler hezimete uğramış, Mu'tasım ise öldürülmüştü. Bistam-ı Câkir'in

⁴⁷⁴ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 78/79; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 68, 72; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 8; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 224/226; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 35/36; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 60.

İsfahan'da bulunmasını fırsat bilen Sultan Ahmed Celâyir de Sultâniye'yi elde etmek gayesi ile harekete geçmişti. Yola çıktığı sırada Bistam-ı Câkir'in İsfahan'dan hezimete uğramış olarak Sultâniye'ye döndüğü haberi ulaştı. Bistam-ı Câkir ise Sultan Ahmed Celâyir'e karşı kardeşi Masum'u, Sultâniye'de bırakarak Erdebil'e gitti. Bu sırada Üveys adlı birinin Sultan Ahmed Celâyir'in oğlu olduğunu söyleyerek ayaklanma çıkardığı bilgisini almasının ardından muhasarayı kaldırıp acele ile Bağdad'a giderek fitneyi çıkaran kimseleri etkisiz hale getirdi.⁴⁷⁵

1409 yılı yazını Aladağ'da geçiren Kara Yusuf, güz başlarında Tebriz'e dönmüş ve Recep/Kasım ayı ortalarında Pir Ömer ve İlyas Döğer komutası altında Şeki hâkimi Seyyid Ahmed'in üzerine bir ordu yollamıştı. Karakoyunlu kumandanları, Şeki hâkimi ile savaşmayıp Şirvan'ın bazı bölgelerini yağmalamalarının ardından Tebriz'e dönmüşlerdi.⁴⁷⁶

Şaban ayının 10 unda (18 Aralık) Sultan Ahmed'in Tebriz'e elçisi gelerek hükümdarının, yaylak olmak üzere Hemedan Ovası'nın kendisine bırakılmasını istediğini bildirmişse de Kara Yusuf bunu reddederek elçiyi yollamıştır. Şaban ayının bitimine doğru Van hâkimi Melik İzzeddîn Şîr armağanlarla Tebriz'e, Türkmen beyinin huzuruna çıkarak hürmetlerini bildirdi. O esnada Kara Yusuf, Şirvan tarafına tekrardan askerî bir birlik göndermeyi düşünmüşse de Melik İzzeddîn Şîr, buna mâni olmuş ve Kara Yusuf ile Şeyh İbrahim'i barıştırmıştır.⁴⁷⁷ Öte yandan Şâhruh da bu sıralarda Mîrân Şah oğlu Sultan Halil'i Irak ve Azerbaycan'ın fethi için yola çıkarmış, kendisinin de arkadan geleceğini bildirmişti. Bu durum, Timur'un ölümünden sonra bu yıla değin Horasan ve Mâverâünnehir'de hâkimiyetini tesis etmekle zaman geçirmiş olan Şâhruh'un, Timurlu Devleti'ni ihya konusunda batıya doğru yaptığı ilk fiili teşebbüs olması bakımından önem teşkil etmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 68; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 75/76; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 79/81; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani: 1405-1447*, 60; Aka, *Timurlular*, 62/63; Yılmaz, "Celayirli: Kabile-Devlet", 227; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 36/37.

⁴⁷⁶ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 81/82.

⁴⁷⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 78; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 82; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 37.

⁴⁷⁸ Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 82; Aka, *Timurlular*, 63.

813/1410 yılı başlarında yazı geçirmek üzere tekrardan Aladağ'a gelen Kara Yusuf, oradan Avnik'e gitmişti. Avnik'te iken birçok kimsenin Erzincan hâkimi, Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'dan yakınması üzerine şehre yürüyerek uzun bir kuşatmanın ardından ele geçirdi ve beylerinden Pir Ömer'i buraya vali olarak atadı (813/1410). Bir süre evvel Hemedan Yaylağı'nın kendisine bırakılma talebi reddedilen Sultan Ahmed Celâyir, Türkmen beyinin Erzincan muhasarası ile meşgul bulunmasından faydalanarak harekete geçti. 12 Muharrem 813/17 Mayıs 1410 tarihinde Bağdad'dan Tebriz üzerine yürüdü. Kara Yusuf'un, giderken yerine vekil atadığı oğlu Şah Mehmed, Sultan Ahmed'in gelişinden haberdar olmasının ardından buyruğunda az kuvveti bulunduğundan Hoy tarafına doğru geri çekildi. Bu geri çekilme neticesinde Sultan Ahmed Celâyir kısa süre içerisinde şehre hâkim oldu (26 Rebûlevvel/29 Temmuz). Sultan Ahmed Celâyir'in Tebriz'e girdiğini Erzincan kuşatması sırasında öğrenen Kara Yusuf derhal Azerbaycan'a hareketle Tebriz'e geldi. Bunun üzerine Sultan Ahmed Celâyir de ordusunu savaş durumuna soktu. Birlikte acı tatlı günler geçirmiş, kader ortaklığı yapmış olan iki eski dost artık son kez düşman olarak karşı karşıya geleceklerdi. 28 Rebûlâhir 813/30 Ağustos 1410 tarihinde vuku bulan savaş neticesinde Karakoyunlular büyük bir zafer kazandı. Sultan Ahmed Celâyir'in askerlerinin bir kısmı esir düşmüş, bir kısmı ise kaçmıştı. Kaçıp bir bağda saklanan Sultan Ahmed Celâyir ise kısa süre içerisinde yakalandı. Manevi oğlu Pir Budak'a Azerbaycan'ı, Kara Yusuf'un diğer oğlu Şah Mehmed'e ise Irâk-ı Arab'ı tefviz ettiğine ilişkin bir yarlık yazdırılmasının ardından emîrlerin yoğun ısrarı üzerine öldürüldü (28 Rebûlâhir 813/30 Ağustos 1410). Sultan Ahmed Celâyir'in Adilceviz Kalesi'nde tutuklu bulunan oğlu Alaüddevle ile amcasına refakat edip esir alınan Şah Veled b. Şeyh Ali de aynı kaderi paylaşarak öldürüldüler. Böylelikle 813/1410 yılı sonlarına gelindiğinde Karakoyunlular, Irâk-ı Acem ve Azerbaycan'ın geneline hâkim olmuş ve kısa zamanda Doğu'nun en önemli güçlerinden biri haline gelmişlerdi.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, 412; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 80/85; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 215; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 174; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 182; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 116; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 428; Aka, *Timurlular*, 64; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 82/86; Armutlu, "Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili", 37/40; Yılmaz, "Celayirliler: Kabile-Devlet", 228/230.

Sultan Ahmed Celâyir, Tebriz'e yürüdüğü esnada Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'den yardım istemiş, Şeyh İbrahim de oğlu Keyûmers kumandasında bir ordu göndermişti. Bu ordu, Sultan Ahmed'in bozguna uğradığı gün muharebe meydanına yaklaşmış fakat mağlubiyet haberini alınca bulunduğu yerde kalmıştı. Kara Yusuf da orduyu hezimetle uğratıp Keyûmers'i yakalayarak hapsedilmek üzere Erciş Kalesi'ne gönderdi. Şeyh İbrahim, oğluna yeniden kavuşmak maksadıyla fidye önermesine rağmen Kara Yusuf bunu kabul etmedi. Bir süre sonra Kara Yusuf, Keyûmers'in kanını dökmekten vazgeçip onu Şirvan hâkiminin yanına göndermişse de babası Şeyh İbrahim, oğlunu Kara Yusuf taraftarlarından olduğu gerekçesiyle öldürttü.⁴⁸⁰

Keyûmers'in idam edildiğini işiten Kara Yusuf, Tebriz'den çıkarak Karabağ'a doğru yollandı. Daha sonra o, Şeyh İbrahim'in yanına elçi yollayarak kendi himayesine girmesini teklif etmişse de bağımsızlığını yitirmeyi reddeden Şeyh İbrahim, Şirvan'da kapsamlı bir ordu meydana getirerek Şeki hâkimi Seydi Ahmed-i Şeki ve Gürcü Kralı Köstendil ile ittifak yapıp Kara Yusuf'un üzerine yürüdü. Zafer kazanacağından emin olan Kara Yusuf büyük bir birlikle harekete geçti. Şeyh İbrahim, Kür sahilinde kamp kurdu. Savaşta müttefik koşunlarının mertlikle dövüşmesine karşın zafer epey üstün konumda olan Kara Yusuf tarafının oldu (815/1412). Başta Köstendil ve Şeyh İbrahim olmak üzere pek çok kimse esir edildi. Daha sonrasında Köstendil öldürülürken, Şeyh İbrahim'e zarar verilmedi. Bir süre sonra 1200 Iraki tümeni vermeyi kabul etmesi üzerine serbest bırakıldı.⁴⁸¹

Daha önce anlatıldığı üzere Sultan Halil, Irak ve Azerbaycan'ı kurtarmak üzere 10.000 atlı ile yola çıkarılmış fakat daha fazla ilerleyememişti. Zira İskender, kardeşi Rüstem'in İsfahan'da etrafını çevirmiş, Rüstem de Sultan Halil'den yardım talebinde bulununca Sultan Halil, İsfahan önlerine gelmişti. Kuşatma karşısında mukavemet gösteremeyen Rüstem, Kara Yusuf'a sığınmış, İskender ise Şiraz'a dönmüştü. Sultan Halil de kıtlık sebebiyle İsfahan'da kalamayıp Rey'e çekilmiş, bir süre sonra hastalanarak

⁴⁸⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 97; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 216; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 86/87.

⁴⁸¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 97/100; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 216/217; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 91/92; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 182; Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", 211.

hayatını kaybetmişti (2 Kasım 1411). Onun ölümüyle birlikte Şâhruh hayal kırıklığına uğramıştır.⁴⁸²

Kara Yusuf 29 Muharrem 816/1 Mayıs 1413 tarihinde Tebriz havalisindeki Sehend Yaylağı'na hareket etmek için yola çıktı. O esnada Bistam-ı Câkir'in yeğeni Mansur oğlu Muhammed yakalanarak Tebriz'de hapsedildi. Kara Yusuf kısa süre sonra Muhammed'i hapisten çıkararak Erdebil ve Halhal bölgesini ona dirlik olarak verdi. Bu sırada Azerbaycan'da büyük bir kıtlık husule gelmiş, hububatın fiyatı aşırı derecede artmıştı. Kara Yusuf yazın Sultâniye'de bulunan Bistam-ı Câkir'in üzerine yürüyerek askerlerine Sultâniye ve Kazvin'i tahrip ettirdiği sırada Erdebil ve Halhal'ı iktâ ettiği Muhammed'in itaatsizliğini işitmiş, İskender'in ise Hemedan çevresine geldiğini öğrenmişti. İskender, Fars ve Irâk-ı Acem'in bir bölümünü ele geçirip, İsfahan'ı da saltanatın odak noktası haline getirmesinin ardından Azerbaycan'ı almayı planlamış ve bu doğrultuda harekete geçerek Nihavend'e gelmişti. İskender'in faaliyetlerini işiten Kara Yusuf aceleyle onu karşılamak üzere harekete geçtiyse de iki ordu birbirine yaklaştığı sırada Kara Yusuf ve askerlerinin çoğunda hastalık görüldüğünden geri dönmek durumunda kalmışlardı. İskender ise yaşananları Kara Yusuf'un kendisinden korkup kaçtığı şeklinde yorumlamış ve daha fazla ilerlemeyerek İsfahan'a dönmüştür. Kara Yusuf, Tebriz'e giderken yolda Gâverûd Kalesi'ne uğramış, uzun zamandan beri itaat göstermemiş olan Baba Hacı bu kez hediyelerle birlikte huzura gelmiş ve Kara Yusuf da ona büyük ilgi gösterip, Gâverûd civarını verdikten sonra ordusunu terhis edip 10 Cemaziyelâhîr 816/7 Eylül 1413 tarihinde Tebriz'e varmıştır.⁴⁸³

Artık tüm ilgi ve alakasını batıya çeviren ve Azerbaycan'a saldırma arzusuyla Herat'tan Nişabur'a gelen Şâhruh, İskender'e mektup yazarak Kara Yusuf'a karşı Fars ve Irak ordularını bir araya getirerek Rey dolaylarındaki orduya katılmasını istediğini bildirmişti. Fakat mektup İskender'e ulaşınca o, Şâhruh'un Irak'ı alma niyetinde olduğunu düşündüğünden muhalefette bulundu. Esasında o, içten içe Timurlu Devleti'nin yegâne hâkimi olmak gibi bir gaye taşıyordu. Bu yüzden Şâhruh'un kendisine metbuu gibi davranmasından rahatsızlık duydu. Kendi adına sikke kestirip hutbe okutmasının

⁴⁸² Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 10/11; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 99.

⁴⁸³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 101/103; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 92/93; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 100.

ardından etraftaki hâkimlere mektuplar yollayarak amcası aleyhine harekete geçmeye davet etti. Durumdan haberdar olan Şâhruh, Tebriz'e gitmek yerine İsfahan'a gitmenin daha doğru olacağını düşünerek yola koyuldu (817/1414). Şâhruh, Damgan'a vardığı sırada Bistam-ı Câkir'in elçisi huzura gelerek tabiyetini bildirdi. İsfahan'ın kuşatılması üzerine İskender mukavemet gösteremeyerek kaçtı ardından da şehir ele geçirildi. Şâhruh, İsfahan'ı almasının ardından burayı İskender'in kardeşi Rüstem'e, Luristan'ı ise diğer kardeşi Baykara'ya bırakmasının ardından Yezd'e geldi daha sonra ise Horasan'a döndü. 817 yılı Recep ayında da (Eylül/Ekim 1414) hükûmet merkezi Herat'a vardı.⁴⁸⁴

818/1415 yılına gelindiğinde Türkmen beyi Kara Yusuf, aklı, yeteneği ve feraseti ile tanınan adamlarından Merdan Şah'ı Şâhruh'a göndererek, Sultâniye'nin kendisine bırakılması halinde tabi olacağını ve bağlılık hususunda gerekli olan her türlü şeyi yapacağını bildirdi. Kara Yusuf'un böyle bir teklifle Şâhruh'a gelmesi, Timurlu mirzasından gelebilecek olan tehlikeyi önlemekten ziyade Sultâniye'ye kolayca sahip olmak istemesiyle ilgiliydi. Şâhruh, Karakoyunlu hükümdarının teklifini, oğullarından birinin gönderilmesi karşılığında kabul edebileceği yanıtını verdi. Durum karşısında oldukça öfkelenen Kara Yusuf'un Sultâniye'ye gitmek istediğini işiten Şâhruh, Emîr Cihanşah Barlas'ı, Rey'de bulunan İlyas Hoca'nın yardımına gönderdi. Bistam-ı Câkir, Türkmen ordusuna mukavemet gösteremeyeceğini düşündüğünden Sultâniye'yi oğluna bırakarak Kum'a kaçtı. Bu esnada Bistam-ı Câkir, Sad-ı Vakkas tarafından tutuklanarak Karakoyunlu beyine teslim edildi ve Kara Yusuf onlara büyük ilgi gösterdi. Bistam-ı Câkir'in oğlu Ali Ferec'i, Sad-ı Vakkas'ın haremını Azerbaycan'a getirmesi için Kum'a gönderdi. Fakat Sad-ı Vakkas'ın hanımı olan Mîrân Şah'ın kızı Aka Biki gelenleri tutuklatmasının ardından fitne kaynağı olarak gördüğü Timur Şeyh, Kutlu Hoca ve Şeyh Ali Zinde'yi öldürterek başlarını Şâhruh'a yolladı.⁴⁸⁵

Şâhruh daha evvel Luristan'ı vermiş olduğu yeğeni Mirza Baykara'nın isyan ederek oğlu İbrahim'in elinden Fars'ı alması üzerine 818/1415 yılında ikinci kez bölgeye yürümek zorunda kalmıştı. Başkenti Herat'tan 7 Cemaziyelahir'de (14 Ağustos) ayrıldı.

⁴⁸⁴ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 76/78; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 102/103, 106/108; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 100/102; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 93/94.

⁴⁸⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 109/110; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 94/96; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 104/105.

Şâhruh, kendisine isyan eden Mirza Baykara'yı esir alarak Fars'ta dirlik ve düzeni sağlamış, emîrllerinden İlyas Hoca'ya Kum, Kâşân, Rey ve Rüstemdâr'dan Gîlân sınırına dek uzanan Irâk-ı Acem bölgesinin yönetimini teslim etmiştir. Şüphesiz ki, Şâhruh'un bu hareketi Kara Yusuf'a karşı alınmış bir tedbirdir. Karakoyunlu beyinin Rey ve İsfahan yönündeki bir taarruzundan endişe duyan Şâhruh, ona karşı mühim bir kuvveti sınırdan toplamıştı. Şâhruh'un bu tedbirlerine paralel olarak Karayülük de harekete geçmişti. 819 yılı Cumâdelâhire ayında (Haziran-Temmuz 1416) gelen bir habere göre Akkoyunlu Karayülük Osman, Karakoyunlulara tabi Erzincan'ı kuşatmıştı. Bu durum üzerine Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer'in, metbuundan yardım talebinde bulunmasının ardından İskender yardıma gönderilmişti. İskender'in gelişi üzerine Karayülük kaçmış ve yağmaladığı yerler de geri alınmıştı.⁴⁸⁶ Çok geçmeden Karayülük bu kez Mardin çevresini yağmalamasının ardından şehri kuşatmıştı. Bunu haber alan Kara Yusuf, büyük bir öfkeyle Akkoyunlu beyinin üzerine yürüdü. Karakoyunlu beyinin süratli gelişi karşısında Karayülük, Âmid'e doğru kaçmışsa da Kara Yusuf yetişerek onu hezimete uğrattı. Bozgunun ardından Kal'at ul-Necm tarafına kaçan Akkoyunlu beyi, Kara Yusuf'un peşini bırakmaması üzerine Memlük topraklarına sığınmaktan başka bir çare olmadığını görerek Haleb naibine mektup göndererek sığınmak için izin talep etti. Bu haberin işitilmesinin ardından Kara Yusuf'un Haleb'e girmesinden kaygılanan halk kaçmak için hazırlıklara başladı. Akkoyunlu beyini takiben Fırat Nehri'ni geçen ve Merzubân Suyu kıyısına gelen Kara Yusuf, aradaki mesafeyi kapatarak ona karşı saldırıya geçti. Mercidabık'ta 18 Şaban 821/20 Eylül 1418 tarihinde vuku bulan muharebede hasmını hezimete uğratarak tüm ağırlıklarını yağmaladı. Akkoyunlu beyi, Kara Yusuf'un elinden kurtularak Haleb'e kaçtı. Karayülük'ü takiben Kara Yusuf'un gelmekte olduğu haberi halk arasında büyük bir paniğe sebep olduysa da bu durum uzun sürmedi zira Akkoyunlu beyi, bir gece askerleriyle Haleb'den ayrılarak ülkesine doğru yola koyuldu. Muharebenin ardından Kara Yusuf'un oğlu Pir Budak bir kısım askerle Ayntab üzerine yürümüş, bunu öğrenen Ayntab naibi ve halkının bir kısmı kaçmışlardı.⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 81/83; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 110, 120/121; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 96/97.

⁴⁸⁷ Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 422/423; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 99.

Kara Yusuf'un Ayntab yöresine gelmesi ve izin istemeden Memlûk topraklarına girmesi Kahire'de büyük yankı uyandırmış hatta onun Suriye üzerine gideceği kanaatini uyandırmıştı. Bir süre önce Sultan ile bozuşarak Kara Yusuf'un katına gitmiş olan Emîr ul-Hacc Devaddar Yaşbek ve diğer Memlûk emîrlerinin Karakoyunlu beyini, Sultan aleyhinde harekete geçmeye ve Suriye üzerine yürümeye ikna etmelerinden korkuluyordu. Bu sebeple Sultan Şeyh el-Mahmudî, naiplere fermanlar göndererek Haleb'e gitmelerini emretti. Öte yandan Kara Yusuf ile savaşmanın vacip olduğuna dair fetva hazırlanarak halka bildirildi. Karayülük'ün Haleb'den ayrılmasından birkaç gün sonra onun hakkında havadis elde edebilmek maksadıyla Haleb yakınına kadar gelmiş olan bir Karakoyunlu müfrezesi, Haleb Naibi Yaşbek tarafından mağlubiyete uğratıldı. Esir düşen Karakoyunlulardan hükümdarlarının Ayntab'da bulunduğu haber alındı. Kara Yusuf, askerlerinin hezime uğraması üzerine Yaşbek'e ve Şeyh'e gönderdiği mektuplarda Ayntab'a izinsiz girmiş olmasından ötürü özür beyan ederek amacının yalnızca Karayülük'ü cezalandırmak olduğunu bildirmiş, ardından da Suriye'ye girmeyeceği teminatını verdikten sonra, bunca yaptıklarına rağmen Karayülük'ün kabul edilmesinden dolayı eleştiride bulunmuştur. Bunun üzerine Yaşbek, Haleb Mihmandarı⁴⁸⁸ Saru Han'ı göndermiş ve Kara Yusuf ona da mektubundaki sözleri tekrar etmiştir. Mihmandarın getirdiği haber Haleb halkının korkusunu yatıştırdığı gibi Sultan'ı da memnun etmiştir. Fakat az sonra Kahire'ye gelen haberlere göre Kara Yusuf, Ayntab'ı yağmalamasının ardından Bîre tarafına gitmişti (10 Ekim 1418). Bîre'yi ele geçiren Kara Yusuf, gösterilen şiddetli müdafaa sebebiyle bölgeyi ordusuna yağmalatmasının ardından Şaban ayının 19'unda ülkesine geri döndü. Kara Yusuf'un döndüğü haberi Kahire'ye ulaşınca Sultan bundan memnuniyet duyarak hazırlandığı seferden vazgeçmiştir. Kara Yusuf'un gerek Ayntab gerekse Bîre havalisindeki yağma faaliyetlerinin sebebi kuşkusuz Karayülük'ün Haleb'e sığınmasına müsaade edilmiş olmasıdır.⁴⁸⁹

Memlûk ülkesinden ayrılmasının akabinde Kara Yusuf, oğlu Pir Budak'ın ölüm haberini almış ve bundan hayli etkilenmişti. Daha sonra oğullarından İskender'i hapsedtirdi ve bir müddetten beri kendisine itaat etmeyen büyük oğlu Bağdad hâkimi Şah

⁴⁸⁸ Misafir ağırlayan kimse anlamına gelmektedir.

⁴⁸⁹ Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 421/425; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 99/101; Koyuncuoğlu, "İbn İyâs'ın 'Bedâi'ez-Zuhûr fî Vekâi'ed-Duhûr' Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar" 24.

Mehmed'e mektup yazıp kendisini affettirmeyi başardı. Bu arada Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer, Kemah üzerine yürüyüp burada bulunan Akkoyunlu şehzadesi Yakub'u şiddetli çarpışmanın ardından esir ederek Kara Yusuf'a gönderdi. Ardından da olası bir Akkoyunlu hücumuna karşı Kara Yusuf'tan destek istedi ve bu isteğine olumlu yanıt aldı. Kara Yusuf da bir süreden beri emirlerini dinlemeyen Bağdad hâkimi Şah Mehmed'in ayaklanmasını bertaraf etmek maksadıyla bölgeye yönelmişti (823/1420). Bu esnada Karakoyunlu beyi, en sadık emîrlerinden Pir Ömer ve yardımcı kuvvetlerinin Karayülük Osman tarafından gerçekleştirilen bir baskınla esir alınarak öldürüldüğü haberini aldı (Recep 823/Ağustos 1420). Duruma oldukça öfkelenen Kara Yusuf öc almak istemişse de Şâhruh'un kendisine karşı yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olması üzerine bu arzusunu gerçekleştirilememiştir.⁴⁹⁰

822/1419 yılında Rey'den itibaren Irâk-ı Acem, Fars, Kirman, Yezd, Sistan, Mâzenderan, Horasan, Hârizm, Mâverâünnehir ve Afganistan'ın büyük bir kısmını idaresi altına almış ve sülalesinden kendisine muhalefet edebilecek hiçbir güç bırakmamış olan Şâhruh, babasının kurduğu devletin büyük bir kısmına yeniden sahip olmuştu. Şimdi ise sıra Azerbaycan, Irâk-ı Arab ve kısmen de Irâk-ı Acem'i Kara Yusuf'un elinden almak veyahut da kendisine tabi hale getirmeye gelmişti. Amacına Kara Yusuf'a boyun eğdirmek suretiyle ulaşmak isteyen Şâhruh, bu doğrultuda harekete geçerek Tebriz'e elçi gönderip barıştan söz etmişse de Kara Yusuf'un bu teklifi sert bir dille reddetmesi üzerine elçi Herat'a geri dönmüştü. Esasında Şâhruh'un bu yürüyüşünün asıl sebebi; az önce Karakoyunlular tarafından ele geçirilen Sultâniye ve Kazvin gibi Irâk-ı Acem şehirlerini geri almaktı. Daha önce de anlatıldığı üzere Çağatay hükümdarının, Kara Yusuf'un Sultâniye ve Kazvin'in kendi idaresi altında bulunmasına karşılık metbu olmayı kabul edebileceğini bildirdiği teklifini süratle reddetmiş olması, onun Irâk-ı Acem'in elden çıkmasına göz yumamadığının bir göstergesidir. Zira Irâk-ı Acem, zengin gelir kaynağı sağlayan mamur bir bölge niteliği taşımaktaydı. Kara Yusuf da bölgenin bu zenginliklerinden ötürü buraya sahip olabilmek arzusuyla Çağatay hükümdarının

⁴⁹⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 121/122; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 433; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 101/103.

metbuluğunu kabul etmeye razı olduğunu bildirmiş fakat az sonra kendisine teklif edilen barışa yanaşmayarak Şâhruh ile savaşmayı göze almıştı.⁴⁹¹

Aldığı red cevabının ardından süratle hazırlıklarını tamamlayan Şâhruh, 25 Ağustos 1420 tarihinde Bâğ-ı Zâgân'dan çıkarak Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Şâhruh, hava oldukça sıcak olduğundan ve orduların toplanmasından dolayı Mugan Gölü otlağında birkaç gün boyunca istirahat etti. Bu sırada askerleriyle orduya katılan Emîr Şah Melik, Emîr Hasan Sûfî Tarhan ile birlikte öncü kuvvetlerin başına geçirilerek yola çıkarıldı. Şâhruh 12 Eylül 1420 tarihinde Mugan Gölü'nden hareketle asıl hedefine doğru yola koyuldu. Nişabûr civarındaki Dizdad mevkinde ordugâh kurup Nişabur otlağında bir süre avlandılar. Daha sonra Mirza Baysungur'a, bazı tümen beyleriyle birlikte önden gitmeleri emri verildi. Göçe kona ilerleyen Timurlu mirzası, 31 Ekim'de Damgan'a vardı. Burada iken daha önce Mâzenderan'a gönderilmiş bulunan birkaç harp fili getirildiği gibi Nesa, Âbıverd, Samalkan, Cermigan, Cürcân ve Mâzenderan askerleri de orduya katıldılar. Timurlu ordusu Dere-i Nemek'ten geçip Verâmin'de kondu. Burada iken Mirza İbrahim Sultan, Fars askerleri ile Mirza Rüstem ise İsfahan askerleriyle orduya katıldı. Emîr Kanaşirin ile Emîr Çakmak da Yezd ve Kirman'dan maiyetlerindeki kuvvetlerle birlikte orduya katılırlarken Emîr Masum-i Cagirlu da kalabalık bir ordu ile Şehriyâr Kalesi'nden gelerek katılım gösterdi. Tavacılara göre orduda 200.000 süvari mevcuttu.⁴⁹²

Kara Yusuf cephesinde ise olaylar pek iç acıcı değildi. Zira Kara Yusuf, Şâhruh ile savaşmak için hazırlıklarını sürdürdüğü sırada ordusunun Akkoyunlu birliklerine yenik düştüğü haberini almıştı. Üstelik oğulları İsfahan Mirza ve Şah Mehmed'den de aradığı desteği bulamamıştı. Tüm bunlara karşın Kara Yusuf'un savaşa hazırlanmakta ısrarcı olduğunun anlaşılması, Timurlu cephesinde savaşın neticelerine ilişkin endişe ve korku meydana getirmişti. Bu esnada öncü kuvvetler kumandanı Emîr Şah Melik, Payende isimli adamını Kara Yusuf'a göndererek Kazvin ve Sultâniye'den elini çekmesi karşılığında Şâhruh'un Azerbaycan ve Irâk-ı Arab'ı Rum ve Şam'a kadar kendisine tefviz etmesi için her türlü girişimde bulunacağı sözünü vermişti. Fakat gönderilen elçi, sözlerine itibar edilmeyip hapsedildiği gibi Kara Yusuf'un da Şâhruh ile karşılaşmak

⁴⁹¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 122/123; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 104/105; Aka, *Timurlular*, 81; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 115/116.

⁴⁹² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 123/125; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 84; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 117.

üzere Tebriz'den ayrılmasıyla birlikte bu korku ve endişe ortamı daha da perçinlenmişti.⁴⁹³

Kara Yusuf daha sonra Azerbaycan etrafından çok sayıda asker ve ordu toplama işine koyuldu ve daha önce hazineye toplanmış ne varsa bu orduya dağıttı. Şâhruh ise istihareye yatıyor, yardım için Allah'a yalvarıyordu. Yine bu maksadla yanındaki hafızlara 12.000 Fetih Suresi kıraat etmelerini emretmişti. Daha sonra harekete geçerek ilerlemeye başlayan Şâhruh'un ordusu önce Kazvin'i aldı. Bu sırada Sultâniye'de bulunan Kara Yusuf'un oğlu Cihan Şah, Timurluların ilerlediğini işitmesi üzerine kaleye erzak depolayarak beklemeye başlamıştı. Ancak Tebriz dolaylarından yola çıkan bir ulak Kara Yusuf'un Ucân mevkinde hayatını kaybettiği ve ordusunun da dağıldığı haberini getirmesi üzerine Cihan Şah ve beraberindekiler kaledeki erzak ile kıymetli eşyayı da alarak kuzeye yönelmişlerdi. Bu sırada Tebriz tarafından bir haberci Şâhruh'a gelerek Kara Yusuf'un Saidabad'da öldüğü haberini getirdi. Kara Yusuf'un ölüm haberinin ardından Şâhruh, Mirza Baysungur'u Tebriz tarafına gönderirken kendisi ise Sultâniye'ye yöneldi. 14 Zilkade 823/20 Kasım 1420 tarihinde Sayankale/Sayınkale'ye vardı. Ertesi gün de Sultâniye'ye indi. Şâhruh, Cihan Şah'ın gidişinin ardından korkarak kaleye sığınmış olan halka şefkatle muamelede bulundu ve onlara ordunun tamamı geçmeden kaleden çıkmamaları emrini vererek Emîr Musa'yı o beldeyi korumakla görevlendirdi. Yola devam eden Şâhruh önce Erdebil'e ardından da kışlamak maksadıyla Karabağ'a gelip burada kondu (Zilhicce 823/Aralık 1420).⁴⁹⁴

Kara Yusuf'un hayatta olduğu sıralarda Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in oğlu Yakub, Tebriz'de tutsak edilmişti. Kara Yusuf bir süre sonra Yakub'u öldürmek istemişse de Emîr Karaman, Şâhruh'un hareket halinde olduğunu, Karayülük Osman'ın böyle bir şeyin yapılması durumunda Tebriz'e yöneleceğini ifade ile buna müsaade

⁴⁹³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 125/126; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 84; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 118.

⁴⁹⁴ Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, II, Yayına Hazırlayan Muhammed Şefî', Lahor: 1949, 407; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 127/130; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 84; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 87/88; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih II*, 177; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 428; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 176; Aka, *Timurlular*, 82/83; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 118/119; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 107/111, 116; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 100; Erol Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu - Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", 227/228.

etmemiştir. Kara Yusuf da onu hapsedmişti. Kara Yusuf'un vefatının ardından Emîr Karaman, Yakub'u serbest bırakmış o da Baysungur'un yanına gelerek itibar görmüştü. Birkaç gün sonra da Baysungur'un izniyle babası Karayülük'ün yanına gitmişti. Baysungur ise Baba Hacı Beğ-i Gaverudi'yi itaat altına almasının ardından Karabağ'a gitti. Bu sırada kışı Karabağ'da geçirmekte olan Şâhruh'un huzuruna her taraftan emîrlere ile onların gönderdikleri elçiler akın akın gelmeye başlamışlardı. Kış sona erdiğinde Timurlu ordusu Karabağ'dan hareketle Beylekan'a geldi (Rebîülevvel 824/Mart 1421). Ardından da Kara Kömek'e gelerek karargâh kurdu. Daha evvel Kara Yusuf'un, Mîrân Şah ve Ebu Bekir ile yaptığı savaşta Ebu Bekir'in kaçması üzerine kızlarından biri ele geçirilmiş büyüyünce de Kara Yusuf ile nikâhlanmıştı. Kara Yusuf'un ölmesi ve Şâhruh'un Azerbaycan'a gelmesi üzerine bu hanım ordugâha geldi ve Şirvanşah Halillullah (Halil) ile Kara Kömek'te evlendirildi. Böylelikle Şirvanşahlarla bağlar güçlendirilmiş oldu.⁴⁹⁵

Şâhruh daha Karabağ'dayken Mîrân Şah oğlu Ömer'in emîrlерinden Ata Bahadır, Şâhruh'un huzuruna gelerek eğer izin verilirse Çağatay Ulusu'nu toplamak niyetinde olduğunu bildirmişti. Fakat kısa süre sonra Ata Bahadır'ın Türkmenler tarafından tutsak edilip Karakoyunlu İsfend Mirza'ya gönderildiği haberi alınmıştı. Bu durum üzerine Mirza İbrahim ile Emîr Şah Melik, Kara Kömek'ten ayrılarak Sa'dlu oymağının yurdu Nahçıvan ve Sürmeli'ye doğru yürüdülerse de İsfend Mirza'nın, adamı vasıtasıyla itaat ettiğini bildirmesi ile onun dönmesine izin verilmişti. Yine bu sıralarda Gence ve Berde'yi yurt edinmiş olan Karamanlı beyi Yar Ahmed ayaklanmıştı. Bu durum üzerine Şâhruh, Baysungur'u onların üzerine göndermiş, kendisi de 9 Nisan'da Gence'ye doğru yola çıkmıştı. Durumdan haberdar olan Yar Ahmed, Gence'yi terk edip Gürcistan tarafına doğru yola koyulduysa da kısa süre sonra yakalanarak huzura getirildi. İsyanlar bu kadarla da sınırlı değildi. Bu kez Tarum'da Emîr Şeyh Hacı Irakî Oğlu'nun ayaklandığı ve Sultâniye-Kazvin yolunun güvenliğini kaybettiği haberi geldi. Ordu, Hasan Çayı'ndan göç ile Ketme-i Gıyâsî'ye geldiğinde Mutahharten'in torunu Ali'nin adamı, ardından Gürcistan'ın bazı bölgelerine hâkim bulunan İvan ve Âb-ı Bendî

⁴⁹⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 130/131; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 85; Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 219; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 176/177; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 116/118; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 120/121.

kıyısında Akça Kale'ye gelindiği sırada da Gürcistan'dan Aleksandır'ın elçisi gelerek bağlılıklarını bildirdiler. Bu sıralarda Şah Melik'in adamı gelerek Çalık oğlu Alike ve Seyyidî Ahmed ve Dîzek'in düşman oldukları, Karayülük Osman'ın Karakoyunlu İskender ile savaştığı ve yapılan savaş neticesinde Karayülük Osman'ın yenildiği haberini vermişti. Aynı gün Karayülük Osman'ın adamı Mücir ile Bitlis hâkimi Emîr Şemseddîn'in elçisi de geldi.⁴⁹⁶

Akabinde ordu önce Kara Kervan'a, ardından da Aras Nehri'ni geçerek İsfend'in sığındığı muhkem yapıya sahip Bayezid Kalesi'ne doğru yola koyuldu. Zorlu bir mücadelenin ardından kale ele geçirildi ve içerisinde bulunan değerli eşyalar dışarı çıkarıldı. Elde edilen çok sayıda ganimetle birlikte Timurlu ordusu Aladağ'a doğru yola koyuldu. Daha sonra ordu Abaka Sarayı'ndan geçerek Erciş'e geldi. Ardından Emîr Kanaşirin idaresinde Adilcevaz üzerine bir ordu gönderildi ve Ahlat'a doğru yola çıkıldı.⁴⁹⁷ O esnada Ahlat'tan Emîr Muhammed, Bitlis'ten Emîr Şemseddîn, Muş'tan Emîr Abdurrahman, Avnik'ten Emîr Doladay, İzzeddin Şir oğlu Muhammed ve Karayülük Osman Bey'in oğulları Ali ve Bayezid Beyler ile diğer Akkoyunlu beyleri huzura gelerek orduya iştirak ettiler. İsfend Mirza ise Timurluların gelmekte olduğunu işitmesi üzerine Diyâr-ı Bekr taraflarına kaçtı. Ordu, Akbulak'a geldiği sırada İbrahim Sultan ile Şah Melik, yeniden ayaklanan Çalık oğlu Alike ve Seyyidî Ahmed'in üzerine gönderildi. Daha sonra Şâhruh, orduya katılan emîrlere ihsanlarda bulunmasının ardından geri dönmelerine izin verdi ve havalar da ısınmış olduğundan Tebriz'e dönmek niyetini taşımaktaydı. Ancak tam da bu esnada Karakoyunlu İskender ve İsfend Mirza'nın Diyâr-ı Bekr civarından Azerbaycan'a yöneldikleri, Ahlat ile Adilcevaz'a yaklaştıkları bilgisi ulaştı. Timurluların daha Anadolu'dan ayrılmadıkları sırada Karakoyunluların böyle bir şeye kalkışmış olmaları hayretle karşılandı. Toplanan kengeşte Karayülük Osman daha evvel yenilgiye uğramış olduğu İskender'den intikam almak niyetiyle Şâhruh'u sürekli ona karşı dolduruyor, memleketin yıkımının sorumlusu olarak Kara Yusuf'un çocuklarını işaret ediyor ve onların ortadan kaldırılmadıkları takdirde ülkenin istikrara

⁴⁹⁶ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 85; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 136/137; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 121/122; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 118.

⁴⁹⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 137/138; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 86; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 122; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 120; Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu - Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", 228.

kavuşamayacağı düşüncesini aşıliyordu. Nihayetinde Şâhruh bu fikri benimsemiş olacak ki tekrar Erciş'e dönerek Emîr İlyas Hoca ve Karayülük Osman'ı öncü olarak Adilcevaz'a gönderdi. Ordu ise 14 Temmuz 1421 tarihinde Erciş'e geldi. Bu esnada Çalık oğlu Alike ve Seyyîdi Ahmed üzerine gönderilen İbrahim Sultan ile Şah Melik'ten gelen haberci, asilerin kaçtıklarını, Alike'nin oğlunun yakalandığını ulusunun ise tarumar edildiğini bildirdi.⁴⁹⁸

Bu esnada Kara Yusuf'un oğulları elçi gönderip barış girişimlerinde bulunmuşlarsa da Şâhruh bunu kabul etmemiştir. Şâhruh'un bu girişimleri reddetmiş olması onun artık kendisini Türkmenler karşısında oldukça güçlü hissettiğini, eski endişe ve tereddütlerinden tamamen kurtulduğunu göstermektedir. Barış tekliflerinin reddedilmesi üzerine İskender ve İsfend, Eleşkirt taraflarına giderek Çağataylar ile yapacakları savaş için hazırlıklara başladılar. Eleşkirt yakınlarında Bahşı (Yahşı/Yakşı) denilen yerde bir nehir kenarında ağırlıklarını bırakıp, etrafını hendekle çeviren Türkmenler, 2 fersah ileri giderek savaş düzeni aldılar. Türkmenler Şâhruh'un savaşta kullanacağı fillere karşı atlarını alıştırmak ve onların ürküp kaçmamalarını sağlamak amacıyla iri sığırların sırtlarına saman dolu çuvallar yükleterek ve çamurdan fil heykelleri yaparak harp fillerinin benzerlerini yapmaya çalıştılar.⁴⁹⁹ 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde Eleşkirt Ovası'nda Türkmenler ile Çağataylar karşılaştı. Şâhruh'un ordusunun mevcudu sayılamayacak kadar çoktu. Savaşın ilk günü tarafların birbirini yoklaması ile geçti. Çağatayların, rakiplerinin zorlu olduğu kanaatine varmaları üzerine safların önünde hendekler kazılmış ve gece baskını ihtimaline karşın nöbet tutulmuştu. İkinci gün çarpışma gittikçe kızıştı. Karakoyunlu ordusunun sağ koluna kumanda eden Pir Hüseyin Beg, Timurlu ordusunun sol koluna hücum ederek bu kolu hezimete uğrattıysa da akşama doğru Şâhruh'un sol kolu, aldığı destekle durumu düzeltilmiş hatta Pir Hüseyin Beg de tutsak edilmişti. Savaşın ikinci günü de netice alınamadı. Şâhruh bu gece de hendek kazdırdı ve ordusuna savaş meydanında nöbet tutturdu. Savaşın son gününde ise Timurlu

⁴⁹⁸ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 139; Şeref Han, *Şerefname: Kürt Tarihi*, 109; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 122/123; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 120/121.

⁴⁹⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 139/140; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 90; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 177; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 121; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 123; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 104; Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu - Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", 229.

ordusunun sağ kolu, İsfend Mirza kumandasındaki sol kolu bozguna uğratmış, bunu gören İskender ise durumu düzeltmek amacıyla Timurlu ordusunun kalbine saldırmıştır. Mirza Baysungur, Emîr Şah Melik ve Emîr Şeyh Lokman-ı Barlas, Şâhruh'un bu saldırıları karşısında dayanamayarak kaçmaya mecbur kaldılar. İskender ise kararlılıkla savaşa devam ederek ordudaki fillerin hortumlarını kesmek suretiyle onları işlevsiz hale getirdi ardından da okçuların üzerine yürüyerek onları dağıttı. Onun bu saldırısı Timurlulara büyük kayıp verdirmişti. Diğer taraftan bir önceki çarpışmada kayıplar vermiş olan Karakoyunlu sağ kolu, bu kez başarılı bir taarruzla Timurluların sol kolunu hezimete uğrattı. Öyle ki zafer neredeyse Karakoyunlu cephesinde kalacaktı. Gidişatın farkına varan Şâhruh galibiyet için namaz kılıp Allah'a dua etmeye başladı. Karakoyunlular artık zafere yalnızca bir adım kadar uzaklıktalardı. Tam da bu sırada hiç beklenmeyen bir gelişme yaşandı. Emîr Şah Melik, savaş hilesine başvurarak müjde nakkaresi çaldırıp, İsfend Mirza'nın ele geçirildiğini tellallar vasıtasıyla ilan ettirmişti. Bu sırada Mirza Baysungur kendi birlikleriyle sol kolun yardımına yetişti. Şâhruh ise 5000 kişilik bir kuvvetle oğlunu takviye ettiği gibi, kendisi de tüm kuvvetleriyle birlikte hücumla geçti. Karakoyunlular kuvvetlerinin azlığı, orduda bozulan yerlerin zamanında takviye edilememesi ve sayıca üstün Timurlu ordusu karşısında mücadele edecek güçlerinin kalmamış olması üzerine savaşın son safhasında savaş meydanını terke mecbur kaldılar. Böylelikle savaşın galibi Şâhruh oldu. Bu büyük zaferin akabinde Şâhruh, dört bir yana fetihnâmeler gönderdi ertesi gün ise Hoy yolundan Tebriz'e doğru yola koyuldu. Yolculuk sırasında, esir alınmış olan tüm Karakoyunluların da serbest bırakılması emrini verdi.⁵⁰⁰

Devletşah, *Tezkire*'sinde Şâhruh'un Azerbaycan'ı çocukları ile büyük emîrlere vermeyi arzu ettiğini fakat İskender'den çekindiği için kimsenin bu teklifi kabule yanaşmadığını nakletmesine karşın, döneme ilişkin bilgi veren diğer kaynaklarda

⁵⁰⁰ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 87; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 62/64; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 139/144; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 457; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 103/104, 108; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 90; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 177; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 123/125; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 121/123; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 104/105, 144; İsmail Aka, "Şâhruh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", 381-382; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Keleş, "Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu-Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi", 230/231.

Şâhruh'un Azerbaycan idaresini Karayülük Osman Bey'in oğlu Ali Bey'e bıraktığı kaydedilmiştir.⁵⁰¹ Şâhruh, Ramazan ayı başlarında (Eylül) Herat'a dönmek gayesiyle Sultâniye'ye doğru yola koyuldu. 19 Şevval 824/17 Ekim 1421 tarihinde Herat'a vardı. Burada iken etraf hâkimleri Şâhruh'u tebrik için huzura geldiler.⁵⁰²

1419 yılının Mayıs ayında daha önce Emîr Timur'un desteklediği Toktamış ile mücadele halinde olan Urus Han'ın torunu Barak, Özbek Ulusu'nun hâkimiyetini ele geçirmek maksadıyla Uluğ Bey'den destek talebinde bulunmuş, Uluğ Bey de bu talebi onaylayarak Ağustos ayı sonunda yola düşüp Barak'a yardıma gitmişti. Lakin yola çıktığı sırada onun galibiyet havadisinin ulaşması üzerine sefer yarıda bırakılmış, bunun bilgisi ise ancak 1423 yılında Şâhruh'a ulaşmıştı. Bu haberin Uluğ Bey'e ulaşması ise 1425 yılının başlarına denk gelmektedir. Uluğ Bey, Barak'ın vaktiyle kendisinden yardım görmüş olduğundan o taraftan herhangi bir tehlike beklemiyordu. Daha 1 yıl evvel Uluğ Bey'e şükranlarını bildiren Barak, öteden beri Cuci Ulusu'na dahil olan ve Timur devrinde Çağatay Ulusu'na katılan Sir Derya boyunda hak iddia etmeye başlamış, 829/1426 yılında Suğnak havalisine gelerek Uluğ Bey'e, Suğnak'ın dedesinden kendisine miras kaldığını dile getirmişti. Uluğ Bey bu sözlere karşı tatmin edici bir yanıt vermemişse de bir müddet sonra Barak'ın adamlarının sınırı geçerek tahribatta bulundukları haberinin bildirilmesi üzerine, Uluğ Bey ordu hazırlanmasını istemiş ve babası Şâhruh'a adam göndererek onu durumdan haberdar etmişti. Şâhruh, gönderdiği adamı vasıtasıyla oğluna bir taraftan bu savaşa kesinlikle girişmemesi gerektiğini söylediği gibi diğer taraftan da Mirza Cuki idaresindeki yardımcı kuvvetleri Semerkand'a göndermişti. Mirza Cuki, Semerkand'a vardığında Uluğ Bey'in ayrıldığını öğrenince yola devam etmiş ve iki ordu Suğnak yolunda birleşmişti. Birleşen ordularıyla birlikte kendilerini daha da güçlü gören Mirzalar, Barak'ın kendileriyle savaşmaya cesaret edemeyeceğini düşünerek fazla bir tedbir almamışlardı. Suğnak civarında vuku bulan savaşta Timurlular, Özbeklere göre sayıca daha üstün oldukları halde Özbekler ilk saldırıda üstünlüğü ele geçirmiş ve Timurlu askerlerini mağlup etmişlerdi (Şubat 1427). Girdikleri savaşlarda başarı elde etmeyi alışkanlık haline getirmiş olan Timurlular bu kez

⁵⁰¹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 64; el-Hüseyinî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 87; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 145; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 457.

⁵⁰² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 145; Aka, *Mirza Şâhruh ve Zamanı: 1405-1447*, 125.

yenilmişler, daha evvel zaferi bir düş olarak gören Özbekler, Semerkand'a yürümemişlerse de ordugâh ve civarı yağmamış, pek çok doyumluk elde etmişlerdi. Ordunun yenildiği haberi alınır alınmaz Mâverâünnehirde kargaşa zuhur etmiş, Semerkand tebasının bir bölümü, şehrin kapılarının kapatılarak kendi askerî birliklerine dahi açılmamasını istemişler, şehrin yönetiminde söz sahibi olan bazı kimselerin halkı yatıştırması ile Mirzalar şehre girebilmişlerdi.⁵⁰³

Öte yandan, Karakoyunlular üzerine yürüyen Şâhruh ise Herat'a döndükten sonra zamanını Meşhed'i ziyaret edip, etrafta avlanmakla geçirmekteydi. Muharrem ayının 16'sında (17 Kasım 1426) oğlu Suyurgatmış, Kabil'de ölmüş, onun ölümüyle hayli sarsılmıştı. Üstelik aynı yıl içinde bir de suikaste maruz kalıp bıçaklanmış ve artık devlet işleriyle uğraşamaz hale gelmişti. Oğullarının Özbekler karşısında aldıkları yüz kızartıcı yenilgi ve Barak askerlerinin yaptıkları yağmanın haberi 1427 yılı Mart ayında Herat'a ulaşmış, Şâhruh oğluna askerî ve nakdî destek sağlamıştı. Uluğ Bey ise gelen birliklerle tekrar Özbekler üzerine yürümüşse de uzaklaştıklarından dolayı geri dönmek durumunda kalmıştı. Mâverâünnehir'e çeki düzen vermek maksadıyla olsa gerek Şâhruh, 27 Mayıs 1427 tarihinde Herat'tan Semerkand'a gitmek üzere yola koyuldu. Semerkand'a vardığında divanı toplayarak Barak ile yapılan savaşla ilgili bir sorgulama yapmış ve bunun neticesinde suçlu bulunan emîrleri cezalandırmasının ardından Semerkand'dan ayrılarak 1427 yılı Kasım ayında Herat'a gelmiştir.⁵⁰⁴

Şâhruh'un I. Azerbaycan seferinin ardından İskender, Kerkük'e gitmiş İsfend Mirza ise Doğu Anadolu'da kalmıştı. Şâhruh'un Azerbaycan'dan ayrıldığı haberini işitmesi üzerine İsfend Mirza'nın harekete geçerek askerleriyle birlikte bölgeye gelmesi üzerine daha evvel burada idareci olarak bırakılmış olan Ali Bey, ona mukavemet gösteremeyerek Diyâr-ı Bekr taraflarına kaçmıştı. Bu durumda İsfend Mirza, Tebriz'e kolayca hâkim oldu ve Alıncak Kalesi'ni de ele geçirdi. O sırada Kerkük taraflarında bulunan İskender, haberi duyar duymaz Tebriz'e geldi. İsfend, İskender'e karşı koyamayacağını anladığından Tebriz'i hızla terk ederek Avnik Kalesi'ne çekildi. İsfend'in kaçmasının ardından İskender bir süre sonra Sökmenabad'a geldi (825/1422).

⁵⁰³ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 89/90; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 135/136; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 80/82, 88/89; Aka, *Timurlular*, 85/86.

⁵⁰⁴ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 90; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 136/137; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, 89/90; Aka, *Timurlular*, 86/87.

Sökmenabad'da bulunduğu sırada İskender'in yanında bulunan ve Karayülük Osman tarafından ülkesinden sürülen Çemişgezek idaresini elinde bulunduran Emîr Yelman oğlu Şeyh Hasan, sürekli Akkoyunlu beyinden şikâyet ederek İskender'i, Diyâr-ı Bekr üzerine yürümesi için tahrik etmekteydi. İskender ise bu tahriklere kapılarak Bingöl yaylağına geldi. Sürek avları tertip ettikten sonra Bitlis, Ahlat, Van ve Vestan/Vustan (Gevaş) Emîrlerini ele geçirdi. Ardından da Bitlis önlerine gelerek Emîr Şemseddîn Bey'i hisarın teslim edilmesi için göndermişse de kalenin muhafızı Emîr Mihmad red cevabı vermiş, bunun üzerine İskender öfkelenerek, Emîr Şemseddîn'in maiyetinden bazı kimseleri öldürtmüştür. İskender, kendisine sadakatsizlik göstererek Şâhruh'a bağlılıklarını bildirmiş ve yardıma gelmemiş olduklarından emîrlere karşı öfkeli idi.⁵⁰⁵

825/1422 yılında Delü Ahmed-i Türkman adlı kişi, kalabalık bir ordu ile birlikte Sultâniye'ye gelip civarı yağmalayarak topladığı ganimetleri Tebriz'e göndermişti. Bu durum üzerine Rey valisi İlyas Hoca ve adamları ile Delü Ahmed arasında cereyan eden savaş neticesinde Delü Ahmed yenilerek kaçmak durumunda kalmıştı. Şâhruh bu hadisenin gerçekleştiği sırada veyahut az öncesinde Emîr Yusuf Hoca ve Emîr Seyyidî'yi 3000 atlı ile İlyas Hoca'ya yardıma göndermiş olduğu gibi bir süre sonra Hızır Hoca ve Hoca Berdî'yi de kalabalık bir grupla Rey havalisine göndermişti.⁵⁰⁶

872/1423 yılına gelindiğinde ise İskender, Ahlat'a gelmiş ve Emîr Şemseddîn'in kellesinin alınmasını buyurmasının ardından Van hâkimi İzzeddîn Şîr oğlu Sultan Ahmed'in üzerine yürüyerek onu ele geçirmeyi başarmışsa da şehri alamayıp Tebriz'e dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra İskender, Alıncak Kalesi'nde esir bulunan Sultan Ahmed'i öldürttü. 874/1425 yılına gelindiğinde ise yeniden Van'a gelerek şehri muhasaraya alıp kısa sürede ele geçirmiş ve şehrin idaresini Yâr Ali'ye vermiştir.⁵⁰⁷ 832/1428 yılı başlarında Sultâniye'yi kuşatan İskender, Sultâniye Ebher, Kazvin ve Zencan hâkimi İlyas Hoca oğlu Emîr Yusuf Hoca'yı da yenerek tutsak almasının ardından Tebriz'e döndü. İskender'in bu faaliyetlerinden haberdar olan Şâhruh, süratle büyük bir ordu toplayarak yola koyuldu (5 Recep 832/10 Nisan 1429). Ordu, Kazvin hududuna

⁵⁰⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 145; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 124; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 30/31.

⁵⁰⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 150; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 125/126.

⁵⁰⁷ Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 31/32; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 126/127.

vardığı sırada İskender'in adamlarından Delü Ahmed ile Abdal (kimi kaynaklarda Abdül) kaçarak uzaklaştılar. Şâhruh, 25 Haziran 1429 tarihinde görkemli bir şekilde Sultâniye'ye girdi. Şevval (Temmuz) ayının başına kadar burada kalan Şâhruh, İskender'in sığındığı Alıncak'tan Selmas'a gittiği ve burada yerleşerek karargâhın dört bir yanına hendek kazdırdığı haberini işitmesi üzerine Selmas'a geldi (10 Zilhicce 832/10 Eylül 1429). 17 Zilhicce 832/17 Eylül 1429 tarihinde de savaşın fitili ateşlendi. Askerler arasında önce teke tek vuruşmalar gerçekleşti. Daha sonra savaş davulunun çalınmasıyla birlikte taraflar çarpışmaya başladılar. İskender'in ordusu daha ilk saldırıda bozguna uğradı ve onlardan pek çoğu kendi kazdıkları hendeklere düştüler. Nihayetinde İskender, birkaç adamıyla birlikte kaçarak canını kurtarmayı başardı. Karakoyunluların çadırları ve hayvanları yağmalandı. Şâhruh'un askerlerinin eline çok miktarda doyumluk geçti. Zaferin ardından Mirza Muhammed Cuki kaçan Türkmenlerin peşine düşerek onları Muş Ovası'na kadar takip ettiyse de eli boş bir şekilde geri döndü.⁵⁰⁸

Şâhruh 19 Safer 833/17 Kasım 1429 tarihinde Karabağ'a geldi. Burada konakladığı sırada Kara Yusuf'un oğlu Ebû Said'in huzura çıkarak bağlılığını bildirmesi üzerine Azerbaycan idaresi ona tevdi edildi. Yine bu yılda (833/1429) Timurlu ordusu Derbend'e yöneldi. Bu durum karşısında Derbend hâkimi İsfendiyar, korkarak Deşt-i Kıpçak'a kaçtı. Şâhruh ise Derbend'in yönetimini Sultan Halil (Halîlullah)'e devretti. Halil, burada kendi adamlarını vazifelendirdi ve şehir böylelikle ele geçirilmiş oldu. Timurlu ordusu daha sonra yola devam ile Tiflis'e yöneldiyse de armağan ve saçılardan getirilmesi üzerine oradan ayrıldı.⁵⁰⁹

Daha evvel anlatıldığı üzere Şâhruh, Karabağ'da konakladığı esnada Kara Yusuf'un oğlu Ebû Said huzura çıkarak bağlılığını arz etmiş bunun neticesinde ise kendisine Azerbaycan'ın idaresi bırakılmıştı. Fakat onun bu hâkimliği fazla uzun sürmedi. Zira Karakoyunlu İskender, Ebû Said'i öldürmek suretiyle bölgeyi istila etti.

⁵⁰⁸ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 196/199; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 91/92; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 32/33; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 109/110; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 127/130; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 106.

⁵⁰⁹ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 92/93; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 199/200; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 33; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 132.

Van ile civarı Karakoyunlu İskender'in oğlu Yâr Ali'nin idaresi altındaydı. Yâr Ali, himayesi altında bulunan halktan ağır ve hukuksuz vergiler alarak onlara zulüm yapmaktaydı. Yâr Ali'nin baskılarından bıkan halk, onu babası İskender'e şikayet etmiş, o da Yâr Ali'yi hesap vermesi için yanına çağırmıştı. Ancak Yâr Ali, babasından çekindiği için bu emre itaat göstermeyerek Sultan Halil'e sığınmayı tercih etti (835/1431-1432). Timurlularla sıhriyet bağları kurmuş bulunan Sultan Halil ise Karakoyunlu şehzadesini deniz yoluyla metbuu Şâhruh'a ulaştırdı. Başlangıçta Yâr Ali'ye itibar gösteren Şâhruh, bir süre sonra halkının ona karşı gösterdiği yoğun ilgi ve alakadan rahatsızlık duyarak Yâr Ali'nin bağlanarak Semerkand'a gönderilmesini emretti.⁵¹⁰ Öte yandan Halilullah'ın, Yâr Ali'yi kendisine yollaması gerekirken Şâhruh'a göndermesine hiddetlenen İskender, 837 yılı sonlarında (1434 ortaları) harekete geçti. Şirvan üzerine yürüyerek civarı yağmaladı. Halilullah ise kaçarak sığındığı Mahmudâbâd Kalesi'nden Hâlik Berdi (Virdi) ismindeki adamını Şâhruh'a gönderirken ötekini ise Karayülük Osman Bey'e göndermişti. 7 Safer 838 (12 Eylül 1434) tarihinde Halik Berdi, Şâhruh'a, Şirvan'a giren İskender'in memleketi görülmemiş bir şekilde yağmaladığını bildirerek yardım talebinde bulundu. Halilullah'ın yardım istediği bir diğer isim de Karayülük Osman Bey idi. Akkoyunlu beyi bu belayı def etmek maksadıyla derhal harekete geçerek Erzurum önlerine gelip şehri kuşattı. İskender adına şehri idare etmekte olan Pir Ahmed Duharlu'nun şiddetli müdafaasına karşın şehir, Karayülük Osman Bey tarafından ele geçirildi. Karayülük Osman Bey, Erzurum'u Şeyh Hasan'a bıraktı ve olup bitenden Şâhruh'u haberdar etti. Nihayetinde tüm bu yaşananlar Şâhruh'un yeni bir Azerbaycan seferine çıkmasına sebep olacaktı.⁵¹¹

Şâhruh, gerekli hazırlıkları tamamlayıp orduyu toplamasının ardından 2 Rebîülâhîr 838/5 Kasım 1434 tarihinde Herat'tan hareketle Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Soğuk havanın etkisiyle ordu bir süre Rey'de konakladı. Bu esnada Kaplan

⁵¹⁰ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 93; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 204; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlâti*, 221; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 132/133; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 107.

⁵¹¹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 75/76; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 133; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 211; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 95/96; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlâti*, 221; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 37/38; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 94/95; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 113/114.

Kalesi komutanı olan Türkmen Abdülaziz beraberinde çok sayıda hediye getirerek kale anahtarını teslim etti. Buna ilaveten Kağez Kunan Kalesi de ele geçirildi. Daha sonra Halilullah huzura gelerek orduya iştirak ettiğini bildirdi (Zilhicce 838/Temmuz 1435). Akabinde Karakoyunluların büyük emîrleri de itaatlerini arz ettiler. Ağabeyi İskender'e olan düşmanlığı aşikâr olan ve bunu fırsata çevirmek isteyen Şâhruh, Aka Pirî, Hacı Muhammed Kanaşirin ve Çakmak'ı, Karakoyunlu Cihan Şah'ın yanına göndererek onu huzuruna çağırdı. Cihan Şah da bu davete icabet ederek Zilhicce ayının ortasında huzura vardı. Şâhruh ise Cihan Şah'ı türlü hediyeler vasıtasıyla yüceltti. Böylelikle iki kardeşin (İskender-Cihan Şah) düşmanlığı tescillenmiş oldu.⁵¹²

Kış mevsimi çıkıp da havalar ısındığı zaman Şâhruh kışlak yurdundan hareketle yönünü Azerbaycan'a çevirdi. Kazvin, Sultâniye, Zencan ve Miyâne'den geçip Ucân'a girdi. Burada iken Tebriz şeyhleri, seyyidleri ve ahalisi akın akın gelerek huzura çıktılar. Daha sonra ordu Ucân'dan Tebriz'e geldi. Malumat almak için etrafa gönderilen haberciler, İskender'in Alıncak Kalesi eteklerinde bulunduğunu iletiler. Bunun üzerine Şâhruh, Alıncak Kalesi üzerine gitmeye karar verdi. Şâhruh'un kendi üzerine doğru gelmekte olduğunu işiten İskender ise ağırlıkları ile hanım ve çocuklarını beraberinde götürmeyerek Kaplan Kalesi tarafına yöneldi. İskender, hanımı Şahım ve birkaç cariyesi ile bir diğer oğlu ve ağırlıklarının kalan kısmını da burada bırakarak beyleri ve has adamlarıyla birlikte Erzurum yolundan Anadolu'ya doğru yöneldi. Böylelikle 839/1436 yılı başlarında Azerbaycan'da Timurlu hâkimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu. Şâhruh'un ordusu Hoy'a ulaşınca buranın ahalisinin gereken karşılamayı yapmadığı kanaatine varıldığından şehir yağmalandı. Ardından da Cihan Şah öncülüğünde Alıncak Kalesi'ne gidilerek daha evvel İskender'in inşa ettirdiği yapılar yıkıldı, kalenin etrafına da duvar örüldü. İskender'in kaçış haberi Şâhruh'a ulaşınca o, Mirza Muhammed Cuki'yi emîrlere ve 60.000 kişilik bir kuvvetle birlikte İskender'i takibe gönderdi. Buna ilaveten Akkoyunlu Karayülük Osman'a da haber yollayarak İskender'in ilerleyişine engel olmasını istediğini bildirdi. Bir süre sonra Muhammed Cuki, Çoban Köprüsü'ne ulaştı.

⁵¹² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 211/212; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 96/97; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 112; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlâti*, 221/222; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 133/134; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 146; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teskilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 115.

Artık kaçınılmaz bir hal alan bu savaş için taraflar hazırlıklara başladılar. Oldukça zorlu görünen bu savaşta Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in, attan düşerek başından ölümcül bir darbe alması üzerine talih İskender'den yana oldu. Çıkan kargaşa neticesinde Akkoyunlu askerleri geri çekilerek Erzurum'a doğru kaçış yolunu tuttular. Karakoyunlu İskender ise Kara Aras (Karaz)'a gitmek üzere yola koyulduğu sırada Karayülük Osman Bey'in oğullarından Şeyh Hasan'ın Erzurum'dan ayrıldığını işitince şehre gelip Karayülük'ün cesedini mezardan çıkartarak başını kestirip Memlük Sultanı'na gönderdi. Bu sırada Muhammed Cuki'nin yetişmesi üzerine İskender, Erzurum'dan kaçtı. Timurlular, kaçan İskender'e Koyulhisar mevkinde yetişmiş, adamlarından bir topluluğu öldürdükten sonra ordugâhını yağmalayarak Erzincan'a dönmüşlerdi. Cuki Mirza, Erzincan'ın idaresini Emîrzâde Yakub Bey'e bırakırken, Akkoyunlu Ulusu'nun idaresini ise diğer oğlu Ali Bey'e bıraktı. Daha sonra, Karayülük Osman Bey'in kızıyla nikâhlanmasının ardından Karabağ'da bulunan Şâhruh'un yanına gitti.⁵¹³

Şâhruh, Karabağ'da bulunduğu sırada Osmanlı hükümdarı II. Murad'a elçi göndererek İskender'in, hudutta görüldüğü takdirde yakalanarak kendilerine gönderilmesini istediğini bildirmişti. Burada iken Şirvan valisi Emîr Halilullah, Şeki hâkimi Emîr Ali İnâk ve Mugan valisi Emîr Bayezid-i Bistam izin alarak memleketlerine döndüler. Yine bu sıralarda elçilikle Gürcistan'a gönderilmiş olan Mevlâna Muhammed-i Deştî, buranın hâkimi Aleksandır tarafından bir hayli güzel karşılanmış, Aleksandır, elçiye vergi vermeyi kabul ettiğini bildirerek oğlu Dimitrov aracılığıyla bu vergiyi göndermişti. Gürcü Prensi orduda alıkonularak, gönderilen yeni elçi vasıtasıyla kendisinin ancak Gürcistan'daki Müslüman esirlerin serbest bırakılması karşılığında

⁵¹³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 78/82; el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 96/104; Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar*, 489, 491; el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 19/20; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 212/216, 220; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlati*, 222; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 458; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 33/38; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 95/96; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 134/137; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 154; Erşahin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 51; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 107/108; Koyuncuoğlu, "İbn İyâs'ın 'Bedâi'ez-Zuhûr fî Vekâi'ed-Duhûr' Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar" 29/30.

serbest kalabileceği bildirilmişti. Tutsakların gönderilmesi üzerine alıkonulan Gürcü Prensi de serbest bırakılmıştı.⁵¹⁴

Aldığı izin doğrultusunda Şirvan'a hareket eden Halilullah, Keykubad'ın kardeşleri Ferruhzad'ın, Ebu İshak'ın ve Haşim'in Şeki hâkimi Emîr Ali İnâk ile birlikte kendisini Şirvan'dan çıkarma niyetinde olduklarını işitmiş ve Şâhruh'u durumdan haberdar etmesi üzerine de kalabalık bir ordu emîrlerle birlikte Halilullah'ın yardımına gönderilmişti. Bu durum karşısında ayaklanmacılar önce Karasu Kalesi'ne sığınmışlar, askerlerin kalenin etrafını sarması üzerine de Ferruhzad'ı dışarı gönderip, emîrlerin kaleye gelmesi durumunda dışarı çıkıp barış yapacaklarını bildirmişler bunun üzerine de emîrler göç etmişlerdi. Tam bu sırada Emîr Ali İnâk 5000 süvari ile onlara katıldı. Emîr Ali İnâk, Şeyh İbrahim'in yaşarken memleketini oğullarına bıraktığını, Halil'in ise onları oradan çıkardığını, ancak memleketin kardeşlere geri verilmesi durumunda barış ve dostluk oluşacağını, karşı konulduğu takdirde ise savaş çıkacağını bildirdi. Emîrlerin bu haberi Şâhruh'a bildirmesi üzerine Emîr Yadigârşah Arulat yardıma gönderildi. O sırada Ali İnâk, emîrlere gece baskını düzenleyerek zorlu bir savaş yapmış, Halilullah'ın adamlarından Emîr Mansur öldürülmüştü. Bu esnada Emîr Yadigârşah Arulat imdada yetişti. Keykubad'ın iyi donatılmış atlı askerlerinden oluşan ordusu kendilerinde dayanacak gücü bulamadığından kaçıp gitti. Beyler ve emîrler de geri dönerek ordugâha katıldılar. Daha sonrasında Şâhruh, Arrân Karabağı'ndan Ucân tarafına hareket etti. Burada iken Azerbaycan yönetimini Türkmen Cihan Şah'a verdi. Cihan Şah da oğlu Hasan Ali'yi Şâhruh'un hizmetinde bıraktı.⁵¹⁵ Öte yandan İskender ise II. Murad'a ulak yollayıp kışı Tokat'ta geçirmek için müsaade istemişti. II. Murad, İskender'in layık olduğu surette ağırlanmasını emretmiş ve ona sırmalı elbiseler, işlemeli silahlar, atlar, altın, köle ve cariyeler yollamıştı. Amasya valisi Yürgüç Paşa, hükümdardan aldığı emir gereği, İskender'in askerleri için gerekli tüm ihtiyaçları tedarik etmişti. Lakin bahar gelince İskender'in askerleri, bulundukları yöredeki halka saldırarak mallarını ellerinden almaya başlamışlardı. Bu yaşananlara engel olamayan Yürgüç Paşa, durumu II. Murad'a bildirmiş buna oldukça canı sıkılan Osmanlı hükümdarı, Umur Beg'i İskender'in üzerine

⁵¹⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 222; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 137; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı: 1405-1447*, 155.

⁵¹⁵ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 105/107; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 222/223; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 458.

göndermiş, evvela İskender'in memleketi güzellikle terk etmesinin bildirilmesini, bunda başarısız olduğu takdirde ise üzerine gidilerek sınır dışı edilmesi emrini vermişti. Umur Beg aldığı emir doğrultusunda İskender Mirza'ya, kendileri için en münasip olanın Osmanlı topraklarını terk etmek olduğunu içeren bir mektup göndermiş, İskender ise bu mektup üzerine askerlerini alarak Osmanlı ülkesini terk etmiştir. Ebû Said gibi Cihan Şah'ı da kolaylıkla saf dışı bırakabileceğine inanıp bir süre sonra yeniden harekete geçen İskender, Cihan Şah ile giriştiği mücadelede adamlarının onu terk etmesi üzerine başarısız olarak savaş meydanından kaçıp son defa Alıncak Kalesi'ne sığındı. Cihan Şah ise onu takiple kaleyi sıkı bir muhasara altına aldı. Bir süre sonra İskender, oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü. Emîrlerden bazıları (Şahsuvar-ı Bayramî, Hüseyin Beğ-i Ağaçeri) Şah Kubad'ın emîrliğini kabul etmişlerse de o, bir süre sonra Cihan Şah tarafından baba katili olmakla suçlanarak öldürüldü. Cihan Şah, Şah Kubad'ın öldürülmesiyle birlikte Irak hariç olmak üzere tüm Karakoyunlu topraklarının yegâne hâkimi oldu (1438).⁵¹⁶

Önündeki tüm engelleri teker teker ortadan kaldıran Cihan Şah, bu kez kendisinin yapmış olduğu itaat teklifini kabul etmemiş olan Gürcüler üzerine yürümeye karar vermişti. 844/1440 yılına gelindiğinde Cihan Şah, Azerbaycan'dan Gürcistan'a hareketle Kars Sahrası'nda 2-3 gün kadar kaldı. Ardından da Şeki ve Tiflis'e saldırarak 30.000 esirle Gürcistan'dan ayrılıp Azerbaycan'a döndü. 1441 yılında Hurufileri toplatıp öldürmesinin ardından 1444 yılında Gürcistan'a ikinci bir sefer daha düzenlemişse de muharebenin neticesi belli olmadığından çekilmek durumunda kalmıştır.⁵¹⁷

⁵¹⁶ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 112/113; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 93/97; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 224/228; el-Bağdadi, *Doğuda İslam Devletleri Tarihi*, 20; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 458; Ahmet Özturhan, "Büdâk Münşî-yi Kazvinî'nin Cevâhirü'l-Ahbâr Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 231; Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 40/41; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 115/116; Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I*, 137/140; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 26; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 108; Sümer, "Karakoyunlular", 436; Mükrimin H. Yınanç, "Cihan-Şah", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 3: 174/175.

⁵¹⁷ el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 124/125; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 239; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 26; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teshkilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 122; Yınanç, "Cihan-Şah", 3:175; Cihan Şah, Gürcistan'a girdiği sırada burada yapılan tahribata *Kolofonlar*'da şöyle yer verilmektedir: "Kendisi, tabiiyet göstermeğe gelmediği ve muayyen vergiyi vermediği için Gürcistan kralı Aleksandr'a karşı kin beslediğinden 20000 askerle beraber Gürcistan'a taarruz etti... Onlar Tiflis şehrini

Bu sıralarda Bağdad hâkimi İsfend Mirza'nın hayatını kaybetmesi üzerine kuvvetleriyle birlikte Bağdad'a giren Cihan Şah, 1446 yılı Haziran ayında şehri ele geçirdi ve böylelikle tüm Karakoyunlu topraklarının hâkimi durumuna geldi. Timurlu cephesinde ise olaylar pek iç açıcı değildi. Zira Herat'ta huzursuzluklar baş göstermiş, Şâhruh henüz hayatta olmasına rağmen mirzalar arasında veraset çekişmeleri yaşanmaya başlamıştı. Şâhruh, Sultan Muhammed'in ayaklanmasını bastırdıktan kısa bir süre sonra nükseden rahatsızlığı sebebiyle 24 Zilhicce 850/12 Mart 1447 tarihinde hayatını kaybetti.⁵¹⁸

Babasının abartılı heveslerinin hiçbirine sahip olmayan Şâhruh yalnızca gerekli gördüğü durumlarda askerî seferlere çıkmıştır. Babasına kıyasla iktidarı paylaşma konusunda daha ılımlı idi öyke ki onun yönetiminde daha çok bağımsız eyaletle karşılaşmaktadır. Babasının ölümünü izleyen ilk 15 yıl boyunca hanedanın diğer üyeleriyle iktidar için mücadele etmiştir. Onlara üstünlük kurmaya çalıştığı sırada bir taraftan da emîrleri dize getirmeye çalıştı zira emîrlerin çoğu farklı mirzalarla ittifak halindelerdi ve diledikleri zaman bu ittifakı değiştirebileceklerini düşünüyorlardı. Uzun yıllar boyunca istikrarlı ve iyi işleyen bir devlete hükümdarlık yapmış olan Şâhruh'un ilerleyen yaşı, hastalıkları, oğullarının çoğunun erken yaştaki ölümleri ve kıdemli emîrlerinin hayatını kaybetmesiyle devlet ciddi bir sıkıntının eşiğine gelmiş, onun bir süre sonra hayatını kaybetmesiyle birlikte de durum katmerlenmiştir.⁵¹⁹

5.4. Ebû Said Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu

Şâhruh'un 1447 yılındaki ölümü birtakım hareketlilikleri de beraberinde getirmişti. Şâhruh'un torunu Sultan Muhammed önce İsfahan'ı ele geçirdi ardından da Şiraz'a yürüdü. Fars hâkimi Mirza Abdullah mukavemet göstermeye çalışmışsa da

tahrib ettikten sonra Şamşülde şehri üzerine gelerek Hamparsum yortusuna kadar 40 gün muhasara altına tuttular. Şehrin halkı, kırallarının yardımı geleceğini ümid ediyordu, oysa o, sırf kendi şahsını ve servetini düşünmeğe baktı. Açlık ve susuzluk içinde kalan şehir halkı, şehrin müdafaasını gevşetmiş olduğundan, onlar sur'u gizlice yararak içeri girdiler... halktan 1000 kişiyi öldürdüler, erkek ve kadın 10000 kişiyi de esir olarak Mısır, Horasan ve diğer Türk illerine dağıttılar.... Bu olaylar 1440 yılında vukubulmuştur.” Andreasyan, “XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar”, 116/117.

⁵¹⁸ Aka, *Timurlular*, 96/97; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 26/31; Yınanç, “Cihan-Şah”, 175; Fatih Bostancı, “Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi”, 147.

⁵¹⁹ Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2013), 17/19.

yenilerek İstahr Kalesi'ne kapanmış, Şîraz da Sultan Muhammed tarafından ele geçirilmişti. Mirzalar arasında yaşanan bu çekişmeyi kendisi için bir fırsata çevirmek isteyen Cihan Şah ise tekrar harekete geçerek Hemedan, Kazvin ve Dergüzîn'i ele geçirmesinin ardından Kazvin ve Rey Soğukbulak'ı taraflarına yöneldi. Bunun üzerine Sultan Muhammed kalabalık bir orduyla Rey yakınlarındaki Soğukbulak mevkinde bulunan Cihan Şah üzerine yöneldiyse de Şâhruh'un hanımı Gevherşad Ağa'nın arabulucluğu ile taraflar arasında antlaşma sağlandı. Bu antlaşmaya göre Cihan Şah, kızını Sultan Muhammed'e nikâhlayacak, bunun karşılığında Sultâniye, Kazvin ve Hemedan Türkmenlere bırakılacaktı. Bir süre sonra Babür'ün Herat'a hâkim olmasıyla birlikte Timurlu Devleti başlıca üç nüfuz bölgesine bölünmüş oldu. Mâverâünnehir'de Uluğ Bey, Horasan'da Babür, Irâk-ı Acem ve Fars bölgelerinde ise Sultan Muhammed hâkim durumda idi.⁵²⁰

Şâhruh zamanında başşehir olması sebebiyle Herat'a hâkim olanın devlete hâkim olacağı inancı üzerine Sultan Muhammed harekete geçerek Uluğ Bey'in Horasan'dan ayrılmış bulunmasını fırsat bilip Horasan'a yürüdü (853/1449-1450). İki kardeş arasındaki kanlı savaş neticesinde Sultan Muhammed galip gelmiş, Babür ise güçlüğüle İmad Kalesi'ne sığınmıştı. Sultan Muhammed saltanat tahtına oturduysa da ikili arasındaki düşmanlık yeniden alevlenmiş, Sultan Muhammed 855/1452 yılında kardeşi Babür'le savaşmak için büyük bir orduyla Horasan üzerine yürümüşü. 855 yılı Zilhicce ayında ikili Cenârân denilen yerde karşı karşıya geldi. Bu kez mağlup olan taraf Sultan Muhammed oldu. Babür'e esir düşen Sultan Muhammed'in öldürülmesiyle birlikte bu kanlı savaş da son bulmuş oldu (Zilhicce 855/Ocak 1452).⁵²¹

Sultan Muhammed sorununu çözen Babür, Fars ve Irâk-ı Acem bölgesi şehirlerine kendi adamlarını gönderdi. Bu başarıları üzerine kibre kapılan Babür, Cihan Şah'a

⁵²⁰ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 779/780; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 192; el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr: Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk*, 138/141; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 274/276; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 476; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 32/37.

⁵²¹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 782; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 192/196; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 265/266, 285, 293/295, 299/302; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 109; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 476/479; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 147; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 37/39; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 125.

mektup yazarak bir zamanlar dedesi Şâhruh döneminde olduğu gibi Azerbaycan bölgesi vergilerinin Herat'a gönderilerek kendi adına hutbe okunmasını istediğini bildirdi. Ardından da Irâk-ı Acem ve Fars bölgelerini topraklarına katmak için harekete geçtiyse de daha önce söz konusu bölgelere tayin ettiği adamlarının halktan haksız yere vergi talebinde bulunmaları üzerine kendisine yüz çevrilmişti. Ayrıca Sultan Muhammed'in beylerinden bazıları da itaat göstermeyip Karakoyunlularla iş birliği yapmayı tercih etmişlerdi. Timurluların içerisinde bulundukları durumdan faydalanmak isteyen Cihan Şah, oğlu Pir Budak'ı emîrlerle birlikte Irâk-ı Acem'in istilası için gönderdi. Sâve, Kum, Curbadakan, İsfahan ve Şîraz Karakoyunlular tarafından ele geçirildi. Pir Budak'ın, Fars bölgesine daruga ve amiller atayıp Huzistan, Lur ve Cirun'a dek olan bölgelere hâkim olmuş olmasına rağmen Eberkûh ahalisi Babür'ün döneceği ümidi ile Türkmenlere boyun eğmemişlerse de daha sonra mukavemet gösteremeyerek teslim olmuşlardı. Böylelikle Karakoyunlular 6 ay gibi kısa bir sürede Irâk-ı Acem ve Fars bölgesine tamamen egemen olmuşlardı.⁵²²

İsfahan'da karışıklıkların yaşanması üzerine Cihan Şah buraya gelerek duruma müdahale etmiş, ardından da kışlamak amacıyla Kum'a gitmişti. Daha sonra oğulları İsfahan hâkimi Mirza Muhammed ile Şîraz hâkimi Pir Budak'ı da yanına çağırdı. Kış sonlarına gelindiğinde Cihan Şah, Soğukbulak'a gitti. Irâk-ı Acem'de Karakoyunlulardan memnun olmayan kimseler Cihan Şah'ın ülkeyi terk ederek Azerbaycan'a döneceğini sanmışlar, Babür ise Türkmenlerin ayrıldığını işittiğinden öc alma hevesine kapılarak Mirza Sencer idaresindeki kalabalık bir orduyu Kirman ve Fars'ı ele geçirmek maksadıyla yola çıkarmıştı. Mirza Sencer fazla zorlanmadan Şîraz'ı ele geçirmeyi başardı.⁵²³

Timurluların Fars bölgesine yeniden hâkim olmaları ülkenin çeşitli yerlerinde tesirini göstermeye başlamış, durumdan faydalanmak isteyen İsfahan ileri gelenleri, Karakoyunlular adına idarecilik yapan Hâce Tarumî'yi öldürerek şehirde kalan ordu

⁵²² Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 782; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 196/200; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 111; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 317/321; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 39/43; Aka, *Timurlular*, 109/110.

⁵²³ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 782/783; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 325; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 148/149; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 43/44.

mensuplarını da tutuklayıp şehrin surlarını onarmaya başlamışlardı. Durumdan haberdar edilen Babür'ün, Irâk-ı Acem'e doğru yola koyulduğu esnada Mirza Sultan Halil'in yakın adamlarından birinin gelerek, mirzanın kötü niyetli kişilerle birleşip ayaklanma niyetinde olduğunu bildirmesi üzerine Sultan Halil ve beraberindekiler öldürüldüler. Ramazan ayını burada geçiren Babür kışı geçirmek üzere Sultanabad'a geldi. Yine o kış Cürcân'dan gelen bir elçi Ebû Said'in Ceyhun'dan geçerek Belh'e yerleştiği haberini getirmişti. Öte yandan Karakoyunlu Cihan Şah da oğlu Mirza Muhammed'i yeniden işgal etmesi için İsfahan'a gönderdi. Ardından Pir Budak da Şîraz'a doğru yola koyuldu. İhanet etmeleri dolayısıyla İsfahan'da katliam yapılmış, Pir Budak'ın gelmekte olması sebebiyle Şîraz'da panik havası oluşmuş ve Timurlular Kirman'a doğru yola koyulmuşlardı. Timurluları takip ederek Mirza Sencer'i bozguna uğratan Pir Budak bölgeye tekrardan hâkim olmayı başarmıştı.⁵²⁴

Bu sıralarda Horasan'da bulunan Mirza Sencer 4000 kişilik bir kuvvetle birlikte önce Kirman'a gelerek burayı ele geçirip daruga tayininde bulunmuş ardından da Şîraz'a yürümüştü. Fakat Serçehan mevkiine geldiğinde İsfahan katliamını ve Pir Budak'ın Şîraz'a doğru ilerlediğini öğrenmesi üzerine daha fazla ilerlemeyerek geri döndü. Pir Budak ise yola devam ederek muhalif olarak kimi ele geçirdiyse öldürmüş, yerleşim yerlerini de yağmalatmıştı. Kirman yakınlarına geldiği sırada burada birkaç gün boyunca konaklayan Pir Budak, yağma ve tahriplerini sürdürdü. Bu esnada Mirza Sencer, Lâver Geçidi'nde hazırlıklarını tamamlamış olarak Türkmenleri beklemekteydi. Taraflar arasında gerçekleşen çarpışma neticesinde Timurlu ordusu bozulmuş, Mirza Sencer canını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Kirman'ı ele geçirmek gayesiyle yola koyulan Pir Budak, şehri ele geçirmesinin ardından 2 ay burada kalmış ve annesinin arzusu üzerine şehri kardeşi Mirza Ebu Yusuf'a vermişti. Daha sonra da Şîraz'a doğru yöneldi.⁵²⁵

⁵²⁴ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 776/783; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 200/202; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 44; Aka, *Timurlular*, 110.

⁵²⁵ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 783/784; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 202/205; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 332/334; Aka, *Timurlular*, 110; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 45/46.

İrâk-ı Acem, Fars ve Kirman'da kolay elde edilen başarılar ve Timurlu mirzaları arasında devam edegelen çekişmeler, Cihan Şah'da Horasan'ın büyük bir güçlkle karşılaşmaksızın ele geçirilebileceği izlenimini uyandırmıştı. Bu doğrultuda harekete geçerek oğlu Mirza Muhammed'i, Damgan'ın fethiyle görevlendirmişti. Damgan hâkimi başta mukavemet göstermeye çalışmışsa da bir süre sonra çaresiz kalarak çekilmek durumunda kalmış ve şehir Karakoyunlu Türkmenlerince yağmalanmıştı.⁵²⁶

Bu esnada rahatsızlıkları sebebiyle devlet işleriyle ilgilenemeyecek duruma gelmiş olan Babür, 861/1457 yılında hayatını kaybetti. Onun ölümü mirzalar arasındaki mücadeleyi daha da perçinlemişti. 1457 yılı sonlarına gelindiğinde Timurlu Devleti epey dağınık bir hale gelmişti. Öyle ki Astarâbâd'ı ele geçirmiş olan Karakoyunlu Cihan Şah, Sebzvar'a kadar olan mıntıkada hâkim duruma gelmiş, Mâverâünnehir'de Ebû Said, Âbıverd'de Mirza Alaüddeve, Herat'ta Mirza İbrahim Sultan, Merv'de Mirza Sencer, Tus'ta Mirza Şah Mahmud, Sistan'da ise Emîr Halil ile birlikte Mirza Kasım hüküm sürmekteydi. Ayrıca Ahmed Yasavul, Herat'ın iç kalesi olan İhtiyâreddin'de, Moğol Pirke (Birke) Neretu Kalesi'nde, Abdullah Pirzad Serahs Kalesi'nde, Emîr Baba Hasan İmâd Kalesi'nde, Hvandşah (Havendşah) oğlu Emîr Üveys Tabes Kalesi'nde, Emîr Muhammed Hudâdâd Saluk Kalesi'nde ve Emîr Hasan Şeyh Timur da Habuşan Kalesi'nde hüküm sürmekteydi.⁵²⁷

Semer kand tahtına oturduğu andan itibaren Horasan'ı ele geçirme fikrini aklına koymuş olan Ebû Said, Babür'ün ölüm haberini almasının ardından amacı doğrultusunda harekete geçmişti ancak bunu bir fırsat olarak gören yalnızca kendisi değildi. Karakoyunlu Cihan Şah da Babür'ün öldüğünü duyunca hareketlenmişti. Timurlu mirzaların içerisinde bulundukları durum şüphesiz Cihan Şah'ı teşvik ediyordu. Nitekim az bir zaman sonra Cihan Şah'ın Herat'a yaklaştığı haberi ulaştı. Mirza İbrahim Sultan

⁵²⁶ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 783; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 206/208; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 48/49; Aka, *Timurlular*, 110; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 145.

⁵²⁷ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 783/784, 815/816; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla' - ı Sa'deyn ve Mecma' - ı Bahreyn*, II, 161; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 352/353, 372/373; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 112, 114; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 485; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 149; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 50/54; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 150; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 145.

ile Alaüddevle, Cihan Şah'ın gelmekte olduğu haberini almaları üzerine Şaban (Haziran) ayı başlarında Gûr ve Garcistan taraflarına doğru çekilmeye başladı. Bununla beraber aralarında şehir ileri gelenlerinin de bulunduğu 10.000 kişilik bir topluluk da ocağını bırakarak kaçmayı tercih etmişti. Alaüddevle'nin kaçışının ardından alt ve orta sınıf mensupları Türkmenlerin ordusunun korkusundan adeta serseme dönmüşlerdi. Bu sırada Cihan Şah kışlak yurdundan göç edip Meşhed havalisine geldi. Burada iken Mirza Muhammed de orduya katıldı. Şaban ayının sonlarında Pirzad Beğ-i Buhari, Herat darugalığı ile görevlendirildi. Daha sonra Cihan Şah, devlet ileri gelenleriyle birlikte Herat'a girdi (1458). Cihan Şah'ın divan beyi olan Emîr Bayezid-i Bistam, Horasan halkının gönlünü almak maksadıyla herkesin durumuna uygun biçimde hareket etmeye özen gösteriyordu. Ayrıca Şâhruh'un hatırasına saygı duyan Cihan Şah, vaktiyle Şâhruh'un çıkarmış olduğu Türkçe ve Farsça hükümlerin geçerli olup tasdik edilmesi emrini verdi. Bu adil idare etkisini göstermiş, daha evvel Türkmen korkusundan ocağını terk eden halk kısa süre içerisinde geri dönmeye başlamıştı.⁵²⁸

Herat'ın iç kalesi İhtiyâreddin'in koruyucu olan Ahmed Yasavul, kalenin muhkemliğine güvenerek direnmeyi tercih etmişse de bir süre sonra mukavemet gösteremeyerek elçiler gönderip itaatini bildirdi. Kalenin yönetimi ise Emîr Bayezid-i Bistam'a bırakıldı. Cihan Şah 6 ay kadar Herat'ta oturduktan sonra Hertrud'a gitmek üzere yola koyuldu. Leklekhâne mevkinde konakladığı sırada Mirza Sencer ve Emîr Halilullah'ın elçileri huzura gelerek itaatini bildirdi. Bu esnada oğlu Mirza Yusuf da ordusu ile birlikte babasının ordugâhına katıldı. Sonrasında Cihan Şah, Leklekhâne mevkinden Kehdestan tarafına döndü.⁵²⁹

Daha önce Cihan Şah'ın gelişi üzerine Gûr ve Garcistan taraflarına kaçan Alaüddevle ile Mirza İbrahim Sultan arasında anlaşmazlık peyda olmuş ve baba oğul kıyasıya bir mücadeleye başlamıştı. Durumdan haberdar olan Cihan Şah, Alaüddevle'ye

⁵²⁸ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 766, 785; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 357, 373/374; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, II, 306/350; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 54/55; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ Cilt: IV*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 532; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 431; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 161/170.

⁵²⁹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 766, 785; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 375; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 56; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 170/171.

haber göndererek çeşitli vaatlerle onu huzura çağırmış, Alaüddevle ise bunu kabul ile Karakoyunlu dergâhına gelerek uygun bir yere yerleşmişti. Bu sıralarda barış görüşmeleri yapmak üzere Ebû Said'in elçileri huzura gelmişti. Yapılan görüşmenin ardından Cihan Şah, Emîr Nizameddin Seyyid Aşur ile vezirini gelen elçilerle beraber Ebû Said'e gönderdi. Cihan Şah ve Ebû Said arasında karşılıklı gidip gelen elçiler vasıtasıyla ortam rahatlamış, gerginlik ortadan kalkmıştı. Bu barış atmosferinin sağlanmasının ardından Ebû Said adeta ortadan kayboldu. Kendisinden yaklaşık 20 gündür haber alınamıyor, ne tarafa gittiği bilinemiyordu. Ebû Said, 20 gün kadar sonra ordusuyla birlikte Ovbe (Obe) yolunda ortaya çıktı. Ebû Said'in Ovbe'den başını uzattığı haberi Cihan Şah'ın ordusuna ulaştığında onlar bu durumu şaşkınlıkla karşılamışlardı zira önce barış yanlısı olup ardından da böyle bir faaliyette bulunmak Türkmenler nezdinde hayret vericiydi.⁵³⁰

Cihan Şah hareket dizginini Ovbe'ye çevirdiği sırada Pir Budak, Şîraz'dan asker sevk etti ardından da öncü olarak harekete geçti. Öncülerden bir grubun başarısız olması üzerine Pir Budak, bizzat kendisinin Ebû Said'in üzerine giderek onu perişan etmek istediğini belirtmişse de bu istek Cihan Şah tarafından kabul edilmemiştir. Bu esnada Tebriz'den gelen haberciler, Cihan Şah'ın Makû Kalesi'nde hapsedilmiş olan oğlu Hasan Ali'nin kurtularak isyan ettiği ve ordu toplamaya başladığı haberini getirdiler. Bu durumda Ebû Said'le bir mücadele içerisine girmenin doğru olmayacağını düşünen Cihan Şah uzlaşarak bölgeden ayrılmanın daha doğru olacağını ifade etmesinin ardından barış görüşmelerini başlattı. Taraflar arasında barış temelleri atılınca Ebû Said, Cihan Şah'ın Azerbaycan ile yetinmesini ve Horasan'dan elini çekmesini istedi. Uzun süren konuşmaların ardından Ebu Bekr-i Tihranî tarafından kaleme alınan bir antlaşma metni hazırlandı. Buna göre Türkmen beldelerini Simnan hududuna kadar Ebû Said'e iade edip Astarâbâd beldesinin Mirza Alaüddevle'ye bağışlanması kararlaştırıldı. Tüm bunlara

⁵³⁰ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 768, 786; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 213/214; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 375/379; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 485; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, II, 324/356; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 56/58; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 169/173.

rağmen Cihan Şah, vaktiyle Timurlulara ait olan Irâk-ı Acem, Fars ve Kirman'ı elde tutmayı başarmıştı.⁵³¹

Daha sonra Türkmen ordusu, Herat'a bağlı Yahyaabad mezarından çıkıp Azerbaycan'a doğru yola koyuldu (1458). Azerbaycan'a giren Cihan Şah, Hasan Ali'nin isyanını bastırmış ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Hasan Ali'den sonra bu kez de Cihan Şah'ın diğer oğlu Pir Budak, Bağdad'da başkaldırmıştı (1464). Bu durum karşısında Cihan Şah, İsfahan'dan oğlu Mirza Muhammed'i çağırıp onunla birlikte diğer oğlu Pir Budak üzerine yürüyerek isyanı bastırmış ardından da oğlunun öldürülmesini buyurmuştu. Şehre giren Cihan Şah'ın kuvvetleri yağma ve katliamda bulunduktan sonra şehzadeyi öldürdüler (870/1466). Bağdad'dan Tebriz'e giden Cihan Şah kışı burada geçirdikten sonra itaatini bildirmeyen Şirvanşah Ferruh Yesar'ı itaate mecbur bıraktı.⁵³²

Horasan hariç tüm İran'a hâkim olmayı başaran Cihan Şah artık gücünün zirvesini yaşamaktaydı. Öte yandan Akkoyunlular da artık Uzun Hasan Bey şahsında Karakoyunlularla boy ölçüşebilecek nitelikte bir beye sahiplerdi ve artık daha aktif bir politika yürütüyorlardı. Akkoyunluların giderek güçlenmesi Cihan Şah'ın dikkatinden kaçmamış ve onlara bir darbe indirip etkisiz hale getirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Fakat olaylar Cihan Şah'ın düşlediği gibi gelişmemiş, aksine Cihan Şah, Akkoyunlular tarafından gafil avlanarak ortadan kaldırılmıştı (12 Rebûlâhir 872/10 Kasım 1467).⁵³³ Karakoyunlu beyinin başı Timurlu Ebû Said'e gönderildi. Cihan Şah'ın

⁵³¹ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 785; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla' - ı Sa'deyn ve Mecma' - ı Bahreyn*, II, 355/385; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 214/215; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 379/383, 387/389; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 114/115; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 533/534; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 129; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 58/59; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 173/175.

⁵³² Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 215/222, 222/226; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 380, 424/430; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 534/536; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 135; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 180; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 60/67; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 175, 203; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 111; Arayancan, "Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Tişkilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467)" 149/150; Pir Budak'ın ölüm tarihi hakkında farklı görüşler mevcut olsa da genel kanaat 870 yılında öldüğü şeklindedir.

⁵³³ Bu sürece ilişkin Hinz, eserinde şu bilgilere yer vermektedir: "Cihanşah geri dönme kararını verdikten sonra âdeti üzere ağırlıkları önden gönderdi; kendisi bu defa da ordunun arkasında kalarak sevgilileriyle eğlenceye daldı. Çapakçur bölgesinde Hancik'taki ordugahı ile Uzun Hasan Türkmenleri arasında yalnız

Uzun Hasan Bey'in adamlarından biri tarafından öldürülmesinin ardından Cihan Şah'ın oğullarından Mirza Muhammed ile Mirza Ebu Yusuf yakalandı. Karakoyunlu ileri gelenleri ile birlikte Mirza Muhammed öldürülürken Mirza Yusuf ise esir alındı.⁵³⁴

Cihan Şah'ın ölüm haberinin yayılması üzerine Azerbaycan'da iç karışıklıklar baş göstermeye başladı. Karakoyunlu şehzadelerinden her biri bulundukları yerlerde hükümdarlığa kalkıştılar. Ebû Said, Cihan Şah'ın öldürüldüğü haberini daha evvel Cihan Şah'ın yanına yolladığı elçi Ali Beğ-i Çağatayî'nin Horasan'da vazifelendirdiği haberciler vasıtasıyla almıştı. Durumdan istifade etmek isteyen Timurlu hükümdarı, Azerbaycan ve Irak seferine çıkmaya karar verdi. Verilen emir doğrultusunda harekete geçen Timurlu ordusunun haberi Irak ve Azerbaycan'a ulaşınca, yıllardır Türkmenlerin yönetiminden muzdarip olan Irak halkı Timurluların gelişini sevinçle karşıladı.⁵³⁵

1468 yılı Şubat ayı sonlarında kışladığı Merv'den hareket eden Ebû Said, şeyh ve evliya türbelerini ziyaret etmesinin ardından Kalpûş Yaylağı'na geldi. Bu sırada Hasan

bir sıradağlar vardı. Uzun Hasan, ahvali anlamak için casuslar göndermişti. Bunlardan birisi Cihanşah'ın ordugâhına gitti ve yüksek sesle atının elinden kurtulduğunu haykırdı. Fakat, sarhoş ve sızmış olan ordugâhtakilerden kimse ona cevap vermedi. Uzun Hasan, bu hali haber alınca fırsatı kaçırmamak için hemen yola çıktı ve 11 Kasım 1467 sabahı alaca karanlıkta Cihanşah'ın yakınına vardı. Cihanşah, çadırında yatıyordu. Yerleştirilmiş olan zayıf nöbetçiler karanlıkta Uzun Hasan ordusunun yaklaşmakta olduğunu anlayınca ümeradan birisi hükümdara doğru acele ilerledi. Çadır nöbetçisinin Cihanşah'ı uyandırmak için sarfettiği gayretler boşa gitmişti. En nihayet emir bütün ağırlığı ile çadıra yaslanınca bükülen çadır direğinin gürültüsünden Cihanşah uyandı ve ne var diye sordu. Emir vaziyeti kendisine anlattı ve herhangi bir tehlikeye inanmıyan hükümdarı hemen müdafaaya teşvik etti; bir kısım düşman askerinin ordugâhı bastığını söyledi. En nihayet, Cihanşah dışarı çıktı ve oğulları Mehmed ve Yusuf'u Uzun Hasan'a karşı gönderdi ve kendisi teçhizatını takınmaya başladı. Dizliklerini geçirmeğe vakit kalmadan Şehzade Yusuf geri gelmiş ve kaybedecek vakit kalmamış olduğunu söylemişti. Cihanşah hemen atına bindi ve karlar içinde uzaklaştı. Uzun Hasan ordusundan İskender adında bir Türkmen, ihtiyar hükümdarı kovaladı ve ona yetişti; Cihanşah, şaşkınlıktan kendini tantınca asker, hemen oracıkta, onu öldürdü. Kıymetli elbiselerini kendisi giydi, öldürdüğü hükümdarın kafasını da alarak orduya döndü." Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, 43/44; Cihan Şah'ın ölüm tarihi kimi kaynaklarda 13 Rebûlâhîr 872 olarak verilmektedir.

⁵³⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 256/259; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 435/449; Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Serkan Acar, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 25; İsmailov, *History of Azerbaijan*, 119; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 173/174; Şeref Han, *Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi*, 117/118; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 339; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 154/155; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 67/73; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 112/113; Enver Konukçu, "Cihan Şah", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7:536.

⁵³⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 261/265; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 443/449, 452/453; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 155; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 94; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 73/75.

Ali'nin elçisi gelerek Ebû Said'e *"Eski düşman ailemiz üzerine üstünlük sağladığı için devletimizin temelinde büyük bir sarsıntı yol buldu; bu ailenin büyüklük ve mutluluğunda Kisra takında görülen bir yıkıntı meydana geldi. Merhum babamız Hakkın rahmetine kavuştu. Şimdi elimizi siz hazretin eteğine attık. Çünkü sizinle babam arasında kardeşlik bağı bulunmaktaydı. Siz, merhamet ve şefkat gölgesini onun düşkünlerinden esirgemezsiniz. Irak ve Fars gibi babamın zorla ele geçirdiği memleketlerin bazısını, hiç çekinmeden divân-ı âlînin yönetimine bırakıp Hasan Padişah'ı defetmeye yöneldik. En kısa zamanda bu tarafa hareket ediniz ki uzaklık örtüsünde gizlenmiş olan yüzünüzün güzelliği kavuşma anında perdesiz hayat aynasında görülsün."*⁵³⁶ içeriğindeki mektubu ilettili. Öte yandan Uzun Hasan'ın elçileri de peş peşe gidip geliyorlardı. Gelen elçiler Timurlu hükümdarına, Uzun Hasan'ın atalarının Ebû Said'in buyruklarına riayet eden kişiler olmasına karşın Kara Yusuf'un evlatlarının hiçbir zaman Timur'un ailesine içtenlikle uymadığını ve büyük töre gereğince onların kökünün kazınması gerektiğini içeren mektubu iletmişlerdi. Kalpuş Yaylağı'nda kutlama tertip eden Ebû Said, Uzun Hasan için altın işlemeli gömlek, altın kılıç kemeri ve nevrüz külâhı gönderdi. Ardından da o taraftan kalabalık bir askerle harekete geçilmesini buyurmuş, kendisinin onları tamamen ortadan kaldırmak maksadıyla harekete geçtiğini bildirmişti.⁵³⁷

Ebû Said, elçileri göndermesinin ardından komutanlarını Karakoyunlu topraklarını ele geçirmek üzere gönderdi. Bu doğrultuda baş vezir Hâce Şemseddin Muhammed, İsfahan'ı ele geçirdi. Emîr Nizameddin Ahmed-i Barlas, Şîraz'a yönelirken Emîr Celaleddin Muhammed-i Barlas, Kirman tarafına, Emîr Seyyid Muhammed ise Sultâniye ve Kazvin'e doğru yöneldi. Komutanlarını gönderen Ebû Said ise Damgan'a geldi. Bu esnada Sari hâkimi Emîr Seyyid Abdullah, annesi ve çocuğunu 70 tümen mücevher ile Ebû Said'e gönderdi. Aynı şekilde Gîlân hâkimi Karkiya Sultan Muhammed de çok sayıda hediye gönderdi. Yola devam eden ordu Firuzkuh yolundan geçerek

⁵³⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 454/455.

⁵³⁷ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 786/790; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 452/455; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla' - ı Sa'deyn ve Mecma' - ı Bahreyn*, II, 363/365; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*; Kara Koyunlular Devri, 77; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teshkilat-Kültür*, 95/98; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 208/210.

Çalıkeli otlağına indi. Savucbulak havalisine indiği sırada Emîr Seyyid Mezid-i Argun'un adamı gelip Hasan Ali'nin ordugâhının yıkıldığı haberini ilette.⁵³⁸

Öte yandan Uzun Hasan Bey ise Cihan Şah'ı ortadan kaldırmasının ardından Diyâr-ı Bekr'in merkezi Âmid şehrine gelerek burada kışlamıştı. Elçileri, davetiye ve mektuplarla birlikte Cihan Şah'ın emîrlere, Kürt beldeleri ile kalelerinin darugalarına ve Bağdad vilayetine itaat etmelerini istediğini bildirmek üzere gönderdi. Bunun üzerine Sincar, Musul ve Erbil kalelerinin hâkimleri Uzun Hasan'a itaatlerini bildirdiler. Pir Budak'ın öldürülmesinin ardından Cihan Şah'ın Bağdad emîrlğine tayin ettiği Pir Muhammed-i Alpavut ve şehir ileri gelenleri huzura çıkarak bağlılıklarını bildirmişlerdi. Uzun Hasan Bey, Mirza Muhammed Beğ'i yaklaşık 2000 kişiyle Bağdad tarafına gönderdi. Fakat Pir Muhammed-i Alpavut'un bir süre sonra asilik ve itaatsizlik göstermesi üzerine Muhammed durumu Uzun Hasan'a bildirmiş, Akkoyunlu beyi her ne kadar Azerbaycan'ın fethini daha elzem görmekteyse de Bağdad'a doğru yola koyulmuştu. 40 gün boyunca Bağdad'ı kuşatmasına rağmen ele geçiremeyen Uzun Hasan, atının dizginini Azerbaycan'a çevirdi. Uzun Hasan'ın bölgeye yürümesinin bir diğer sebebi, Bağdad'dan dönmeden önce Hasan Ali'nin bir elçi vasıtasıyla ona, babası ve kardeşinin kanı için hiçbir dert ve keder bulunmadığını, babalık ve kardeşlik ilişkilerinin manadan hali bir şekilden başka bir şey olmadığını, sevgisiz bir babalık ve insanlıktan uzak bir kardeşliğin, yabancılığın ta kendisi olduğunu bildirmesinin ardından babalık ve kardeşliğin gereklerinden olan şeyin, Uzun Hasan'ın kendisinde görüldüğünü bildirmişti. Miyâne mevkinde dolaşan Hasan Ali, Uzun Hasan'ın harekete geçtiği haberini alması üzerine aynı vaadleri tekrarlamak, ahid ve antlaşmaları hatırlatmak için hediyelerle birlikte bir elçi gönderdi. Amacı Uzun Hasan'ı içi boş beyhude tenezzül ve tevazularla kendi üzerine saldırıdan vazgeçirmektir. Fakat Uzun Hasan bu boş sözlere ilgi göstermedi. Elçi, bu durumu ve Uzun Hasan'ın her gün göç edip ilerlediği haberini Hasan Ali'ye ulaştırınca Hasan Ali, Merend tarafına gitti. Hasan Ali'nin ordusunun niceliği ve niteliği hakkında bilgi almak isteyen Uzun Hasan, Sultan Mahmud-i Hacılu'yu elçi olarak gönderdi. Bu sırada beraberindeki emîrlerin kışkırtmasıyla harekete geçen Hasan Ali,

⁵³⁸ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 838; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 455/456; Ismailov, *History of Azerbaijan*, 119; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 212.

gelen elçi ve yanındaki 30 kişiyi öldürttü. Bunlardan yalnızca birini haber ulaştırması için sağ bıraktı.⁵³⁹

Bu haber Uzun Hasan'a ulaşınca derhal harekete geçmişse de daha evvel Hasan Ali'ye göndermiş olduğu elçi Emir, huzura gelerek Hasan Ali'nin itaat makamında ahdine vefada kararlı olduğunu bildirmişti. Bu durum üzerine Akkoyunlu hükümdarı, Sultan Mahmud adlı kişiyi tekrar Hasan Ali'ye göndererek söz verilen vergiyi vermesini ve Avnik ile Adilcevaz'ı kendisinin belirlediği kişilere verilmesini istediğini bildirdi. Kendisi ise Eleşkirt'e vardı. O menzilde elçileri Hasan Ali'nin tutsak ettiği, bir kimsenin onlara karışmaması için elçilerin etrafını bir iple çevirdiği haberini ulaştırdı. Bunun üzerine Uzun Hasan aceleyle Hoy'a gitti. Hasan Ali ise Merend'e gelerek karargâhın etrafını hendekle çevirmişti. Uzun Hasan, onun karargâhının etrafına Akkoyunlulardan gruplar halinde kimseler göndermeye başlamıştı. Askerlerden bir topluluk Tebriz'e giderek gelenlerin üzerine saldırmış, Karakoyunlulardan pek çoğunu yakalayıp orduya ulaştırmışlardı. Mir-i Ahur Satılmış da bir toplulukla birlikte Hasan Ali'nin hendeğine saldırdı ve Karakoyunluların bir kısmını öldürdü. Tüm bunlar Hasan Ali'nin müşkül bir duruma düşmesine neden oldu. Karargâh, sivrisinek fazlalığı ve hayvan leşleri sebebiyle berbat bir kokuya bürünmüştü. Bir süre sonra da kıtlık baş gösterdi. Nihayetinde Hasan Ali'nin beraberindekiler ondan ümit kestiklerinden taraf değiştirmeye başladılar. Perişan bir şekilde savaş alanını terke mecbur kalan Hasan Ali, Berde tarafına gitti. Hasan Ali, Pirî-yi Karamanî'nin çocukları tarafından başta esir alınmışsa da daha sonra serbest bırakılmış ve bir süre sonra da Ebû Said'in dergâhına sığınmıştı.⁵⁴⁰ Zaferin ardından Uzun Hasan, Sultan Halil'i fitne ateşini söndürmek ve halkı rahatlatmak üzere Tebriz'e gönderdi. Uzun Hasan, Muhammed'i kaçak Akkoyunluların peşinden, Şeyh Ali Beğ-i Purnak'ı ise bir grup askerle birlikte Alıncak Kalesi taraflarına göndermişti. Kısa süre sonra Ali Beğ'in Alıncak'ı ele geçirdiği bilgisi ulaştı.⁵⁴¹

⁵³⁹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 277/280; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 457; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 77/78.

⁵⁴⁰ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 280/283; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 78/79; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 115/116.

⁵⁴¹ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 284.

Bu sıralarda Tebriz yöresinde bulunan Seyyid Mezid, haber göndererek Ebû Said'in bir an evvel gelmesi gerektiğini bildiriyordu zira Uzun Hasan, Seyyid Mezid'e gönderdiği mektupta Tebriz'i oğlu Uğurlu Mehmed'e verdiğini, bu sebeple Timurluların Tebriz'i boşaltmaları gerektiğini bildirmekteydi. Diğerlerinin aksine bu mektup üzerine mühür vurularak gönderilmişti. Anlaşılabacağı üzere Uzun Hasan itaatten ayrıldığını ilan etmişti. Öte yandan Timurlu Ebû Said bir hafta boyunca Sultâniye'de kalmıştı. Bu sırada Hasan Ali, Emîr Bayezid'i Bistam'ın çocukları ve Şeyh Cafer-i Safevî dergâha gelmişlerdi. Uzun Hasan o sırada Sultan Halil'i Tebriz, Uğurlu Mehmed'i Cûşin, Yusuf Beg'i Serav, Pürnek Şah Ali Beg'i ise Alıncak yöresine göndermişti.⁵⁴²

Timurlular Ekim ayında Miyâne'ye vardıkları sırada Hasan Ali'nin yanından ayrılan Karakoyunlu emîrlerinden çoğu ile Uzun Hasan'ın amcası Mahmud Bey huzura çıkmışlardı. Bu gelenler ile birlikte Ebû Said'in karargâhı büyük bir güç kazandı. Buna ilaveten yaklaşık 10.000 Arap atlı Türkmen genci de süvari alarak orduya katılmışlardı. Yine bu sıralarda Cihan Şah'ın oğlu Ebu Yusuf, Tebriz'den gelerek orduya katılmış ve Ebû Said tarafından büyük bir saygıyla karşılanmıştı. Uzun Hasan ile arasına düşmanlık girmesinin ardından Ebû Said, Hasan Ali'yi saltanat nişanı ile birlikte Azerbaycan'a gönderirken, Uzun Hasan'ın amcası Mahmud Beg'i ise Diyâr-ı Bekr'e gönderdi.⁵⁴³

Uzun Hasan, Nahçıvan'a indiği sırada Cuşin Kalesi, Avnik, Bayezid Kalesi ve Gerni Kalesi'nin devletin taraftarları tarafından alındığı haberi gelmişti. Bunun üzerine Uzun Hasan şahane hediyelerle birlikte yeğeni Murad Beg'i, Ebû Said'e gönderdi. Uzun Hasan, kendisinin itaat yolunda yürüdüğünü, düşmanlıkların kökünü kazıdığını ve topraklarının günden güne genişlediğini, Sultan'ın fark edip bunları göz önünde bulunduracağını ve böylelikle onun Irak ile yetineceğini, elini de Azerbaycan'ın üzerinden çekeceğine inanıyordu. Öte yandan Miyâne'ye varışından ancak 2 gün sonra orduya alınan Murad Beg, Ebû Said'in huzuruna çıkarılınca mesajı iletmış, Ebû Said ise *"Hasan Beg'in babamın kabrinin bulunduğu yer olan Azerbaycan'ı bana bırakması gerekir. Ayrıca çocukları Rum ve Şam tarafına göndereceğim. O diyar alındığı zaman, inşallah, vilâyeti Azerbaycan'ın karşılığında (ona) veririm"*⁵⁴⁴ dedikten sonra Murad

⁵⁴² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 456; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 79.

⁵⁴³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 285/286; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 79.

⁵⁴⁴ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 287.

Beğ'in yanına kendi elçisini de koyarak onları Akkoyunlu hükümdarına gönderdi. Uzun Hasan'ın yanına varan elçiler yaşanan sıkıntılı süreç ve Ebû Said'in taleplerinden bahsedince Akkoyunlu hükümdarı bu duruma oldukça öfkelenmiş ve elçiye cevap olarak *"Bizimle onun durumu, bir çölde susuzluğun istilâsına uğramış iki kardeşin durumuna benzemektedir. O iki kardeşten birisi bir çölde iki su testisi buldu. Birini kardeşine verip birini kendine aldı. O kardeş, büyük bir hırs ve tamahla, daha testideki suyun tamamını içmeden diğer testiye gözüünü dikti. Kardeşi ona 'Her iki testi de ben buldum. Kardeşlik bağından dolayı onu paylaştırdım. Sen daha kendi testini bitirmeden gözüünü benimkine diktin' dedi. Onun gibi Irak ve Azerbaycan da iki testi gibidir. Bunun her ikisini de ben buldum. Irak'ı ona bıraktım. Azerbaycan'ı da kendime sakladım. Sultan Ebu Said Mirza, daha Irak'a tamamen sahip olmadan Azerbaycan'a yönelmesi saygısızlığın son derecesidir."*⁵⁴⁵ yanıtını vermişti. İki hükümdarın karşılaşması artık kaçınılmaz hale gelmişti. Karşılıklı gidip gelen elçilerden de müspet bir netice elde edilememişti.⁵⁴⁶

Bu esnada kış iyice kendini göstermeye başlamıştı. Ebû Said, emîrleriyle yaptığı istişare neticesinde Karabağ'da kışlamaya karar vererek Miyâne'den hareket etti. Ömer Beğ-i Cakırlı ve Şeyh Cafer-i Safevi, Erdebil'e önden gittiler. 2-3 gün sonra ise Ebû Said, Erdebil'e giderek Şeyh Safiyeddin İshak'ın tekkesine gelerek buranın büyükleri ile görüştü. Bu esnada Uzun Hasan, Timurlu ordusunda kıtlık çıkması için tüm yolları kapatmıştı. Yola devam eden ordu Karabağ'a varınca yiyecek kıtlığı sebebiyle Mahmudâbâd'a hareket etti. Yolculukları esnasında otları zehirli olan bir yere vardılar. Otları yiyen hayvanlar teker teker yok olmaya başladılar. Mahmudâbâd havalisinde konakladıkları sırada Emîr Bayezid'i Bistam'ın oğlu Emîr Ali Beğ gelerek orduya katıldı. Bu esnada açlık ve kıtlık da hayli yayıldı. Bu sıralarda Horasan'dan Ebû Said Mirza'nın cephanesinin kalabalık bir topluluk ve çok sayıda malla birlikte yaklaşmakta olduğu haberi üzerine Uzun Hasan, Ömer Beğ'i cephaneyi ele geçirmesi için gönderdi. Ömer Beğ cephaneyi ele geçirerek refakatindeki kalabalık bir topluluğu da Uzun Hasan'ın dergâhına götürdü. Ebû Said ise elçilerini Şeki valisi Abdü'l Gaffar ve Şirvan hâkimi

⁵⁴⁵ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 287; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 460.

⁵⁴⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 286/288; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 738/843; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla' - ı Sa'deyn ve Mecma' - ı Bahreyn*, II, 371/400; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 176; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 30; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 213/215.

Ferruh Yesar'a göndererek hububat istemiş, ordugâha çok miktarda tahıl gönderilmişti. Fakat Akkoyunlu askerlerinin baskısının giderek artması sebebiyle Ebû Said, Mahmudâbâd'ın karşısında konmak maksadıyla buradan ayrılmaya karar verdi. Bir hayli zor koşullarda bataklıklar kurutularak sürdürülen yolculuğun ardından bir tarafında deniz diğer tarafında Kür Nehri olan bir yerde konakladılar. Saldırı ihtimaline karşı konakladıkları yerin bir diğer kısmını da hendek kazıp arabalar dizerek sağlamlaştırdılar. Fakat Uzun Hasan, Timurluları sıkıştırmaya burada da devam etti. 3000 kişilik kuvvetle bir gece baskını düzenletmiş ve Timurluların ordugâhında ne var ne yoksa hepsini yağmalatmıştı. Ordunun komutan ve emîrleri savaşmak için izin istedilerse de Ebû Said, gece vakti asilerin üzerine gidilmeyeceğini öne sürerek engel oldu. Sabah olunca 1000 süvari ile peşlerine düştüler. Onların sayılarının fazla olmadığını öğrendiklerinde hayli üzölmüşlerse de artık iş işten geçmişti.⁵⁴⁷

O sırada Timurlu ordusunun bir fersah uzağında Şirvan tüccarlarının Timurlu halkıyla alışveriş yaptıkları bir geçit olduğunu haber alan Uzun Hasan, Ali Beğ-i Cihangir ile Hamza Beğ-i Bektaş'ı onları uzaklaştırmak için gönderdi. Timurluların ordugâhı yakın olduğu için onların yardımına hemen kalabalık bir topluluk gönderilmiş, orada bulunan Akkoyunlu Horos Beğ de yakalanarak Ebû Said'e getirilmişti. Ardından Ebû Said başka bir topluluğu daha Akkoyunlular üzerine göndermiş ve bu topluluk Türkmenleri bozguna uğratmıştı. Öte yandan Timurlu ordusunun atları bu hareketlilik yüzünden zayıf düşmüştü. Semiz atlara sahip olan Türkmenler ise durmadan ordugâhın etrafına saldırıyorlardı. Bahar mevsiminin atları semiz hale getirmesiyle birlikte düşmanın üzerine yürümeye karar veren Ebû Said bu kez de Şirvanşah Ferruh Yesar'ın düşmanlığıyla karşı karşıya kaldı (Ocak 1468).⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 290/292; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 460/463; Handmîr, *Tarihu Habibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, IV, 146-166; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'- ı Sa'deyn ve Mecma'- ı Bahreyn*, II, 464/467; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 176/177; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 431; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 79/81; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvîni'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 156; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 217/219; Mustafa Kafalı, "Timurlular", içinde *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 355.

⁵⁴⁸ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 292/293; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 463/464; Aşurböyli, *Şirvanşahlar Dövlati*, 226; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 176/177; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 81; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 219; Kafalı, "Timurlular", 355.

Şirvan hâkiminin muhalefeti üzerine zor durumda kalan Ebû Said, Erdebil'e dönmeye karar verdi. Bu zorlu yolculuk sırasında 4000'e yakın at ve katır telef oldu. Erdebil taraflarında konakladılar. Diğer taraftan Ebû Said'in dönmekte olduğunu işiten Uzun Hasan önlerini kesmek amacıyla beylerini 1000 kişilik bir kuvvetle birlikte üzerlerine gönderdiyse de Ebû Said'in adamları tarafından bozguna uğratıldılar. Fakat Timurlular zafer sarhoşluğu ile yağmayla meşgul bulundukları sırada Uzun Hasan'ın baskınına uğradı. Onlardan yaklaşık 500 kişi öldürülürken pek çok kişi de esir alındı (14 Recep 873/28 Ocak 1469). Bu yenilgi karşısında dehşete kapılan Ebû Said, çareyi barış yolu aramakta buldu ve Seyyid Gıyaseddin'i göndererek Uzun Hasan'ın uygun gördüğü her şeyi kabul edeceğini bildirdi. Ebû Said, Seyyid Gıyaseddin'den sonra Seyyid İbrahim-i Kummî ve Seyyid Abdu'l-Hay ile birlikte annesini de Uzun Hasan'a gönderdi. Onlar ordugâha varıp Ebû Said'in mesajını ilettiklerinde ise Uzun Hasan onca vefasızlıklarına rağmen Ebû Said'in kendisinin gelmesi durumunda istediklerinin yerine getirilebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Ebû Said'in annesi, oğlunun gelmek konusunda mazeretinin bulunduğunu ve bu yüzden de büyük bir mahcubiyet içerisinde olduğunu ifade etti. Uzun Hasan bu kez Ebû Said'in, Mirza Şah Mahmud'u göndermesinin de uygun olabileceğini dile getirdi. Bu sırada daha evvel Uzun Hasan'a elçi gönderdiği Seyyid-i Erdebilî'nin huzura gelip Ebû Said'in barış yapılacak bir durumda bulunmadığını hatta yakında devrileceğini ifade etmesi üzerine Uzun Hasan bu talepleri bir kenara bırakarak Ebû Said'in annesini geri çevirdi.⁵⁴⁹

Giden elçi heyetinin geri dönmesinin ardından Türkmen askerleri ordugâha geldi. Horasan emîrleri saf değiştirerek Türkmenlere katıldılar. Emîrlerin vefasızlığı üzerine nakkare çaldıran Ebû Said, çocuklarıyla irtibat kurabilmek için bir süre daha bekledi. Başka çaresi kalmayan Ebû Said nihayetinde kaçış yolunu tuttu. Sultan Halil, Zeynel Mirza, Şah Ali-yi Bayramî ve diğerlerinden meydana gelen bir topluluk Uzun Hasan'ın emriyle onları yakalayarak huzura getirdi. Ebû Said'i karşılamak üzere dışarı çıkarak kucaklaşan Uzun Hasan aynı saygıyı otağa girdiklerinde oturma konusunda göstermedi.

⁵⁴⁹ Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'- ı Sa'deyn ve Mecma'- ı Bahreyn*, II, 468; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 292/295; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 464/466; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövlati*, 226; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 80/81; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 221; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 100/101; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamani", 30/31.

Zira Emîr Şah Ali, Ebû Said'in önünde oturtuldu. Ebû Said bu duruma itiraz ettiğinde ise Akkoyunlu hükümdarı ona "Eğer kendin gelmiş olsaydın yerin daha yüksek olurdu. Seni getirdikleri için yerin orasıdır"⁵⁵⁰ cevabını verdi. Ebû Said birkaç gün gözetim altında tutulduktan sonra Mirza Şâhruh'un hanımı Gevherşad Begüm'ü katletmesi sebebiyle kısas olarak cezalandırılmak üzere Mirza Yadigâr Muhammed'e teslim edildi ve onun nökerleri tarafından öldürüldü (22 Recep 873/5 Şubat 1469).⁵⁵¹

Son derece başarılı ve hâkimiyet sahası da oldukça geniş bir hükümdar olan Ebû Said'in böyle bir sonla hayatını kaybetmiş olması manidardır. Ebû Said bu son seferinde düşmanını fazla önemsememiş ve yaklaşık 10 senedir Timurlulardan tamamen kopmuş olan bir bölgede gerçekleştireceği yürüyüşünde gereken tedbirleri almakta yetersiz kalmış, bu durum ise onun Horasan ile bağlarının kopmasına sebep olmuş ve yardım alamadığından ötürü yenilgiyi beraberinde getirmiştir.⁵⁵²

Öte yandan Ebû Said'in Uzun Hasan tarafından mağlup edilip esir alınmasının ardından Hasan Ali kaçarak Hemedan taraflarına yönelmişse de bir süre sonra Akkoyunlularla giriştiği mücadele sırasında hayatını kaybetmiştir (Şevval 873/Nisan 1469). Bu suretle Azerbaycan ve Irâk-ı Acem taraflarındaki Karakoyunlu Devleti sona ermiş oldu. Geriye ise yalnızca Bağdad şubesi kaldı. Uzun Hasan, Bağdad taraflarına inerek orayı da Cihan Şah'ın beylerinin elinden aldı. Hükümdarlık girişiminde bulunan

⁵⁵⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 468.

⁵⁵¹ Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'- ı Sa'deyn ve Mecma'- ı Bahreyn*, II, 470; Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 297; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 466/469, 471; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 177; Aşurbâyli, *Şirvanşahlar Dövləti*, 226; Əliyərli, *Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər*, 321; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvî'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 156/157; Erdem, Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 100/101; Andreasyan, "XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", 138; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 81/82; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 221; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, 339; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 31; Kafalı, "Timurlular", 355; Devletşah, Tezkiresinde Ebû Said'in ölümüyle ilgili olarak "Emir Ebu'n—nasr Hasan Bey, âlicenab ve tedbirli bir zât olduğundan o mertebesi yüce pâdişaha bir zarar gelmesini istemedi. Büyük babalarının emir Timur'un hânedanına beslediği muhabbet ve ihlâsın hakkını göz-etti. Bunun helaldar olmasını hoş görmedi. Fakat bazı tarhan emirler Gevherşad Begüm'ün kanının intikamını yüreklerinde taşıyorlardı. Bunlar Emir Hasan Bey'i bu tuttuğu doğru yoldan çevirdiler. Nihayet o pâdişahın katledilmesine razı ettiler. Bu tarihten birkaç gün sonra Sultan Ebû Said'i Mugan sahrasında şahadet merte-besine ulaştırdılar." ifadelerine yer vermektedir. Bkz. Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 553/554.

⁵⁵² Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 224.

Ebu Yusuf ve Mirza Ebu-l Kasım da bertaraf edildi. Böylece Karakoyunlu Devleti sona ermiş oldu. Onların yerini ise kadim düşmanları olan Akkoyunlular aldılar.⁵⁵³

5.5. Yedigâr Muhammed, Hüseyin Baykara ve Diğer Mirzalar Döneminde Azerbaycan ve Doğu Anadolu

Ebû Said'in ölümünün ardından geride kalan oğullarından hiçbiri ülke toprakları üzerinde mutlak otorite kurmayı başaramadı. Onun, Timurlu Devleti'ni yeniden kurma düşüncesi gerçekleştirilemediği gibi devlet, inkırazın yeni bir devresine girecektir.⁵⁵⁴ Ebû Said'in vefatı, Uzun Hasan'ın sadece Azerbaycan'daki değil, Irâk-ı Acem, Fars ve Kirman bölgeleri, Hazar kıyı şeridi ve hatta Horasan'daki Timurlu topraklarında genişlemesinin önündeki son pürüzü de kaldırmıştı. Azerbaycan, Uzun Hasan'ın yeni teessüs etmiş olan devletinin esas gövdesi durumuna geldi. Payitaht, Âmid'den Tebriz'e taşındı. Akkoyunlu payitahtının Âmid'den Tebriz'e taşınmasıyla birlikte, Türkmen nüfusu Azerbaycan'da yoğunlaştı.⁵⁵⁵

Akkoyunlu hükümdarı, Ebû Said'in öldürülmesinin ardından onun emîrlere izin verip yolculadı. Kaçanlara da saldırılmamasını buyurdu. Mirza Ebû Said'in annesine ilgi gösterip, naaşın atalarının mezarlığına defnedilmesi için dönüş izni verdi. Fakat Kızılağaç mevkiine vardıklarında Talişlilerin yağmasına maruz kalmışlardı. Hatta Ebû Said'in cesedi de çöle atılmıştı. Bu durum üzerine Uzun Hasan devreye girerek naaşı Horasan'a ulaştırması için Emîr Abdü'l-Kerim'i gönderdi. Ebû Said'i bertaraf etmesinin ardından emîrleri beldeleri korumak üzere bölgeye gönderdi. Yakub'a taç ve hilat vererek İsfahan'a yolladı.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 308/309; Rumlu, *Ahşenü't-Tevârih*, 444, 451/452, 488/490; Ahmet Özturhan, "Bûdâk Münşî-yi Kazvinî'nin Cevâhirü'l-Ahbâr Adlı Eserinde Kara-Koyunlular", 238/239; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 83/84; Behrâmnejâd, *Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, 70-71; Məmmədov, *Azərbaycan Tarixi*, 180; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 184-185; Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür*, 48; Keleş, *Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat*, 116; Sümer, "Karakoyunlular", 437; Erdem, Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 360/361.

⁵⁵⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Mirza Han", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 225; Kafalı, "Timurlular", 356.

⁵⁵⁵ Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 177; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 32.

⁵⁵⁶ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 297/298; Rumlu, *Ahşenü't-Tevârih*, 470; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla' - ı Sa'deyn ve Mecma' - ı Bahreyn*, II, 1352; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri*, 82.

Daha önce anlatıldığı üzere Babür'ün 861/1457 yılında hayatını kaybetmesiyle birlikte mirzalar arasındaki mücadele daha da perçinlenmişti. Mirza Baykara bu sırada herhangi bir hak talebinde bulunmayarak Merv hâkimi amcası Sencer'in yanına gitmişti. Burada iken Sencer'in kızı Hatice Bike Sultan ile evlendi. Bir süre sonra Ebû Said'in hâkimiyetinde bulunan topraklara saldırdı. Daha sonrasında Ebû Said, hayatına mal olacak olan Azerbaycan seferine çıktı (873/1468-1469). Ebû Said'in öldüğü haberinin işitilmesi üzerine Mirza Hüseyin Baykara, atının dizginlerini Herat'a çevirdi ve giriştiği mücadelenin akabinde şehre hâkim oldu (873/1469). Fakat saltanatını sağlamlaştırabilmesi için Timurlu mirzalar tehdidinden kurtulması gerekiyordu. Onun karşısındaki en önemli tehdit ise Baysungur oğlu Yadigâr Muhammed idi. Zira Yadigâr Muhammed, Uzun Hasan tarafından destekleniyor ve meşru tanınıyordu. Nihayetinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın telkinleri doğrultusunda hareket eden Yadigâr Muhammed yönünü Herat'a çevirdi ve Mirza Hüseyin Baykara mukavemet gösteremeyerek geri çekilmek durumunda kaldı. Önündeki tüm engellerin ortadan kalkması üzerine Yadigâr Muhammed şehre girdi ve kendi adına hutbe okuttu (875/1470). Ancak bu durum fazla uzun sürmedi zira Yadigâr Muhammed sürekli eğlence meclisleri ile uğraşüyor ve genellikle sarhoş geziyordu. Şehirde asayiş bozulmuş, halk onlardan yüz çevirir hale gelmişti. Bunu kendisi için bir fırsata çeviren Hüseyin Baykara, ahalinin yardımıyla birlikte Herat'a geri döndü. Yadigâr Muhammed ise zevk ve safa ile meşgul bulunduğu bir sırada öldürüldü (875/1470). Yadigâr Muhammed'in hayatını kaybetmesi üzerine Uzun Hasan'ın Horasan'a karşı başlattığı faaliyetler de son bulmuş oldu.⁵⁵⁷

Bu sırada devrin iki büyük gücü Akkoyunlular ile Osmanlılar sürekli mücadele halindelerdi. Uzun Hasan, ortak düşmanları olan Osmanlılara karşı Karamanoğulları ve Venediklilerle bir ittifak kurma çabası içerisinde idi. Bu mücadele ise Hüseyin

⁵⁵⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 330/331; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 777; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 474, 477/479; Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, II, 1353; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ*, 600/606; Aka, *Timurlular*, 114/115; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvîni'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 160/161; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 238/239; Hamid Algar, Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 530; Cihan Oruç, "Hüseyin Baykara ve Zamanı" (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 49/50; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamanı", 32/33; Kafalı, "Timurlular", 358.

Baykara'nın Horasan'daki hâkimiyetini kolaylaştırdı. Öyle ki Hüseyin Baykara'nın Herat hâkimiyeti 911/1506 yılında vuku bulan ölümüne dek devam etti. Onun döneminde yaşanan mali sıkıntıların yanı sıra Timurlu mirzalarının sık sık başkaldırması gündemi hayli meşgul etmekteydi.⁵⁵⁸

Hüseyin Baykara 1497-1500 yılları arasında Astarâbâd valisi olan büyük oğlu Bediüzzaman ile mücadele halinde idi. 1498 yılına gelindiğinde Merv ve Abıverd'deki iki oğlu daha isyan etti. Baykara, 1500 yılı Temmuz ayı sonlarında isyan eden oğlu Muhammed Hüseyin'e karşı Astarâbâd'a yürüdüğü sırada Özbeklerle Semerkand için kıyasıya mücadele edilmekteydi. Timurluların birbirleri ile olan rekabeti şüphesiz Özbeklerin işine yaramıştı. Öyle ki Özbek lideri Muhammed Şeybânî Han, hedeflerini belirlemiş ve bunları gerçekleştirmek maksadıyla esnek bir politika uygulamış, bu yönde Timurlu mirzaları arasındaki rekabet ve siyasi bölünmüşlüğü derinleştirecek planlar tasarlayarak bunları hayata geçirmiştir. Muhammed Şeybânî Han, Hârizm'e akınlarda bulunarak bir yandan mali durumunu güçlendirmeye çalışmaktaydı. Muhammed Şeybânî Han'ın önündeki en büyük engel ise Bâbü'r'dü. Bu iki büyük han, Semerkand'ı kaybetmemek için büyük bir mücadele halindelerdi. Çıktığı ilk Mâverâünnehir seferinde istediği başarıyı yakalayamayan Muhammed Şeybânî Han 905/1500 yılındaki ikinci seferinde Semerkand'ı ele geçirmeyi başardı. Bunun üzerine Bâbü'r ise topladığı kuvvetlerle birlikte şehri geri almaya muvaffak olmuşsa da elinde bulundurduğu bölgenin olanaklarının Şeybânîler tarafından cömertçe kullanılması sebebiyle askerlerini yanında tutamadı. Semerkand'ın Bâbü'r tarafından muhasara edildiğini Buhara seferi esnasında haber alan Muhammed Şeybânî Han şehre geri döndü. 1501 yılı Nisan ayında gerçekleşen Ser-i Pûl Savaşı'nda, Bâbü'r yenilgiye uğrayarak geri çekilmek durumunda kaldı. Semerkand'dan ayrılmasının ardından Moğol Hanları Ahmed ile Mahmud'u, Özbeklerin ellerine geçirdikleri Andicân'a yürümeleri için teşvik etti ve 909-910/1503-1504 yıllarında 30.000 kişilik bir ordu Fergana'ya doğru yola koyuldu. Taraflar Erhiyân şehri yakınlarında karşılaştı ve Moğol Hanları yenilgiye uğradılar. Böylelikle Muhammed Şeybânî Han doğuda Andican, batıda Hârizm, kuzeyde Taşkent ve Şahruiye, güneyde ise Hisar Dağları, Belh ve Bedahşan'ı ele geçirdi. Muhammed Şeybânî Han, Fergana'ya

⁵⁵⁸ Aka, *Timurlular*, 116; Algar, Alparslan, "Hüseyin Baykara", 530; Kırkıl, "Uzun Hasan Bey ve Zamani", 61/64.

doğru 1504 yılında gerçekleştirdiği seferinin ardından Mâverâünnehir'in fethini tamamlamış ve sıra Herat'ın ele geçirilmesine gelmişti. Şeybânîlere karşı harekete geçme girişiminde bulunan Hüseyin Baykara, Baba İlâhi (Bâbâllah) mevkinde 11 Zilhicce 911/5 Mayıs 1506 tarihinde hayatını kaybetti. Devletin sınırları epey küçülmüş olsa bile ayakta tutmayı başarmış olan Hüseyin Baykara'nın ölümünün ardından bir taraftan mirzalar arası çekişmeler diğer taraftan Özbek baskısı devleti oldukça yıpratmıştı. Üstelik bir de Baykara'nın iki oğlu için müşterek saltanat sürmeleri kararı alınmıştı. Nihayetinde Hârizm, Mâverâünnehir ve Horasan'ı ellerine geçiren Özbekler, Timurlu hâkimiyetine son verdiler. Bâbü'r'ün gösterdiği tüm çabalara karşın ülke, Özbek istilasından kurtarılamadı. Timurlu sülalesi ise yalnızca Bâbü'r'ün Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde mevcudiyetini sürdürmeyi başardı.⁵⁵⁹

⁵⁵⁹ Babür, *Baburnâme; Babur'un Hâtıratı*, haz. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 129/182, 250/251, 287/295; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VI, 778/779; Fatih Bostancı, "Yahya b. Abdullatif Kazvîni'nin Lübbü't-Tevârih Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi", 158/159, 165; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, 435; Aka, *Timurlular*, 117/121; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506*, 242/248; Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı: Siyasî, İdarî, Askerî ve İktisadî Yapı* (Ankara: İlem Kitaplığı, 2016), 86/88; Algar, Alparslan, "Hüseyin Baykara", 530; Kafalı, "Timurlular", 359; İsmail Aka, "Timurlular" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 178.

SONUÇ

“İmdi; tarih denilen şey, ibret alan kişi için bir ibret, düşünen kişi için bir uyarı, dünyada yaşayan kişinin yolculuk halinde olduğu konusunda bir bildiri; geçmişte yaşamış kişilerin nasıl takdire boyun eğdikleri, nasıl imar ettikleri, nasıl zulmettikleri, yakıp yıktıkları, servet yığıp kibirlendikleri, gururlanıp başkalarını küçük gördükleri, gülüp eğlendikleri; kaza ve kaderin cilvelerine karşı güven içinde olduklarını zannettikleri sırada ibretli olayların onları ne hale getirdiği, çocukluktan yaşlılığa doğru adım adım yürüdükleri, iyi günlerinin kötü günlere, zevk ve eğlencenin üzüntü ve kedere dönüştüğünü gösteren bir ibret sahnesidir. Elbette tüm bunlarda gören gözler için ibretler, düşünenler için bir uyarı, basireti açık olanlar için dersler vardır.”

İbni Arabşah

Verimli topraklar, nehir, göl, deniz kenarları ile vadi ve ovalar tarih-i kadimden beri insanlık için bir cazibe merkezi olmuştur. Günümüz Azerbaycan'ı da makbul sayılan bu nitelikleri barındıran dünyanın en eski yerleşim yerlerindendir. Azerbaycan, devr-i kadimden beri gerek doğal zenginlikleri gerekse coğrafi konumu itibarıyla sayısız mücadelelere sahne olmuş ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir coğrafya olduğundan bu mücadeleler esnasında ülke sınırları sık sık değişkenlik göstermiştir.

Azerbaycan siyasi coğrafyası incelendiğinde bu topraklar üzerinde faaliyet göstermiş olan pek çok siyasi topluluğa rastlanılmaktadır. Azerbaycan'ın en aktif bölgesi Urmiye Gölü çevresindeki eski yerleşim alanlarıdır. M.Ö. III. bin yıl başlarından itibaren bu sahada ciddi anlamda siyasal bir etkinlik göze çarpmaktadır. Azerbaycan coğrafyasındaki en eski siyasi topluluk Arattalar olmakla birlikte onların akabinde söz konusu coğrafyada faaliyet göstermiş olan farklı topluluklar da mevcuttur. Güney Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan ilk büyük siyasi birlik ise Manna Devleti'dir. Manna Devleti, bölgeyi ele geçirmek isteyen Assur ve Urartuların yoğun baskılarına maruz kalmıştır. O dönemde Azerbaycan'a gelen İskit ve Kimmerler de Assur-Urartu saldırganlığına karşı yürütülen mücadelede mühim rol oynamışlardır. Azerbaycan'ın güneyinde uzun müddet varlığını sürdüren Manna Devleti'ne bu sıralarda oldukça güçlenmiş olan Medler tarafından M.Ö. 615-610 yılında son verilmiştir. Medler, M.Ö. XII. asırdan sonra İran'da bölgenin yegâne hâkimi olmuşlardır. M.Ö. VII. yüzyılda

Medlerin hâkimiyetinde olan Azerbaycan, M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında Ahamenişlere dahil olmuştur.

II. Filip'in doğu yürüyüşü için hazırlık yaptığı sırada öldürülmesi üzerine yerine geçen oğlu İskender (Aleksandros), babasının izlediği politikayı devam ettirdi ve yarım kalan doğu seferi hazırlıklarını tamamlamasının ardından M.Ö. 334 yılında harekete geçerek Küçük Asya'ya girdi. M.Ö. 334 yılında Granikos kıyısında Ahameniş valilerinin ordusunu mağlup eden İskender, M.Ö. 332 yılında İssos yakınlarında, III. Darius liderliğindeki orduyu bozguna uğrattı. Fırat ve Dicle Nehirlerini geçerek M.Ö. 331 yılında Arbela yakınlarındaki Gaugamela Ovası çevresinde Darius ile tekrar karşı karşıya gelen İskender, Ahamenişleri darmadağın etti. İskender'in M.Ö. 323 yılındaki ölümünün ardından Atropat bağımsızlığını ilan ederek Atropatena Devleti'ni kurdu. Atropatene Devleti, III. Artabaz'ın Selevkoslara bağımlı olmayı kabul etmesiyle birlikte Selevkosların egemenliği altına girmişse de M.Ö. 190. yılda III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesiyle bu bağımlılıktan kurtulmuştur. Bunun yanında III. Antiokhos'un Magnesia Savaşı'nda Romalılar karşısında mağlup olmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Ermeni Krallığı da Azerbaycan üzerinde etkili olmaya başlamış, Ermeni Krallığı'nın giderek güçlenmesi Romalıların Kafkaslara müdahalesine sebep olmuşsa da netice itibarıyla uzlaşmaya varılmıştır.

Selevkoslara karşı isyan başlatarak M.Ö. 250 yılında bağımsızlıklarını kazanan Partlar, Selevkos toprakları üzerinde hızla yayılmaya başlamışlardır. I. Mitridat döneminde (M.Ö. 171-138) tüm Media arazisini ele geçiren Partlar daha sonra Mezopotamya ve Güney Kafkasya'da konumlarını sağlama almaya girişmişler ve böylelikle Roma ile Ermeniyeye uğrondaki mücadelenin fitili ateşlenmiştir.

M.Ö. 36 yılına gelindiğinde Romalı Antonius büyük bir ordu ile Kafkasya'ya geldi. Karşısında bulunan Part-Atropatena askerî birliği, Romalıların kendilerinden 2 kat fazla olan ordusunu yıpratarak büyük bir yenilgiye uğrattı. Savaşın ardından Part hükümdarı ile Atropatena hükümdarı arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Atropatena hükümdarı, Antonius'a sığındı ve ardından Roma ile Atropatena arasında dostluk kuruldu. Antonius M.Ö. 34 yılında Ermeniyeye'deki Arsaklı yönetimine saldırdı ve bu saldırı esnasında Atropatena ile birlikte hareket etti. Antonius, Ermeniyeye'nin idaresini de Atropatena'ya bıraktı. Roma ile Partlar arasında sürekli el değiştiren Atropatena, M.S.

20. yıla yakın Part tesiri altına girdi ve 2 asır boyunca da Partlar ile aynı cephede yer aldı. Roma bu kez de kaynakları bakımından hayli zengin Albanya ile bir mücadele içerisine girdi ve onları pasif duruma getirdi. Albanlar, Roma ile ilişkileri kontrollü şekilde sürdürmeyi başardılarsa da bu kez Sarmat-Alan talanına maruz kaldılar. 262 yılına gelindiğinde Albanya, Sâsânîler Devleti'ne dahil edildi.

Sâsânîlerin Azerbaycan'daki üstünlük mücadeleleri ise Erdeşir b. Bâbek ile birlikte başlamaktadır. Part Kralı Artabanus'u öldürerek Sâsânî tahtını tesis eden Erdeşir, Mezopotamya ve Media gibi güney Azerbaycan'ı da hâkimiyet sahasına kattı. Atropatene, Sâsânî hâkimiyetine geçmesinin ardından bağımsızlığını yitirerek bu imparatorluğun bir eyaleti konumunu aldı. Azerbaycan'ın kuzeyini oluşturan Albanya (Arrân), III. asırdan sonra Ermeniyeye ile beraber Sâsânîlere bağlandı. Albanya, VI. asrın başlarına kadar Sâsânîlerin vasalı olarak varlığını sürdürdü. Bu bölge, VI. asrın sonlarında Atropatene gibi Sâsânî İmparatorluğu'nun terkibine dahil oldu. Böylelikle, önceleri Azerbaycan'ın yalnızca bir bölümünü ele geçiren Sâsânîler, daha sonra ülkenin neredeyse tamamına hâkim oldular.

623 yılına gelindiğinde Azerbaycan coğrafyası, yeniden başlayan İran-Bizans savaşlarına sahne oldu. Herakleios, 623 yılında büyük bir orduyla Azerbaycan'a girdi ve II. Hüsrev büyük bir yenilgiye uğratıldı. İranlıların mağlubiyetinin ardından Azerbaycan'da Hazarlar daha aktif rol oynamaya başladı ve Albanya'yı istila ettiler. Fakat Hazarlar ve kuzey Kafkas Türkleri arasında tezahür eden anlaşmazlıklar sonucunda Albanya'daki hükümler uzun sürmedi. Albanya bağımsızlığını kazandı. Albanya'da tahta Mihranilerin temsilcisi Varaz Grigor çıktı. Böylelikle Albanya, İslâmî fetihlere dek Mihranilerin hâkimiyetinde kaldı. Güney Azerbaycan ise İslam orduları bölgeye girdiğinde Sâsânîlerin hâkimiyeti altındaydı.

XII. asrın başlarına gelindiğinde Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslam Devleti'nin hayata geçirdiği yürüyüşler bilhassa Azerbaycanlıların hayatında köklü değişiklikler meydana getirdi. Azerbaycan toprakları İslam Devleti'ne tabi oldu. Bastırılmayan iç karışıklıklar ve Abbâsî ihtilal hareketi neticesinde son Emevî halifesi II. Mervân'ın öldürülmesi ile birlikte Emevîler son buldu. Hilafette hâkimiyet Abbâsîlere geçti. IX. yüzyılın ortalarında Abbasi Hilafeti oldukça zayıflamış, Hilafete tabi olan ülkelerdeki bağımsızlık eğilimi son derece güçlenmiş durumda idi. İlerleyen süreçte ise

Azerbaycan'da bir dizi bağımsız ve yarı bağımsız devlet ortaya çıkmaya başlamıştı. Şirvanşahlar, Sâc Oğulları, Revvâdîler ve Şeddâdîler bu süreçte ortaya çıkmış olan bağımsız devletlerdir.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Ön ve Merkezi Asya'nın sosyo-politik ve sosyo-kültürel hayatında önemli bir unsur haline gelen Selçuklular, Azerbaycan tarihinde de mühim rol oynadı. Bu kez Tuğrul Bey döneminde Oğuz boylarının Azerbaycan'a akınları başladı.

Moğolların Azerbaycan'a ilk kez yürüyüşleri ise 1220 yılında gerçekleşti. Moğolların ardından 1223 yılında Kıpçak birlikleri Kuzey Kafkasya bozkırlarından Derbend'e gelmişler ve buradan da Azerbaycan'a girmişlerdir. Daha sonra Azerbaycan'a önce Gürcüler, ardından da Hârezmşâhlar saldırdı. 1231 yılında Moğollar ikinci kez Azerbaycan'a yürüdüler. Merâğa güçlkle ele geçirildikten sonra Tebriz kuşatıldı. Moğollar Gence'yi de kuşatarak 1235 yılında işgal ettiler. Gence'nin ardından Şemkir, Tovuz ve Bakü de ele geçirildi. 1239 yılında Derbend'in işgali ile birlikte tüm Azerbaycan Moğolların eline geçti. Moğollar, zaferlerinin ardından Moğolistan'a dönmeyip Güney Kafkasya ve İran'a yerleştiler. Güney Kafkasya ve Azerbaycan, 1239-1256 yılları arasında Moğol valileri tarafından yönetildi.

Büyük Moğol Hanı Möngke istilaları devam ettirmek ve bağımsız faaliyet gösteren hâkimleri itaat altına almak maksadı ile kardeşi Hülâgû'yu 1253 yılında Ön Asya'ya yolladı. Moğolların üçüncü yürüyüşü zamanı, 1257 yılında Azerbaycan tümüyle hâkimiyet altına alındı. Böylece İlhanlılar 1357 yılına dek Azerbaycan'da faaliyet gösterdiler.

Sahip olduğu doğal zenginlikleri ve coğrafi konumu itibarıyla sayısız mücadelelere sahne olmuş olan Azerbaycan, artık İlhanlılar ile Altın Orda arasında bir rekabet konusu haline gelmişti. 737-754 yılları arasında İlhanlı ülkesi birbiriyle mücadele edecek küçük kısımlara bölündü; 741/1340 yılında Şeyh Hasan Celâyiri, Bağdad merkezli bir devlet kurarken, Çobanoğulları da Azerbaycan'a hâkim oldu. Celâyirîliler ve Çobanoğulları birbirlerine karşı saldırılarını sürdürdüler. Şeyh Üveys'in 760/1359 yılında Tebriz'e girmesiyle birlikte Azerbaycan, Celâyir Devleti'nin bir parçası haline geldi. Onun hâkimiyet yılları daha çok Doğu Anadolu bölgesinde etkisini arttıran Türkmenlerin siyasi faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışmakla geçti.

Bu sıralarda Muzafferîlerle Celâyirliler arasında Tebriz'i ele geçirmek için sürdürülen mücadele ise devam etti. Sultan Ahmed 1384 yılından itibaren idareyi ele almayı başardıysa da sevinci fazla uzun sürmedi zira Emîr Timur, sınırlarını genişletmek maksadıyla Azerbaycan dahil olmak üzere bir dizi ülkeyi ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Öte yandan Altın Orda Hanı Toktamış da Azerbaycan'ı ele geçirmeyi arzulamakta ve hareketlerine bu doğrultuda yön vermektedir. Netice itibariyle Azerbaycan coğrafyası, devr-i kadimden beri birçok devletin ilgisine mazhar olduğu gibi devam eden süreç içerisinde de Şirvanşahlar, Timurlular, Altın Orda, Karakoyunlu ve Akkoyunlular için de ehemmiyetini korumuş ve uzun yıllar sürecek olan bir mücadele konusu olmuştur.

Öte yandan Mâverâünnehir ise Emîr Kazagan'ın 759/1358 yılında ölümünden sonraki süreç içerisinde artık devamlı bir kargaşa ve mücadele sahası haline gelmişti. Bu durum faaliyet sahasına çıkmak için fırsat kollayan Timur'un işine yaradı. Emir Kazagan'ın torunu Hüseyin ile birlikte verdikleri zorlu mücadelenin ardından ikili, Mâverâünnehir'i kendi nüfuzları altına almayı başardı. Ancak bir süre sonra araları giderek bozulmaya başlayınca, Emîr Hüseyin yakalanıp oğulları ile birlikte öldürüldü. Nihayetinde Timur, 12 Ramazan 771/9 Nisan 1370 tarihinde pek arzuladığı saltanat tahtına oturmayı başardı. Semerkand'da tahta çıkan Timur, Mâverâünnehir fetihlerinin ardından yüzünü batıya dönmüştü. Bu sırada İran, Azerbaycan ve Anadolu siyasi, idari ve askerî bakımdan parçalanmış bir görünüm arz etmekteydi. Mevcut koşullar karşısında Timur'un ilerlemesi zor olmasa da Azerbaycan ve Doğu Anadolu seferiyle birlikte hem bölgeyi tanımak hem de kendisine karşı çıkabilecek oluşumların güçlerini sınamak istedi.

1381 yılında Herat'ı ele geçirmesinin ardından İsfârâyîn'e yöneldi. Burayı ele geçirerek Mâzenderan'a kadar ilerledi. İlk harekâtıyla bölgenin durumu hakkında fikir sahibi olmasının ardından Timur, batıya yönelik fetihlerini gerçekleştirebilmek ve bilhassa İran ile Azerbaycan'a geçebilmek maksadıyla ikinci kez 786/1384 yılında ordusu ile birlikte Mâzenderan'a yürüdü. Taraflar arasındaki çatışmada Timurlular galip geldi. Timur, kışı Rey'de geçirmesinin ardından Sultâniye'ye gelerek burayı ele geçirdi ve böylelikle Azerbaycan coğrafyasına ilk kez girilmiş oldu. Timur, Sultâniye ile Tebriz'i Ahmed Celâyir'in beylerinden Sarı Adil'e bıraktıktan sonra 787/1385 yılında Rüstemdâr'a geldi ve civardaki şehirler savaşız biçimde ele geçirildi. Kısa süre sonra memleketine geri döndü. Batıya yönelik fetihlerini başlatma adına bu seferi sayesinde

Timur, coğrafyayı yakinen tanıma fırsatı elde ettiği gibi Azerbaycan coğrafyasına da ilk kez girerek yürüyüşünü sonuçlandırdı.

Timur, Semerkand'a döndükten sonra Toktamış Han, Şirvan'ı ele geçirerek Azerbaycan'a girdi (787/1385). Timur, bu haberi işitmesine karşın Horasan seferlerinde sırasında İran'ın durumunu bizzat gördüğünden öncelikle burayı ele geçirmeye karar vererek 788/1386 yılında İran'a doğru hareket etti. Burucerd ve Hürremâbâd'ı yağmalayıp düşmanlarını etkisiz hale getirmesinin ardından yönünü Azerbaycan'a doğru çevirdi. Böylelikle “*üç yıllık sefer*” şeklinde anılan (1386-1388) yürüyüş başlamış oldu. İran, Doğu Anadolu ve Irak'ın bir bölümünü kapsayan bu seferle birlikte Azerbaycan topraklarının ilhakı tamamlandı, Toktamış'ın Şirvan ve Azerbaycan'ı yağmalamasının önüne geçildi ve Ahmed Celâyir'in bölgeye girişi engellendi.

Timur, 15 Recep 793/18 Haziran 1391 tarihinde Kunduzca mevkinde ve karşılaştığı Toktamış'ı mağlup etmesinin ardından 1391 yılı kışını dinlenerek ve çıkacak olduğu “*5 yıllık sefer*” şeklinde adlandırılan (1392-1396) seferin hazırlıklarını yaparak geçirdi.

Timur, Toktamış'ı bir süreliğine pasif duruma getirdiğinden tekrar harekete geçerek Irak ve Fars'a doğru yola koyuldu. Muzafferî hükümdarı Şah Mansur ile 15 Cemaziyelevvel 795/29 Mart 1393 tarihinde yapılan savaşta Timurlular galip gelirken Şah Mansur ise öldürüldü.

Timur, Irak kapılarına dayandığı sırada Anadolu'da siyasi birlikten söz edilememektedir. Timur, bu durumun bölgedeki yeni fetihleri için oldukça elverişli olduğuna kanaat getirerek harekete geçti. Mardin'i aldıktan sonra Diyâr-ı Bekr'i kuşatıp 796/1394 yılı ortalarında Muş Sahrası'na gelmişse de Karakoyunlu beyinin, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte oradan ayrılması üzerine adamlarını Kara Yusuf'u yakalamakla vazifelendirdi. Hiçbir sonuç elde edemeyen Timur, yola devam ederek önce Aladağ'a geldi ardından da Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın tasarrufundaki Avnik Kalesi'ni muhasara etti. Mısır Hoca uzun süre direnmesinin ardından kaleyi devretti.

Timur daha sonra atının dizginlerini Gürcistan'a çevirdi. Timur, Gürcistan'daki fetihlerinin ardından Şeki'de karargâh kurduğu sırada Toktamış Han askerlerinin Derbend'i geçip Şirvan'a bağlı şehirleri yağmaladıklarını işitmesi üzerine ordusuyla birlikte onların üzerine yürüdü ve zafer kazandı. Kış mevsiminin sonlarında yeniden

Toktamış Han üzerine yürüme kararı aldı. 1395 yılı Nisan ayında Terek Nehri kıyısında yapılan muharebe neticesinde Toktamış yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Bu mücadele yalnızca Toktamış'ın değil aynı zamanda Altın Orda'nın da mukadderatını tayin etti zira Altın Orda aldığı darbelerin ardından artık ikinci derecede bir devlet durumuna düşmüş oldu.

800/1398 yılına gelindiğinde ise Timur, Hindistan seferine çıktı. Zengin ganimet elde etmesinin ardından 29 Nisan 1399 tarihinde payitahtına döndü. Semerkand'a dönmesinin ardından, Azerbaycan tarafından hoş olmayan havadisler alması üzerine Hint seferi dönüşünden kısa süre sonra “*yedi yıllık sefer*” şeklinde isimlendirilen yeni bir sefere çıktı. 1399-1400 senesi kış mevsimini Karabağ'da geçiren Timur bu esnada Azerbaycan, Gürcistan ve Irâk-ı Arab'da faaliyetlerini sürdürdü. Gelineen noktada Timur'un Anadolu ile Suriye'yi istilasını için geride engel kalmamıştı.

Öte yandan Yıldırım Bayezid ise yaptığı fetihlerle Anadolu'ya sağlam bir biçimde yerleşmişti. Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması amacıyla harekete geçerek Erzincan Emîri Mutahharten'den itaat etmesini istemiş, Mutahharten ise hâkimiyetini tanımış olduğu Timur'dan yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Timurlu ordusu, kısa sürede Sivas ve Malatya'yı ele geçirmesinin ardından güneye indi. Bayezid, Timur'un Anadolu içlerine ilerleyeceğini düşündüğünden Kayseri'ye gelip rakibini bir süre burada bekledi fakat onunla karşılaşmadığından Mutahharten'in elinde bulunan Kemah ve Erzincan'ı ele geçirdi. Onun bu hareketi, Timur'a Anadolu hâkimiyeti için geçerli bir sebep oluşturmuştur.

Ardından Timur kendisine devamlı gâileler çıkaran şimdi ise Bayezid'in yanına sığınmış bulunan Sultan Ahmed Celâîr'in ülkesine asker gönderdi ve Bağdad ele geçirildi (1401). Bağdad'da bir müddet kalan Timur daha sonra Tebriz'e döndü. Timur, Suriye'de iken Bayezid, önce Sivas'ı Timurlulardan aldı sonrasında ise Timur ile aralarının açılmasının baş amili olarak gördüğü Mutahharten üzerine yürüyerek onu büyük bir bozguna uğrattı.

Öte yandan Türkmen Kara Yusuf'un himayesi meselesi, Bayezid ile Timur'un arasını hayli açmış, taraflar arasında gidip gelen elçi ve mektuplaşmalar da bir netice vermemişti. Timur, Bayezid'e Kara Yusuf'un kendisine teslim edilmesini veyahut da öldürülmesini, bunlardan birinin yapılmaması durumunda ise sınır dışı edilmesini

istediğini bildirmişse de Bayezid bu isteklerin hiçbirini yerine getirmemişti. Taraflar arasında 27 Zilhicce 804/28 Temmuz 1402 tarihinde Çubuk Sahrası'nda vuku bulan savaş neticesinde Timurlular galip gelirken Bayezid ise Timurlu askerlerine esir düştü.

Timur daha sonra Gürcüler ve Ermeniler üzerine yürüdü. Karabağ'da kışlamasının ardından 807 yılı Muharrem ayında (Temmuz 1404) Semerkand'a vardı. Bu kez Çin'i ele geçirme arzusunu taşıyordu. Fakat Ankara Savaşı ve onun yıpratıcı tesirleri Bayezid gibi Timur'u da oldukça hırpalamıştı. 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Timur'un ölümünün ardından Sultan Hüseyin başına buyruk hareket ederken, Sultan Halil ise Semerkand'ı ele geçirmesinin ardından beyleri kendine bağlayabilmek için devlet erkânına hazineden armağanlar dağıtmaktaydı. Böylelikle çok kısa bir süre içerisinde mirzalar arası taht mücadelesi açıktan açığa başlamış oldu.

Diğer taraftan Kara Yusuf ise Van hâkimi İzzeddin Şir'i yenip kendine bağımlı hale getirmesinin ardından Avnik üzerine yürüyerek kaleyi ele geçirdi. Böylece Timurlular Doğu Anadolu'daki son üslerini de kaybetti ve bölgedeki Timurlu egemenliği son buldu. Buna rağmen İzzeddin Şir, Karakoyunlu hâkimiyetinden kurtulmak maksadıyla Ebu Bekir'i, Kara Yusuf ile savaşması için tahrik etti ve ortak düşmanlarına karşı harekete geçerek 1 Cemaziyelevvel 809/14 Ekim 1406 tarihinde karşı karşıya geldiler. Timurlu ordusunda çözülmeler meydana gelmesi sebebiyle Ebu Bekir savaş alanından kaçmak zorunda kaldı.

Kara Yusuf 809/1406 senesi kış mevsimini Merend'de geçirmesinin ardından baharda Sultâniye'ye gitti. Bir süre sonra Tebriz'e doğru yola koyuldu. Olayları dikkatle takip eden Ebu Bekir ise önce Sultâniye'ye oradan da Erdebil ve Merâğa taraflarına uğrayıp buraları yağmalatmasının ardından Cemcemal'e gelerek kışladı. Daha sonra Azerbaycan'ı Türkmenlerden almak maksadıyla Tebriz'e doğru yola koyuldu. Taraflar Şenb-i Gazan yakınlarındaki Serdrûd mevkinde 24 Zilkade 810/21 Nisan 1408 tarihinde karşılaştılar. Yapılan savaş neticesinde Timurlu ordusu tamamen dağıldı ve Mîrân Şah öldürüldü. Ebu Bekir ise Sultâniye'ye doğru kaçtı ve bir süre sonra hayatını kaybetti.

Azerbaycan ve Arrân'ı kendi tasarrufuna almasının ardından Kara Yusuf, Pir Budak'ı Azerbaycan idaresi için saltanat tahtına oturttu ve onun adına hutbe okutup sikke kestirdi. Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf arasındaki dostane ilişki bir müddet daha devam etmişse de bu durum fazla uzun sürmedi. Öyle ki daha evvel Hemedan Yaylağı'nın

kendisine bırakılma talebi reddedilen Ahmed Celâyir, Türkmen beyinin Erzincan muhasarası ile meşgul bulunmasından faydalanarak harekete geçti. 12 Muharrem 813/17 Mayıs 1410 tarihinde Bağdad'dan Tebriz üzerine yürüdü ve kısa süre içerisinde şehre hâkim oldu. Bunu işiten Kara Yusuf derhal Tebriz'e geldi ve Birlikte acı tatlı günler geçirmiş, kader ortaklığı yapmış olan iki eski dost artık son kez düşman olarak karşı karşıya geldi. 28 Rebûlâhir 813/30 Ağustos 1410 tarihinde vuku bulan savaş neticesinde Karakoyunlular büyük bir zafer kazandı. 813/1410 yılı sonlarına gelindiğinde Karakoyunlular, Irâk-ı Acem ve Azerbaycan'ın genelini hâkimiyeti altına almış ve kısa zamanda Doğu'nun en önemli güçlerinden biri haline gelmişlerdi.

Artık tüm ilgi ve alakasını batıya çeviren ve Azerbaycan'a saldırma arzusu taşıyan Şâhruh, İskender'e mektup yazarak Kara Yusuf'a karşı Fars ve Irak ordularını bir araya getirerek Rey dolaylarındaki orduya katılmasını istediğini bildirmiş fakat İskender, Şâhruh'un Irak'ı alma niyetinde olduğunu düşündüğünden muhalefette bulunmuştu. Bu durum üzerine Şâhruh, İsfahan'a gitmenin daha doğru olacağını düşünerek yola koyuldu (817/1414). İsfahan'ın kuşatılması üzerine İskender mukavemet gösteremeyerek kaçtı ardından da şehir ele geçirildi.

Öte yandan Akkoyunlu Karayülük Osman'ın, Karakoyunlulara tabi Erzincan'ı muhasarası üzerine Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer, metbuundan destek istemiş ve İskender yardıma gönderilmişti. Bunun üzerine Karayülük kaçtı, yağmaladığı yerler ise tekrar ele geçirildi. Çok geçmeden Karayülük bu kez Mardin çevresini yağmalamasının ardından şehri kuşatmıştı. Bunu haber alan Kara Yusuf, büyük bir öfkeyle Karayülük Osman'ın üzerine yürüdü. Karakoyunlu beyinin süratli gelişi karşısında Karayülük, Âmid'e doğru kaçmışsa da Kara Yusuf tarafından hezimete uğratıldı. Kaçmaya devam eden Akkoyunlu beyini takiben Merzubân Suyu kenarına gelen Kara Yusuf ona saldırdı ve Mercidabık'ta 18 Şaban 821/20 Eylül 1418 tarihinde vuku bulan muharebede hezimete uğrattı. Akkoyunlu beyi, Kara Yusuf'un elinden kurtularak Haleb'e kaçtı ve bir gece askerleriyle Haleb'den ayrılarak ülkesine doğru yola koyuldu.

Bu sırada Kara Yusuf'un Erzincan valisi Pir Ömer, Kemah'a yürüyerek buradaki Akkoyunlu şehzadesi Yakub'u şiddetli çarpışmanın ardından tutsak alıp Karakoyunlu beyine gönderdi. Ardından da olası bir Akkoyunlu hücumuna karşı Karakoyunlu

beyinden destek istedi ve bu isteğine müspet bir cevap aldı. Kara Yusuf, bir müddetten beri kendisine itaatsizlik gösteren büyük oğlu Bağdad hâkimi Şah Mehmed'in ayaklanmasını bertaraf etmek maksadıyla bölgeye yöneldiği sırada sadık emîrlerinden Pir Ömer ve yardımcı kuvvetlerinin Karayülük Osman tarafından gerçekleştirilen bir baskınla öldürüldüğü haberini aldı (Recep 823/Ağustos 1420). Duruma oldukça öfkelenen Kara Yusuf öc almak istemişse de Şâhruh'un kendisine karşı yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olması üzerine bu arzusunu gerçekleştirememiştir.

Sülalesinden kendisine muhalefet edebilecek hiçbir güç bırakmamış ve babasının kurduğu devletin büyük bir kısmına yeniden sahip olmuş olan Şâhruh için sıra Kara Yusuf'un elinden topraklarını almaya veyahut da kendisine tabi hale getirmeye gelmişti. Amacına Kara Yusuf'a boyun eğdirmek suretiyle ulaşmak isteyen Şâhruh, Tebriz'e elçi gönderip barıştan söz etmişse de Kara Yusuf'un bu teklifi sert bir dille reddetmesi üzerine, süratle hazırlıklarını tamamlayıp, 25 Ağustos 1420 tarihinde Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Ordu ilerlemeye başladığı sırada Tebriz tarafından gelen habercinin Kara Yusuf'un öldüğü haberini getirmesi üzerine Şâhruh, Mirza Baysungur'u Tebriz tarafına gönderirken kendisi ise Sultâniye'ye yöneldi. Şâhruh, Tebriz'e döneceği esnada Karakoyunlu İskender ile İsfend'in atlarının dizginlerini Diyâr-ı Bekr civarından Azerbaycan'a çevirdikleri, Ahlat ve Adilcevaz'a yaklaştıkları bilgisi ulaştı. Öte yandan Karayülük Osman da İskender'den intikam almak niyetiyle Şâhruh'u sürekli ona karşı dolduruyor, memleketin yıkımının sorumlusu olarak Kara Yusuf'un çocuklarını işaret ederek, ortadan kaldırılmaları gerektiği fikrini aşılyordu. Kara Yusuf'un oğulları elçi gönderip barış girişimlerinde bulunmuşlarsa da Şâhruh artık kendisini Türkmenler karşısında oldukça güçlü hissederek eski endişe ve tereddütlerinden tamamen kurtulduğundan bunu kabule yanaşmadı. 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde Türkmenler ile Çağataylar Eleşkirt Ovası'nda karşılaştılar. Karakoyunluların savaş meydanını terk etmek zorunda kalmaları üzerine savaşın galibi Şâhruh oldu.

Şâhruh'un I. Azerbaycan seferinin ardından İskender, Kerkük'e giderken, İsfend Mirza ise Doğu Anadolu'da bulunmaktaydı. Şâhruh'un Azerbaycan'dan ayrıldığı haberini işiten İsfend Mirza'nın harekete geçerek bölgeye gelmesi üzerine daha evvel burada idareci olarak bırakılan Ali Bey, ona mukavemet gösteremediğinden Diyâr-ı Bekr taraflarına kaçtı ve İsfend Mirza kolayca Tebriz'i ele geçirdi. İskender ise haberi duyar duymaz Tebriz'e geldi. İsfend, İskender'e karşı koyamayacağını anladığından Tebriz'i

hızla terk ederek Avnik Kalesi'ne çekildi. İsfend'in kaçmasının ardından İskender bir süre sonra Sökmenabad'a geldi (825/1422). Burada iken, Diyâr-ı Bekr üzerine yürümesi için yapılan tahriklere kapılan İskender, Bingöl yaylağına geldi. Sonrasında Bitlis, Ahlat, Van ve Vestan/Vustan (Gevaş) Emîrlerini ele geçirdi. 874/1425 yılında Van'ı ele geçirdi ve şehrin idaresini Yâr Ali'ye bıraktı. 832/1428 yılı başlarında Sultâniye'yi kuşatmasının ardından Tebriz'e döndü. İskender'in bu faaliyetlerinden haberdar olan Şâhruh, süratle büyük bir ordu toplayarak 25 Haziran 1429 tarihinde Sultâniye'ye girdi. Şâhruh, İskender'in sığındığı Alıncak'tan Selmas'a gittiği ve burada yerleştiği haberini işitmesi üzerine Selmas'a geldi (10 Zilhicce 832/10 Eylül 1429). 17 Zilhicce 832/17 Eylül 1429 tarihinde fitili ateşlenen savaşta İskender'in ordusu daha ilk saldırıda bozguna uğradı ve İskender birkaç adamıyla birlikte kaçarak canını zor kurtardı.

Sultan Halil'in Karakoyunlu İskender'in oğlu Yâr Ali'yi kendisine yollaması gerekirken Şâhruh'a göndermesi karşısında hiddetlenen İskender, 837 yılı sonlarında harekete geçti. Şirvan üzerine yürüyerek civarı yağmaladı. Halil ise sığındığı Mahmudâbâd Kalesi'nden Şâhruh ile Karayülük Osman Bey'e gönderdiği adamlar vasıtasıyla İskender'e karşı yardım talebinde bulundu. Akkoyunlu beyi derhal harekete geçerek Erzurum önlerine gelip şehri ele geçirdi. Tüm bu yaşananlar, Şâhruh'un yeni bir Azerbaycan seferine çıkmasına sebep oldu. Gerekli hazırlıkları tamamlayıp ordusunu toplayan Şâhruh 2 Rebûlâhir 838/5 Kasım 1434 tarihinde Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. İskender'in Alıncak Kalesi eteklerinde bulunduğunu işitmesi üzerine yönünü buraya çevirdi. Şâhruh'un kendi üzerine gelmekte olduğunu haber alan İskender, Kaplan Kalesi taraflarına kaçtı. İskender, ailesini burada bırakarak adamlarıyla birlikte Anadolu'ya doğru yöneldi. Böylelikle 839/1436 yılı başlarında Azerbaycan'da Timurlu hâkimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu.

İskender'in kaçış haberi Şâhruh'a ulaşınca adamlarını İskender'i takiple görevlendirdi. Akkoyunlu Karayülük Osman'dan da İskender'in yolunu kesmesini istedi. Savaş sırasında Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in attan düşerek başından ölümcül bir darbe alması üzerine çıkan kargaşada Akkoyunlu askerleri geri çekilerek Erzurum'a doğru kaçtılar.

Şâhruh, Karabağ'da bulunduğu sırada Osmanlı hükümdarı II. Murad'a elçi göndererek İskender'in hudutta görüldüğü takdirde yakalanarak kendilerine

gönderilmesini istediğini bildirmişti. Öte yandan İskender ise Osmanlı hükümdarı tarafından ilk başta layığıyla ağırlandıysa da askerlerinin, yöre halkına saldırmaya başlamaları üzerine Osmanlı topraklarını terk etmesi istendi. Osmanlı topraklarını terk eden İskender bir süre sonra yeniden harekete geçti. Cihan Şah ile giriştiği mücadelede mağlup olarak savaş meydanından kaçıp son defa Alıncak Kalesi'ne sığındı ve bir süre sonra da oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü. Cihan Şah ise 1446 yılında Bağdad'ı ele geçirdi ve böylelikle tüm Karakoyunlu topraklarının hâkimi durumuna geldi.

Timurlu cephesinde ise olaylar pek iç açıcı değildi. Zira Herat'ta huzursuzluklar baş göstermiş, mirzalar arasında veraset çekişmeleri yaşanmaya başlamıştı. Şâhruh'un 12 Mart 1447 tarihinde hayatını kaybetmesi birtakım hareketlilikleri de beraberinde getirdi. Şâhruh'un torunu Sultan Muhammed önce İsfahan'ı ardından da Şîraz'ı ele geçirdi. Mirzalar arasında yaşanan çekişmeyi fırsata çevirmek isteyen Cihan Şah Hemedan, Kazvin ve Dergüzîn'i ele geçirmesinin ardından Kazvin ve Rey Soğukbulak'ı taraflarına yöneldi. Bunun üzerine Sultan Muhammed kalabalık bir orduyla Cihan Şah üzerine yöneldiyse de taraflar arasında antlaşma sağlandı. Bir süre sonra Babür'ün Herat'a hâkim olmasıyla birlikte Timurlu Devleti başlıca üç nüfuz bölgesine ayrılmış oldu; Horasan'da Babür, Fars ve Irâk-ı Acem'de Sultan Muhammed, Mâverâünnehir'de ise Uluğ Bey hâkim durumda idi.

Uluğ Bey'in Horasan'dan ayrılmış bulunmasını fırsat bilen Sultan Muhammed, Horasan'a yürüdü (853/1449-1450). İki kardeşin mücadelesinde Sultan Muhammed galip geldi. Sultan Muhammed 855/1452 yılında Babür'le savaşmak maksadıyla Horasan üzerine yürüdü. Cenârân yakınlarında karşılaşan ikiliden bu kez mağlup olan taraf Sultan Muhammed oldu. Babür'e esir düşen Sultan Muhammed'in öldürülmesiyle birlikte bu mücadele son bulmuş oldu (Zilhicce 855/Ocak 1452).

Sultan Muhammed'i bertaraf eden Babür bu kez Cihan Şah'a mektup yazarak dedesi Şâhruh döneminde olduğu gibi Azerbaycan vergilerinin Herat'a gönderilmesini istediğini bildirip ardından da Irâk-ı Acem ve Fars bölgelerini topraklarına katmak için harekete geçtiyse de daha önce söz konusu bölgelere tayin ettiği adamlarının halktan haksız yere vergi talebinde bulunmaları üzerine kendisine yüz çevrilmişti. Timurluların içerisinde bulundukları durumdan faydalanmak isteyen Cihan Şah, oğlu Pir Budak'ı emîrlerle birlikte Irâk-ı Acem'in istilasını için gönderdi ve Karakoyunlular kısa sürede Irâk-

1 Acem ve Fars bölgesine egemen oldular. Daha sonra İsfahan'da karışıklıkların yaşanması üzerine Cihan Şah buraya gelerek duruma müdahale etti. Babür, Türkmenlerin ayrıldığını işitip öc alma hevesine kapılarak Mirza Sencer idaresindeki orduyu Kirman ve Fars'ı ele geçirmek maksadıyla yola çıkardı ve fazla zorlanmadan Şîraz'ı ele geçirmeyi başardı.

Timurluların Fars bölgesine yeniden hâkim olmaları ülkenin çeşitli yerlerinde tesirini göstermeye başlamış, durumdan faydalanmak isteyen İsfahan ileri gelenleri, Karakoyunlular adına idarecilik yapan Hâce Tarumî'yi öldürerek şehirde kalan ordu mensuplarını da tutuklamışlardı. Öte yandan Karakoyunlu Cihan Şah ise oğlu Mirza Muhammed'i yeniden işgal etmesi için İsfahan'a gönderdi. Ardından Pir Budak da Şîraz'a doğru yola koyuldu. Pir Budak'ın gelmekte olması sebebiyle Şîraz'da panik havası oluşmuş ve Timurlular Kirman'a doğru yola koyulmuşlardı. Timurluları takip ederek Mirza Sencer'i bozguna uğratan Pir Budak bölgeye tekrardan hâkim olmayı başardı.

Bu sıralarda Horasan'da bulunan Mirza Sencer önce Kirman'a gelerek burayı ele geçirmiş ardından da Şîraz'a yürümüştü. Fakat Serçehan mevkiine geldiğinde Pir Budak'ın Şîraz'a doğru ilerlediğini öğrenmesi üzerine daha fazla ilerlemeyerek geri döndü. Pir Budak ise yola devam ederek muhalif olarak ele geçirdiklerini öldürmüş, yerleşim yerlerini de yağmalatmıştı. Bu esnada Mirza Sencer, hazırlıklarını tamamlamış şekilde Türkmenleri beklemekteydi. Taraflar arasında gerçekleşen çarpışma neticesinde Timurlu ordusu bozulmuş, Mirza Sencer kaçmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Kirman'ı da ele geçiren Pir Budak daha sonra Şîraz'a yöneldi.

Irâk-ı Acem, Fars ve Kirman'da kolay elde edilen başarılar ve Timurlu mirzaları arasındaki çekişmeler, Cihan Şah'da Horasan'ın büyük bir güçlkle karşılaşmaksızın ele geçirilebileceği izlenimini uyandırdı ve bu doğrultuda harekete geçerek oğlu Mirza Muhammed'i, Damgan'ın fethiyle görevlendirdi.

Bu esnada rahatsızlıkları sebebiyle artık devlet işleriyle ilgilenemeyecek duruma gelen Babür, 861/1457 yılında hayatını kaybetti. Onun ölümü mirzalar arasındaki mücadeleyi daha da perçinledi. Ebû Said, Babür'ün ölüm haberini almasının ardından amacı doğrultusunda harekete geçti ancak bunu bir fırsat olarak gören yalnızca kendisi

değildi. Karakoyunlu Cihan Şah da Babür'ün öldüğünü duyunca hareketlenmiş, az bir zaman sonra Herat'a girmişti (1458).

Cihan Şah ile Ebû Said arasında karşılıklı gidip gelen elçiler vasıtasıyla gerginlik ortadan kalkmaya başlamışsa da Ebû Said'in birdenbire Ovbe yolunda ortaya çıkmasıyla birlikte durum değişti. Cihan Şah hareket dizginini Ovbe'ye çevirdiği sırada Pir Budak, öncü olarak harekete geçti. Öncülerden bir grubun başarısız olması üzerine Pir Budak, bizzat kendisinin Ebû Said'in üzerine giderek onu perişan etmek istediğini belirtmişse de bu istek Cihan Şah tarafından kabul edilmemiştir. Bu esnada Tebriz'den gelen haberciler, Cihan Şah'ın Makû Kalesi'nde hapsedilen oğlu Hasan Ali'nin hapisten kaçıp başkaldırdığını bildirdiler. Bu durumda Ebû Said'le bir mücadele içerisine girmenin doğru olmayacağını düşünen Cihan Şah uzlaşarak bölgeden ayrılmanın daha doğru olacağını ifade etti ve taraflar arasında barış yapıldı.

Cihan Şah, bir süre oğullarının isyanını bastırmakla uğraştı. Öte yandan Akkoyunluların Uzun Hasan liderliğinde giderek güçlenmeleri Cihan Şah'ın dikkatinden kaçmamış ve onlara bir darbe indirip etkisiz hale getirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Fakat Cihan Şah, bu fırsatı elde edemedi. Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırıldı. Karakoyunlu beyinin ölüm haberinin yayılmasıyla birlikte Azerbaycan'da iç karışıklıklar baş gösterdi. Karakoyunlu şehzadelerinden her biri bulundukları yerlerde hükümdarlığa kalkıştılar. Durumdan istifade etmek isteyen Ebû Said ise Azerbaycan ve Irak seferine çıkmaya karar verdi. Karakoyunlu topraklarını ele geçirmek üzere komutanlarını bölgeye gönderdi.

Bu sıralarda Uzun Hasan, Tebriz'de bulunan Seyyid Mezid'e haber göndererek Tebriz'i oğlu Uğurlu Mehmed'e verdiğini, bu sebeple Timurluların Tebriz'i boşaltmaları gerektiğini bildirdi. Böylelikle Ebû Said ile Uzun Hasan arasına düşmanlık girmesinin ardından iki hükümdarın karşılaşması da artık kaçınılmaz hale gelmişti. Karşılıklı gidip gelen elçilerden de müspet bir netice elde edilememişti. Uzun Hasan, Timurlu ordusunda kıtlık çıkması için tüm yolları kapatmıştı. Uzun Hasan'ın üzerlerinde kurduğu baskıya daha fazla mukavemet gösteremeyeceğini anlayan Ebû Said çareyi barış yolu aramakta bularak, elçi vasıtasıyla Uzun Hasan'ın uygun gördüğü her şeyi kabul edeceğini bildirdiyse de sonuca ulaşamadı. Türkmen askerlerinin ordugâha gelmesi üzerine çaresi kalmayan Ebû Said kaçış yolunu tuttuysa da bir süre sonra yakalanarak Uzun Hasan'a

getirildi. Gevherşad Begüm'ü katletmesi sebebiyle kısas olarak cezalandırılmak üzere Yadigâr Muhammed'e teslim edilerek onun nökerleri tarafından öldürüldü (22 Recep 873/5 Şubat 1469).

Öte yandan Hasan Ali'nin de Akkoyunlularla giriştiği mücadelede hayatını kaybetmesiyle birlikte Azerbaycan ve Irâk-ı Acem taraflarındaki Karakoyunlu Devleti sona ermiş oldu. Geriye ise yalnızca Bağdad şubesi kaldı. Uzun Hasan, Bağdad taraflarına inerek orayı da Cihan Şah'ın beylerinin elinden aldı. Böylece Karakoyunlu Devleti sona erdi, onların yerini ise kadim düşmanları olan Akkoyunlular aldı.

Ebû Said'in ölümünün ardından geride kalan oğullarından hiçbiri ülke toprakları üzerinde mutlak otorite kurmayı başaramadı. Onun, Timurlu Devleti'ni yeniden kurma düşüncesi gerçekleştirilemediği gibi devlet, inkırazın yeni bir devresine girdi. Onun vefat etmesiyle birlikte Akkoyunlu beyinin Timurlu topraklarında genişlemesinin önündeki son pürüz de bertaraf edildi.

Ebû Said'in öldüğü haberinin işitilmesi üzerine Mirza Hüseyin Baykara, atının dizginlerini Herat'a çevirdi ve giriştiği mücadelenin ardından şehre hâkim oldu (873/1469). Fakat saltanatını sağlamlaştırabilmesi için Timurlu mirzalar tehdidinden kurtulması gerekiyordu. Onun karşısındaki en önemli tehdit ise Baysungur oğlu Yadigâr Muhammed idi. Uzun Hasan tarafından desteklenen Yadigâr Muhammed yönünü Herat'a çevirdi ve Baykara mukavemet gösteremeyerek geri çekilmek durumunda kaldı. Önündeki tüm engellerin ortadan kalkması üzerine Yadigâr Muhammed şehre girdi ve kendi adına hutbe okuttu (875/1470). Ancak bu durum uzun sürmedi zira Yadigâr Muhammed sürekli eğlence meclisleri ile uğraşıyordu. Şehirde asayiş bozulmuş, halk onlardan yüz çevirir hale gelmişti. Bunu kendisi için bir fırsat addeden Baykara, ahalinin yardımıyla birlikte Herat'a geri döndü. Yadigâr Muhammed ise öldürüldü (875/1470). Onun, hayatını kaybetmesiyle Akkoyunluların Horasan'a karşı başlattığı faaliyetler de son bulmuş oldu.

Hüseyin Baykara'nın Herat hâkimiyeti 911/1506 yılında vuku bulan ölümüne dek sürdü. Onun döneminde yaşanan mali sıkıntıların yanı sıra Timurlu mirzalarının sık sık baş kaldırması gündemi hayli meşgul etmekteydi. Baykara, 1500 yılında isyan eden oğlu Muhammed Hüseyin'e karşı yürüdüğü sırada Özbeklerle Semerkand için kıyasıya mücadele edilmekteydi. Timurluların kendi içlerindeki rekabeti Özbeklerin işine

yaramıştı. Özbek lideri Muhammed Şeybânî Han'ın önündeki en büyük engel Bâbü'r'dü. Bu iki büyük han, Semerkand'ı kaybetmemek için büyük bir mücadele içerisindeydiler. Bu sıralarda Hüseyin Baykara'nın 11 Zilhicce 911/5 Mayıs 1506 tarihinde hayatını kaybetmesinin ardından bir taraftan mirzalar arası çekişmeler diğer taraftan Özbek baskısı devleti iyice yıprattı. Nihayetinde Hârizm, Mâverâünnehir ve Horasan'ı ellerine geçiren Özbekler, Timurlu hâkimiyetine son verdiler.

Anadolu'ya Moğol İstilasası döneminde gelen Akkoyunlular ve Karakoyunlular siyasi ve tarihî pek çok dönüşüme gebe olan çalkantılı bir dönemde hüküm sürmüşlerdir. Faaliyetleriyle adlarından söz ettirmeyi başarmış olan bu iki Türkmen devletten Akkoyunlular, dönemin önemli güçlerinden olan Timurlulara itaat yolunu tercih ederek önemli kazanımlar elde ederlerken Karakoyunlular ise muhalefet etme yoluna gitmişlerdir. Akkoyunlular, öteden beri düşmanlık besledikleri Karakoyunluların Timurlularla olan mücadelesini her fırsatta körüklemiş ve bu kaos ortamından kendilerine fayda sağlamıştır. Timurlular, başlangıçta Akkoyunlularla ittifak halinde olup Karakoyunlularla çetin bir mücadele içerisinde girmişlerse de bu durum Şahruh döneminden sonra değişime uğramıştır. Akkoyunlular, mirzalar arasında vuku bulan taht mücadeleleri neticesinde güçsüzleşen Timurlu Devleti'nin içerisinde bulunduğu koşullar sebebiyle tabi olma durumunu sonlandırmışlar hatta bir süre sonra mücadeleye tutuşmuşlardır. Öte yandan Timurlular ise her daim kendi çıkarlarını ön planda tutmuş hatta bu doğrultuda düşmanları olan Karakoyunlularla ittifak bile kurmuşlardır. Bu iki Türkmen devletin mücadelesi sebebiyle pek çok insan yaşamını yitirmiş, savaştıkları coğrafya da bu tahribattan nasibini almıştır. Üstelik Safevîyye Tarikatı şeyhi Şeyh Cüneyd bu kargaşa ortamından faydalanarak önce Akkoyunlular ile yakın temas kurmuş, ardından da “*şeyhlikten şahlığa*” evrilen sürecin temellerini atmıştır.

Söz konusu devletlerin ilişkilerine tüm bu bilgiler ışığında bakıldığında; tarihi bir tekerrür olarak Türk unsurları birbirleriyle ittifak kurmak yerine mücadele etme yoluna gitmişler bu da hem devletlerin kısa ömürlü olmalarına hem de o coğrafyaların kan kaybetmesine sebep olmuştur. Türk tarihinde önemli bir yer tutan bu üç devletin gerek siyasi gerek içtimai manada kolektif bilincimize sundukları katkılar zannımızca göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Çalışmamızın Türk tarihine meftun genç nesillere katkı sunması dileğiyle...

Timurluların yakın doğu hakimiyetinin aşamalarını ortaya çıkarmayı hedeflediğimiz bu çalışmada Timurlular ile ittifak kuran ve onlara zorluk çıkaran iki Türkmen unsurun tahlilini yapmaya çalıştık. Timurluların yakın doğu siyasetinde Akkoyunlular ve Karakoyunluların faaliyetlerine ilişkin yeni araştırmacılar için ön bilgi edinebilecekleri derli toplu bir araştırma olması amacıyla yola çıkılan çalışmanın diğerlerinden farkı; iki Türkmen devletle olan ilişkilere kapsamlı biçimde yer verilmeye çalışılmasının yanı sıra söz konusu dönemde faaliyet gösteren diğer siyasi teşekküllerle olan münasebetlere de temas edilmeye çalışılmasıdır. Araştırmamızda içerisinde barındırdığı bilgiler bakımından can alıcı öneme sahip Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış ana kaynakların kullanımına özen gösterilmeye çalışıldı. Türkçe çevirisi yapılmış olan eserlerin çevirileri esas alınırken, çevirisi mevcut bulunmayan eserlerin ise asıllarına yer verildi. Araştırmamızda kullanılan Arapça kaynakların başında vuku bulan hadiseleri genel manada kronik yazarlarından farklı bir bakış açısıyla değerlendiren İbni Arabşah'ın kaleme aldığı *Âcâibu'l-Makdûr* adlı eserden bilhassa Timur ve faaliyetleri noktasında sıkça faydalanıldı. Bunun yanı sıra İbni Tagrıberdi'nin *En-Nücûmu'z-Zâhire* adlı eserine Timur'un doğumundan itibaren faaliyetleri ile Akkoyunlu ve Karakoyunluların mücadelelerine ilişkin detaylı bilgi vermesinin yanı sıra bu üç devletin Memlûklerle olan münasebetlerine dair doyurucu malumat içerdiğinden sıkça başvuruldu. Bir diğer kaynak olan Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın *Müneccimbaşı Tarihi*'nin (Sahâifü'l-ahbâr) ise ilk cildinde yer alan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid'e iltica etmesiyle başlayıp Ankara Savaşı'yla sonuçlanan süreç ile ikinci cildinde yer alan Uzun Hasan Bey'in tüm çabalarına rağmen Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon'u alıp imparatorluğu ortadan kaldırmasına engel olamamasına değinilen kısımlardan faydalanıldı. el-Makrîzî'nin *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifeti Duvel el-Mulûk*'u ile İbn Hacer'in *İnb'âel- Gümri bi-Ebn'âel- 'Umr* adlı eserinden Timur ve Şahruh devri Timurlu tarihine ilişkin verdiği bilgiler noktasında, İbnü's-Şihne'nin *Ravzü (Ravzatü) 'l-menâzir fi 'ilmi 'l-evâ'il ve 'l-evâhir* adlı eserinden ise bilhassa Timur'un Suriye'deki faaliyetleri dahilinde yararlanıldı.

Çalışmada kullanılan Farsça kaynaklar arasında önemi haiz olan Ebu Bekr-i Tihranî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserinden Akkoyunluların siyasi tarihi noktasında, Timurlu tarihi kronikçilerinden Nizameddin-i Şâmî ile Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâmelerinden* ise dönem hadiselerinin tamamında yararlanıldı. Mu'îneddîn

Natanzî'nin *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî* (İskender Anonimi) adlı eseri ise Timurluların faaliyetlerine ilişkin kapsamlı bilgi vermesinin yanı sıra Türkmenlerle münasebetlere de yer vermesi dolayısıyla başvuruldu. Hasan-ı Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârih* adlı eserine ise hem Safeviler, Timurlular ve iki Türkmen devlete ilişkin vuku bulan olayları kronolojik olarak ele alması hem de detay içeren bilgileri ihtiva etmesi bakımından sıkça başvuruldu. Tacü's-Selmânî'nin *Tarihnâme* adlı eserinden Timur'un son bir yıllık faaliyetleri ile vefatının ardından vuku bulan hadiseler noktasında faydalanıldı. Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî'nin *Târîh-i Kebîr* adlı eserinden Timur'un Hindistan seferinden başlayıp Şahruh'un ölümüne dek gelişen hadiseler noktasında faydalanıldı. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî'nin *Bezm u Rezm* adlı eserinden bilhassa Timur'un Anadolu'yu istila girişimi öncesinde Kadı Burhaneddin öncülüğünde oluşturulan ittifakın detayları noktasında faydalanıldı. Şükrullah Efendi'nin *Behcetü't Tevârih* adlı eserinden Ankara Savaşı arefesinde Timur ve Bayezid arasında cereyan eden hadiselerle yer vermesi bakımından yararlanıldı. Şeref Han'ın *Şerefname* adlı eseri ise olaylara kronolojik biçimde yer verdiğinden bu eserden belirtilen dönem aralığında vuku bulan hadiseler noktasında faydalanıldı. Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Tarih-i Cihân-ârâ* adlı eserinden Akkoyunlu ve Karakoyunluların siyasi faaliyetleri, Mîrhând'un *Tarih-i Ravzâtu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* adlı eserinden ise Timurluların siyasi faaliyetleri noktasında yararlanılırken Abdürrezzak-ı Semerkandî'nin *Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn*'inden bilhassa Timurlu Ebû Said devri hadiselerinde sıkça faydalanıldı. Fazlullah b. Ruzbihan'ın *Tarih-i Alem-Ârâ-yi Emîn-î* adlı eserine bilhassa Sultan Yakub devri olaylarında başvurulurken Hândmîr'in *Habibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer* adlı eserine ise bilhassa Ebû Said devri ve haleflerinin faaliyetlerine ilişkin malumat elde etmek maksadıyla başvuruldu.

KAYNAKÇA

- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512). Düzenleyen: Necdet Öztürk. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman. Düzenleyen: Nihat Azamat. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992.
- Neşri, Âşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi. Çeviren Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Nesevi, Celâleddin Hârizmşah Biyografisi. Çeviren Necip Asım. İstanbul: İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Çeviren Besim Atalay. Cilt I. Ankara: TTK Basımevi, 1985.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib. Çeviren Abdullah Duman ve Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018.
- Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi. Düzenleyen: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen. Cilt II. Ankara: TTK Basımevi, 1957.
- Moğolların Gizli Tarihi. Çeviren Ahmet Temir. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Ağırakça, Ahmet. « Müneccimbaşı, Ahmed Dede.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 32: 4/6. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ahmetbeyoğlu, Ali vd. Türklerin Tarihi: Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Aka, İsmail. «Acâibü'l-Makdûr.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 1: 318. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aka, İsmail. «Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti.» Makaleler 1 içinde, düzenleyen: E. Semih Yalçın ve Şarika Gedikli, 397/411. Ankara: Berikan Kitabevi, 2005.
- Aka, İsmail. İran'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri. Ankara: TTK Basımevi, 2001.
- Aka, İsmail. Mirza Şahrüh ve Zamanı: 1405-1447. Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Aka, İsmail. «Şahrüh'un Âzerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri.» Makaleler 2 içinde, düzenleyen: E.Semih Yalçın ve Şarika Gedikli, 377-378, 381, 382/384. Ankara: Berikan Kitabevi, 2005.
- Aka, İsmail. «Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi.» Belgeler. 1981.
- Aka, İsmail. «Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri.» Makaleler 1 içinde, düzenleyen: E. Semih Yalçın ve Şarika Gedikli, 107/111, 111/116, 116/120, 120/123, 123/125, 125/126, 130/131. Ankara: Berikan Kitabevi, 2005.
- Aka, İsmail. Timurlular. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Aka, İsmail. «Timurluların Âzerbaycan ile Alakaları.» Makaleler 1 içinde, düzenleyen: E. Semih Yalçın ve Şarika Gedikli, 413-414. Ankara: Berikan Kitabevi, 2005.
- Aka, İsmail. «Toktamış.» Makaleler 3 içinde, düzenleyen: E. Semih Yalçın ve Şarika Gedikli, 120,121. Ankara: Berikan Kitabevi, 2005.
- Aka, İsmail. «Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti.» Türk Kültürü, 325 (1990): 296-303.

- Aka, İsmail. «Hândmîr.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 15: 552. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aka, İsmail. «Mîrhând.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 30:156. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aka, İsmail. «Timur.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 41: 174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aka, İsmail. «Timurlular.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 41: 178. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Akbıyık, Hayrunnisa Alan. «Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi.» Bilig. 1 Aralık 2003.
- Akkoyunlu, Dilaver. Akkoyunlular ve Bayburt: Snorya Tarihi. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1992.
- Akman, Aslıhan. Azerbaycan: Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2005.
- Aksoy, Hasan. «Fetihnâme.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 12: 470. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Akyol, Hasan. «Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri.» Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Alan, Hayrunnisa. Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular: 1360-1506. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Alan, Hayrunnisa. «Tavacı.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 40: 177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bondârî. Zubdat al-Nuşra va Nuhat al Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi. Çeviren Kıvameddin Burslan. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Algar, Hamid, ve Ali Alparslan. «Hüseyin Baykara.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 18: 530. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Alinge, Curt. Moğol Kanunları. Çeviren Coşkun Üçok. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022.
- Almaz, Hasan. «Şükrullah b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü't-Tevârîh: İnceleme - Metin - Tercüme.» Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Andican, A. Ahat. Emir Timur: Tarih, Siyaset, Miras. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Andreasyan, Hrand D. «XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar.» Tarih Enstitüsü Dergisi, 3 (1972): 83-149.
- Ankara Meydan Muharebesi: 1402. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. «Karakoyunluların Menşei Hakkında Bazı Görüşler.» Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içinde, düzenleyen: Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz, 137-141. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. «Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşâh ve Dönemi: Siyaset-Teskilat-İktisad-Din-Kültür (1438-1467).» Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Armutlu, Sadık. «Sultan Ahmed Celâyir: Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili.» Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Aşurbeyli, Sara Xanım. Şirvanşahlar Dövləti. Bakı: Poliqrafiya Evinin Mətbəəsi, 2006.
- Aşurbeyli, Sara. «Şirvanşahlar.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 39: 211. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atik, Kayhan. Lütü Paşa ve Təvârih-i Âl-i Osman. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Avcı, Casim. «Mu'tasım-Billâh.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 31: 381. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aydeniz, Veysel. Akkoyunlu-Kürt İlişkileri. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2012.
- Aydın, Mustafa. «Karabağ.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, içinde, 24: 367. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mustafa. «Şirvan.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 39: 204. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Azimli, Mehmet. Abbasiler Dönemi Babek İsyanı. Ankara: İlâhiyât, 2004.
- Babinger, Franz. Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı. Çeviren Dost Körpe. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2002.
- Babür. Baburnâme; Babur'un Hâtıratı. Düzenleyen: Reşit Rahmeti Arat. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Bala, Mirza. «Gence.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 4: 762. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Bala, Mirza. «Karabağ .» İslâm Ansiklopedisi içinde, 6: 213/214. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Barkan, Ömer Lütfi. «Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar.» Türk Tarih Vesikaları, 1/2 (1941-1942): 91-106.
- Barkan, Ömer Lütfi. «Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar.» Türk Tarih Vesikaları, 1/3 (1941-1942): 184-197.
- Barthold, V.V. Orta Asya Türk Tarihi Dersleri. Düzenleyen: Hüseyin Dağ. Ankara: Çağlar Yayınları, 2004.
- Barthold, W. «Âzerbaycan ve Ermenistan.» Tarih Araştırmaları Dergisi. 1963.
- Barthold, W. «Çagatay.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 3: 266, 267, 268. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977.
- Barthold, W. «Derbend.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 3: 536. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Barthold, W. «Şirvan.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 11: 571. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Barthold, Wilhelm. Uluğ Beg ve Zamanı. Çeviren İsmail Aka. Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- Baykal, Bekir Sıtkı. «Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi.» Tarih Araştırmaları Dergisi. 1964.
- Bedirhan, Yaşar. «Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri.» 2014.

- Behrâmnejâd, Muhsin. Karakoyunlular Akkoyunlular: İran ve Anadolu’da Türkmen Hanedanları. Çeviren Serdar Gündoğdu ve Ali İçer. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Bekirhan, Mehmet Fatih. Van Gölü Havzası ve Erciş Tarihi. Konya: Star Ofset, 2012.
- Berdzenişvili, Nikoloz, ve Simon Canaşıa. Gürcüstan Tarihi: Başlangıçtan 19. Yüzyıla kadar. Çeviren Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları, 1997.
- Beygu, Abdürrahim Şerif. Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.
- Beysanoğlu, Şevket. Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi. Cilt II. Ankara: Neyir Matbaası, 1990.
- Bezer, Gülay Öğün. «İldenizliler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, içinde, 22: 82-84. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bezer, Gülay Öğün. «Şâmî, Nizâmeddin.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 38: 330. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bezer, Gülay Öğün. «Şeddâdîler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 38: 409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bilgili, Ali Sinan. «Emir Timur’un Azerbaycan Faaliyetleri.» Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu içinde, düzenleyen: Abdulvahap Kara ve Ömer İşbilir, 193-233. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Bilgin, Orhan. «Matla-ı Sa’deyn.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 28: 141. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bostancı, Fatih. «Yahya b. Abdullatif Kazvî’nin Lübbü’t-Tevârîh Adlı Eserine Göre Timurlu Devleti Tarihi.» Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular içinde, düzenleyen: Fatih Bostancı, 128-174. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023.
- Boyle, John Andrew. «Dynastic and Political History of the Il-Khans.» The Cambridge History of Iran içinde, düzenleyen: Peter Jackson, 325-326. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Buniyatov, Ziya Musa. «Azerbaycan.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 4: 318/319. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Büchner, V. F. «Serbedârîler.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 10: 511-512. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Bünyadov, Ziya. Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225-ci illər). Çeviren Cahangir Qəhrəmanov. Bakı: Elm, 2007.
- Bünyadov, Ziya. Azərbaycan VII-IX Əsrlərdə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
- Caferoğlu, A. Azərbaycan. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1940.
- Caferoğlu, A. «Azerbaycan Tarihine Umumî Bir Bakış.» Azerbaycan Yurt Bilgisi içinde, düzenleyen: Ahmet Caferoğlu, 13. Ankara: TDK Yayınları, 2008.
- Cahun, Leon. Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405’e, Türkler ve Moğollar . Çeviren Sabit İnan Kaya. İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006.
- Clavijo, Ruy Gonzales de. Anadolu Orta Asya ve Timur . Çeviren Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Ses Yayınları, 1993.
- Clavijo, Ruy Gonzâlez de. Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.

- Coşkun, Derya. Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı: Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. Tarih-i Cihan Güşa. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2013.
- Çağatay, Neşet. «Akkoyunlular.» Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu içinde, düzenleyen: Necip Aygün Akkoyunlu ve Adil Şen, 43-50. Ankara: Grafiker, 2003.
- Çağatay, Neşet. «Akkoyunlular.» Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi içinde, düzenleyen: Necip Aygün Akkoyunlu ve Adil Şen, 43-50. Ankara: Grafiker, 2003.
- Çay, Abdulhâluk M. «Azerbaycan ve Türkler.» Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde, düzenleyen: İmran Baba, 89-109. Azerbaycan: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Çay, M. Abdulhalûk. Anadolu'da Türk Damgası: Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.
- Çetin, Altan. «Yahya Kazvinî'nin Lubb Et-Tevâri'hinde Akkoyunlularla Alâkalı Bilgiler.» Belleten. 2007.
- Çetin, Halil. Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.
- Çevik, Adnan. « XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi.» Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002.
- Çilingiroğlu, Altan. Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997.
- Çuhadar, Mustafa, ve İsmail Yiğit. «İbn Tagrîberdî.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 20: 386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- d'Ohsson, Abraham Konstantin. Moğol Tarihi (Denizler İmparatoru Cengiz). Çeviren Bahadır Apaydın. İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008.
- Daş, Abdurrahman. «Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları.» Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2004.
- Demirkent, Işın. «Bizans.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 6: 233. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demiroğlu, Ayla. «Devletşah.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 9: 244. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demirtaş, Faruk. «Bozulus Hakkında.» Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 1949.
- Derviş Ahmed Âşıkî. Âşıkpaşaoğlu Tarihi. Düzenleyen: Atsız. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- Devletşah. Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ. Çeviren Necati Lugal. Cilt II. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Devletşah. Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ. Çeviren Necati Lugal. Cilt III. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Devletşah. Devletşah Tezkiresi: Tezkiretü's-Şuarâ. Çeviren Necati Lugal. Cilt IV. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

- Dilek, Kaan. «Şerefeddin Ali Yezdi.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 38: 551. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Duğlat, Mirza Haydar. Tarih-i Reşidî. Çeviren Osman Karatay. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Dukas. İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462). Çeviren V. Mirmiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Duman, Eşref. «Azerbaycan'a Yönelik İlk İslâmi Fetihler.» Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Durmuş, İlhami. «Anadoluda Kimmerler ve İskitler.» Belleten. 1997.
- Durmuş, İlhami. «İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri.» Gazi Akademik Barış. 2008.
- Durmuş, İlhami. İskitler (Sakalar). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2008.
- Ebu Dülef. İran Seyahatnamesi: 10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezi'ne Yolculuk. Çeviren Serdar Gündoğdu. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Ebülgazi Bahadır Han. Türklerin Soy Kütüğü; Şecere-i Terakime. Düzenleyen: Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Edirneli Oruç Beğ. Oruç Beğ Tarihi. Düzenleyen: Atsız. Tercüman 1001 Temel Eser, 1972.
- el-Bağdadi, Abdullah b. Fethullah. Doğuda İslam Devletleri Tarihi. Çeviren Cuma Karakaya. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2022.
- el-Fuşencî, Mevlâna Sefieddin Muhammed b. Mahmud b. Fahreddin . Emir Timur: İbretü'n-Nâzırîn. Çeviren Ahmet Özturhan. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2021.
- el-Hüseynî, Ca'ferî b. Muhammed. Târîh-i Kebîr: Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk. Çeviren İsmail Aka. Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- el-Hüseynî, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâşır ibn Ali. Ahbâr üd-Devlet is-Selçukîyye. Çeviren Necati Lügal. Ankara: TTK Basımevi, 1943.
- Əliyarlı, Süleyman. Azərbaycan Tarixi; Uzaq Keçmişdən 1870-ci İllərə Qədər. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1996.
- el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. İslâm Coğrafiyası (Ahşenü't-Takâsîm). Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Erdem, İlhan, ve Kazım Paydaş. Ak-Koyunlu Devleti Tarihi: Siyaset-Teşkilat-Kültür . Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- Erdem, İlhan, ve Mustafa Uyar. «Akkoyunlular-Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri.» Genel Türk Tarihi içinde, 4:352, 354/355, 357, 365/370, 371/374. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erdem, İlhan, ve Mustafa Uyar. «Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri.» Genel Türk Tarihi içinde, 4: 358. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erdem, İlhan. «Ak-Koyunlu Devletinin Kurucusu Kara-Yülük Osman Beyin Hayatı ve Faaliyetleri ?-1435.» Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 1990.

- er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti). Çeviren Ahmet Ateş. Cilt I. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Erşahin, Seyfettin. Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih. Ankara: Bizim Büro Basım, 2002.
- Ertuğrul, Ali. «Ermeniye, Er-Ran ve Âzerbaycan.» Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler: Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler içinde, çeviren Yusuf Ziya Yörükân, 280-289. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Erzen, Afif. Doğu Anadolu ve Urartular. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Esterâbadî, Aziz B. Erdeşir-i. Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Fallmerayer, Jakob Philipp. Trabzon İmparatorluğunun Tarihi. Çeviren Ahmet Cevat Eren. Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- Fazlullah, Reşideddin. Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili. Çeviren Zeki Velidî Togan. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.
- Fazlullah, Reşîdüddin. Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım). Çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejeni. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Gelibolulu Mustafa Âli. Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd. Düzenleyen: Süleyman Lokmacı ve Rukiye Özdemir. İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2020.
- Gelibolulu Mustafa Âli. Künhü'l-Ahbâr: 3. Rükün. Düzenleyen: Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Geyikoğlu, Hasan. «Şah İsmail'in Devlet Kurma Yolundaki Faaliyetleri ve Akkoyunlularla Şerur Muharebesi.» Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 2007.
- Geyikoğlu, Hasan. «Doğu Anadolu'da Harezmsahlar.» Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Göde, Halil Altay. «Zeyneloğlu Cihangir'in Muhtasar Azerbaycan Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi.» Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Grousset, Rene. Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur. Çeviren M. Reşat Uzman. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Gül, Muammer. Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu: Tarihî Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- Gülçin, Yalçın. «II. Philippos ve III. Aleksandros Döneminde Makedonya Krallığı.» Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Günbattı, Cahit. Sümerler, Gutlar, Hattiler, Hurriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007.
- Gündüz, Tufan. Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Güneş, İbrahim. «İlk Dönem İlhanlı-Altın Orda Rekabetinin Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme.» Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi. 2022.

- Halis, Ömer. Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı. İstanbul: Askeri Matbaa, 1934.
- Hammer, Joseph von. Osmanlı Tarihi. Çeviren Mehmet Ata. Cilt I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Hinz, Walter. «Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki.» Belleten. Düzenleyen: Mehmet Altay Köymen. 1942.
- Hinz, Walther. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi. Çeviren Tefik Bıyıklıoğlu. Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- Hoca Sadettin Efendi. Tâcü't-Tevârih. Düzenleyen: İsmet Parmaksızoglu. Cilt I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Hoca Sadettin Efendi. Tâcü't-Tevârih. Düzenleyen: İsmet Parmaksızoglu. Cilt II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Hoca Sadettin Efendi. Tâcü't-Tevârih. Düzenleyen: İsmet Parmaksızoglu. Cilt III. İstanbul : Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- İbn Havkal. 10. Asırda İslâm Coğrafyası. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbni Arabşah. Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.
- İbni Tagrıberdi. En-Nücûmu'z-Zâhire: Parlayan Yıldızlar. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İbnü'l-Esîr. İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi. Çeviren Abdülkerim Özaydın. Cilt 12. İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.
- İbnü'l-Esîr.İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi. Çeviren Abdülkerim Özaydın. Cilt 10. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr.İslâm Tarihi: el-Kâmil Fi't Târih Tercümesi. Çeviren Abdülkerim Özaydın. Cilt 9. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İpek, Ali. Azerbaycan Tarihi'ne Giriş. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007.
- İpek, Ali. İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan: 632-750. Erzurum: Zafer Yayınevi, 2017.
- İpek, Ali. «Sâcoğulları .» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 35: 364/365. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İpek, Melek Omaç. «Albanlar Tarihi ve Müslümanların Azerbaycan'ı Fethi.» Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Ismailov, Dilgam. History of Azerbaijan. Baku: AzMİU. NPM, 2017.
- İsmailov, Mahmud. İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi. Çeviren Vefa Kurban. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- İstahri. Ülkelerin Yolları: Değerlendirme-Metin. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2015.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed. Ülkelerin Yolları. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2015.
- İzgi, Cevat. «Kûtvâl.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 26: 503. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kafalı, Mustafa. Çağatay Hanlığı (1227-1345). Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

- Kafalı, Mustafa. «Timur.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 12/1: 341. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Kafalı, Mustafa. «Timurlular.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 12/1: 355/356, 358/359. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Kafalı, Mustafa. «Toktamış.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 12/1: 412, 413, 414, 416. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Kafesoğlu, İbrahim. Selçuklu Tarihi. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1972 .
- Kafesoğlu, İbrahim. «Alparslan.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 527. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim. «Melikşah.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 7: 670/671. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi , 1997.
- Kalankatuklu, Moisey. Albaniya Tarixi, Alban Salnaməsi (Mxitar Qoş). Bakı: Avrasiya Press, 2006.
- Kamalov, İlyas. «Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde).» Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kamalov, İlyas. Moğolların Kafkasya Politikası. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- Kanat, Cüneyt, ve Mustafa Alican. Timur; Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Kandemir, M. Yaşar. «İbn Hacer el-Askalânî.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 19: 527. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaduman, Rakkuş, ve Ahmet Korkmaz. «İbn Haldun'un el-İber Adlı Eserinde İlhanlılara (İran Moğollarına) Dair Kayıtlar.» Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular içinde, düzenleyen: Fatih Bostancı, 12-38. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023.
- Karaismailoğlu, Adnan. «Ahsenü't-Tevârih.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 180. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Karakoyunlu Cihanşah. Karakoyunlu Cihanşah'ın Türkçe Şiirleri. Düzenleyen: Muhsin Macit. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Karimî, Gülâm. «Natanzî'nin 'Müntehabatü't-Tevârih-i Muinî' Adlı Eserinde Emir Timur Devri Tarihinin Anlatılması.» Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi. Düzenleyen: Veli Savaş Yelok. 2011.
- Kazvinî. Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi. Târih-i Güzide. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Keleş, Erol. Doğu Anadolu'da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu Dönemi (1365-1501) Siyaset, İktisat, Kültür ve Sanat. Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Keleş, Erol. «Doğu Anadolu'da Kara Koyunlu- Timurlu Mücadelesi ve Eleşkirt Meydan Muharebesi.» Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi. 19 Kasım 2017

- Keleş, Hamza. «Anadolu’da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler.» Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi. 2006.
- Kemali, Ali. Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992.
- Kemaloğlu, İlyas. «Yarlık.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 43: 334. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kırkıl, Emin. «Uzun Hasan Bey ve Zamanı.» Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. . Albanlar Tarihi: M.Ö. IV. – M.S. X. Yüzyıllar. Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. Anı Şehri Tarihi (1018-1236). Ankara: San Matbaası, 1982.
- Konukçu, Enver. «Cihan Şah.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 7:536. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Konukçu, Enver. «Kara Koyunlular’ın Avnik Kalesi.» Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı içinde, 37-42. İzmir: Beta Basım Yayın, 1999.
- Konyar, Basri. Diyarbakir Tarihi. Cilt I. Ankara: Ulus Basımevi, 1936.
- Korkmaz, Fatih. «Sultan Ahmed Celayir Dönemi ve Celayirli-Timurlu İlişkileri.» Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
- Koyuncuoğlu, Tülay. «İbn İyâs’ın ‘Bedâi’ez-Zuhûr fî Vekâi’ed-Duhûr’ Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar.» Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Köprülü, M. Fuad. «Avşar.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 28/38. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Köprülü, M. Fuad. «Alıncak.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 1: 302. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Köprülü, M. Fuad. «Notlar ve Vesikalar: Yıldırım Beyazıd’ın Esareti ve İntiharı Hakkında.» Belleten. 1937.
- Köse, Bayram Arif. «10. Yüzyıl İslam Coğrafyacılarına Göre Azerbaycan’da Coğrafi, İdarî ve İktisadî Durum.» Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2016.
- Kubat, Abdullah. «Arap Tarihçilerinden Sehâvî ve Karamanî’de Timurlulara Dair Kayıtlar.» Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular içinde, düzenleyen: Fatih Bostancı, 68-93. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023.
- Kurtuluş, Rıza. «Muzafferîler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 31: 418. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kürkçüoğlu, Erol. «Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Bakış.» Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 1994.
- Lokmacı, Süleyman. «Solak-Zâde Tarihi’nin Tahlili ve Metin Tenkidi.» Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Macit, Abdulkadir. Şeybânî Özbek Hanlığı: Siyasî, İdarî, Askerî ve İktisadî Yapı. Ankara: İlem Kitaplığı, 2016.

- Macit, Ensar. Ortaçağda Müstahkem Bir Kale Alıncak. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022.
- Macit, Ensar. «Timurlular Zamanında Azərbaycan.» Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
- Mahmudov, Yaqub. Azərbaycan: Qısa Dövlətçilik Tarixi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005.
- Mahmudov, Yaqub, ve Kərim Şükürov. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005.
- Manz, Beatrice Forbes. Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihi. Çeviren Zuhal Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Manz, Beatrice Forbes. Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din. Çeviren Dilek Şendil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Markquart, Josef. Ērānšahr Nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i: Mit Historisch- Kritischem Kommentar und Historischen und Topographischen Excursen. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901.
- Marozzi, Justin. Timurlenk: İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi. Çeviren Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Mehmetov, İsmail. Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azərbaycan Tarihi. Düzenleyen: Ekber N. Necef ve Şamil Necefov. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.
- Məlikov, Rauf. «Azərbaycan Qədim Dövrə.» Azərbaycan Milli Ensiklopediyası içinde, 172-173, 175. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.
- Memiş, Ekrem. Eskiçağ Türkiye Tarihi. Sinop: Çizgi Kitabevi, 2001.
- Məmmədov, İsmayıl. Azərbaycan Tarixi. Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı, 2005.
- Məmmədova, Fəridə. «Azərbaycan 3-7 Əsrlərdə.» Azərbaycan Milli Ensiklopediyası içinde, 181. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.
- Mercanî. Şehabeddin-i. Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar. Çeviren Mustafa Kalkan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008.
- Merçil, Erdoğan. «Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi.» Türkler içinde, 4: 1039-1040, 1057-1058, 1063-1067. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Metsopski, Toma. Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi. Çeviren Solmaz Gürsoy. Ankara: Elips Kitap, 2009.
- Miller, William. Son Trabzon İmparatorluğu. Çeviren Nurettin Süleymangil. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2007.
- Minorsky, V. «Tebriz.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 12/1: 85. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Minorsky, V. «The Clan of the Qara Qoyunlu Rulers.» 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı içinde, düzenleyen: Osman Turan, 391-397. Ankara: TTK Basımevi, 2010.
- Miroğlu, İsmet. Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566). Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- Mordtmann, J. H. «Dulkadırlılar.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 3: 654/662. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

- Müneccimbaşı Ahmet Dede. Müneccimbaşı Tarihi. Çeviren İsmail Erünsal. Cilt I. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1992.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. Müneccimbaşı Tarihi. Çeviren İsmail Erünsal. Cilt II. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1992.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481). İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Naskali, Esko. «Sâsânîler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 36: 174-175. İstanbul : TDV Yayınları, 2009.
- Natanzî, Mu'ineddîn. Müntehabü't-Tevârih-i Mu'inî (İskender Anonimi). Çeviren Ahmet Özturhan, Ahmet Korkmaz ve Fatih Bostancı. İstanbul: Bilge Oğuz, 2023.
- Neagoe, Manole. Bozkırın Üç Atlısı: Attila-Cengiz Han-Timur. Çeviren Müstecip Ülküsal. İstanbul: Çatı Kitapları, 2011.
- Nəcəfli Tofiq Hübət oğlu. Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri. Bakı: Tarix İnstitutu, 2012.
- Nəcəfli Tofiq Hübət oğlu. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətlərinin Tarixi Müasir Türk Tarixşünaslığında. Bakı: Çarşıoğlu Nəşriyyatı, 2000.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed. Celâlüttin Harezmşah. Çeviren Necip Asım. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.
- Neşrî, Mevlânâ Mehmed. Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485). Düzenleyen: Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Nikitin, Afanasiy. Üç Deniz Ötesine Seyahat. Çeviren Serkan Acar. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Nuriyeva, İradə. Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Övvəllərində. Bakı: Mütərcim, 2015.
- Nuriyeva, İradə. Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Övvəllərində. Bakı: Mütərcim, 2015.
- Oder, Kerim. Azərbaycan. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1982.
- Onullahi, Seyyidağa. XIII-XVII Esrlərdə Təbriz Şəhəri: Sosial-İqtisadi Tarixi. Bakı: Elm Nəşriyyatı, 1982.
- Oruç, Cihan. «Hüseyn Baykara ve Zamanı.» Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Ostrogorsky, Georg. Bizans Devleti Tarihi. Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Ölmez, Mehmet. «Soyurgal.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 37: 388. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özaydın, Abdülkerim. «Arrân.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 3: 394. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. «İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velid.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 21: 223. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özgüdenli, Osman G. Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Özgüdenli, Osman Gazi. «Moğollar.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 30: 228. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Özgüdenli, Osman Gazi. «Ögedey Han.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 34: 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özturhan, Ahmet. «Bûdâk Münşî-yi Kazvinî'nin Cevâhirü'l-Ahbâr Adlı Eserinde Kara-Koyunlular.» Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular içinde, düzenleyen: Fatih Bostancı, 224-242. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023.
- Özturhan, Ahmet. «Kadı Gaffarî Kazvinî'nin Târîh-i Cihân-ârâ Adlı Eserinde Kara-Koyunlular.» Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I: İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular içinde, düzenleyen: Fatih Bostancı, 210-222. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 2023.
- Paydaş, Kâzım. «Timur'un Gürcistan Seferleri.» Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2006.
- Paydaş, Kazım. Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022.
- Paydaş, Kazım. «Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri.» Tarih Araştırmaları Dergisi. 2006.
- Piriyev, Vaqif. «Azərbaycan 13-14 Əsrlərdə.» Azərbaycan Milli Ensiklopediyası içinde, 213/215, 217, 218. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.
- Piriyev, Vaqif. Azərbaycan XIII-XIV Əsrlərdə. Bakı: Nurlan, 2003.
- Piriyev, Vaqif. Azərbaycan: XIII-XIV Əsrlərdə. Bakı: Qrifli Nəşr, 2003.
- Piriyev, Vaqif. Azərbaycanın Tarixi-Siyasi Coğrafiyası. Bakı: Müəllim Nəşriyyatı, 2006.
- Qaşqay, Solmaz. Manna Dövləti. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993.
- Qəniyev, Həsən. Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2019.
- Qəniyev, Həsən. Azərbaycan Tarixi: Ən Qədim Zamanlardan-XXI Əsrin İlk Onilliklərində. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2019.
- Rəcəbli, Qəzənfər. Azərbaycan Tarixi Oçerklər. Bakı: Elm və Təhsil, 2013.
- Refik, Ahmet. Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200). İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.
- Rodoplu, Fatma. «Mehmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusça'dan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi.» Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Roemer, H.R. «The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars.» The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods içinde, düzenleyen: Peter Jackson, 1-42. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Roemer, H.R. «The Türkmen Dynasties.» The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods içinde, düzenleyen: Peter Jackson, 147-189. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Roux, Jean Paul. Aksak Timur: İslamın Kutsal Savaşçısı. Çeviren Ali Rıza Yalt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994.
- Roux, Jean Paul. Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl . Çeviren Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

- Rumlu, Hasan-ı. Ahsenü't-Tevârîh. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Sağırılı, Abdurrahman. «Emir Timur'un Hayatı ve Evlatları Hakkında Mehmed b. Mehmed er-Rumî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevarih ve'l-ahbar'ında Verilen Bilgiler.» Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu içinde, düzenleyen: Abdolvahap Kara ve Ömer İşbilir, 139-165. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- Sajjadı, Sadıq. «Gaffârî.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 13: 280/281. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Schiltberger, Johannes. Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427). Çeviren Turgut Akpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Seferoğlu, Şükrü Kaya, ve Adnan Müderrisoğlu. Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.
- Semenov, A. A. «Gûr-i Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri.» Belleten. 1960.
- Sevim, Ali. Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi: Başlangıçtan 1086'ya Kadar. Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- Seyidov, Mirəli. Azərbaycan Xalqının Soykökünü Düşünərkən. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2018.
- Seyyid, Eymen Fuâd. «Makrîzî.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 27: 449. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. Solak-Zâde Tarihi. Düzenleyen: Vahid Çabuk. Cilt I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Solmaz, Gürsoy. «Timur ve Seferleri.» Türkler içinde, 8: 940, 942-943. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Spuler, Bertold. İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350. Çeviren Cemal Köprülü. Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- Stier, Roy E. Muhteşem Savaşçı Timurlenk. Çeviren Elçin Aşuroğlu. Ankara: Elips Kitap, 2008.
- Strange, Guy Le. Doğu Hilâfeti'nin Memleketleri: Mezopotamya, İran ve Orta Asya İslâm Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar. Çeviren Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Sultaniyeli Johannes. Timur'un Sarayında. Çeviren Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Sümer, Faruk. «Akkoyunlular.» Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi içinde, düzenleyen: Necip Aygün Akkoyunlu ve Adil Şen, 1-20. Ankara: Grafiker, 2003.
- Sümer, Faruk. «Akkoyunlular.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 270-273, 274. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Sümer, Faruk. Anadolu'da Moğollar. Ankara: TTK Basımevi, 1970.
- Sümer, Faruk. «Döğer.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 9: 514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sümer, Faruk. «Döğerlere Dair.» Türkiyat Mecmuası. 1953.

- Sümer, Faruk. Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar I. Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- Sümer, Faruk. «Kara-Koyunlular.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 6: 292/294, 303/304. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Sümer, Faruk. Oğuzlar: Türkmenler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Sümer, Faruk. Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara: Güven Matbaası, 1976 .
- Sümer, Faruk. «Ağaçeriler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 1: 460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Sümer, Faruk. «Bayındır.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 5: 245. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Sümer, Faruk. «Çepni.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 8: 269-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sümer, Faruk. «Karakoyunlular.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 24: 434, 435, 436, 437, 438. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sümer, Faruk. «Kitâb-ı Diyarbekriyye.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 26: 75. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sümer, Faruk. «Selçuklular.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 36: 370/371, 387. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. «Tuğrul II.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 41: 342/344. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Şahin, Mustafa. Serbedârîler: Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Şâmî, Nizamüddin. Zafernâme. Çeviren Necati Lugal. Ankara: TTK Basımevi, 1949.
- Şeker, Mehmet, çev. Timurlenk Tarihi: Mecmû'a fi't-Tevârîh'e Göre. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.
- Şemşek, Vesile. Yerel Kaynaklar Işığında Ortaçağ Azerbaycan Tarihi 1: Araplar Dönemi. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
- Şeref Han. Şerefname: Kürt Tarihi. Çeviren Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
- Şeref Han. Şerefname: Osmanlı - İran Tarihi. Çeviren Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
- Şükrullah. Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi. İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1939.
- Şükrullah Efendi. Behcetü't Tevârîh: Tarihin Aydınlığında. Çeviren Hasan Almaz. İstanbul: Mostar, 2021.
- Tacü's-Selmânî. Tarihnâme . Çeviren İsmail Aka. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Tancî, İbn Battûta. İbn Battûta Seyahatnâmesi . Çeviren A. Sait Aykut. Cilt I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Taneri, Aydın. «Celâleddin Hârizmşah.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 7: 249. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tanrıverdi, Sinan, ve İnan Tanrıverdi. Akkoyunlular Döneminde Erzincan (1200-1500). Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.

- Taşcı, Kemal. «Ahıska Bölgesinin Türkleşmesine Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Devletlerinin Gürcistan Siyasetinin Etkisi.» Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu içinde, düzenleyen: Hüsrev Akın, 597-613. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Taşcı, Kemal. «Erzincan'da Eretnâlı Hâkimiyeti.» Erzincan Tarihi II içinde, düzenleyen: Kemal Taşcı ve Kader Altın, 125. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Taşcı, Kemal. «İlk İslam Fetihlerinden Osmanlı – Safevi İlişkilerine Muş'un Tarihi Coğrafyası.» Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2022.
- Taşcı, Kemal. «Kitâb-ı Diyârbekriyye'ye Göre Çoruh Vadisinde Ak-Koyunlu Hâkimiyeti.» Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 1 Haziran 2015.
- Tekin, Rahmi. Ahlat Tarihi . İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Tihranî, Ebu Bekr-i. Kitab-ı Diyarbekriyye. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Togan, A. Zeki Velidi. «Azerbaycan.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 93/94. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Togan, A. Zeki Velidi. «Emir Timur'un Soyuna Dâir Bir Araştırma.» Tarih Dergisi. 1972.
- Tomar, Cengiz. «Revvâdiler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 35: 36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Toğan, Əhməd Zəki Vəlidi. Azərbaycan. Bakı: Ocaq Neşriyatı, 2007.
- Turan, Osman. Oniki Hayvanlı Türk Takvimi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941.
- Tursun Bey. Tarih-i Ebul Feth. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Tuysuz, Cem. «Selçuklular Döneminde Azerbaycan.» Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Tuysuz, Ş. Cem. «İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları: Sulduslar .» Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Uluçam, Abdüsselâm. Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- Uludağ, Süleyman. «İbn Haldûn.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 19: 542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Uras, Esat. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları, 1976.
- Urfalı Mateos. Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). Çeviren Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış. Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Üstündağ, Mehlika. İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler. Ankara: İraniyat Yayınları, 2018.
- Velidi, Ahmet Zeki. «Azerbaycanın Tarihî Coğrafyası.» Azerbaycan Yurt Bilgisi içinde, düzenleyen: Ahmet Caferoğlu, 44, 45. Ankara: TDK Yayınları, 2008.

- Vəlidli, Əhməd Zəki. Azərbaycanın Tarixi Coğrafiyası. Bakı: Təhsil, 2009.
- Vəlixanlı, Nailə. «Azərbaycan 7 Əsrin Ortaları-13 Əsrin Əvvəllərində.» Azərbaycan Milli Ensiklopediyası içinde, 189, 194, 196/197, 201/203. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.
- Vəlixanlı, Nailə. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993.
- Vəlixanlı, Nailə. IX-XII Əsr Ərəb Coğrafiyaşünas Səyyahları Azərbaycan Haqqında. Bakı: EDM. Nəşriyyatı, 1974.
- Vezirof, Yusuf Bey. Azərbaycan: Tarixi, Coğrafi və İktisadi. Şəhzadəbəşi: Evkaf Matbaası, 1338-1340.
- Woods, John E. Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyasəti Üzerine Bir İnceleme. Çeviren Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Woods, John E. «Akkoyunlu Konfedere Aşiretleri.» Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosial və Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi içinde, düzenleyen: Necip Aygün Akkoyunlu ve Adil Şen, 79-96. Ankara: Grafiker, 2003.
- Ya'kubî. Ülkeler Kitabı. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002.
- Yakubovskiy, A. Yu. Altın Ordu ve Çöküşü. Çeviren Hasan Eren. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Yavuz, Nuri. Anadolu'da Beylikler Dönemi: Siyasi Tarih ve Kültür. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2002.
- Yazıcı, Tahsin. «Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 11: 438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Tahsin. «Huncî.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 18: 374. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yezdî, Şerefüddin Ali. Emîr Timur: Zafernâme. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Yiğit, İsmail. «Emevîler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 11: 94. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldız, Hakkı Dursun. «Abbâsîler.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 1: 31, 34, 35/36. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. «Bâbek.» «Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 4: 376/377. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Bülent. «Celayirliler: Kabile-Devlet.» Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Yinanç, Mükremin Halil. Türkiye Tarihi Selçuklular Devri. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944.
- Yinanç, Mükrimin H. «Cihan-Şah.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 3: 174/175. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977.
- Yinanç, Mükrimin Halil. «Akkoyunlular.» Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi içinde, düzenleyen: Necip Aygün Akkoyunlu ve Adil Şen, 21-42. Ankara: Grafiker, 2003.

- Yınanç, Mükrimin Halil. «Bayezid I.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 2: 380. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Yınanç, Mükrimin Halil. «Akkoyunlular.» İslâm Ansiklopedisi içinde, 1: 251/254. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Yuvalı, Abdülkadir. İlhanlı Tarihi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Yuvalı, Abdülkadir. «Altın Orda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri.» Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde, düzenleyen: İmran Baba, 31-39. Azerbaycan: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Yuvalı, Abdülkadir. «Çağatay Han.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 8: 176. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yuvalı, Abdülkadir. «Çağatay Hanlığı.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 8: 177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yuvalı, Abdülkadir. «Daruga.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 8: 505. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yuvalı, Abdülkadir. «Ebû Said Mirza Han.» Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde, 10: 225. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücel, Yaşar. «Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar.» Belleten. 1976.
- Yücel, Yaşar. Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402). Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Yücel, Yaşar. «XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar.» Belleten. 1973
- Yüksel, Musa Şamil. «Arap Kaynaklarında Timur.» Bilig. 2004.
- Zambaur, Eduard Ritter Von. Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam. Hanovre: Librairie Orientaliste Heinz Lafaie, 1927.

EKLER

EK-1.: Şecereler

A. Timurlular

1. Timur (771/1370-807/1405)
2. Halil Sultan (807/1405-1409)
3. Şâhruh (811/1409-850/1447)
4. Uluğ Bey (850/1447-853/1449)
5. Abdüllatif (853/1449-1450)
6. Mirza Abdullah (854/1450-855/1451)
7. Ebû Said (855/1451-873/1469)
8. Ahmed (873/1469)
9. Mahmûd b. Ebû Saîd (899/1494-906/1501)

Uluğ Bey'in Ardından Horasan'da Hüküm Sürenler

1. Bâbü (853/1449)
2. Mahmûd b. Bâbü (861/1457)
3. Ebû Said (863/1459)
4. Yâdigâr Muhammed (873/1469)
5. Hüseyin Baykara (875/1470-911/1506)
6. Bedüzzaman (911/1506-913/1507)

B. Akkoyunlular

1. Tur Ali Bey (1340-1363)
2. Kutlu Bey (1363-1389)
3. Ahmed Bey (1389-1403)
4. Karayülük Osman Bey (1403-1435)
5. Ali Bey (1435-1438)
6. Hamza Bey (1438-1444)
7. Cihangir Bey (1444-1453)
8. Uzun Hasan Bey (856/1452-882/1478)
9. Sultan Halil (1478-1478)
10. Yakub Bey (1478-1490)
11. Baysungur (1490-1492)
12. Rüstem Bey (1492-1497)
13. Göde/Güde Ahmed (1497-1498)
14. Mirza Muhammed (1498-1500)
15. Elvend Bey (1498-1500)
16. Sultan Murad (1498-1508)

C. Karakoyunlular

1. Bayram Hoca (-782/1380)
2. Kara Mehmed (782/1380-791/1389)
3. Kara Yusuf (791/1389-823/1420)

4. İskender (823/1420-841/1438)

5. Cihanşah (1438-872/1467)

6. Hasan Ali (1467-873/1469)

EK-2.: Boylar Listesi

KÂŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI			
B O Y U N A D I		D A M G A S I	
1	Kınık (Anadolu Selçuklu)	قنق	𐰇𐰏
2	Kayığ (Osmanlı)	قېغ	𐰇𐰏𐰚
3	Bayundur (Akkoyunlu)	بايندر	𐰇𐰏𐰚𐰚
4	İwa, Yıwa (Karakoyunlu)	اڤا + ڤا	𐰇𐰏𐰚𐰚
5	Salğur	سلفر	𐰇𐰏𐰚𐰚
6	Afşar	افشار	𐰇𐰏𐰚𐰚
7	Beg-Tili	بكتن	𐰇𐰏𐰚𐰚
8	Bugdüz	بكدز	𐰇𐰏𐰚𐰚
9	Bayat	ببات	𐰇𐰏𐰚𐰚
10	Yazğır	آيزغر	𐰇𐰏𐰚𐰚
11	Eymür	ايمر	𐰇𐰏𐰚𐰚
12	Kara-Bölük	قارابلس	𐰇𐰏𐰚𐰚
13	Alka-Bölük	القابلس	𐰇𐰏𐰚𐰚
14	Igdir	اكد	𐰇𐰏𐰚𐰚
15	Üregir, Yüregir	ايرگر / ايرگر	𐰇𐰏𐰚𐰚
16	Tatırka	تترقا	𐰇𐰏𐰚𐰚
17	Ula-Yurtluğ	اولايندو	𐰇𐰏𐰚𐰚
18	Töker	توکر	𐰇𐰏𐰚𐰚
19	Beçenek	بچنک	𐰇𐰏𐰚𐰚
20	Çuvaldar	چوالدر	𐰇𐰏𐰚𐰚
21	Çepni	چپني	𐰇𐰏𐰚𐰚
22	Çarukluğ	چرقلو	𐰇𐰏𐰚𐰚

Bunların sayısı az ve dalgaları belli değildir.

II. REŞİD UD-DİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

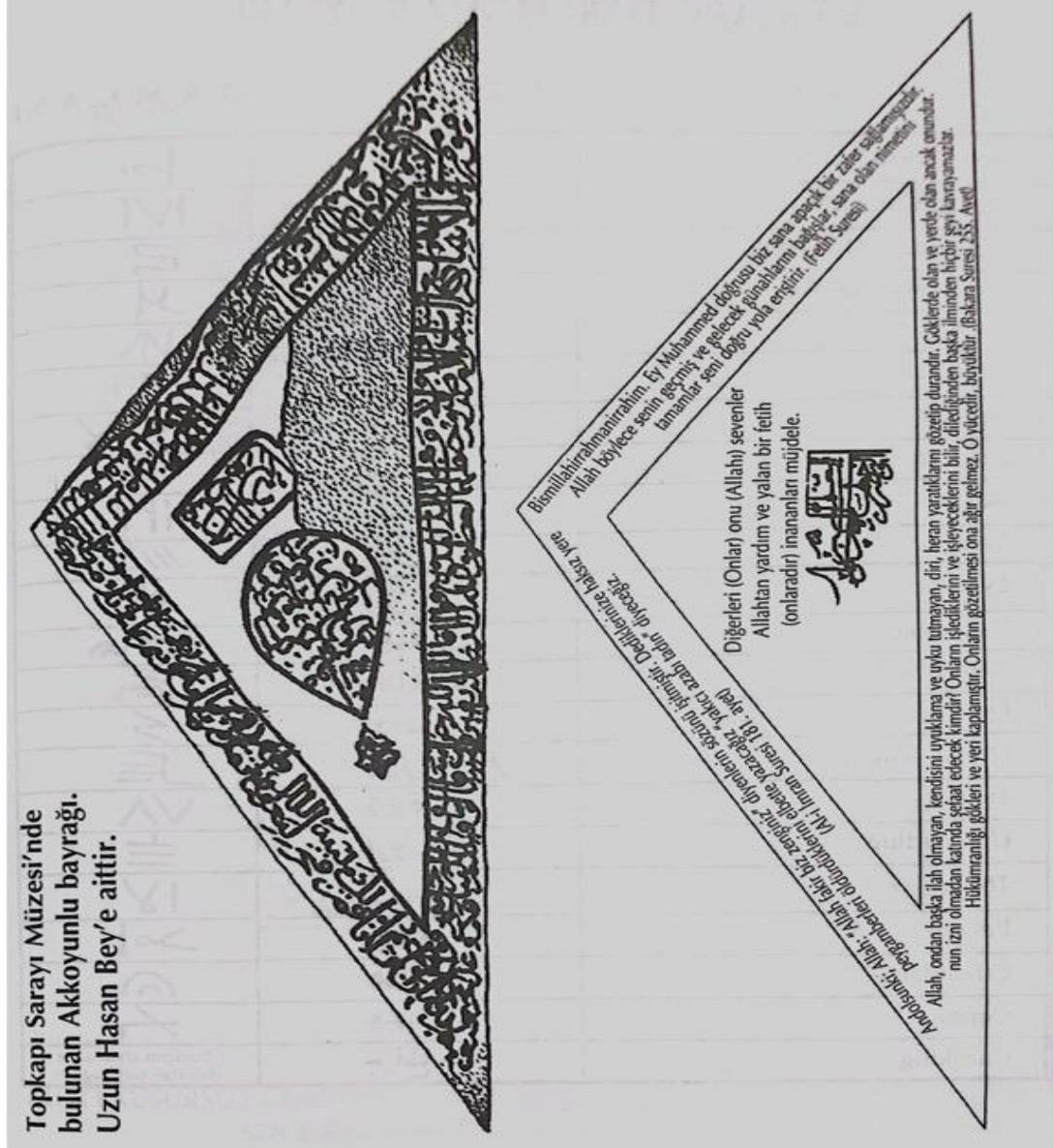
	BOYUN ADI	ANLAMI	ET KISMI	ONKUNLU	DAMGASI	
BOZ - OKLAR	AY-HAN OĞULLARI	Kayı, قاي	Muhtem.	Sağ kısı yağrın	Sâhin	1
		Bayat, بايات	Devletli ve nimetli bol.	" " "	"	2
		Alkaravlı, القراوى	Nereye varsa başarı gösterir	" " "	"	3
		Kara-İvli, قراويل	Kara otağlı.	" " "	"	4
		Yazır, يازر	Çok ülkeye hâkim.	Aşığlı	Kartal	5
		Döğər, ددگر	Toplanmak için.	"	"	6
		Dodurğa, دودوغا	Ülke olmak ve hanlık yapmak	"	"	7
		Yaparlı, ياپرلي		"	"	8
	YILDIZHAN OĞULLARI	Açsar, اوشر	Çevik ve vahşi hayvan avına hevesli.	Sağ Umaca	Tarpancıl	9
		Kızılc, قزىلق	Kuvvetli, yasadâ ciddi.	" " "	"	10
		Bög-Dili, بىگ دىلى	Büyükler gibi aziz.	" " "	"	11
		Karkın, قارقىن	Çok ve doyuran aş.	" " "	"	12
ÜÇ - OKLAR	GÖK-HAN OĞULLARI	Bayıdar, بايندر	Daima nimetle dolu olan yer.	Sol kısı yağrın	Sunkur	13
		Böçene, بىچنه	İyi çabır gayret gösterir.	" " "	"	14
		Çavuldur, چاودلور	Şerefli, ünü yagşın.	" " "	"	15
		Çebni, چىبى	Herde geği görürse hemen savaşır.	" " "	"	16
	BAĞ-HAN OĞULLARI	Salur, سالور	Herde varsa kılıç ve comaç iş görür.	Ucayla	Uc	17
		Eymür, ايمور	Son derece iyi ve zengin.	"	"	18
		Ala-Yuntlı, الايونتلى	Hayvanları iyi.	"	"	19
		Üregir, اورگر	Daima iyi iş ve düzen kurucu.	"	"	20
	DENİZ-HAN OĞULLARI	Yigdir, يىگدیر	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Aşığlı	Çakır	21
		Bügdüz, بىگدیز	Herkesle tevâzu gösterir ve hizmet eder.	"	"	22
		Yıva, يىوا	Derecesi hepsinden üstün.	"	"	23
		Kınık, قىنىق	Nerede olsa azıdır.	"	"	24

III. YAZICI-OĞLU'NDAKİ OĞUZ BOYLARI LİSTESİ

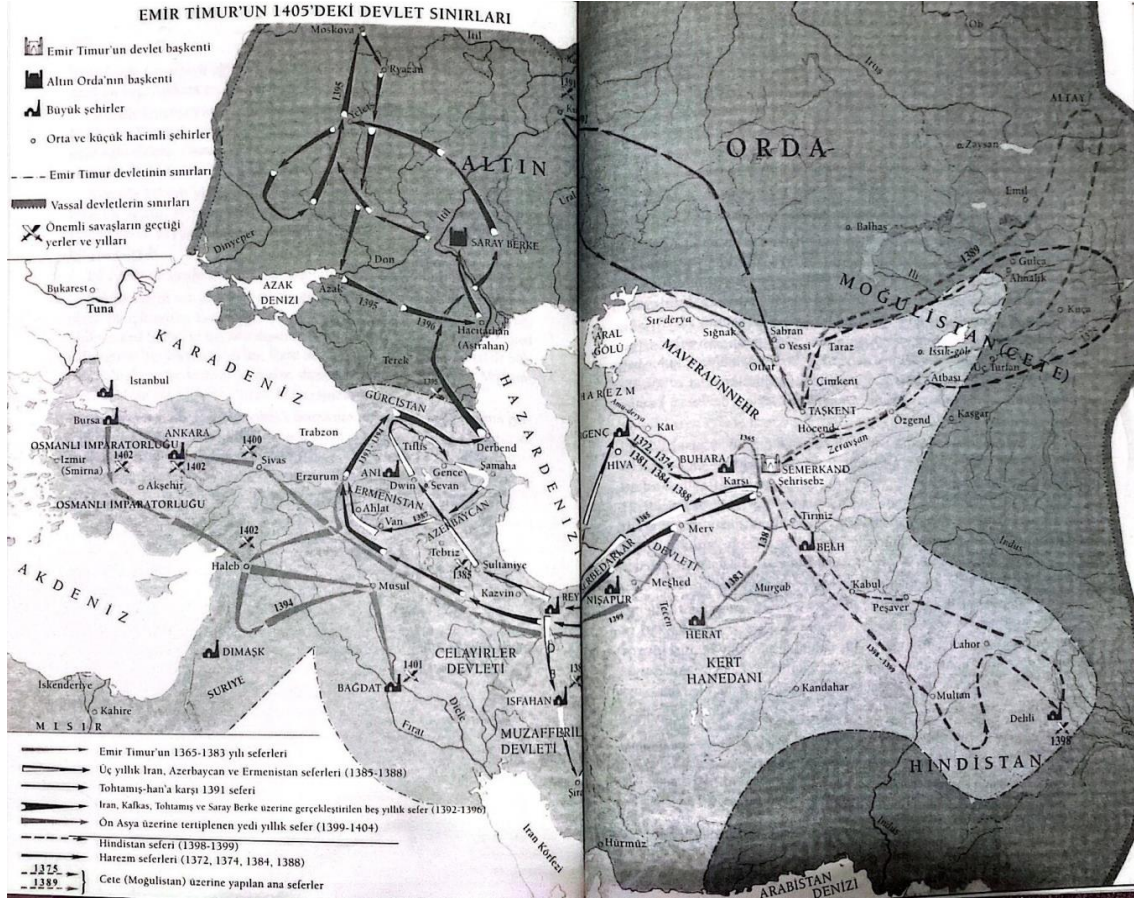
Hanlar hanı sārāgū baş ve uca buna kan derler							
BOYUN ADI	ANLAMI	SÜHÜK	KUŞ	DAMGASI			
BOZ-OK KAVİMLERİ Kİ SAĞ KOLDURURLAR							
Ervel, KAYI	قايي	Yani muhkem.	Sağ kırı yayrı	Şahin	YI	1	
Duvun, BAYAT	بايات	Yani derletli ve nimetli.	" " "	"	↑	2	
Serrun, ALKA-EYLI	القه ايلي	Yani her gere yürürler, mura fakat ederler.	" " "	"	↑	3	
Çahrum, KARA-EYLU	قاراد	Yani enleri kara.	" " "	"	T	4	
Ervel, YAZIR	يارير	Yani çok vilâyet anuñ ola.	Apañlu Umacı	Kartal	X	5	
Duvun, DÖĞER	دوگر	Yani derilmagışan bir gire getalar.	" " "	"	∧	6	
Serrun, DÖBÜRĞA	دوگرا	Yani mülh dütmenek ve yasamak.	" " "	"	∧	7	
Çahrum, YAPARLI	ياريرلي		" " "	"	π	8	
Ervel, AVŞAR	اوشار	Yani cist u çatal ve ona ve sonavara ve huja herola.	Sağ umacı ve adlu	Tarpanca	X	9	
Duvun, KIZIK	قيريق	Yani kuvvetli ve yasaklı cidedü cehd edici.	" " "	"	J	10	
Serrun, BEĞDİLİ	بهدلي	Yani begler stes aashur.	" " "	"	Y	11	
Çahrum, KARXIN	كارخين	Yani ula aş ve doguratu	" " "	"	VI	12	
ÜÇ-OK KAVİMLERİ Kİ SOL KOLDURUR							
Ervel, BAYINDUR	بايندر	Yani hemise bay ve nimetli ol.	Sol kırı yayrı	Suntur	Y	13	
Duvun, BİÇENE	بيچنه	Yani eyu dü-rüşici.	" " "	"	↑	14	
Serrun, ÇAYINDUR	چايندر	Yani nemada ve irak evla.	" " "	"	∧	15	
Çahrum, ÇEBNİ	چبني	Yani kanabli yağı gire derhak sonqur ve çapar.	" " "	"	T	16	
Ervel, SALUR	سالور	Yani sal ur yani kanabli irişen hış ve çanabur-ron oluñ.	Ucuyla adlu	Uc Kuş	∧	17	
Duvun, EYMÜR	ايمور	Yani hadisiz eyu bay ol.	" " "	"	Y	18	
Serrun, ALAYUNDU	الايوندو	Yani kışrakları ala ve eyu adlu.	" " "	"	T	19	
Çahrum, ÜREGİR	اوراگير	Yani hemise eyluk ve ihsan edici.	" " "	"	U	20	
Ervel, İĞİR	اگير	Yani aylok ve ululuk ve bahadurluk.	Apañlu ve kuş	Çakır	±	21	
Duvun, BÜĞÜZ	بولدز	Yani dühazine torasu ve kulluk ve hizmet ider.	" " "	"	∩	22	
Serrun, YIVA	يوا	Yani merbesi dühazinde aşkun ola.	" " "	"	∩	23	
Çahrum, KINIK	قيني	Yani dühazinde her girve bunlar asiz ola.	" " "	"	∩	24	

EK-3.: Akkoyunlu Bayrağı⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu: Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine İlişkin Makaleler Antolojisi*, haz. Necip Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, (Ankara: Grafiker, 2003), Ekler: 381.

EK-5: Emîr Timur'un 1405 Yılındaki Devlet Sınırları⁵⁶²

⁵⁶² Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 470-471.

EK-6.: Van Müzesi'nde Sergilenen Koç-Koyun Şeklindeki Mezar Taşları⁵⁶³

⁵⁶³ Abdüsselâm Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, (Ankara: TTK Basımevi, 2000), Resim: 241.

EK-7: Erciş Meydan Mezarlığı'ndan Getirilmiş Olan Koç Heykeli⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Resim: 242.

EK-8: Erciş Meydan Mezarlığı’ndan Getirilmiş Olan Koç Heykeli⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Resim: 243.

EK-9: Erciş Çelebibağı Mezarlığı’ndan Getirilmiş Olan Koç Heykeli⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Resim: 244.

**EK-10: Erciş Meydan Mezarlığı’ndan Getirilmiş Olan ve Çocuk Mezarı Üzerine
Konulduğu Sanılan Küçük Ölçekli Mezar Taşı⁵⁶⁷**

⁵⁶⁷ Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Resim: 245.

EK-11: Aynı Mezarlıktan Getirilen Kuzu Şeklinde Mezar Taşı⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Uluçam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Resim: 246.

EK-12: Emîr Timur’un “Gûr-ı Emîr” Adlı Türbesi⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ Aka, “Timur”, 176.

EK-13: “Gûr-ı Emîr” İçerisinden Bir Kesit⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Aka, “Timur”, 176.

EK-14: Emîr Timur’un Taşkent’te Yer Alan Heykeli⁵⁷¹

⁵⁷¹ Aka, “Timur”, 174.

EK-15: Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in Portresi.⁵⁷²

⁵⁷² Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, 22.

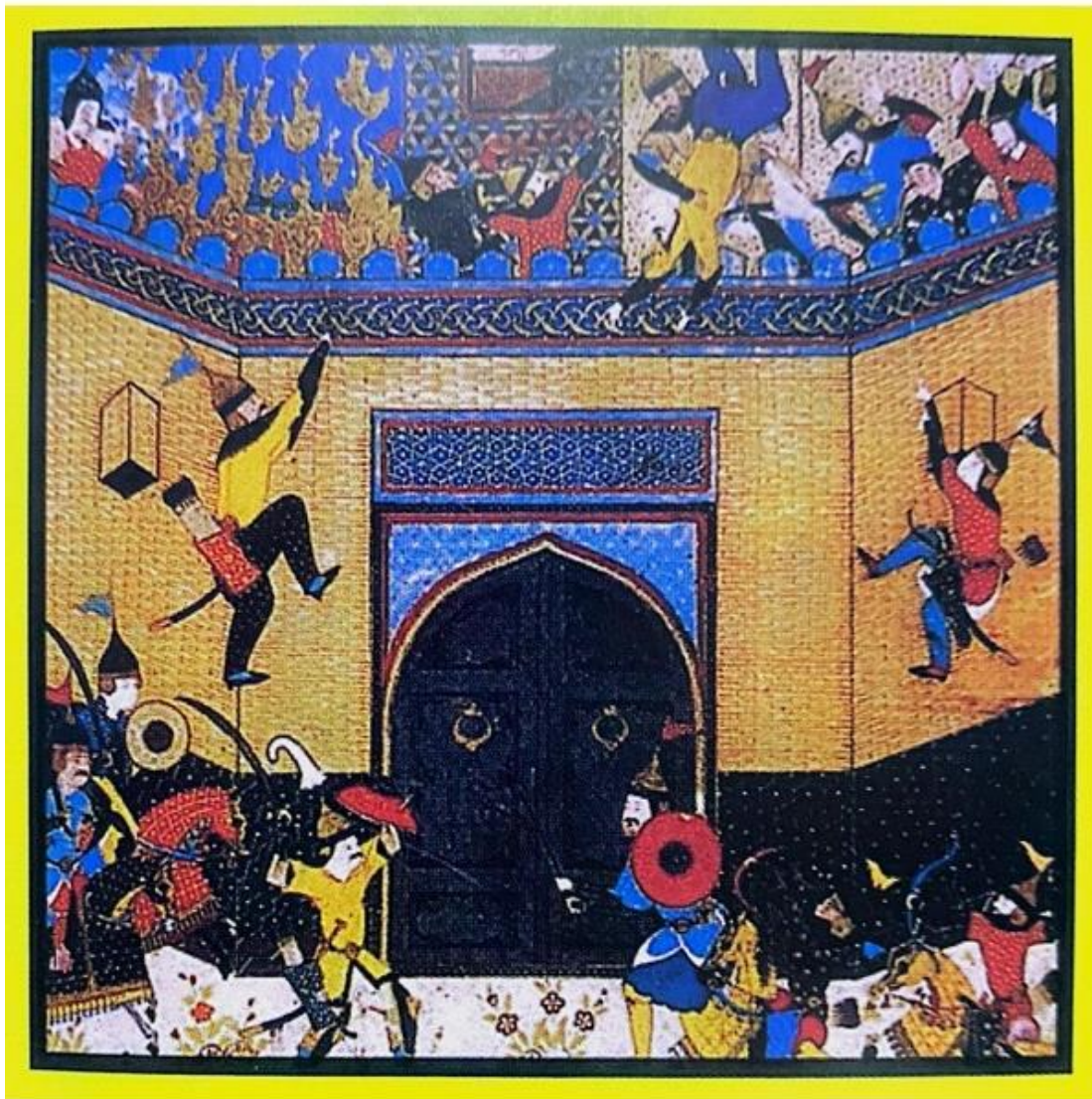
EK-16: Karakoyunlu Cihanşah Döneminde İnşa Edilen Mescid-i Kebûd'un (Gök Mescid) Çinilerinden Bir Kesit ⁵⁷³

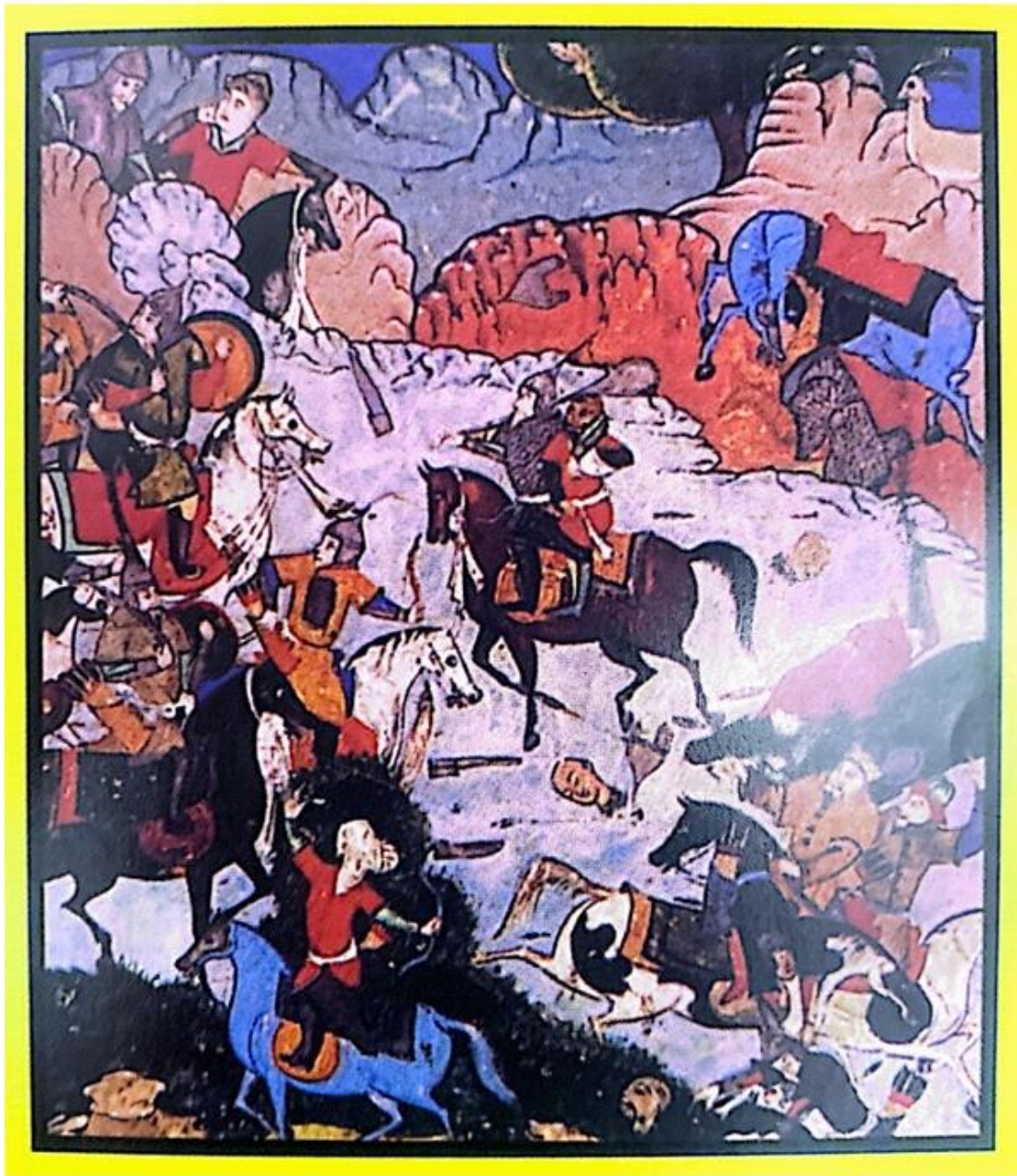
EK-17: Emîr Timur Askerlerinin Hindistan Kalesi Zaptı⁵⁷⁴

⁵⁷³ Sümer, "Karakoyunlular", 438.

⁵⁷⁴ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 416.

EK-18: Yıldırım Bayezid'in Esir Düşüşü⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Yezdî, *Emîr Timur: Zafernâme*, 256.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Rümeysa NAS	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	